

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Emma Sköldberg

K♥RTEN

♣Å B♦RDE♠

Innehålls- och uttrycksmässig
variation hos svenska idiom

MEIJERBERGS ARKIV

FÖR

SVENSK ORDFORSKNING

UTGIVET

AV

STYRELSEN FÖR MEIJERBERGS INSTITUT

VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

31

GÖTEBORG 2004

**MEIJERBERGS ARKIV
FÖR SVENSK ORDFORSKNING**

31

KORTEN PÅ BORDET

Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom

AV

EMMA SKÖLDBERG

Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen
i nordiska språk, som enligt beslut av humanistiska
fakultetsnämnden vid Göteborgs universitet
kommer att försvaras offentligt
lördagen den 11 september 2004 kl. 10
i Lilla hörsalen, Humanisten

GÖTEBORG
2004

Title: Cards on the table. Variations in content and expression in Swedish idioms
Language: Swedish
Author: Emma Sköldbberg

Abstract

The dissertation recounts how thirty-six Swedish idioms consisting of a verb and complement are used in contemporary newspaper material found in the Bank of Swedish – Linguistic Reference Databank of Göteborg University. All the expressions occur at least once per million running words in a corpus of almost 33.7 million running words. The idioms include *få kalla fötter* (literally: get cold feet) meaning '(suddenly) feel strong apprehensions' /concerning a person; due to a particular event or the like; referring to his participation in a particular context/. A fundamental objective is to survey variation in content of the studied idioms. Analyses were performed using semantic roles. The semantic analyses show that many of the idioms demonstrate considerable complexity. It also emerges that slightly more than half of the idioms studied show limited semantic variation in the material. The semantic content of the remaining expressions varies more, but none of the idioms can be regarded as polysemous. Many of the idioms are characterized by diffuse borders and a certain vagueness and lack of acuity of meaning. The full meaning of most of the idioms does not emerge until the idioms are put in a context. Idioms demonstrate clear similarities to ordinary lexemes. Another important question in the dissertation has to do with expressive variation in the relevant idioms. Idioms are traditionally regarded as fixed units that cannot be varied in terms of expression. The dissertation studies variation related to grammatical categories, forms of lexical variation, and construction switches. The expressions show sharply limited variation with respect to number and definiteness. Alternation between active and passive construction does not occur in many idioms. Lexical variation and inserted adjuncts are however relatively common. The expressions studied differ in the material to a varying extent. The variation seems to be connected to some form of compositionality, but perhaps even more to the type of figurative content of the idioms. Obviously metaphorical idioms tend to vary in expression to a greater extent than metonymic (or less palpably metaphorical) expressions.

Key words: Swedish, idioms, fixed expressions, phraseology, lexicology, semantic roles, variation, corpus, metaphor, compositionality, lexicography

Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborg University

ISSN 0348-7741
ISBN 91-974747-1-1

Elanders Infologistics AB, Göteborg 2004

MEIJERBERGS ARKIV

FÖR

SVENSK ORDFORSKNING

UTGIVET

AV

STYRELSEN FÖR MEIJERBERGS INSTITUT

VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

GENOM

BO RALPH

31

GÖTEBORG 2004

KORTEN PÅ BORDET

Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom

AV

EMMA SKÖLDBERG

Ingår som del 31 i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning

© Emma Sköldberg och
Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg

ISSN 0348-7741
ISBN 91-974747-1-1

Elanders Infologistics Väst AB, Göteborg 2004

Title: Cards on the table. Variations in content and expression in Swedish idioms
Language: Swedish
Author: Emma Sköldberg

Abstract

The dissertation recounts how thirty-six Swedish idioms consisting of a verb and complement are used in contemporary newspaper material found in the Bank of Swedish – Linguistic Reference Databank of Göteborg University. All the expressions occur at least once per million running words in a corpus of almost 33.7 million running words. The idioms include *få kalla fötter* (literally: get cold feet) meaning '(suddenly) feel strong apprehensions' /concerning a person; due to a particular event or the like; referring to his participation in a particular context/. A fundamental objective is to survey variation in content of the studied idioms. Analyses were performed using semantic roles. The semantic analyses show that many of the idioms demonstrate considerable complexity. It also emerges that slightly more than half of the idioms studied show limited semantic variation in the material. The semantic content of the remaining expressions varies more, but none of the idioms can be regarded as polysemous. Many of the idioms are characterized by diffuse borders and a certain vagueness and lack of acuity of meaning. The full meaning of most of the idioms does not emerge until the idioms are put in a context. Idioms demonstrate clear similarities to ordinary lexemes. Another important question in the dissertation has to do with expressive variation in the relevant idioms. Idioms are traditionally regarded as fixed units that cannot be varied in terms of expression. The dissertation studies variation related to grammatical categories, forms of lexical variation, and construction switches. The expressions show sharply limited variation with respect to number and definiteness. Alternation between active and passive construction does not occur in many idioms. Lexical variation and inserted adjuncts are however relatively common. The expressions studied differ in the material to a varying extent. The variation seems to be connected to some form of compositionality, but perhaps even more to the type of figurative content of the idioms. Obviously metaphorical idioms tend to vary in expression to a greater extent than metonymic (or less palpably metaphorical) expressions.

Key words: Swedish, idioms, fixed expressions, phraseology, lexicology, semantic roles, variation, corpus, metaphor, compositionality, lexicography

Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning
Göteborg University

ISSN 0348-7741
ISBN 91-974747-1-1

Elanders Infologistics AB, Göteborg 2004

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1. Tidigare studier av svenska fraseologiska enheter	7
1.2. Syfte och frågeställningar	10
1.3. Avhandlingens uppläggning	12
2. Översikt över fraseologi samt en idiomdefinition och en frastypologi	13
2.1. Viktiga frågeställningar och återkommande teman	14
2.2. Terminologiska problem	18
2.3. Idiomsbegreppet	20
2.3.1. Definitioner av termen <i>idiom</i>	21
2.3.2. Prototypiska idiom och en idiomdefinition	25
2.4. Olika frastypologier	29
2.5. Idioms plats i språkssystemet	35
3. Material och metod	41
3.1. Presentation av korpusen	42
3.2. Presentation av idiomerna	46
3.2.1. Första urvalskriteriet: idiom med likartad struktur	46
3.2.2. Andra urvalskriteriet: minst två sökbara konstituenten	51
3.2.3. Tredje urvalskriteriet: relativ frekvens	51
3.2.4. De 36 undersökta idiomerna	53
3.2.5. Idioms kanoniska former	55
3.3. Metod vid excerperingsarbetet	58
3.3.1. Gränfall beroende på uttrycksmässig variation m.m.	58
3.3.2. Idiom och fria konstruktioner	67
3.3.3. Övriga uteslutna fall	73
4. Innehållsmässig variation hos idiom	74
4.1. Semantisk spännvidd	75
4.2. Teoretiska utgångspunkter	81
4.3. Metod vid de semantiska analyserna	85
4.4. Semantisk rolluppsättning	86

4.5.	HEAD och inherenta argument	92
4.6.	Externa argument	95
4.7.	Idiomens definitioner och definitionstillägg	99
5.	Innehållsmässig variation hos de undersökta idiomerna .	104
5.1.	Semantisk analys av idiomerna	105
5.2.	Sammanfattning och diskussion	164
5.2.1.	Idiom med starkt begränsad semantisk variation	165
5.2.2.	Idiom med mer omfattande semantisk variation	167
5.2.3.	Jämförelser med befintliga definitioner av idiomerna ...	170
5.2.4.	Mina resultat i förhållande till tidigare forskning	172
6.	Uttrycksmässig variation hos idiom	174
6.1.	Forskningsöversikt	174
6.1.1.	Variation i fråga om grammatiska kategorier	175
6.1.2.	Lexikal variation	178
6.1.3.	Tillägg av ord	179
6.1.4.	Utelämnning av konstituenten	182
6.1.5.	Variation av ordföljd och konstruktionstyp	183
6.1.6.	Olika grad av fixering	185
6.2.	Uttrycksmässig variation och idiomens kompositionalitet	186
6.3.	Uttrycksmässig variation och idiomens figurativa innehåll	190
6.3.1.	Metaforiska idiom	190
6.3.2.	Metonyma idiom	196
6.3.3.	I övrigt figurativa idiom	197
7.	Uttrycksmässig variation hos de undersökta idiomerna	199
7.1.	Variation med hänsyn till grammatiska kategorier	200
7.1.1.	Numerus	200
7.1.2.	Species	208
7.1.3.	Komparation av adjektiv och adverb	213
7.1.4.	Tempusböjning av verb	216
7.2.	Lexikal variation	219
7.2.1.	Byte av verb	221
7.2.2.	Byte av nominalfras	225
7.2.3.	Byte av relationsord	229
7.3.	Tillägg av ord	230
7.3.1.	Bestämningar till satsen eller till idiomet som helhet .	231
7.3.2.	Bestämningar till idiomkonstituenten	232

7.3.3.	Några vanligt förekommande bestämmingar	236
7.4.	Utelämnning av konstituenten	238
7.5.	Variation ifråga om val av satsbas och konstruktionstyp	244
7.5.1.	Val av satsbas	244
7.5.2.	Transformerade idiom	245
7.5.3.	Passivkonstruktion	247
7.6.	Sammanfattning och diskussion	250
7.6.1.	Mer och mindre fixerade uttryck	255
7.6.2.	Samband mellan uttrycksmässig variation och kompositionalitet	262
7.6.3.	Samband mellan uttrycksmässig variation och typ av figurativt innehåll	269
8.	Sammanfattning och diskussion	274
8.1.	De undersökta idiomerna	275
8.2.	Innehållsmässig variation hos de undersökta idiomerna	276
8.2.1.	Återkommande variationsmönster	281
8.2.2.	Jämförelse med andra forskningsresultat	283
8.3.	Uttrycksmässig variation hos de undersökta idiomerna	285
8.3.1.	Starkt fixerade, relativt fixerade samt föga fixerade idiom	289
8.3.2.	Möjliga förklaringar till olika grad av fixering	290
8.3.2.1.	Fixering och kompositionalitet	290
8.3.2.2.	Fixering och typ av figurativt innehåll	292
8.4.	Innehållsmässig och uttrycksmässig variation	294
8.5.	Idiomerna, lexikonet och grammatiken	295
8.6.	Några utvecklingslinjer	298
Efterord	304
Summary	306
Litteraturförteckning	315
Appendix	336
Appendix 1	336
Appendix 2	341

1. Inledning

En text, som inte är alltför kort till omfånget, kan delas in i meningar och satser. Dessa innehåller i sin tur fraser, som kan beskrivas utifrån olika perspektiv. I exempelvis *Svenska Akademiens grammatik* (1/1999:172) definieras fraserna efter sin inre struktur och distribution. I detta verk skiljer man bl.a. mellan nominalfraser, verbfraser och prepositionsfraser. Men man kan också dela in fraser efter hur betydelsen hos frasens enskilda konstituentier förhåller sig till betydelsen hos frasen som helhet. För att göra resonemanget tydligare följer ett utdrag ur en insändare som publicerades i *Göteborgs-Posten* 1997. Texten ingår i Press 97, som är en del av pressmaterialet i Språkbanken vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. I textavsnittet är några fastare ordkombinationer markerade med fetstil. Det uttryck som i det följande kallas *idiom* är dessutom kursiverat. Dessa markeringar finns inte i originaltexten utan är mina egna tillägg.

- (1:1) Jag **ifrågasätter starkt** Stig Kihlströms uppfattning att värnplikten **på något sätt** skulle fostra ungdomar och göra dem till män [...]. **På vilka grunder** bygger detta uttalande? Enligt Kihlström verkar det vara strapatserna och att man "**lidit pin**" som skulle vara de fostrande ingredienserna. Detta är ett horribelt uttalande i **dagens upplysta samhälle**. [...] Självt gjorde jag mina 12 månaders värnplikt på F 17 och **var på vippen att** bli yrkesmilitär. **Som tur är** kom jag in på en annan utbildning **samtidigt som** jag kom in på officershögskolan och valde då bort militärkarriären. Numera är jag lyckligt vapenfri eftersom jag **vid 27 års ålder starkt** började **ifrågasätta** om jag **hade rätt att** döda någon annan även om detta skulle ske under statens vingar. [...] **Lika lite som** jag själv är beväpnad när jag går **på stadens gator** tycker jag att ett land ska beväpna sig. (**Synd bara** att vi har en värld där vapen verkar vara ofrånkomliga. Men jag **drar i alla fall mitt strå till** den vapenfria **stacken**.) Jag har nu cirka tre år efter mitt beslut om att bli vapenfri ännu inte ångrat mig. Alla bilder från krig på TV gör mig ännu mer **fast besluten** om att jag valde rätt. Så **all heder till** Mattias Pettersson för att han **vågar stå för** vad han tycker är rätt. **Fortsätt med det** så kanske vi kan få **en bättre värld** en dag.

Textavsnittet ovan består av sammanlagt fjorton meningar och i dessa ingår en mängd s.k. *fria konstruktioner* (jfr eng. *free constructions* hos

Weinreich [1969] 1980:226). Med denna term menas språkliga konstruktioner som bildats i enlighet med produktiva syntaktiska regler och som har en betydelse som i hög grad är härledbar utifrån de ingående ordens betydelse och utifrån hur dessa ord kombineras med varandra (jfr Teleman 1974:212, Anward & Linell 1976:85–86). Några konkreta exempel ur texten är bl.a. *skulle fostra ungdomar, ett horribelt uttalande, vara ofrånkomliga, efter mitt beslut* och *Alla bilder från krig på TV* (se vidare om fria konstruktioner i avsnitt 2.4.1).

Texten innehåller också det som av Svensén (1987:92–93) kallas *kollokationer*. Corpas Pastor (1996:53–61) m.fl. visar att termen *kollokation* används med olika innebörd, men som regel brukar man med den avse två eller flera ord som brukar förekomma i närheten av varandra i en text (Sinclair 1991:170). Också kollokationen har förhållandevis härledbar betydelse. Ett exempel på kollokationer i textavsnittet ovan är *fast besluten*. Denna fras anges för övrigt som konstruktion i *Nusvensk frekvensordbok* 3 (1975:326; hädanefter betecknad som Allén et al. 1975) och som grammatisk konstruktion i *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003:110). Ett annat exempel på kollokationer i textavsnittet är *ifrågasätter starkt* med varianten *starkt [...] ifrågasätta*. Notera alltså att såväl konstituenternas böjningsformer som deras inbördes ordning varierar men att frasen trots detta är en kollokation. Det är alltså själva sammanställningen av orden som är avgörande. Ännu ett exempel är frasen *all heder till*, vilken också har härledbar betydelse. (Jfr *Svenska Akademiens ordbok* 1898– spalt H602, där betydelse 1 hos *heder* anges vara '(högt l. godt) anseende, ära, aktning, vördnad, respekt'; hädanefter används förkortningen *SAOB*.)¹ Se vidare om kollokationer i bl.a. avsnitt 2.4.1.

I insändaren finns det också fraser som uppvisar *idiomaticitet*. Med detta menas att frasens betydelse inte är härledbar utifrån de konstituerande elementens respektive betydelse.² Jag tänker på exempelvis prepositionsfrasen *i alla fall*, som i sammanhanget inte skall tolkas bokstavligen, dvs. med betydelsen 'i samtliga fall'. Frasen fungerar istället som ett satsadverbial och har betydelsen 'åtminstone' eller 'ändå'. I

¹ Frasen *all heder till* nämns inte som en form av uttryck i *SAOB* (1898–) eller *Nationalencyklopedins ordbok* (1995–96). Detta torde bero på att ordboksförfattarna anser att uttrycket har en härledbar betydelse. Notera dock att *Svenskt språkbruk* (2003:469) uppger att *all heder åt ngn/ngi* är ett idiom.

² Jfr t.ex. engelskans *idiomaticity*, tyskans *Idiomatizität* och spanskans *idiomaticidad*. För utförligare diskussioner kring begreppet, se bl.a. Coulmas (1981:140–144), G. Wotjak (1985:215–216), Gläser (1988:265), Corpas Pastor (1996:26–27), Hyvärinen (1996) samt Fleischer (1997:30–36).

avhandlingen betraktas *i alla fall* och liknande fraser som *lexikaliserade fraser*. De är sålunda fraser som stelnat i en konventionaliserad form. Förutom att de uppvisar idiomacitet kännetecknas de också av bl.a. (1) att de har sammanfattningsaccent, (2) att de har enskilda konstituenten som inte fritt kan modifieras av optionella lexikala bestämningar, (3) att deras konstituenten uppvisar stora begränsningar vad gäller exempelvis böjning samt (4) att de inte gärna kan varieras beträffande ordföljd och konstruktionstyp (Anward & Linell 1976:77, 84–102). Till skillnad från kollokationerna är alltså de lexikaliserade fraserna alltid ”fasta ordsammanställningar” (Anward & Linell 1976: 107).

Det finns emellertid också andra uttryck i textavsnittet som kan betraktas som lexikaliserade fraser, dvs. i stort sett stelnade i sin form. För det första tänker jag på *vara på vippen att* med betydelsen ’vara mycket nära att’ (jfr *Nationalencyklopedins ordbok* 1995–96 s.v. *vippen*; hädanefter används förkortningen *NEO*). Konstituenten *på vippen* skulle eventuellt kunna kopplas till substantivet *vipp*, dvs. en form av hissanordning. Troligare är dock att *vippen* är en substantivavledning till verbet *vippa*, med betydelsen ’röra sig upp och ned kring ett jämviktsläge’ (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *vippa*). Det är alltså nära att det *vippar* över åt ena hållet – i det här fallet att skribenten blir yrkesmilitär. För det andra tänker jag på *lida pin*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *pin*) betyder ’utstå (lättare) pina’. Frasen är en del av ett längre ordspråk, nämligen *vill man vara fin, får man lida pin* (Holm 1984:57; se vidare om ellipser av ordspråk hos bl.a. Moon 1998:131–132). Att det är formen *pin* som används hänger ihop med att *pin* rimmar på *fin* (se vidare bl.a. Holm 1984:5–7 om rim och rytm i ordspråk).

Den fras som jag finner mest intresseväckande i textavsnittet är dock *jag drar mitt strå till [...] stacken*. (Vi bortser tills vidare från bestämningen *den vapenfria*.) Frasen skulle av de flesta sakkunniga bedömare betraktas som ett typiskt *idiom*. Kännetecknande för många *idiom*, eller *idiomatiska uttryck* som de också kallas, är att de är dubbeltydiga. De kan alltså både tolkas bokstavligt och tilldelas en konventionaliserad betydelse (Langacker 1973:83, Cruse 1986:37, Wood 1986:95). Den konventionaliserade betydelsen hos *idiom* kan – precis som vid lexikaliserade fraser – inte helt härledas ur den betydelse som de ingående orden har när dessa förekommer var för sig. I själva verket är det ännu svårare att härleda den konventionaliserade betydelsen för *idiomens* del. Den konventionaliserade betydelsen hos *dra sitt strå till stacken* kan alltså inte helt och hållet härledas ur betydelsen hos de in-

gående orden *dra, sitt, strå* etc.¹ Det är således inte frågan om att någon bokstavligen drar ett strå till någon stack. Innebörden är istället '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.' (se appendix 2). I textavsnittet ovan är det enbart denna konventionaliserade betydelse hos idiomet som är aktuell.

Idiom har således vissa egenskaper gemensamma med lexikaliserade fraser. Men en tydlig skillnad är att idiomerna ofta, eller i högre grad, är figurativa, dvs. innehåller en metafor, en metonym, en hyperbol e.d. (Nunberg et al. 1994:492). Exempelvis är uttrycket *dra sitt strå till stacken* metaforiskt i den meningen att det råder en uppenbar likhetsrelation mellan bilden av att en myra drar ett strå till en stack och betydelsen '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.' (se t.ex. Svanlund 2001:21–22 om likheterna mellan de domäner som kan sammankopplas i en metafor).

Sammanfattningsvis innehåller det textavsnitt som återges i exempel (1:1) ett antal ordkombinationer som i enlighet med Allén et al. (1975: XVI) utgör fraseologiska förbindelser som tenderar att återkomma upprepade gånger i autentiskt bruk. Av textutdraget framgår att dessa rekurrenta förbindelser – precis såsom det konstateras hos Allén et al. (1975) – utgör en betydande delmängd av allt det språk som produceras. Vidare torde flera av ordkombinationerna ingå som block i det lexikon som språkbrukarna förfogar över. Allén et al. (1975:XXIV) poängterar slutligen att "den enorma mängden rekurrenta block måste beaktas vid utformningen av en realistisk, psykologiskt trovärdig modell för språklig produktion och perception".

I föreliggande avhandling behandlas huvudsakligen de uttryck som brukar betraktas som idiom. Mig veterligt finns det inga större och mer systematiskt genomförda undersökningar av innehållsmässig variation hos idiomatiska uttryck. I litteraturen möter man däremot generella – och över huvud taget ganska svepande – påståenden i ämnet, och en jämförelse mellan dem visar att alla forskare inte är överens i denna fråga. Exempelvis menar Lindfors Viklund (1991:2) att idiomet har endast obetydlig eller alls ingen semantisk tøjbarhet; det är fast till sin betydelse. Koller (1977:140), G. Wotjak (1985:223), Dobrovolskij (1994:266) och Clausén (1996:37) betonar istället att många idiom uppvisar viss vaghet och oskärpa i betydelsen. Det råder också delade meningar om hur kontexten påverkar idiomets betydelse. Nuccorini (1988:153) menar att idiom betyder detsamma i alla kontexter. Hennes uppfattning kan jämföras med det som hävdas av bl.a. Clausén (1996:

¹ Schenk (1994:3) påpekar att betydelsen hos eng. *kick the bucket* inte kan härledas utifrån den bokstavligen betydelsen hos de enskilda orden *kick, the* och *bucket*.

37), nämligen att ett idioms fulla innebörd kommer fram först i en kontext. Inom ordforskningen har man länge betonat att många ord är vaga och att deras betydelser är kontextberoende. Detta framkommer exempelvis hos Ullmann (1962:48–53), Waldron (1967:61) och Lyons (1968:410). Därför är det en smula förvånande att egenskaper som vaghet och kontextberoende lyfts fram som om de vore utmärkande endast för idiom.

En egenskap som enligt Koller (1977:23) m.fl. så gott som undantagslöst återkommer i beskrivningar av idiom är uttryckens *fixering*. Med fixering menas här att fraser som *dra sitt strå till stacken* är fasta och att de uttrycksmässigt inte går att variera i särskilt hög grad. Cruse (1986:38), Gläser (1988:268–269) m.fl. konstaterar exempelvis att idiomens konstituenten inte fritt kan ta lexikala bestämningar och att idiomerna uppvisar klara begränsningar ifråga om böjning av konstituenten. Idiomerna lyder också under starka restriktioner vad gäller variation av ordföljd och konstruktionstyp. Enligt exempelvis Svensén (1987:102–103) kan man normalt sett inte heller byta ut enstaka ord i idiom mot andra ord. Slutligen konstaterar bl.a. Enström (1996:106) och Cruse (2000:73) att ett brott mot ett idioms gängse form kan leda till att uttrycket tolkas bokstavligt och inte idiomatiskt – om en sådan tolkning är rimlig. *Dra sitt strå till stacken* skulle, i enlighet med Anward & Linell (1976:108), i sin idiomatiska användning kunna betraktas som ett slags ”ö”, vars delar är oåtkomliga för syntaktiska och semantiska operationer.

Ett välkänt idiom som i hög grad är fixerat i den angivna meningen är *väcka ont blod*. I Språkbankens pressmaterial (Press 95–Press 98) förekommer 29 belägg på detta uttryck. I exempel (1:2)–(1:4) återges tre av dessa belägg jämte kontext:

- (1:2) Sveriges Television har beslutat att skjuta upp sändningarna av ”Expedition Robinson”. Anledningen är den starka kritik som riktats mot det första avsnittet. Framför allt har det så kallade ”örådet”, där en av deltagarna röstar bort utan motivering, *väckt ont blod* hos flera kritiker och tittare. (Press 97)
- (1:3) Den speciella satsningen i avtalsrörelsen på lågavlönade kvinnor *väckte ont blod* och under sommaren har en lång rad brandmän och skolvaktmästare meddelat att de känt sig förbigångna i det kvinnodominerade förbundet. (Press 96)
- (1:4) När Eric blev änkeman hösten 1991 hamnade han i en djup depression [...]. Vid ett julbord på Hönö Hotell samma år träffade han Ingegerd Carlsson från Uppsala. [...] Tycke uppstod och sommaren 1992 gifte Eric Alexandersson om sig. Brudparet hade båda hunnit fylla 70 år och Ingegerd hade inte varit gift tidigare. Giftermålet *väckte ont blod* hos Erics första frus släktingar. - Jag upptäckte en ny sida hos mänsklig-

heten som jag inte förstår. Hade det varit bättre om jag sört ihjäl mig?
Hade allt varit frid och fröjd då?, säger han [...]. (Press 98)¹

En genomgång av samtliga belägg på idiommet visar bl.a. att uttrycket, såsom i de tre exemplen ovan, alltid innehåller de tre lexikala komponenterna *väcka*, *ont* och *blod*.² Substantivet *blod* uppvisar aldrig någon annan böjningsform när det ingår i detta idiom. Någon komparation av *ont* förekommer heller inte. Verbet *väcka* böjs dock uppenbarligen med hänsyn till tempus. Vidare innehåller uttrycket normalt inga inskjutna bestämningar. Endast i tre fall kan man se en form av lexikalt inskott och det är i exemplen *har väckt en del ont blod* (Press 95), *har väckt mycket ont blod* (Press 97) och *väcker så mycket ont blod* (Press 98). Det rör sig alltså om en kvantifiering av uttryckets nominaldel. Slutligen används predikatet i uttrycket nästan uteslutande i aktiv form. Av denna korta genomgång framgår alltså att uttrycket *väcka ont blod* uppenbarligen kan variera, men att variationen är förhållandevis begränsad i autentiskt skriftspråk.

Det finns dock ett flertal studier i den internationella litteraturen i vilka man har kunnat påvisa en avsevärd variation beträffande idiomens uttryckssida. Några exempel på sådana studier är Barkema (1996b, 1997), Burger (1998) och Moon (1998). Att idiom kan varieras uttrycksmässigt framgår också av den insändare som återgavs inledningsvis, där skribenten skriver: *jag drar mitt strå till den vapenfria stacken*. Konsekvensen av den infogade bestämningen är att en del av uttryckets betydelse preciseras: det anges i vilket sammanhang skribenten försöker lämna ett bidrag. Han bidrar alltså inte till vad som helst utan just till målet att världen ska vara fri från vapen. Denna lek med idiomets form torde vara mycket medveten från skribentens sida och de allra flesta infödda språkbrukare lägger nog också märke till att idiommet inte använts på det sätt man väntar sig. En genomgång av ett antal användningar av *dra sitt strå till stacken* i Språkbankens pressmaterial visar att den här typen av modifieringar (i exemplen nedan markerade med fet kursiv) av uttrycket inte är ovanliga. Några andra exempel där idiommet varieras är:

¹ Några av de textavsnitt som är hämtade ur Språkbanken innehåller olika former av skrivfel. I exempelvis detta belägg saknas en bokstav *a* i ordet *hammadé*. I andra fall kan det t.ex. handla om en oavsiktlig upprepning av en bokstav eller ett ord (såsom i exemplet *den orientaliska mattan* i Press 95). När det aktuella skrivfelet inte har någon betydelse för hur idiombelägget skall uppfattas, har jag vanligen rättat till felet utan att detta anges.

² Notera att den alternativa formen *väcka ond blod* anges i bl.a. *NEO* (1995–96 s.v. *blod*). Den beror på att *blod* här har annat genus.

- (1:5) [Båtar ska beskattas när pengar behövs] Kan gott beskattas och *dra sitt strå till den ekonomiska stacken*. (Press 95)
- (1:6) I början talade jag entusiastiskt om hur fint det känns att få *dra sitt strå till miljöstacken* och om hur roligt det är att få lära känna andra med samma engagemang för en grönare värld. (Press 98)
- (1:7) En mätstation strax söder om Bodensjön har sedan den 25 december fått 554 mm (rätt normal årsnederbörd för Stockholm). Freudenstadt i Schwarzwald 479 mm. Detta kan till stor del förklara de svåra översvämningarna, men människan har nog själv *dragit ett ganska kraftigt strå till stacken*. (Press 95)
- (1:8) 1640 omfattade myntkabinettet 57 mynt, ett antal som i dag har stigit till en halv miljon föremål från hela världen. Gustaf III *drog flera mynt till stacken*. Bland annat inköpte han [...]. (Press 97)

I exempel (1:5)–(1:6) ser man att uttrycket modifierats på ett liknande sätt som när bestämmningen *den vapenfria* infogats i exempel (1:1). I (1:5) rör det sig om ett attributivt tillägg och i (1:6) om en kvalificerande förled, som resulterar i en sammansättning. Också i dessa fall kan man alltså tala om en precisering av en del av uttryckets betydelse. I exemplet (1:7) har däremot den inskjutna modifieringen en annan effekt. Inskottet *ett ganska kraftigt* syftar på bidragets storlek. Det poängteras alltså att människan i hög grad bidragit till att det blir så stora översvämningar. Slutligen, i exempel (1:8), har konstituenten *sitt strå* ersatts av *flera mynt*. Variationen leder då till att bidragets art preciseras. Det rör sig inte om vilket bidrag som helst utan explicit om mynt till en myntsamling.

1.1. Tidigare studier av svenska fraseologiska enheter

De mer omfattande studier av olika fraseologiska enheter som genomförts har främst rört språk som ryska, tyska, engelska och spanska. Däremot finns det mycket få undersökningar av svenska idiom – och svenska fraseologiska enheter över huvud taget. Ett uppmärksammat bidrag är Anward och Linell (1976). I deras artikel diskuteras bl.a. vilka olika typer av lexikaliserade fraser det finns samt lexikaliserade frasers prosodi. I uppsatsen utreds också på ett ingående sätt vilka viktiga egenheter de lexikaliserade fraserna har, och fraserna jämförs exempelvis med sammansättningar.

Ett annat arbete som har varit viktigt för min avhandling är en uppsats av Jerker Järborg (2002), som innehåller delvis formaliserade semantiska beskrivningar av ett antal svenska idiom. De semantiska be-

skrivningarna är mycket detaljerade. För det första ges en definition av varje uttryck. För det andra presenteras en mer formell uppställning med information om uttryckens valens (se vidare om denna uppsats i avsnitt 4.2).

Niemi (2002) undersöker 228 svenska verbfrasidiom, såsom *hålla färgen* med betydelsen 'inte avslöja sig'. Idiomen har excerperats ur idiomordböcker, bl.a. *Målande uttryck. En liten bok med svenska idiom* (hädanefter betecknad som *Målande uttryck* 1989). Niemi klassificerar de aktuella idiomerna efter deras olika egenskaper. Hon tar hänsyn till om de är (1) metaforiska eller icke-metaforiska, (2) biologiska eller icke-biologiska, (3) affektiva eller icke affektiva samt (4) vardagliga eller icke vardagliga. Författaren kommer fram till att ungefär 82% av de undersökta uttrycken är metaforiska. Hon hävdar på så sätt att metaforik inte är en obligatorisk egenskap hos svenska idiom, något som hon framhåller att många forskare tidigare har påstått. Vidare drar hon slutsatsen att ca 78% av de aktuella idiomerna är förknippade med människans allmänna aktiviteter och därmed snarare är kulturella än biologiska. Hennes analys visar också att en tredjedel av idiomerna är affektiva och att endast 16% av de idiom som excerperats ur ordböckerna kan betraktas som vardagliga.

I en annan artikel av samma författare (Niemi 2004) kartläggs bl.a. hur vanliga de idiom som innehåller någon form av kroppsdelsbeteckning är i svenska språket. Vidare diskuteras ur ett språktypologiskt perspektiv vilka kroppsdelsideom som är typiska för svenskan. Studien är baserad på ett material som består av ca 2 000 kroppsdelsideom hämtade ur olika ordböcker. Niemi visar i denna uppsats att den kroppsdelsbeteckning som oftast ingår i svenska idiom är *hand*. Några andra vanligt förekommande kroppsdelsbeteckningar är *öga*, *hjärta*, *huvud* och *öra*. Enligt Niemi återfinns substantiven *hand*, *huvud* och *öga* också bland de mest frekventa kroppsdelsbeteckningarna i finska, engelska och tyska idiom.

Det har vidare skrivits en del om idiom ur ett lexikografiskt perspektiv. Svensén (1987) diskuterar hur fasta fraser på bästa sätt skall presenteras i en ordbok. Forsgren (1994) och Kjellmer (1996) utreder skillnaderna mellan idiom och kollokationer. I samband med utarbetandet av *Svenskt språkbruk* (2003) har det också publicerats några korta uppsatser om idiom.¹ Dit hör Clausén (1993, 1996, 1999) och Arnstad (2001), i vilka bruket av idiomatiska uttryck samt olika former av uttrycksmässig variation hos idiom behandlas. I Clausén &

¹ Notera att verket i dessa uppsatser går under arbetsnamnet *Svensk konstruktionsordbok*.

Lyly (1994, 1995) presenteras den analysmodell över olika fraskategorier som legat till grund för utarbetandet av ordboksartiklarna. Ännu en uppsats som behandlar fraser i ovannämnda ordbok är Clausén (2001). I den konstateras bl.a. att fraserna kan ha olika kommunikativa funktioner. Clausén visar exempelvis att fraserna har två huvudfunktioner: dels en *informativ* funktion, dels en *pragmatisk* funktion. Men det finns också bifunktioner. Sålunda kan fraserna fylla en *jämförande*, en *värderande* samt en *modal* funktion. Jag har också själv skrivit några kortare uppsatser om idiom. I en av dem (Sköldberg 1999d) undersöks de alternativa former hos idiom som anges i *NEO* (1995–96). I en annan (Sköldberg 2001) påvisas att den form som 40 svenska idiom har i ett antal ordböcker i relativt hög grad skiljer sig från formen eller formerna hos de undersökta idiomerna i autentiska texter. Slutligen diskuterar jag (Sköldberg 2002) idiomens dubbeltydighet, dvs. hur de kan tolkas både bokstavligt och konventionaliserat, och hur framför allt tidningsskribenter brukar ta detta som utgångspunkt för olika slags ordlekar.

Information om svenska idiom och andra typer av fasta fraser kan man också finna i inledningar till bl.a. uttryckssamlingar av olika slag. Diskussionen kring *ordpar* (t.ex. *folk och få*) som utgör första delen av Bendz (1965) är ett sådant exempel. Ett annat exempel är inledningen till Allén et al. (1975), och ytterligare ett är inledningen till *Målande uttryck* (1989). En kortfattad översikt finner man också i inledningen till Hallström & Östberg (1999). I dessa inledningar presenteras dock framför allt en kortfattad och generell definition av idiom, och exempel ges på några typiska idiomatiska uttryck.

Svenska idiom har också diskuterats ur ett inläraresperspektiv. Som exempel kan jag nämna Lindfors Viklunds studie från 1991 av hur personer som inte har svenska som modersmål uppfattar olika svenska fraser. I sammanhanget viktiga frågor är bl.a. vilka idiom som är lätta respektive svåra att förstå samt vilken tolkningsstrategi inlärnarna använder när de möter ett för dem okänt uttryck.

I åtminstone två arbeten har svenska fasta fraser jämförts med motsvarande uttryck på ett annat språk. Jag tänker då på Krohns (1994) undersökning av 341 tyska idiomatiska uttryck och deras svenska ekvivalenter samt på Skog-Södersveds (1992) granskning av förekomsten av fasta fraser på tyska och svenska dagstidningars ledarsidor.

I detta sammanhang, vill jag också nämna Danielssons (2001) datalinguvistiska avhandling, som framför allt behandlar olika *betydelseenheter* (eng. *units of meaning*) i språket. Framför allt är det kategorin *längre betydelseenheter* (eng. *longer units of meaning*) hos Danielsson

(2001:167–178) som är intressant för min avhandling, eftersom kategorin främst utgörs av idiom, såsom exempelvis *slå två flugor i en smäll* och *slå blå dunster i ögonen på ngn*. De frågeställningar som Danielsson sysselsätter sig med i sin avhandling gäller hur olika betydelseenheter kan identifieras av en datamaskin och vilka konsekvenser arbetet med betydelseenheter kan få vid exempelvis maskinöversättning.

Utöver detta finns det också några verk med historiska förklaringar till bland annat idiom. Några exempel på sådana verk är Friedländer (1966), Holm (1972) och Helsing et al. (2000).

1.2. Syfte och frågeställningar

Det är en intressant fråga huruvida svenska idiom varierar beträffande innehåll och uttryck. Om de varierar, i vilken utsträckning sker detta? Finns det någon systematik i en eventuell variation? I den här avhandlingen redogör jag för hur 36 svenska idiom bestående av verb jämte komplement används i ett samtida pressmaterial, nämligen Språkbankens Press 95, Press 96, Press 97 och Press 98 (hädanefter används förkortningarna P95, P96, P97 och P98). Perspektivet är främst synkront. Ett första syfte är att få fram en adekvat idiomdefinition. Ett par frågor som diskuteras i avhandlingen är:

- Hur har tidigare idiomdefinitioner sett ut?
- Vad kan sägas vara en användbar svensk idiomdefinition?

Ett andra viktigt syfte rör idiomens innehållssida. Mitt mål är att besvara följande frågor:

- Finns det bland de 36 idiomerna uttryck som betydelsemässigt inte varierar utan genomgående används med oförändrad betydelse? Vad kännetecknar dessa uttryck? Vad finns det exempelvis för återkommande drag i deras kontext?
- Finns det bland de undersökta uttrycken idiom som innehållsmässigt varierar eller rentav kan sägas vara polysema? Är denna möjliga variation tillfällig eller kan man se några återkommande variationsmönster?
- I vilken utsträckning liknar idiomerna enkla lexikaliska ord i fråga om innehållsstrukturen?

Ett tredje syfte med avhandlingen är att undersöka den uttrycksmässiga

variationen hos de 36 idiomerna. Viktiga frågor som jag vill besvara – eller åtminstone diskutera – är bland annat följande:

- Finns det uttryck som kan sägas vara helt fixerade till sin morfologiska, lexikaliska och syntaktiska form? Vad har dessa uttryck i så fall för gemensamma drag?
- Vilka är de uttryck som uppvisar uttrycksmässig variation? Vad skiljer dem från de mer fixerade uttrycken?
- Vari består den uttrycksmässiga variationen? Visar den några systematiska drag?

I anslutning till frågan om uttrycksmässig variation har jag två hypoteser, och dessa prövas i avhandlingen. Den första av dessa är att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation och kompositionalitet. Min andra hypotes är att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation hos ett idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har. I samband med undersökningen av idiomuttrycken aktualiseras också andra frågor:

- Vad har den uttrycksmässiga variationen för semantisk och stilistisk effekt?
- Vad kan olika grader av uttrycksmässig variation hos idiomerna säga om de olika uttryckens plats i språkssystemet, dvs. i förhållande till lexikonet och grammatiken?

Ett övergripande mål med avhandlingen är att lämna ett bidrag till en mer systematisk beskrivning av en typ av fasta fraser som hittills spelat en förhållandevis undanskymd roll inom svensk språkforskning. Olika slags fasta fraser utgör en för stor och viktig del av språket för att marginaliseras i den språkvetenskapliga diskussionen (Chafe 1968:111, Allén et al. 1975, Coulmas 1981:150–151, Jackendoff 1995:156, Erman & Warren 2000).

I avhandlingen anläggs framför allt ett tolkningsperspektiv på idiomerna, men ibland diskuteras dessa ur ett produktionsperspektiv. Orsaken till att jag också tar fasta på produktionen av idiom är att korrekt användning av idiom och fasta fraser är avgörande vid bedömningen av en språkbrukares språkliga kompetens. Även om mitt grundläggande syfte är rent deskriptivt kan fraseologiska studier som denna förhoppningsvis också väcka nya tankar beträffande exempelvis praktisk lexikografi, språkdidaktik och översättning.

1.3. Avhandlingens uppläggning

Avhandlingen innehåller förutom detta inledande kapitel ytterligare sju kapitel. I den inledande delen av kapitel 2 ges en redogörelse för tidigare idiomstudier. Bl.a. diskuteras några av de återkommande frågeställningar som aktualiseras i ett antal studier. Som exempel kan nämnas fasta frasers semantiska egenskaper, fasta frasers användning i autentiskt språkbruk, översättning av fasta fraser etc. I kapitlet diskuteras också olika definitioner av idiom, och jag föreslår en egen idiomdefinition. Kapitlet fortsätter med en kortfattad presentation av olika frastypologier, och ett förslag till en svensk frastypologi lämnas. Avslutningsvis diskuteras idiomens plats i språkssystemet. I kapitel 3 redovisas framför allt det material som min undersökning baseras på samt hur detta har etablerats. Där presenteras också de idiom som jag undersöker i avhandlingen.

Kapitel 4 utgörs av en redogörelse för forskningsläget vad gäller semantisk variation hos idiomatiska uttryck. Vidare anges mina teoretiska utgångspunkter för de semantiska analyserna samt vilken metod och vilka semantiska roller jag använt vid analyserna. I det följande kapitlet, dvs. i kapitel 5, redovisas resultaten av de semantiska analyserna. I detta kapitel diskuteras uttrycken i bokstavsordning. I samband med varje uttryck redogör jag för uttryckens betydelse och huruvida det förekommer någon innehållsmässig variation hos respektive uttryck. Kapitlet avslutas med sammanfattning och diskussion.

Kapitel 6 består av en redogörelse för tidigare forskning kring idiomens formella restriktioner. Jag visar också hur idiom faktiskt används i autentiska texter. Utöver detta diskuteras begreppet kompositionalitet, men också frågan om idiomens figurativa innehåll ventileras. I kapitel 7 presenteras undersökningen av uttrycksmässig variation i materialet. Först diskuteras variation av grammatiska kategorier, såsom numerus, species m.m. Därefter redovisas bl.a. förekomst av lexikal variation hos idiomerna. I kapitlet diskuteras också variation av idiomens ordföljd och konstruktion. Kapitel 7 avslutas med sammanfattning och diskussion. I sammanfattningen presenteras de mest fixerade idiomerna och de minst fixerade idiomerna. I slutet av kapitlet diskuteras också de två hypoteser som formulerats ovan, dvs. huruvida det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation och kompositionalitet respektive uttrycksmässig variation och typ av figurativt innehåll.

Avhandlingen avslutas med kapitel 8, som ger en sammanfattning. De viktigaste resultaten redovisas också i en kortfattad sammanfattning på engelska.

2. Översikt över fraseologi samt en idiomdefinition och en frastypologi

Idiom brukar räknas till kategorin *fasta fraser* (som också kallas *fraseologismer* eller *fraseologiska enheter*). Sådana fraser har länge intresserat forskare såväl teoretiskt som praktiskt. Särskilt de senaste tjugo åren har man i Västeuropa, och även i USA, kunnat se ett påtagligt ökat intresse för fasta fraser (G. Wotjak 1985:213, Nuccorini 2002:9). Det har också anordnats ett antal internationella konferenser där fraseologiska enheter av olika slag stått i fokus. Från att ha betraktats som en del av den lexikaliska eller syntaktiska beskrivningen uppfattas numera fraseologi av många specialister som en särskild språklig beskrivningsnivå, om än nära förbunden med framför allt morfologi, syntax, lexikologi och semantik (Ruiz Gurillo 1997:30–44, 1998:11, Cowie 1998:1, González Rey 2002:33–40).

Litteraturen om fasta fraser är omfattande (Mel'čuk 1995:170). Traditionellt har man dock velat urskilja tre skolbildningar som utmärks av ett starkt intresse för fraseologi. Dessa är (1) den s.k. Genève-skolan, (2) den tidigare sovjetiska språkvetenskapen samt (3) nordamerikansk lingvistik med inriktning på generativ grammatik. Jag kommer nu kortfattat att gå igenom dessa tre skolbindningar.¹

Ferdinand de Saussure ([1916] 1972:172) och hans lärjunge Bally (1905:87–101, 1909) är viktiga representanter för den sk. Genève-skolan.² Bally har också kommit att betraktas som fraseologins skapare (Ruiz Gurillo 1997:20). År 1905 myntade han termen *phraséologie* (sv. *fraseologi*) och med begreppet avsåg han såväl de språkliga fenomen som studeras som själva disciplinen (Ruiz Gurillo 1997:34). *Fraserologi* är också den övergripande term för studiet av fasta fraser som jag använder i avhandlingen.

¹ För övergripande historiska återblickar och diskussioner, se bl.a. Thun (1978:71–173), Zuluaga (1980:31–94), Fernando & Flavell (1981:1–17), Strässler (1982:20–46), Wood (1986:10–30), Fleischer (1997:4–28, 230–266), Ruiz Gurillo (1997:17–32), Cowie (1998:4–8), Moon (1998:9–18) och González Rey (2002:19–31).

² Se t.ex. Zuluaga (1980:37–45), Čermák (1988:417–419) och Ruiz Gurillo (1997:20, 25, 47) för sammanfattningar av de Saussures och Ballys fraseologiska iakttagelser.

På 1940–1950-talet började forskare i dåvarande Sovjetunionen att analysera och systematisera fasta fraser. Vinogradov var enligt Ruiz Gurillo (1997:20) den mest framstående sovjetiske fraseologiforskaren. Hans klassifikationer och principer har sedan legat till grund för många efterkommande studier (Weinreich [1969] 1980:261). Det var emellertid strukturalister som t.ex. Amosova, Archangel'skij, Molotkov och Telija som på 1960- och 1970-talet skapade förutsättningar för en verklig fraseologiskola i Sovjetunionen (Ruiz Gurillo 1997:21).¹ De sovjetiska fraseologistudierna blev snart kända bland lingvister i hela Östeuropa, men framför allt i Östtyskland utvecklades de vidare. Sedan dess har det tyska studiet av fasta fraser i hög grad varit tongivande.² Några viktiga undersökningar är Burger (1973, 1998), Koller (1977), Thun (1978), Burger et al. (1982) samt Fleischer (1997).

Såsom framhålls av bl.a. Ekberg (1989:34) och Corpas Pastor (1996:19) kom också nordamerikanska lingvister (framför allt de som ägnade sig åt generativ transformationsgrammatik) att så småningom intressera sig för fasta fraser. Ekberg (1989:34) skriver följande:

Språkforskare inom den generativa grammatikens teoretiska ram har framför allt intresserat sig för de icke-produktiva idiomerna, eftersom dessa utgjort – och utgör – ett teoretiskt problem i ett grammatiskt system som bygger på förutsägbarhet och produktivitet [...].

Några relativt moderna studier där idiom diskuteras är Chafe (1968), Fraser (1970), Ross (1970), Katz (1973), Newmeyer (1974) samt Weinreich ([1969] 1980).³

2.1. Viktiga frågeställningar och återkommande teman

Hädanefter bortser jag dock från dessa mer geografiskt och ideologiskt avgränsade skolor och presenterar istället en mer tematisk överblick över några återkommande frågeställningar. En sådan indelning är intressantare, eftersom gränserna mellan de tidigare så tydliga skolbildningarna alltmer har kommit att suddas ut och forskare som är aktiva

¹ För utförligare diskussioner kring sovjetiska fraseologistudier, se t.ex. Weinreich ([1969] 1980:210), Häusermann (1977:6–18), Fleischer (1997), Ruiz Gurillo (1997:20–22) samt Cowie (1998).

² För sammanfattningar av tyska och östeuropeiska arbeten, se bl.a. Fivelsdal (1993:20–35) och Ruiz Gurillo (1997:22–24).

³ För diskussioner kring bl.a. dessa studier, se t.ex. Zuluaga (1975a, 1980:79–83), Koller (1977:39–48), Strässler (1982:29–42) och Moon (1998:14–17).

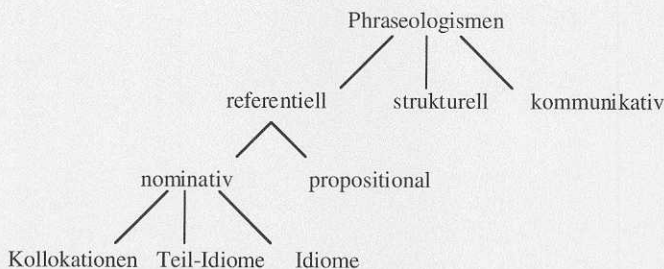
inom området i allt högre grad försöker ta hänsyn till såväl den rysk-tyska som den anglo-amerikanska traditionen.

Problematisering och definitioner

En viktig fråga som återkommer i ett antal fraseologistudier är hur man ska definiera en *fast fras* eller ett *idiom*. En författare som lyfter fram denna frågeställning är Wood (1986), vars drygt 100-sidiga arbete i hög grad ägnas åt utarbetandet av en idiomdefinition. Några andra forskare som också på ett ingående sätt diskuterar kriterier för idiomdefinitioner är bl.a. Fernando & Flavell (1981), Matešić (1983), Svensén (1987), Čermák (1988) och Barkema (1996a).

Klassificering och typologier

Flera forskare lägger ner stor möda på att klarlägga det fraseologiska systemet i ett visst språk. Dessa arbeten har givit upphov till en mängd olika typologier över fasta fraser. Exempelvis presenterar Burger (1998:36–40) en indelning som baseras på den funktion som fasta fraser har i texten. I figur 2:1 återges en sammanfattning av Burgers klassificering.

FIGUR 2:1. Sammanfattning av Burgers klassificering av fasta fraser efter deras funktion i texten.

Som synes skiljer Burger på tre huvudkategorier av fraseologismer. Den första kategorin består av *referentielle Phraseologismen* (sv. *referentiella fraseologismer*), och som exempel på sådana fraseologiska enheter nämns bl.a. *Morgenstund hat Gold im Mund*. Just detta uttryck kan betraktas som ett ordspråk (se vidare om ordspråk i avsnitt 2.4.1). Den andra kategorin utgörs av *strukturelle Phraseologismen* (sv. *strukturella fraseologismer*), som exempelvis *sowohl – als auch*. Dessa uttryck bidrar till att bygga upp den syntaktiska strukturen. Slutligen

består den tredje kategorin av *kommunikative Phraseologismen* (sv. *kommunikativa fraseologismer*). Som exempel på sådana nämner Burger *Guten Morgen*, dvs. en hälsningsfras. Den första kategorin, referentiella fraseologismer, delas i sin tur in i olika underkategorier, nämligen *nominative* och *propositionale Phraseologismen* (sv. *nominella* resp. *propositionella fraseologismer*). Medan den första typen av uttryck utgör en del av en sats, bildar den andra typen en hel sats. Det är bland de nominella uttrycken som bl.a. idiom och kollokationer återfinns. Andra typologier, som skiljer sig mer eller mindre från Burgers, finns hos bl.a. Casares ([1969] 1992), Gläser (1988), Clausén & Lyly (1994, 1995), Corpas Pastor (1996), Fleischer (1997:110–161) samt Hudson (1998).

Fasta frasers semantiska egenskaper

Somliga fraseologistudier ägnas huvudsakligen åt de semantiska förhållanden som råder inom fasta fraser. Relevanta för min avhandling är exempelvis studier som rör fasta frasers metaforik. Enligt den traditionella uppfattningen är alla idiom döda metaforer med arbiträr betydelse, men bl.a. Gibbs (1990, 1992) och Gibbs & O'Brien (1990) har kommit att ställa sig frågande till denna tanke. Gibbs (1990:422) hävdar istället: "Recent research in psycholinguistics shows that the meanings and use of many idioms are motivated by people's conceptual knowledge". Liknande slutsatser drar också Kövecses & Szabó (1996) m.fl.

Fasta frasers form och strukturella restriktioner

I ett antal för avhandlingen relevanta arbeten diskuteras den form som en fast fras kan uppvisa samt de strukturella restriktioner som många av uttrycken lyder under. Som exempel kan jag nämna Zuluaga (1980: 97–110). Han konstaterar bl.a. att konstituenterna i en fast fras som regel inte kan varieras beträffande numerus eller byta plats med varandra. Man kan inte heller lägga till eller dra ifrån konstituenten i en fast fras eller byta ut dem mot exempelvis en synonym. Slutligen kan fasta fraser som regel inte undergå olika slags transformationer. Liknande iakttagelser görs även av exempelvis Burger (1973), Anward & Linell (1976), Koller (1977:23–31), Fleischer (1997:36–58) och Cruse (2000). Fraser (1970) och Ross (1970) betonar dock att uttrycken är fasta i olika grad, och exempelvis Nunberg et al. (1994) försöker förklara vad detta kan bero på.

Fraseologismer i det verkliga språkbruket

Ökad användning av maskinläsbara korpusar har medfört en intensifierad analys av fraseologiska enheter (Nuccorini 2002:9). Man studerar fasta fraser i skriftspråk, men även i talspråk, och försöker exempelvis avgöra hur frekventa fasta fraser faktiskt är. Bl.a. har Moon (1998:60–61) räknat ut att mer än 70% av den typ av engelska fasta fraser som hon undersöker förekommer mindre än en gång per miljon ord i hennes textkorpus. Också Strässler (1982:81), Danell (1992) och Kjellmer (1996) kommer fram till att idiom inte är särskilt frekventa i autentiska texter. Genom korpusstudier av Koller (1977), Barkema (1996b, 1997), Burger (1998), Moon (1998) m.fl. har dessutom den uttrycksmässiga variationen i fraser blivit tydligare påvisad.

Kontrastiv fraseologi och översättning av fasta fraser

Som Palm Meister (1999:129–130) framhåller ägnas ett antal fraseologistudier åt kontrastiv fraseologi. Ofta jämförs tyska uttryck med fraseologismer i något annat språk. Som exempel kan jag nämna Korhons (1989) tysk–finska, B. Wotjaks (1992a) tysk–spanska, Krohns (1994) tysk–svenska samt Grécianos (1997) tysk–franska jämförande studier. Vidare kan man nämna Niemi (2004), som jämför svenska idiom som innehåller någon form av kroppsdelsbeteckning med liknande idiom i fem andra språk. I detta sammanhang kan även Dobrovol'skijs (1988, 1992) arbete med att urskilja fraseologiska universalier anföras. Många kontrastiva iakttagelser ligger också till grund för diskussioner kring översättning av fasta fraser. Så är exempelvis fallet i Fernando & Flavell (1981:59–85), Awwad (1990), Fivelsdal (1993) och Sköldberg (1997).

Mental bearbetning av fraseologiska enheter

Hur fasta fraser bearbetas mentalt har kommit att intressera många psykologinvister. Litteraturen på området är omfattande och ett mycket stort antal lingvistiska experiment har genomförts. Viktiga frågor, som diskuteras av många, är hur fasta fraser är lagrade i språkbrukarens mentala lexikon¹ samt vilken roll den fasta frasens bokstavliga betydelse spelar vid tolkningen av uttrycket ifråga (Moon 1998:31). Glucksberg (1993:4–5) framhåller att två principiellt olika modeller för tolkning av fasta fraser har föreslagits. Enligt den första typen, som kommit att kallas *direct look-up models*, är de fasta frasernas betydelse arbiträrt stipulerad. Härav följer synen att förståelsen av en fast fras sker genom att uttryckets betydelse plockas fram som en helhet ur

¹ Om språkbrukarens mentala lexikon se vidare bl.a. Aitchison (2003).

det mentala lexikonet. Den fasta frasen skapas alltså inte på nytt varje gång genom en mental process utan ligger lagrad som ett block. Olika versioner av den här typen av modeller presenteras av bl.a. Bobrow & Bell (1973), Swinney & Cutler (1979) och Gibbs (1985). Den andra typen kallas *compositional models* (jfr Glucksberg 1993:5–6). Enligt dessa modeller är betydelsen inte arbiträr hos alla fasta fraser. Vissa uttryck förstår man istället genom "ordinary linguistic processing combined with a pragmatic interpretation of the use of the expression in discourse contexts" (Glucksberg 1993:4). Kompositionella modeller presenteras av Gibbs, Nayak, Bolton & Keppel (1989), Gibbs, Nayak & Cutting (1989) m.fl. Vidare har exempelvis Gibbs (1987) och Cabassut (1997) låtit barn analysera fasta fraser. Ett mål med undersökningarna har varit att klarlägga hur människans förmåga att bearbeta fasta fraser utvecklas.

Fraseologi och ordboksarbete

Somliga vill beskriva fasta fraser ur ett lexikologiskt/lexikografiskt perspektiv. Inriktningen kan benämnas *fraseografi*; termen *Phraseographie* används av bl.a. Fleischer (1997:233) och *fraseografía* av exempelvis Corpas Pastor (2000). Författare som t.ex. Zgusta (1971: 138–159), Cowie (1981), Benson (1985), Svensén (1987), Schemann (1989), och Dobrovolskij (1994) diskuterar hur fasta fraser på bästa sätt skall presenteras i en ordbok. Alexander (1992), Kjellmer (1996) och Hundewadt Farø (2000) undersöker däremot om fasta fraser faktiskt nämns i existerande ordböcker – och i så fall hur de behandlas. Det finns också ett antal studier av huruvida fasta frasers uttrycksmässiga variation fångas i ordböcker. Till denna litteratur har jag själv bidragit (Sköldberg 2001). Andra arbeten som bör nämnas i detta sammanhang är t.ex. Clausén (1993) och Clausén & Lyly (1994, 1995).

Avslutningsvis kan man säga att min avhandling lägger särskild vikt vid några av de teman som presenteras ovan. Inledningsvis diskuterar olika idiomdefinitioner och frastypologier. Därefter behandlas mer ingående idiomens semantiska egenskaper och formella restriktioner utifrån autentiska belägg. Jag hyser också en förhoppning om att studien i förlängningen kan få konsekvenser för hur idiom behandlas i ordböcker.

2.2. Terminologiska problem

Ett störande inslag vid studiet av fraseologiska enheter är den förvirrande mängd termer som används för fasta konstruktioner i språket

(Cowie 1981:225, Matešić 1983:110, Moon 1988:108). Bruket av termer är långtifrån standardiserat. Som exempel kan några av de termer som återfinns i internationell litteratur anföras. Termerna är här helt enkelt ordnade alfabetiskt:

expression idiomatique (González Rey 2002)
 expression figée (Danlos 1988, Laporte 1988)
 expresión fija (Zuluaga 1975b, Martínez Marín 1996)
 feste Wortverbindung (Gläser 1986, Fleischer 1997)
 fixed expression (Jackendoff 1995, Hudson 1998, Moon 1998)
 fixed phrase (Verstraten 1992, Cacciari 1993)
 fixiertes Wortgefüge (Thun 1978)
 formula (Jespersen 1924)
 giro idiomático (Regales 1988)
 idiom (Gläser 1988, Nunberg et al. 1994, Kövecses & Szabó 1996)
 idiomatic expression (Cacciari & Tabossi 1993, Keysar & Bly 1999)
 idiomatic phrase (Gibbs, Nayak & Cutting 1989)
 lexicalised expression (Barkema 1996a)
 locution toute faite (de Saussure [1916] 1972:172)
 multiword lexical unit (Zgusta 1971, Cowie 1992)
 multiword lexical item (Botha 1992)
 multi-word unit (Danielsson 2001)
 phrasal lexeme (Lyons 1977)
 phrase figée (Gross 1988, Laporte 1988)
 phrase idiomatique (Gross 1988)
 Phrasem (Matešić 1983)
 phraseme (Mel'čuk 1995)
 phraseological unit (Weinreich [1969] 1980, Naciscione 2001))
 Phraseologismus (Burger 1973, Dobrovolskiĭ 1988, Krohn 1994)
 stock phrase (Danell 1992)
 unidad fraseológica (Corpas Pastor 1996, Penadés Martínez 1999)
 unité phraséologique (Bally 1905, González Rey 2002)

Termen *idiom* är den mest utbredda inom engelskspråkig litteratur. I ett internationellt perspektiv används dock termen på något olika sätt. I spanskspråkig litteratur har den mindre specifika termen *unidad fraseológica* (sv. *fraseologisk enhet*) blivit den mest använda. I ett antal franska studier återkommer på samma sätt beteckningen *unité phraséologique*. Däremot förefaller terminologin vara mer varierande inom rysk och tysk forskning (Thun 1978, Fivelsdal 1993:6, Burger 1998:37, Penadés Martínez 1999:13).¹

Det finns flera möjliga skäl till den skiftande terminologin. En anledning kan enligt Corpas Pastor (1996:19–20) vara att vissa skribenter vill betona någon särskild egenskap som uttrycken uppvisar. Detta är

¹ För ytterligare diskussion av tysk fraseologisk terminologi, se bl.a. Krohn (1994:15). För en diskussion kring fransk terminologi, se t.ex. González Rey (2002:47–49). Se vidare även mer generella översikter, såsom Zgusta (1971:143), Thun (1978:1–8), Mel'čuk (1995:170), Corpas Pastor (1996:16–19) samt Moon (1998).

mycket tydligt då det gäller termer som *fixed expression*, *fixed phrase* och *expresión fija*, genom vilka det poängteras att uttrycken inte går att variera i särskilt hög grad. Andra termer, såsom *multiword lexical unit* och *multiword lexical item*, betonar istället att uttrycken är uppbyggda av flera konstituenten.

Om det förekommer många konkurrerande termer i den internationella diskussionen gäller detsamma redan i den svenska. Några olika svenska termer som återkommer i litteraturen är följande:

bildligt uttryck (Gullberg & Niklasson 1966, Hellsing et al. 2000)
 fast fras (Moberg 1996, Hallström & Östberg 1999)
 idiom (Allén et al. 1975, Svensén 1987, Malmgren 1994)
 idiomatisk fras (Ekberg 1989)
 idiomatiskt uttryck (Sköldberg 1997, Östberg 2002)
 jämförelse (Clausén 1993)
 lexikaliserad fras (Anward & Linell 1976, Norén 1996, Holmberg 2002)
 lexikaliserad ordförbindelse (Teleman 1974)
 liknelse (Liljestrand 1993, Clausén & Lyly 1995)
 stående talesätt (Gullberg & Niklasson 1966)
 stående uttryck (*Språkvård* 4/1995)
 talesätt (Holm 1984, Lundbladh 1992, Clausén 1993)

Bland svenska forskare dominerar trots allt termen *idiom*. Ofta används beteckningen *lexikaliserad fras* för samma fenomen, vilket torde bero på bruket hos Anward & Linell (1976) och deras artikels betydelse för den följande diskussionen inom svensk fraseologiforskning.

Ett kvardröjande intryck är att terminologin uppvisar en förvirrande variation. Det som Brylla (1986:30) kallar *talesätt* – och som exemplifieras genom *att vara hungrig som en varg* – betraktas exempelvis av Svensén (1987:103) som en *liknelse* (jfr termen *jämförelse* hos Clausén 1993). Det Åberg (1997) kallar för *talesätt* ser jag som en blandning av *idiom*, *liknelser* och *bevingade ord*. Det är tydligt att det i terminologin ofta finns en hierarkisk struktur inbyggd (se vidare i avsnitt 2.4.1).

2.3. Idiombegreppet

Relativt ofta används termen *idiom* utan att någon definition ges. Så sker exempelvis hos Gibbs (1985, 1990, 1992). Framför allt saknas en idiomdefinition i kortare artiklar, där man kan förmoda att författaren haft begränsat utrymme till sitt förfogande. En jämförelse mellan olika sammanhang där beteckningen *idiom* förekommer visar också att termen används om relativt skiftande typer av uttryck (Allén et al. 1975:XXIII, Svensén 1987:101–102, Sinclair 1991:172). I det följande

kommer jag att diskutera olika förekommande definitioner av idiom. Som utgångspunkt för resonemanget kan ordboksartikeln i *NEO* (1995–96 s.v. *idiom*) tjäna:

idiom [-å`m] subst. ~et, plur. ~, best. plur. ~en

ORDLED: *idi-om-et*

1 (talat) språk i genuint bruk: *hennes sydsvenska ~*

HIST.: sedan 1794; av grek. *idiōma* 'egenhet'

2 fast uttryck vars innebörd inte framgår av de ingående ordens betydelse: ~et "*kila runt hörnet*" betyder "*dö*"

HIST.: sedan 1945; se **idiom 1**

Enligt *NEO* har ordet *idiom* alltså två betydelser. För det första avser det '(talat) språk i genuint bruk' och för det andra en viss typ av fasta uttryck. En sökning på uppslagsordet *idiom* i Språkbankens Press 95–Press 98 visar att det använts 49 gånger i detta material. I det ena efter det andra av dessa belägg åsyftas ordets första betydelse. Nedan följer två exempel (fetstil tillagd här):

(2:1) Hennes varma, kloka blick och lågmälda västnorska **idiom** fick alla att lyssna. (P97)

(2:2) I sommar skall Rolf Lydahl som Tummetott Nils i gult hår, röd tröja, luva och med brett skånst **idiom** göra denna förunderliga resa genom Sverige från Smygehuk i söder till Boden i norr. (P98)

Däremot finns det inga exempel på att termen använts om ett idiomatiskt uttryck, dvs. med betydelse 2, i pressmaterialet, vilket kanske tyder på att den inte är så välkänd i allmänspråket – eller att man i vardagslag inte har anledning att tala om denna speciella typ av språkliga uttryck. Det är dock denna andra betydelse som jag fokuserar hädanefter.

2.3.1. Definitioner av termen **idiom**

Enligt Barkema (1996a:127) och Kövecses & Szabó (1996:328) kan man i standarddefinitioner av idiom urskilja två essentiella egenskaper, nämligen (1) att ett idiom är ett uttryck som innehåller åtminstone två lexikala enheter och (2) att betydelsen hos ett idiom inte är densamma som om man kombinerar betydelsen hos de lexikala enheter som ingår i uttrycket. Ett idiom består således av två eller flera komponenter, och dess betydelse är inte härledbar endast ur komponenternas respektive betydelser. En typisk svensk standarddefinition av idiom återfinns hos Allén et al. (1975:XXIII), som med idiom avser "en konstruktion

vars betydelse inte är förutsägbar med utgångspunkt från de ingående ordens betydelser”. Ett liknande synsätt återfinns även hos Anward & Linell (1976:82), som säger att idiom är ”flerledade uttryck vars betydelse inte har någon som helst relation till konstituenternas (’bokstavliga’) betydelser”.¹

Det faktum att idiom är lexikalt komplexa kan dock problematiseras ytterligare. Det finns exempelvis forskare som anser att idiom inte nödvändigtvis måste bestå av två separata lexikala enheter. En originell ståndpunkt företräds sålunda av Wood (1986:95), som menar att sammansättningar kan betraktas som idiom. Ännu mer extrem är Hockett (1958:172), som konstaterar att också enkla ord eller morfem kan vara idiom. Barkema (1996a:127–128) påpekar emellertid att Hocketts idiomdefinition av de flesta lingvister har betraktats som ”impracticable”.

Men också den andra egenskapen som nämnts ovan, dvs. att uttrycken har en icke härledbar betydelse, kan diskuteras ytterligare. Mer preciserat kan man säga att ett idioms konventionaliserade betydelse – eller *idiomatiska* betydelse, som jag hädanefter föredrar – och dess användning inte (helt) kan härledas utifrån de regler som gäller för de ingående konstituenterna när dessa förekommer var för sig. En viktig fråga är då om uttryckets idiomatiska betydelse måste vara fullständigt orelaterbar till de enskilda delarnas betydelse för att uttrycket ska betraktas som ett idiom eller om det räcker med att den idiomatiska betydelsen inte är fullständigt härledbar.

Allén et al. (1975:XXIII) konstaterar alltså att idiomets idiomatiska betydelse ”inte är förutsägbar med utgångspunkt från de ingående ordens betydelser”. Ett stort antal forskare har däremot valt att beskriva den idiomatiska betydelsen i andra ordalag. De påpekar att den idiomatiska betydelsen inte är *kompositionell*. Samma linje följs i exempelvis följande beskrivningar:

I shall regard an idiom as a constituent or series of constituents for which the semantic interpretation is not a compositional function of the formatives of which it is composed. (Fraser 1970:22)

It is impossible to derive the meaning of the idiom *kick the bucket* from the literal meanings of the individual words of the idiom, i.e. *kick*, *the* and *bucket*, or from the way they are combined, so, in contrast to literal expressions, idioms are non-compositional. (Schenk 1994:3, kursiv i originalet)

¹ Hos bl.a. Langacker (1973:83), Swinney & Cutler (1979:523) och Telija & Doroshenko (1992:433) finns fler exempel på traditionella idiomdefinitioner.

Något som dock är problematiskt i sammanhanget är att inte heller termen *kompositionalitet* brukar definieras och att termen används på olika sätt i olika fraseologiska studier (se vidare avsnitt 6.2).

De båda kraven att idiom skall bestå av flera lexikala enheter och ha icke härledbar betydelse är trots allt förhållandevis allmänna. Detta får till följd att en idiomdefinition som endast inkluderar dessa element är tillämplig även på vissa andra uttryck, såsom ordspråk, indirekta tal-akter samt annan metaforisk användning (Kjellmer 1991:113). En konsekvens av detta är att många författare, som t.ex. Allén et al. (1975) och Anward & Linell (1976), för tydlighetens skull anger typiska idiom som illustration. I andra fall kompletteras istället definitionen med andra kännetecknande faktorer. Nedan följer en kort översikt över sådana faktorer som också brukar nämnas i idiomdefinitioner.

Exempelvis Gréciano (1982:296), Fivelsdal (1993:9) och Corpas Pastor (1996:23) konstaterar att det i de flesta definitioner anges att idiomet i någon bemärkelse är fast, eller *fixerat*, som jag härnäst kommer att använda. Fixeringen innebär bl.a. att idiomet, till skillnad från fria konstruktioner, typiskt förekommer i ett begränsat antal syntaktiska former eller konstruktioner (Nunberg et al. 1994:492). Wood (1986:95) sträcker sig så långt att hon betraktar endast fullständigt fixerade uttryck som idiom. Benson (1985) påpekar istället att uttryckens fixering är relativ. Han skriver: "An idiom is a relatively frozen expression whose meaning does not reflect the meanings of its component parts" (Benson 1985:66). Synen att uttrycken endast är relativt fixerade återfinns hos Drew & Holt (1995:117), Kjellmer (1996:82) m.fl.

Ännu ett drag som diskuteras i samband med idiomdefinitioner har med institutionalisering (eng. *institutionalisation*) att göra (Fernando & Flavell 1981:47, Burger et al. 1982:1, Moon 1992:494). Ett uttryck är *institutionaliserat* om många individer inom en språkgemenskap känner till (och eventuellt använder) det och har en uppfattning om att det inte skall tolkas bokstavligt (Fernando & Flavell 1981:44). Egenskapen tas för given av många forskare, vilket leder till att just denna egenskap inte alltid nämns uttryckligen i definitionerna (Barkema 1996a:132). Det kan för övrigt också vara svårt att avgöra om ett uttryck är institutionaliserat eller inte. Ett möjligt kriterium kan vara ett uttrycks frekvens i en textkorpus. Ett annat kan vara huruvida det aktuella uttrycket är upptaget i större ordböcker för språkområdet ifråga (Fernando & Flavell 1981:46).¹ Det råder också individuell variation

¹ Jfr t.ex. Mobergs (1996) artikel om engelska idiom som direktöversätts och används i svenskan. Frågan är när dessa engelska uttryck också kan uppfattas som svenska.

på denna punkt; ett uttryckssätt kan betraktas som institutionaliserat av några personer men inte av alla.

I flera idiomdefinitioner konstateras att idiom är dubbeltydiga (Moon 1998:178). Som exempel kan jag nämna Weinreich ([1969] 1980:242), som skriver: "each idiomatic expression has a homophonous literal counterpart".¹ Men frågan är vad ett sådant kriterium skulle innebära. Hur ska man t.ex. betrakta uttryck som innehåller s.k. *unika konstituent*,² dvs. ord eller ordformer som i princip bara förekommer i en viss fast fras? Det kan exempelvis röra sig om ålderdomliga former, som t.ex. *råga* i *till råga på allt* och *lösan* i *bygga på lösan sand*, men även om konstituent som *hipp* och *happ* i *hipp som happ*. En annan fråga är hur man ska betrakta uttryck som *skam till sägandes* och *vara topp tunnor rasande*, vilka innehåller syntaktiska oregelbundenheter (anomalier) i förhållande till det moderna språkets grammatiska regler. Chafe (1968:111) för en intressant diskussion kring engelskans *by and large*, som i sin bokstavliga betydelse är en meningslös sammanställning av ord. Ytterligare andra fraser har ett semantiskt innehåll som sällan aktualiseras i levande livet. Ett exempel är *bita huvudet av skammen*. Den här typen av problematiska fall kan vara orsaken till att bl.a. Langacker (1973:83), Cruse (1986:37) och Johnson-Laird (1993:VII) menar att många idiom är dubbeltydiga, men att det inte gäller alla idiomatiska uttryck.

Slutligen konstaterar bl.a. Gréciano (1982:296), Forsgren (1997:61) och Mäntylä (1997:176) att idiom skall anses ha ett *figurativt* innehåll. Detta leder till att uttryck som *ett slag under bältet* kan betraktas som idiom, men däremot inte *hipp som happ* och *huller om buller*. Men en viktig fråga är i så fall om uttrycket behöver vara figurativt i sin helhet eller om endast vissa konstituent måste ha figurativt innehåll. Om samtliga konstituent skall vara metaforiska kan t.ex. inte uttryck som *hamna på efterkälken* betraktas som idiom. Den här typen av frågor har bidragit till att författare som t.ex. Wood (1986:55) och Nunberg et al. (1994:492) är mer försiktiga i detta sammanhang. De konstaterar att idiomens innehåll vanligen är figurativt, men att det inte är ett nödvändigt kriterium för ett idiom.

Trots att vissa hävdade egenskaper hos idiom återkommer i de flesta definitioner, finns det tydliga olikheter mellan definitionerna. En viktig orsak till dessa skillnader är givetvis att olika bedömare helt

¹ Jfr distinktionen hos Makkai (1972:25) mellan *idioms of decoding* och *idioms of encoding*.

² Jfr t.ex. *unique constituents* hos Weinreich ([1969] 1980:228), *unfamiliar pieces* hos Fillmore et al. (1988:506), *unikale Komponente* hos Burger (1998:12) samt *palabras diacríticas* hos Ruiz Gurillo (1998:12–13, 19–21).

enkelt inte avser detsamma med termen *idiom*. Men det är också nödvändigt att sätta in de olika definitionerna i ett större språkvetenskapligt sammanhang och fundera över den ideologiska ram inom vilken definitionerna formulerats. Wood (1986:1) redogör för ett antal försök att beskriva idiom inom olika teorier och konstaterar sedan:

Multiply this variety of intents and purposes by at least as great a number of basic models of language – Transformational-Generative Grammar, Stratificational grammar, Tagmemics, Sector Analysis, et alia – and allow for degrees of sensitivity, thoughtfulness, and thoroughness ranging from the exemplary to near zero, and the miscellaneity of previous work on idioms is inevitable. This wild diversity is also both an effect and a cause of disagreement over the exact definition of 'idiom' and its interpretation.

Givetvis påverkas också den idiomdefinition som formuleras av det syfte man har med den (Nunberg et al. 1994:494, Dobrovol'skij 1997: 18). Exempelvis kan en lexikograf utifrån sin idiomdefinition vilja avgöra vilka uttryck som skall upptas som idiom i ordboken. Clausén & Lyly (1994:258) skriver: "Our concept of the idiom is based on our task of developing a linguistic and lexicographic frame for a Swedish phraseological dictionary". En psykologvist kan däremot ha andra mål med sin definition. Distinktionen mellan dubbeltydiga och icke dubbeltydiga uttryck är relevant för t.ex. Gibbs (1985) undersökning av hur olika idiom bearbetas mentalt. På liknande sätt kan andra forskares speciella syften ha påverkat de idiomdefinitioner de lanserat.

2.3.2. Prototypiska idiom och en idiomdefinition

Hittills har jag diskuterat vad andra forskare avser med termen *idiom*. Här presenteras nu min egen syn på vad ett idiomatiskt uttryck är. Liksom t.ex. Fernando & Flavell (1981:17) anser jag det nödvändigt att kombinera flera utmärkande egenskaper för att med hjälp av dessa tillsammans avgränsa kategorin idiomatiska uttryck. De aktuella kriterierna är följande:

- Ett idiom utgör vanligen en del av en sats eller mening, ibland en hel sats eller mening.
- Ett idiom är uppbyggt av lexikaliska enheter som i sig uppvisar en viss morfologisk struktur och ingår i en syntaktisk konstruktion.
- Ett idiom har en relativt fixerad form.
- Ett idiom har som helhet figurativ betydelse.

- Ett idiom har en betydelse som inte är härledbar endast ur de ingående ordens betydelse.
- Ett idiom har inte huvudsakligen en grammatisk eller textbindande funktion.
- Ett idiom är institutionaliserat.

Min analysstrategi innebär att ett uttryck som granskas kan visa sig ha några av de nämnda egenskaperna men inte alla. De fem sista av de uppräknade egenskaperna är dessutom graderbara. Ett uttryck kan alltså vara mer eller mindre fixerat, figurativt, semantiskt härledbart eller institutionaliserat; dessutom kan det i högre eller lägre grad ha en grammatisk eller textbindande funktion. Att idiomerna kännetecknas av ett antal olika egenskaper, som dessutom ofta är graderbara, leder till att den idiomkategori jag urskiljer omöjligen kan bli helt homogen. Istället räknar jag i likhet med Fernando & Flavell (1981:19) m.fl. med mer eller mindre *prototypiska* idiom (jfr Rosch 1975; för en diskussion kring prototypeteorin, se bl.a. Aitchison 2003). Ett mer prototypiskt idiom har fler av de kännetecknande dragen än ett mindre prototypiskt idiom (och eventuellt även i högre grad). Ett mindre prototypiskt idiom kan däremot ha vissa egenskaper utan att ha samtliga, eventuellt också i mindre accentuerad grad.

Vad skulle då kunna vara konkreta exempel på prototypiska idiom, mindre prototypiska idiom och uttryckssätt som inte kan betraktas som idiom? Ett uttryck som enligt mitt synsätt utgör ett prototypiskt svenskt idiom är en fras som jag redan nämnt, nämligen *väcka ont blod*. Uttrycket är en syntaktisk konstruktion, en verbalfras, som utgör en del av en sats eller mening. Vidare är idiomat förhållandevis fixerat; det varierar i ringa omfattning i P95–P98 (se vidare kapitel 1). Uttrycket är också som helhet figurativt och har i första hand ingen grammatisk eller textbindande funktion. Slutligen är sekvensen *väcka ont blod* en institutionaliserad fras (i den på s. 23 nämnda meningen) och den omnämns i bl.a. *NEO* (1995–96 s.v. *blod*). Av ordboken framgår att uttrycket anses ha en idiomatisk betydelse som inte kan härledas med hjälp av de ingående ordens betydelse. Enligt *NEO* betyder nämligen *väcka ont blod* 'orsaka missnöje eller förbittring' och har bokstavligen inget med blod att göra.

Ett annat uttryck som också utgör ett prototypiskt idiom är *i ett nötskal*. Också detta uttryck är en syntaktisk konstruktion och ingår som en del i en längre sats eller mening. Sekvensen *i ett nötskal* har en annan syntaktisk struktur än *väcka ont blod*. Medan *i ett nötskal* består av en prepositionsfras, utgör *väcka ont blod* en verbalfras, som inom sig rymmer en nominalfras. Frasen *i ett nötskal* är emellertid också

institutionaliserad och har en idiomatisk betydelse som man inte kan sluta sig till genom de ingående ordens betydelse. Dessa två egenskaper gör att även *i ett nötskal* nämns i *NEO* (1995–96 s.v. *nötskal*). Uttrycket anges där betyda 'väl avgränsat och i koncentrerad form'. Vidare är uttrycket fixerat; inte heller det varierar i särskilt stor utsträckning i pressmaterialet. Det har huvudsakligen ingen grammatisk eller textbindande funktion men däremot ett figurativt innehåll, eftersom *i ett nötskal* som helhet är metaforiskt. Det händer även att det uppträder med explicit markering av liknelse eller jämförelse: *som i ett nötskal*.

Såväl *väcka ont blod* som *i ett nötskal* har således alla de stipulerade egenskaperna och betraktas därför här som prototypiska idiom. Man ska dock komma ihåg att även vissa andra typer av uttryck kan ha alla de kännetecknande dragen, utan att de nödvändigtvis uppfattas som ett prototypiska idiomatiska uttryck. Som exempel kan jag nämna *ris och ros*, som brukar behandlas som ett typiskt ordpar (Bendz 1965).

Många uttryck uppfyller endast vissa av de krav som ställs på ett prototypiskt idiom. Ett sådant uttryck är *när andan faller på*. En genomgång av samtliga belägg på uttrycket i P95–P98 visar att det har en relativt fixerad form. Dessutom är det institutionaliserat och har en icke fullt härledbar betydelse. I *NEO* (1995–96 s.v. *anda*) anges det betyda 'när lusten vaknar'. Inte heller detta uttryck har huvudsakligen en grammatisk eller textbindande funktion. Uttrycket utgör dock, till skillnad från *väcka ont blod* och *i ett nötskal*, en hel bisats och detta bidrar till att jag väljer att betrakta *när andan faller på* som ett mindre prototypiskt svenskt idiom.

Ett annat uttryck som har många av de egenskaper som nämns ovan är *hamna på efterkälken*. Det är en syntaktisk konstruktion som utgör en del av en sats eller mening och inte har någon tydlig grammatisk eller textbindande funktion. Vidare är det institutionaliserat och har icke härledbar betydelse. Enligt *NEO* (1995–96 s.v. *efterkälken*) betyder *(komma/bli/vara) på efterkälken* '(komma/bli/vara) efter i tävling el. annan konkurrenssituation'. Verbet som styr prepositionsfrasen kan variera, och ordboken tar inte ens upp den variant som bildar utgångspunkten för min analys, nämligen *hamna på efterkälken*. Vidare är uttrycket metaforiskt, men som framgår av just nämnda ordboksdefinition är det framför allt leddet *på efterkälken* som har överförd betydelse. Uttryckssättet *hamna på efterkälken* kan inte i sin helhet anses vara figurativt, och av detta följer att det i denna undersökning betraktas som ett mindre prototypiskt idiom.

Ett liknande resonemang kan föras kring en del av de uttryck som ibland föreslagits som idiom, men som andra kommentatorer ställt sig

frågande till. Som exempel kan ordet *kofot* tjäna. *Kofot* är bl.a. institutionaliserat och har en icke härledbar betydelse. Enligt *NEO* (1995–96 s.v. *kofot*) avses 'ett bräckverktyg som består av en järnstång vars ena ända är böjd och kluven eller kilformig'. *Kofot* är dessutom som helhet metaforiskt, eftersom det råder en likhetsrelation mellan verktyget och foten på en ko. Uttryckssättet är emellertid ingen syntaktisk konstruktion. Man skulle därmed kunna betrakta det som ett mindre prototypiskt idiom. Jag väljer dock att hellre klassificera *kofot* som en *lexikaliserad sammansättning*, inte som ett idiom över huvud taget.¹ Det hindrar inte att idiom och lexikaliserade sammansättningar kan uppvisa en del gemensamma drag. Det kan ändå vara motiverat att göra en distinktion mellan dem för att de två kategorierna ska vara hanterbara i t.ex. lexikografiska sammanhang (Svensén 1987:101–102). Det finns ingen uppenbar beskrivningsvinst med att föra de båda kategorierna till en och samma klass.

Också frasen *som man bäddar får man ligga* uppvisar flera av de egenskaper som omnämns ovan. Uttrycket har givetvis en syntaktisk struktur. Vidare är det som helhet figurativt och har en idiomatisk betydelse som inte baseras på de ingående ordens betydelse. Men till skillnad från *väcka ont blod*, *i ett nötskal* och även *kofot*, vilka utgör en del av en sats eller mening, fungerar *som man bäddar får man ligga* självständigt som en sats (Enström 1996:106, Sköldberg 1999c:17–18). Uttrycket skulle därmed kunna betraktas som ett mindre prototypiskt idiom (jfr när *andan faller på*). Sentenser i stil med *som man bäddar får man ligga*, som innehåller en form av sammanfattad levnadsvisdom, brukar emellertid uppfattas som en alldeles egen kategori av fraser, nämligen *ordspråk* (se vidare avsnitt 2.4.1).

Ännu ett uttryck som skulle kunna betraktas som ett mindre prototypiskt idiom är *i alla fall*. Det bildar syntaktiskt en del av en sats eller mening. Vidare är *i alla fall* institutionaliserat och måste anses vara fixerat. Uttryckets betydelse, vilken kan sägas vara 'åtminstone' eller 'ändå', är dessutom icke härledbar. Däremot kan *i alla fall* inte sägas vara figurativt. Jag väljer därför att inte heller betrakta detta uttryck som ett idiom utan som en *lexikaliserad fras*. I sammanhanget kan även fraser som *över huvud taget* nämnas, som jag också betraktar som en lexikaliserad fras. Kännetecknande för detta uttryck – liksom för *i alla fall* – är att dessa båda till skillnad från de uttryck som nämnts hittills huvudsakligen har en grammatisk eller textbindande funktion.

¹ Jfr Woods konstaterande att också sammansättningar kan vara idiom (Wood 1986:95).

Slutligen vill jag nämna exemplet *ha rena kalsonger*. Den syntaktiska konstruktionen kan göra frasen till en del av en sats eller ett yttrande och är enligt Clausén (1996:38) ett idiom ”i vardande”. Enligt Clausén har *ha rena kalsonger* betydelsen ’inte ha ngt som behöver döljas’. Personligen har jag aldrig träffat på uttrycket i spontant språkbruk. Jag har heller inte kunnat finna det i någon svensk ordbok. Det kan knappast uppfattas som institutionaliserat. Eftersom det för mig inte är ett etablerat uttryckssätt, borde det heller inte vara fixerat. För mig är *ha rena kalsonger* tills vidare en nybildad metafor, som kan varieras fritt och tolkas i enlighet med Clauséns uppfattning.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det av ett prototypiskt idiom i den här avhandlingen krävs ett antal egenskaper. Min definition lyder på följande sätt:

Ett prototypiskt idiom är en institutionaliserad sammanställning av lexikaliska enheter och bildar som helhet en syntaktisk konstruktion, som utan att ha en huvudsakligen grammatisk eller textbindande funktion fungerar som en del av en mening eller sats, har relativt fixerad form samt en figurativ betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelse.

Av diskussionen ovan framgår dock att en definition som denna kan inkludera fraser som av infödda talare inte nödvändigtvis uppfattas som prototypiska idiom. Diskussionen visar att det också finns ett antal uttryck som har några av de egenskaper som nämns i definitionen utan att de behöver ha alla. I vissa fall kan dessa betraktas som mindre prototypiska idiom. Kategorin idiom är således inte diskret i den meningen att den är tydligt avgränsbar, utan det råder gradvisa övergångar mellan denna klass och exempelvis andra typer av fasta fraser. De gradvisa övergångarna mellan olika fraskategorier diskuteras ytterligare i samband med de frastypologier som behandlas i nästa avsnitt.

2.4. Olika frastypologier

I litteraturen finns det ett antal olika klassifikationer av fraseologiska enheter. Detta framgår t.ex. av Thun (1978), Burger et al. (1982:20–42), Corpas Pastor (1996) och Fleischer (1997:111–123), som sammanfattar kategoriseringar från ett antal verk. Att typologisera uttryck kan enligt Gläser (1988:271) betraktas som en grundläggande syssla inom det fraseologiska arbetet. Man ska dock komma ihåg att det – lik-

som vid utarbetandet av en idiomdefinition – finns olika syften med en typologi och att dessa syften i stor utsträckning påverkar resultatet. De flesta klassifikationer har utarbetats i samband med lexikografiska projekt (Corpas Pastor 1996:32).

Flertalet typologier är särspråkligt baserade, men det finns undantag från denna regel. Ett exempel finner man hos Dobrovol'skij (1992), som strävar efter en universell typologi med vilken det går att beskriva fraseologiska system i olika språk utifrån generella principer. Det finns också många kontrastiva typologier, som bygger på en jämförelse mellan två språk. Några exempel är Fivelsdals norsk–tyska jämförelse från 1993, Krohns tysk–svenska från 1994 samt den finsk–engelska studie som presenteras av Penttilä et al. (1998).

Något som också skiljer olika typologier åt är hur översiktliga respektive detaljerade de är. I några klassificeringar skiljer man mellan olika kategorier av fasta faser, såsom ordspråk, ordstäv, idiom och lexikaliserade liknelser. Corpas Pastor (1996:50) menar att några grundläggande kriterier tenderar att återkomma i den här typen av kategoriseringar. Dit hör bl.a. uttryckets fixering, grad av härledbar betydelse och frågan huruvida uttrycket bildar en hel mening eller utgör en del av en mening. Andra typologier gäller istället en viss fraseologisk kategori, som exempelvis idiom. Klassificeringarna baseras på skilda egenskaper hos uttrycken och i det följande diskuteras några sådana egenskaper.

Ett antal indelningar grundas på uttryckens *grammatiska struktur*. Som exempel kan jag nämna Anward & Linell (1976:80–82), som skiljer mellan lexikaliserade fraser bestående av nominalfraser, prepositionsfraser etc. Liknande indelningar presenteras även hos Fivelsdal (1993:65–70), Ruiz Gurillo (1997:105–121) m.fl. Uttryckens formella struktur är också avgörande i den här avhandlingen, eftersom jag främst undersöker idiom som består av ett verb jämte ett komplement (se avsnitt 3.2.1).

En typologi kan vidare baseras på uttryckens *bokstavliga betydelse*. En som följer denna väg är Sornig (1988:283–285), som bl.a. delar in uttryck efter de företeelser som ligger till grund för uttryckens bokstavliga betydelse. Det kan exempelvis röra sig om kosmiska fenomen, sport eller krig. Krohn (1994) undersöker uteslutande s.k. *somatism*. Med denna term avses uttryck som innehåller en beteckning för kroppsdel, organ eller kroppsvätska hos människa eller djur (Krohn 1994:20; jfr G. Wotjak 1985:216, Farø 2002). Två svenska somatismer är *lägga benen på ryggen* och *stå på god fot med ngn*, som enligt NEO (1995–96 s.v. *ben* resp. *fot*) betyder 'avlägsna sig snabbt' respektive 'ha vänskapliga relationer med ngn'.

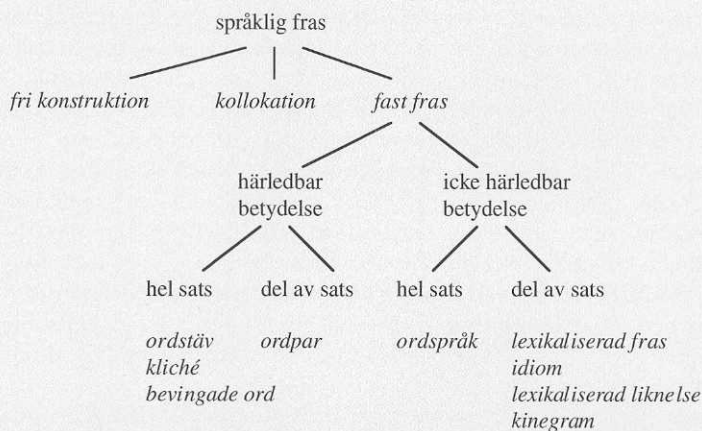
I några fall grundas däremot typologin på uttryckens *idiomatiska betydelse*. Som exempel kan jag nämna de tematiske indelningar av fasta fraser som presenteras hos Schottman & Petersson (1989), Dietz (1999:170–174) och Piirainen (2000). Schottman & Petersson (1989) skiljer exempelvis på uttryck som rör människans födelse och död, naturen etc. Några svenska idiom som har med temat död att göra är *stå med ena foten/benet i graven* 'vara nära livets slut' och *trilla av pinn* 'dö' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *grav* resp. *pinne*).

I andra typologier, såsom den som presenteras i Clausén & Lyly (1994:260–261), utgår man från *förhållandet mellan ett uttrycks bokstavliga och dess idiomatiska betydelse*. Men en typologi kan, som i t.ex. Nunberg et al. (1994:496–497) och Barkema (1996b:76), också baseras på uttryckens *grad av kompositionalitet*.

Hittills har framför allt typologier som grundas på ett enda kriterium diskuterats. Men det finns också ett antal klassifikationer som baseras på en kombination av egenskaper hos uttrycken. Som exempel kan jag nämna Cowie & Mackin (1993:XII), vars typologi dels bygger på förhållandet mellan de ingående konstituenterna och uttryckets idiomatiska betydelse, dels på intern variation och utbyte av enskilda konstituenten.

* * *

I det följande presenteras kortfattat den frastypologi som jag arbetar utifrån i avhandlingen. Typologin har till vissa delar redan antytts i avsnitt 2.3.2. Till grund för typologin ligger för det första *graden av fixering*. För det andra baseras indelningen också på *graden av härledbar betydelse*. Eftersom upprättandet av en frastypologi inte är ett av (de huvudsakliga) syftena med denna avhandling, är den indelning som presenteras mycket kortfattad och schematisk (fig. 2:2). En språklig fras kan utgöras av en *fri konstruktion*, en *kollokation* eller någon form av *fast fras*. Gruppen fasta fraser är mycket heterogen, och det är en mängd typer av uttryck som ingår i denna (Moon 1992:494). Kännetecknande för alla fasta fraser är dock att de uppvisar någon form av fixering. Gruppen fasta fraser kan i sin tur delas in i två kategorier med hänsyn till betydelsens härledbarhet. Den första kategorin består av de fasta fraser som har en någorlunda direkt härledbar betydelse och den andra kategorin av sådana som inte på samma sätt har det.

FIGUR 2:2. Förslag till en övergripande frastypologi.

De fasta fraser som har härledbar betydelse fungerar antingen som en sats eller mening eller som en del av en sats eller mening. Till de satsvärdiga uttrycken med härledbar betydelse räknas *ordstäv*. Med termen avses mer humoristiska talesätt, som innehåller ett (påhittat) citat och en förment sagesman, men ibland också ytterligare preciseringar beträffande den situation eller handling som beskrivs. Ett exempel på ordstäv är *Liten hämnd är också hämnd, sa bonden och spottrade på grannens gris*.¹ Till denna kategori hör även ett antal *klichéer*, dvs. en viss typ av välkända fasta uttryck som ofta har ett banalt och utnött innehåll. Två fasta fraser som jag betraktar som *klichéer* är *tänk vad tiden går* och *det är en dag i morgon också* (se vidare Clausén 1999 om dessa uttryck). En annan typ av uttryck som kan räknas till samma klass som ordstäv och *klichéer* är *bevingade ord*, vilka är välkända uttryck som kan härledas till en viss upphovsman eller källa (Holm 1972, Burger 1998:45, Sköldberg 1999b). Ett ofta citerat bevingat ord är t.ex. Tegnér's formulering *Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta* (Holm 1972:56). Det finns också fasta fraser med härledbar betydelse som fungerar som en del av en sats. Till dessa hör *ordpar* som *lugn och ro* samt *frid och fröjd* (om ordpar se vidare Bendz 1965).

Fasta fraser utan härledbar betydelse kan likaså fördelas på två typer: antingen fungerar de som en sats eller mening eller också utgör

¹ Om ordstäv se vidare t.ex. Ström ([1929] 1967) och Sköldberg (1999a).

de en del av en sats eller mening. Bland de satsvärdiga fasta fraserna med icke härledbar betydelse återfinns *ordspråk*, som t.ex. *Först till kvarn får först mala* och *Även solen har fläckar*. Kortfattat kan ordspråken sägas vara kärnfulla och mer eller mindre metaforiska uttryck, som ofta förmedlar någon form av levnadsvisdom.¹

Bland fasta fraser som till skillnad från ordspråken fungerar som en del av en sats eller mening återfinns bl.a. *lexikaliserade fraser*. Kännetecknande för dessa är, enligt Anward & Linell (1976:77, 85–90), att de har sammanfattningsaccent, uppvisar stora begränsningar vad gäller exempelvis böjning av konstituenten (dvs. de är fixerade) och att de inte har en helt härledbar betydelse. Som exempel på lexikaliserade fraser nämner Anward & Linell (1976:83) bl.a. uttrycket *bada naken*. De skriver (originalets kursiv):

Finns det då något skäl att anta att exempelvis *bada naken* är en lexfras? [...] I vårt samhälle är helt enkelt nakenbadande en särskild *sorts* badande förknippad med vissa konnotationer (om än varierande mellan olika personer) [...]. Uttrycket *bāda nāken* kan inte användas om varje situation i vilken någon badar och är naken när han badar.

Anward & Linell menar fortsättningsvis att man inte kan tillfoga bestämningar och exempelvis säga *Axel bādar nāken i badkaret*. Däremot kan man eventuellt säga *Axel bādar nāken i badkaret*, med lika mycket tryck på *badar* som på *naken*. Då meddelar man för det första att Axel badar i badkaret och för det andra att han därvid är naken. Däremot är det då inte uttrycket *bādar nāken*, med sammanfattningsaccent, som används.

Nära besläktade med de lexikaliserade fraserna är *idiom* (eller *idiomatiska uttryck*), som vi redan utpekat som huvudämnet för denna avhandling. Till dessa hör t.ex. *ha huvudet på skaft*. Det är som regel svårare att härleda ett idioms betydelse utifrån konstituenternas semantiska egenskaper än vad det är när det rör sig om en lexikaliserad fras (Anward & Linell 1976:82–83). Till skillnad från de lexikaliserade fraserna har de flesta idiomerna ett figurativt innehåll, dvs. de är metaforiska, metonyma etc.

Till kategorin fasta fraser hör också *lexikaliserade liknelser*, som exempelvis *sova som en stock*. Slutligen räknar jag även *kinegram* (ty. *Kinegramme*) till denna kategori. Med kinegram avses kortfattat fasta och ofta metonyma fraser som betecknar en fysisk gest samtidigt som de har en institutionaliserad betydelse. Som exempel på kinegram kan

¹ Om ordspråk se vidare t.ex. Ström (1929), Casares ([1969] 1992:185–204), Skyum-Nielsen (1992) samt Sköldbberg (1999c).

nämnas *bita sig i läppen, hänga med huvudet och klappa ngn på axeln*. Många kinegram är kulturspecifika.¹

Från fasta fraser, med olika grad av fixering och härledbar betydelse, skiljer sig s.k. *fria konstruktioner*.² Med termen *fri konstruktion* avses språkliga konstruktioner som bildas i enlighet med produktiva grammatiska regler och vars betydelse i hög grad är härledbar utifrån de ingående ordens betydelse och med hjälp av reglerna för hur orden ifråga kombineras med varandra (jfr Teleman 1974:212, Anward & Linell 1976:85). Som exempel på fria konstruktioner kan jag nämna en fras som *en gammal flaggstång*. Konstruktionen är inte fixerad, dvs. man kan anpassa uttrycket till olika kontexter. Exempelvis kan man variera uttrycket i enlighet med språkets lexikon och grammatiska regler och tala om *den gamla flaggstången, flera gamla flaggstänger* osv. När omständigheterna kräver det, kan man istället tala om *en ny flaggstång* osv. Dessa olika språkliga strängar har alla sin kompositionella betydelse, i stort sett förutsägbar med utgångspunkt i de ingående delarnas betydelse.

Från såväl fasta fraser som fria konstruktioner skiljer sig även sådana uttryck som här kallas *kollokationer*.³ Termen används i litteraturen med olika innebörd (Corpas Pastor 1996:53–61). Enligt Sinclair (1991:170) avses med en kollokation (eng. *collocation*) "the occurrence of two or more words within a short space of each other in a text". Man kan alltså säga att det rör sig om en ofta återkommande samförekomst av ord, som det ibland råder särskilda semantiska kopplingar emellan (Moon 1998:26). Kollokationerna kan därmed sägas uppvisa vissa formella restriktioner, eftersom deras ingående konstituent tenderar att kombineras i en viss ordning etc. Kollokationerna har dock en förhållandevis härledbar betydelse. Ett par exempel på svenska kollokationer är *upprepade gånger* och *stor uppmärksamhet* (jfr Allén et al. 1975:181, 182).

¹ Se Burger et al. (1982:56–60), B. Wotjak (1992b:38–41), Dietz (1999:300–309) och Mellado Blanco (2000) för utförligare diskussioner kring kinegram.

² Jämför den engelska termen *free construction* (Weinreich [1969] 1980:226, Barkema 1997). Se även termerna *produktivt bildad syntaktisk konstruktion, syntaktisk nykonstruktion* och *syntaktiskt nybildad fras* hos Anward & Linell (1976), *fri kombination* (Svensén 1987:102), *produktiv syntaktisk konstruktion* (Clausén & Lyly 1995:25), *syntaktisk konstruktion* (Ekberg 1989:22), *free expression* (Jespersen 1924:18), *free combination* (Nicolas 1995:234, Howarth 2000) samt *accidental combination* (Kjellmer 1991:116).

³ Om kollokationer se vidare Benson (1985), Gläser (1986:38–41), Svensén (1987), Altenberg & Eeg-Olofsson (1990:3–5), Kjellmer (1991, 1996), Forsgren (1994, 1997), Burger (1998:50–52), Moon (1998), González Rey (2002:83–131) etc.

Det bör ha framgått att de kategorier av fasta uttryck som presenterats här ovan inte på något sätt är tydligt avgränsade från varandra. Det finns utan tvivel uttryckssätt som kan betraktas som gränsfall i förhållande till dessa kategorier eller som inte passar in i någon av dem (Schenk 1994:10). Ett exempel är *den förlorade sonen*, vilket har sitt ursprung i Bibeln (Hellsing et al. 2000:324). I detta fall rör det sig alltså om ett bevingat ord som – till skillnad från mer prototypiska bevingade ord – inte fungerar som en sats eller mening. Ett annat uttryck som också visar att gränserna mellan kategorierna i figur 2:2 inte är särskilt skarpa är det bevingade ordet *lyfta sig i håret*. Enligt Hellsing et al. (2000:153) härrör det från skräckromanen om hur baron von Münchhausen lyckas ta sig upp ur ett kärr genom att lyfta sig själv i håret. Frasen har enligt författarna med tiden kommit att få betydelsen 'anstränga sig över sin förmåga' och kan i många avseenden betraktas som ett idiom. Ett sista exempel är idiomet *ha många järn i elden*, som kan ses som en elliptisk variant av ordspråket *Den som har många järn i elden bränner gärna något* (Hellsing et al. 2000:169). Slutligen vill jag betona att inte heller gränserna mellan kategorierna fasta fraser, fria konstruktioner och kollokationer är alldeles skarpa (Zgusta 1971: 154–155, Kjellmer 1991:116, 1996:82, Sinclair 1991:172). Man måste alltså räkna med en gradvis övergång mellan kategorierna.

2.5. Idiomens plats i språksystemet

En viktig deskriptiv fråga gäller idiomens plats inom språksystemet. Skall idiomerna anses ingå som helheter i lexikonet eller tänkas bli producerade och tolkade ständigt på nytt i enlighet med språkets grammatik? Booij (2002) redogör för standardsynen på idiomens förhållande till lexikonet och grammatiken. Han konstaterar:

[...] the lexicon is the fund of existing words, and this fund can be extended by morphological operations. In addition, the lexicon will also contain idioms, that is, syntactic chunks with a noncompositional semantic interpretation. Productive syntactic construction belongs to the syntactic module. (Booij 2002:31)

Huruvida man ställer sig bakom denna uppfattning eller ej beror bl.a. på hur man föreställer sig lexikonets roll och struktur. Såsom påpekas av Svanlund (2002:10) råder det knappast konsensus om vad (det mentala) lexikonet egentligen innehåller och hur det fungerar. Enligt Aitchison (2003:26) har många språkforskare underskattat lexikonets komplexitet. Dessutom råder det skilda uppfattningar om lexikonets

och grammatikens förhållande till varandra. Booij (2002:31) menar att den skarpa gränsen mellan lexikon och syntax har kommit att ifrågasättas allt mer. Inom exempelvis kognitiv semantik betonar man att lexikon och grammatik snarast bildar ett kontinuum (Croft 1999: 65, Langacker 1999:18).

I det följande diskuteras idiomens förhållande till lexikonet och grammatiken utifrån två relativt olika utgångspunkter. Inledningsvis ges en redogörelse för den uppdelning mellan lexikon och grammatik som återfinns i *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman et al. 1999; hädanefter *SAG*). Karakteriseringen i *SAG* är särskilt intressant, eftersom *SAG* måste betraktas som ett standardverk inom modern svensk språkforskning. Därefter diskuteras samma fråga utifrån ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv. Valet av konstruktionsgrammatik som exempel motiveras i det här fallet av att konstruktioner spelar en så central roll inom den teorin (Goldberg 1996:154). Fillmore et al. (1988) ägnar också sitt konstruktionsgrammatiska arbete åt just idiomliknande uttryck.

Enligt *SAG* (1/1999:30–33, 53) upptar lexikonet språkets ordförråd. Detta innebär att lexikonet innehåller *lexikonord* som kan sägas vara grammatikens grundläggande byggelement. Enligt *SAG* (1/1999:195) kännetecknas ett lexikonord av att det har en viss inre struktur, ett visst uttal, en viss stavning, en viss betydelse och vissa grammatiska egenskaper. Grammatiken i sin tur ger reglerna för hur lexikonord böjs (böjningsläran), och hur de kombineras till fraser, satser och meningar (syntaxen). Till grammatiken kan man också räkna ordbildningsläran som visar hur lexikonets flermorfemiga ord är uppbyggda.

I *SAG* (1/1999:155, 199, 221) redovisas inte helt tydligt vilka typer av enheter som kan utgöra lexikonord, men av olika exempel att döma torde de minsta enheterna vara morfem. Det råder dock skillnader mellan olika slags morfem. Exempelvis utgör rotmorfem, men däremot inte böjnings- eller avledningssuffix, lexikonord. Men ett lexikonord kan även vara strukturellt komplext. Exempelvis betraktas sammansättningar som *handduk* som ett sådant. Med tanke på att lexikonenheter kan vara morfem och att de bl.a. kan ha olika struktur, kan termen *lexikonord* vara missvisande. Termen *lexikalisk enhet* är mer neutral. Det är också den term som jag hädanefter använder om abstrakta enheter i lexikonet.

Författarna till *SAG* menar alltså att det finns kopplingar mellan lexikon och grammatik. Gränsen mellan lexikon och grammatik är inte skarp. I ett gränsområde mellan lexikonet och grammatiken befinner sig vissa lexikaliserade flerordiga uttryck (*SAG* 1/1999:32). Att uttrycken är lexikaliserade innebär att de har genomgått en *lexikalise-*

ringsprocess. Lyons (1977:549), Bakken (1998), Svanlund (2002) m.fl. framhåller att termen *lexikalisering* använts med olika betydelse. Enligt Svanlund (2002:9) avser termen ofta en form av *anomalisering*, dvs. att ett uttryck bestående av flera morfem får en annan betydelse än vad som framgår av de ingående morfemen. Svanlund (2002:17) konstaterar också att lexikaliseringsdefinitionen i *SAG* kan sägas vara anomalistisk, eftersom en lexikaliserad ordförbindelse enligt grammatiken ”ofta har en enhetlig betydelse vilken inte utan vidare kan förutsägas utifrån betydelsen hos de enskilda ord som ingår i förbindelsen [...] (*SAG* 2/1999:4). De lexikaliserade flerordiga uttryck som ligger i gränsområdet mellan lexikon och grammatik är emellertid, enligt *SAG*, av ett visst slag. Teleman et al. skriver:

Ett gränsområde mellan lexikonet och grammatiken är [...] de mer eller mindre lexikaliserade flerordiga uttrycken vilka inlärs som helheter precis som ord men som ändå har en tydlig inre struktur som överensstämmer med en grammatiskt bildad konstruktion [...]. (*SAG* 1/1999:32)

Som exempel på sådana uttryck nämns *ångra sig, gå på, på skämt och upp och ner*.

I *SAG* (1999) uppges däremot inte explicit om idiom hör till lexikonet, grammatiken eller till gränsområdet däremellan. Möjligen anser författarna att uttrycken, såsom vissa sammansättningar, utgör lexikaliska enheter. Också idiom som *väcka ont blod* och *dra sitt strå till stacken* kan ju sägas ha en viss inre struktur, ett visst uttal, en viss stavning, en viss betydelse och vissa grammatiska egenskaper (jfr t.ex. Enström 1996:75, som betraktar *sopa under mattan* som en lexikalisk enhet). Men det är också möjligt att författarna till *SAG* hänför idiom till gränsområdet mellan lexikon och grammatik, eftersom dessa kan sägas vara lexikaliserade (dvs. anomaliserade) och kan antas vara inlärdas som helheter. Uttryck som *väcka ont blod* och *dra sitt strå till stacken* skulle alltså kunna räknas dit. Men frågan är vad som gäller för idiom som inte på samma sätt har en tydlig inre struktur som överensstämmer med en grammatiskt bildad konstruktion. Hör exempelvis *bygga på lösan sand*, som innehåller en ålderdomlig form, till detta gränsområde? Samma fråga kan ställas beträffande *vara topp tunnor rasande*, som innehåller en syntaktisk underlighet i förhållande till det moderna språkets grammatiska regler (jfr avsnitt 2.3.1).

En annan utgångspunkt som är relevant för min avhandling och för diskussionen kring idiomens plats i språkssystemet kan sökas i konstruktionsgrammatiken. Några viktiga arbeten som bygger på denna teori är bl.a. Fillmore et al. (1988), Goldberg (1995, 1996) och Croft (2001). Croft (1999:64) konstaterar att synen på vad som är att be-

trakta som konstruktionsgrammatik varierar, men enligt Goldberg (1995:6) samlas forskare inom konstruktionsgrammatiken kring ett gemensamt intresse för att beskriva alla strukturer som är möjliga i språk, inte bara de strukturer som reflekterar ”grammatikens kärna” (eng. *core grammar*). Intresset grundas sålunda på uppfattningen att man kan nå grundläggande insikter om språk genom att studera ”non-core cases” och inte bara ”core cases”.

Såsom påpekas ovan, och som antyds av själva beteckningen, spelar konstruktioner en central roll inom konstruktionsgrammatiken. Goldberg (1995:4) konstaterar att konstruktioner ”are taken to be the basic units of language”. Hon framhåller vidare:

Phrasal patterns are considered constructions if something about their form or meaning is not strictly predictable from the properties of their component parts or from other constructions. That is, a construction is posited in the grammar if it can be shown that its meaning and/or its form is not compositionally derived from other constructions existing in the language. [...] In addition, expanding the pretheoretical notion of construction somewhat, morphemes are clear instances of constructions in that they are pairings of meaning and form that are not predictable from anything else [...].¹ (Goldberg 1995:4)

Den grundläggande skillnaden mellan lexikala och syntaktiska konstruktioner är således deras interna komplexitet (Goldberg 1995:7). En konsekvens av att såväl morfem som fraser kan betraktas som konstruktioner är, enligt Goldberg (1995:4), att inom ramen för konstruktionsgrammatisk teori ”the lexicon is not neatly differentiated from the rest of grammar”.

I enlighet med detta synsätt utgör också olika idiom, t.ex. *dra sitt strå till stacken* och *bygga på lösan sand*, olika konstruktioner. I en språkbeskrivning måste man – precis som med andra konstruktioner – förhålla sig till dessa idiom på något sätt. Det är bland annat intressant att undersöka de villkor som gäller för att en idiomkonstruktion skall användas på ett korrekt sätt. Orsaken till detta är, enligt Goldberg (1995:6), att kunskap om hur konstruktioner används på ett korrekt sätt utgör en viktig del av människans språkliga kompetens.

En konstruktionsgrammatisk studie som är relevant för min avhandling presenterades år 1988 av Fillmore, Kay & O’Connor.² I denna artikel är inte konstruktionsbegreppet fullt så generaliserat som hos exempelvis Goldberg (1995). Konstruktionerna kan istället sägas be-

¹ För en formell definition av en konstruktion, se Goldberg (1996:154).

² För en utförligare diskussion kring denna artikel, se bl.a. Croft & Cruse (2004: 231–240).

finna sig mellan lexikonet och grammatiken. Fillmore et al. (1988) diskuterar bland annat skillnaden mellan *lexikalt fyllda idiom* och *lexikalt öppna idiom* (eng. *lexically filled idioms* resp. *lexically open idioms*). Hos lexikalt fyllda idiom är det lexikala innehållet mer eller mindre specificerat. Det är alltså framför allt sådana idiom som behandlas i denna avhandling. Lexikalt öppna idiom är däremot "syntactic patterns dedicated to semantic and pragmatic purposes not knowable from their form alone" (Fillmore et al. 1988:505). Bland den här typen av uttryck återfinns konstruktionen *the X-er the Y-er*, som bl.a. utgör en del av meningen *The more carefully you do your work, the easier it will get*. Enligt författarna används denna konstruktion för att beskriva sambandet mellan en oberoende och en beroende variabel. En svensk motsvarighet skulle kunna vara *ju – desto*, som uppvisar ett liknande mönster. I Språkbanken finns bland annat följande två användningar av konstruktionen (kursiv tillagd här):

(2:3) *Ju* bättre utbildade vi är, *desto* lättare får vi jobb [...]. (P97)

(2:4) *Ju* bättre ett företag går *desto* högre lön för chefen. (P97)

Konstruktionen *ju – desto* kan alltså kombineras med olika lexikaliska enheter, men det framgår inte på något entydigt sätt av det semantiska innehållet hos *ju* eller *desto* eller av konstruktionens beteckning *ju – desto* att de kompletterande enheterna måste vara komparativuttryck. Enligt Fillmore et al. (1988:505–506) är de lexikalt öppna idiomerna (till skillnad från lexikalt fyllda idiom) de teoretiskt sett mest intressanta.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att huruvida idiomerna skall anses ingå i lexikonet eller grammatiken beror i hög grad på hur man ser på begrepp som lexikon och grammatik och deras förhållande till varandra. Något som också är relevant är vilket idiom det är som diskuteras. Som exempel kan man jämföra de redan diskuterade *väcka ont blod* och *dra sitt strå till stacken*. Uttrycken uppvisar i förhållande till varandra både likheter och skillnader. Båda idiomerna kan (såsom övriga idiom) betraktas som betydelsemässiga enheter. Det första uttrycket betyder 'orsaka missnöje eller förbittring' (NEO 1995–96 s.v. *blod*), och det andra uttrycket har betydelsen '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.' (se appendix 2). Dessa två betydelsemässiga enheter kan i sin tur delas upp i mindre betydelseenheter (se vidare avsnitt 4.2). Med tanke på att bägge idiomerna utgör egna betydelsemässiga enheter kan båda uttrycken också betraktas som lexikaliska enheter.

De två idiomerna har ytterligare egenskaper som brukar tillskrivas lexikaliska enheter. De har ett visst uttal, en viss stavning etc. De är vidare (i enlighet med min idiomdefinition) syntaktiska konstruktioner, dvs. de är strukturellt komplexa. Idiomerna *väcka ont blod* innehåller i sin tur tre lexikaliska enheter och åtminstone två av dessa kan påverkas, såsom andra lexikaliska enheter, av vissa grammatiska regler. Uttrycket kan dessutom varieras lexikalt (såsom i varianten *framkalla ont blod*). Det kan också ta olika former av inskjutna bestämningar, såsom i de möjliga uttrycksätten *väcka en massa ont blod* och *väcka mer eller mindre ont blod*. På samma sätt består *dra sitt strå till stacken* av ett antal lexikaliska enheter som kan modifieras på olika sätt.

De båda uttrycken kan med andra ord variera uttrycksmässigt. De skiljer sig dock åt vad gäller grad av uttrycksmässig variation i autentiskt språkbruk. I kapitel 1 redovisas förekomsten av uttrycksmässig variation hos *väcka ont blod* i P95–P98. Genomgången där visar att idiomerna i själva verket varierar i mycket ringa omfattning. Man skulle kunna säga att det i teorin verkar kunna modifieras formellt men att det i praktiken är relativt fixerat. Idiomerna *dra sitt strå till stacken* uppträder på ett annat sätt. Uttrycket verkar – åtminstone av mitt material att döma – vara mer påverkligt av grammatiska regler. I kapitel 1 påvisas exempelvis att flera av konstituenterna tål inskjutna bestämningar (såsom i *dra ett ganska kraftigt strå till stacken*, *dra ett strå till den ekonomiska stacken* etc.). Uttrycket uppvisar även lexikal variation (såsom i exemplet *Gustaf III drog flera mynt till stacken*). Idiomerna kan med andra ord sägas vara mindre fixerat – och då inte bara i teorin utan också i autentiskt språkbruk.

Skillnaderna mellan de två idiomerna skulle kunna uttryckas så, att *väcka ont blod* är en mer prototypisk lexikalisk enhet än *dra sitt strå till stacken*. Ett annat alternativ är att man, såsom inom kognitiv lingvistik, menar att det råder ett kontinuum mellan lexikon och grammatik. De båda idiomerna *väcka ont blod* och *dra sitt strå till stacken* torde då befinna sig närmare lexikonet än grammatiken, men *väcka ont blod* ligger nog längre åt lexikonet än vad *dra sitt strå till stacken* gör. Olika grader av uttrycksmässig variation hos de idiomerna som undersöks i avhandlingen kan alltså säga något om dessa uttrycks (delvis olika) förhållande till språkssystemets lexikon och grammatik. Frågan varför vissa idiom är mer fixerade än andra (som indirekt ställs i kapitel 1), skulle därmed kunna omformuleras på följande sätt: Varför är vissa idiom mer införlivade med lexikonet än andra? Jag återkommer till denna fråga i den avslutande diskussionen i kapitel 8.

3. Material och metod

En genomgång av tidigare idiomstudier visar att de grundas på vitt skilda material. Detta är naturligt med tanke på de olika aspekter som undersöks. Som exempel kan jag nämna Verstratens (1992), Krohns (1994) och Hundewadt Farøs (2000) undersökningar av hur olika typer av fasta uttryck återges i ordböcker. I dessa arbeten spelar följaktligen ordböckernas behandling av fasta fraser en fundamental roll. I andra studier analyseras hur idiom används i autentiska texter. Bland dessa studier återfinns Moons (1998) genomgång av fasta uttryck i en korpus som huvudsakligen består av tidningstext.

Förhållandevis många studier baseras också huvudsakligen på exempelmeningar, som författaren själv har konstruerat och som innehåller förment möjliga eller omöjliga användningar av idiom. Detta tillvägagångssätt tillämpas av bl.a. Burger (1973), Katz (1973), Newmeyer (1974), Nunberg et al. (1994) och Schenk (1994). En klar nackdel med idiomanvändningar som konstruerats av författaren är svårigheten att avgöra om exemplen är mera allmänt accepterade eller inte (Mel'čuk 1995:171, Barkema 1997:49–50). Det är inte ovanligt att idiomexempel som konstruerats av en författare ifrågasätts av en annan. Fraser (1970:23) skriver själv följande om sina exempel:

It is important to keep in mind that idioms, more than most aspects of language, vary enormously from speaker to speaker. Thus it is quite possible that some of the examples presented will be found unacceptable to the reader when I have claimed they are perfectly acceptable transforms of a particular idiom. And vice-versa.

Vidare leder konstruerade exempel ibland till diskussioner om hur man egentligen kan använda ett uttryck. Exempel på sådana diskussioner finns hos Newmeyer (1974:331) och Nunberg et al. (1994:502–503). Eftersom jag i avhandlingen vill undersöka hur idiom faktiskt används (och inte hur de skulle kunna tänkas bli använda, vilket kan vara något helt annat), har jag valt att utgå ifrån autentiska belägg. En sådan utgångspunkt blir allt vanligare i fraseologiska undersökningar. Korpusen är betydelsefull, men givetvis kan jag inte undvara min egen språkliga intuition vid analyserna. Mc Enery & Wilson (1996:18) m.fl.

konstaterar att det är viktigt att den infödde språkbrukarens intuition och korpusundersökningar kombineras.

De studier som genomförts sedan maskinläsbara korpuser blev tillgängliga har haft stor betydelse för fraseologiforskningen (Hudson 1998:24–25). Ett för mig grundläggande arbete är den frekvensbaserade studie av bl.a. kollokationer och idiom som presenterades av Allén et al. (1975). Andra för min avhandling relevanta studier är Barkema (1996b, 1997) och Moon (1998), som båda redovisar frekvensundersökningar av uttrycksmässig variation i engelska fasta fraser. Slutligen har även min egen tidigare undersökning av hur idiom används i textkorpuser PAROLE¹ (Sköldbberg 2001) inverkat även på avhandlingsarbetet.²

Genom att genomföra en korpusbaserad studie hoppas jag kunna skilja återkommande mönster från mer tillfällig variation i idiomens form och betydelse. Jag är samtidigt medveten om de begränsningar som korpuser faktiskt har. Om jag exempelvis inte finner några passiveringar av ett visst idiom i min korpus, betyder det inte att det aktuella uttrycket inte kan passiveras. Om korpuser är tillräckligt stor och väl komponerad kan man kanske ändå dra slutsatsen att passivering av just det uttrycket inte är någon särskilt typisk konstruktion.

3.1. Presentation av korpuser

I avhandlingen granskas hur svenska idiom används i Press 95, Press 96, Press 97 och Press 98, dvs. en del av det totala textmaterial som ingår i Språkbanken. Som redan påpekats i avsnitt 1.2 används förkortningarna P95, P96, P97 och P98. För en utförligare presentation av Språkbanken, se nätadressen <<http://spraakbanken.gu.se>>. Materialen P95–P98 utgörs av texter i konkordansformat,³ och texterna är främst hämtade ur tidningarna *Dagens Nyheter*, *Göteborgs-Posten* och *Svenska Dagbladet*, men även ur *Sydsvenska Dagbladet* och *Arbetet*, från åren 1995 till 1998. Det rör sig som synes om nutida svensk dagspress. Materialet är således förhållandevis modernt och det är hämtat från en relativt kort och sammanhängande period.

¹ För mer information om PAROLE, se <<http://spraakbanken.gu.se/lb/parole/>>.

² Andra korpusbaserade studier av fasta fraser i framför allt skrift är Danell (1992), Altenberg & Tapper (1998), *Corpus Pastor* (1998) m.fl. Liknande undersökningar som baserats på talspråkskorpuser är t.ex. Strässler (1982), Drew & Holt (1995), Hudson (1998), Ruiz Gurillo (1998) och Arnstad (2001).

³ Om hur konkordanser fungerar, se bl.a. Malmgren (1994:115–119) och Danielsson (2001:125–126).

Jag har valt att undersöka tidningstext av flera olika anledningar. Först och främst kan språket i tidningarna betraktas som ett slags svensk normalprosa. Tidningarna utkommer också regelbundet och i stor upplaga och de läses av en stor och heterogen grupp av människor. I tidningarna behandlas också ett stort antal ämnen. Dessutom rör det sig mest om svenska originaltexter, vilket medför att jag inte behöver ta hänsyn till någon översättningsaspekt. Andra fraseologiska undersökningar, t.ex. de som presenteras i Skog-Södersved (1992, 1993) och Burger (1999:77), har avslöjat ett rikt bruk av fasta uttryck i tidningstexter. Denna texttyp förefaller sålunda särskilt tacksam att studera.

Det finns flera skäl till att jag i min undersökning inte inkluderar exempelvis romanmaterial som förekommer i Språkbanken. (1) Texterna i P95–P98 är producerade rätt nyligen under en kort och sammanhängande tid. Romanmaterialen är däremot äldre. (2) Visserligen är delar av de svenska tidningstexterna troligen översatta från andra språk, men det framgår inte vilka dessa är. Tidningstexterna publiceras ändå principiellt som svenska originaltexter. Bland romanerna finns det däremot uppenbarligen en mängd rena översättningar, vilket gör att jag i en undersökning av dem skulle behöva ta hänsyn till översättningsaspekten. (3) I den här undersökningen relateras inte idiomavvändningarna i särskilt hög grad till olika genrer. (4) Idiomen förefaller vara betydligt vanligare i pressmaterial än i romaner och detta har betydelse för mitt frekvenskriterium (se t.ex. Sköldberg 2002).

En viktig faktor vid undersökningar som denna är korpusens storlek (Gellerstam 1996:43). Tillsammans innehåller P95–P98 närmare 33,7 miljoner löpande ord.¹ Min korpus kan jämföras med den på ca en miljon ord som Allén et al. (1975) utgår ifrån. Barkema (1996b) baserar sina undersökningar på en 20-miljonerordskorpus (närmare bestämt Birmingham Collection of English Texts), och Moon (1998:48) utgår främst från en korpus innehållande ca 18 miljoner ord (Oxford Hector Pilot Corpus).

Min studie måste också relateras till undersökningar av idiomavvändningar som excerperats ur exempelvis romaner, noveller eller tidningar i samband med läsning. Detta tillvägagångssätt karakteriserar arbeten som t.ex. Zuluaga (1980), Fivelsdal (1993) samt Corpas Pastor (1996). Men eftersom materialen i den typen av studier ofta är små och det finns förhållandevis få belägg på respektive uttryck i dem kan

¹ P95 innehåller 6 769 649 löpande ord, P96 5 755 168 löpande ord, P97 11 900 570 löpande ord och P98 9 239 336 löpande ord. Sammanlagt rör det sig alltså om 33 664 723 löpande ord.

ibland tillförlitligheten ifrågasätts (Nicolas 1995:249, Corpas Pastor 1998:365). Det kan exempelvis råka förekomma ovanliga och föråldrade uttryck i de texter som undersöks. Vidare kan de uttryck som ingår i materialen användas på ett förhållandevis ovanligt sätt. Mindre typiska användningar av ett idiom kan således lätt få samma status som belägg som är mer representativa för hur det aktuella uttrycket brukar användas i större material (Moon 1998:47).

Korpusens storlek måste givetvis anpassas efter den eller de aspekter som skall undersökas, men också efter hur ofta idiom används över huvud taget. I litteraturen finns mer svepande kommentarer om hur vanligt respektive ovanligt bruket av idiom är. Så konstaterar Mäntylä (1997:177) att idiom är vanliga i såväl tal som skrift. Men eftersom många idiom associeras till relativt informellt och vardagligt språkbruk, används de mer i vissa texttyper än i andra (Nunberg et al. 1994: 493, Sköldberg 2002). Mer precisa uppgifter om förekomst ger t.ex. Moon (1998:60–61), som bl.a. kommer fram till att mer än 70% av hennes FEI:s, dvs. *fixed expressions and idioms*,¹ förekommer mindre än 1 gång/miljon ord i hennes material.²

Det är för övrigt tydligt att många idiom som cirkulerar i den allmänna diskussionen och som betraktas som typiska idiomatiska uttryck mycket sällan förekommer i autentiskt språkbruk (Moon 1988:109, 1992:499–500). Moon (1992:499–500) nämner exempelvis det ofta diskuterade engelska idiomet *to rain cats and dogs*, som nästan aldrig påträffas i verkliga texter.

Ovan nämnde jag att korpusens storlek är viktig, och detsamma gäller de söksträngar som används i samband med excerperingen av potentiella idiom användningar. (För uppgifter om hur man söker i Språkbankens konkordanser, se <<http://spraakbanken.gu.se/lb/konk/>>.) Eftersom P95–P98 inte är ett syntaktiskt märkt material har utslutande lexikala sökningar genomförts. Som exempel kan jag nämna de sökningar jag gjort vid excerperingen av *lägga korten på bordet*. Möjligheterna att variera uttrycket är stora, och bl.a. följande konstruerade exempel är tänkbara:

(3:1) Persson lägger/lade/har lagt/ska lägga korten på bordet.

(3:2) Vi kräver korten på bordet!

¹ FEI står alltså för "fixed expressions (including idioms)" (Moon 1998:2). Dessa består för det första av *anomalous collocations* (t.ex. *by and large* och *to and fro*). För det andra består de av *formulaes* (bl.a. liknelser, ordspråk) och för det tredje av *metaphors* (t.ex. *kick the bucket*) (Moon 1998:20–23).

² Exempelvis Allén et al. (1975), Strässler (1982:81) och Kjellmer (1996) kommer också fram till att idiomerna inte används särskilt ofta.

- (3:3) Korten på bordet, Persson!
 (3:4) Nu har Persson lagt ett första kort på bordet, men vi vill se alla!
 (3:5) Persson kommer troligen att lägga alla kort på förhandlingsbordet.
 (3:6) Förhoppningsvis kommer alla kort att läggas på bordet inom kort.

För att finna samtliga användningar av ett idiom i materialet räcker det inte med att söka på ett av de ord som ingår i idiomet. Beträffande exempelvis *lägga korten på bordet* är det inte tillräckligt att söka på olika former av *kort*, för då får man inte med användningar där just konstituenten *kort* bytts ut mot en annan lexikal enhet.¹ Det krävs istället sökningar på flera skilda ord eller ordled i uttrycket. I samband med excerperingen av *lägga korten på bordet* sökte jag på alla tänkbara böjningsformer av konstituenterna *korten* och *bordet*, dvs. **kort*, **korts*, **kortet*, **kortets*, **korten*, **kortens*, *kort**, **bord*, **bords*, **bordet*, **bordets*, **borden*, **bordens* samt *bord**.² Som synes kombineras ordformerna i dessa fall med en asterisk, och det innebär att respektive sökord är trunkerat. Med hjälp av ett sökord som *kort** får man fram sammansättningar som har *kort* som första sammansättningsled, och **bord* ger oss analogt de sammansättningar som slutar på *bord*. Detta tillvägagångssätt leder till att jag får fram former som t.ex. *förhandlingsbord* respektive *bordsskivan*. Genom att ange trunkerad ordform som söksträng kan jag alltså finna sammansättningar i vilka orden kan ingå.³

Sammanfattningsvis kan man säga att jag hellre velat göra för vida sökningar i materialet än för snäva. En nackdel är dock att jag i samband med den nämnda sökningen får med samtliga förekomster av

¹ I vissa fall är också idiomkonstituenterna felstavade. Som exempel kan jag nämna formen **kasta in handuken* som förekommer tre gånger i materialet. Dessa felstavade användningar finner jag inte om jag endast söker på former av konstituenten *handduken* (dvs. **handduk*, **handduken* etc.). Min metod, som innebär att jag också söker på former av *kasta in*, leder dock till att jag finner dessa belägg.

² En viktig orsak till att jag huvudsakligen söker på enkla ord och ordformer istället för en kombination av sådana, är att sökningar på kombinationer av ord ibland ger färre träffar. Som exempel kan jag nämna att söksträngen *upp i rök* ger 25 träffar på strängen *upp i rök* i P97. Söksträngen *upp i* ger däremot 28 träffar på samma sträng. Slutligen ger söksträngen **rök* 29 träffar i samma material. I de senare fallen visas alltså belägg som inte framkommer vid den första sökningen. Orsaken till att de skilda söksträngarna ger olika antal träffar är en teknisk defekt i systemet.

³ Genom dessa söksträngar finner jag dock inte ord som *förhandlingsbordsskivan*, dvs. ord där *bord* har både förled och efterled. I samband med detta kan jag också nämna att man med tillgängliga sökningar inte kan trunkera fraser och exempelvis söka på former som på **bordet*.

mycket frekventa ord som innehåller samma teckensträng som den uppgivna, t.ex. adjektivet *kort* och verbet *borde*. Den valda sökmetoden är alltså precis och givande men tidskrävande. Därför har jag nöjt mig med att undersöka endast ett relativt begränsat antal uttryck.¹

Jag vill också passa på att nämna att jag i enstaka fall har gjort sökningar efter belägg på idiom i autentiska texter med hjälp av sökmotorn Google. Dessa belägg, som återfinns i avsnitt 4.1, tjänar som jämförelsematerial.

Efter den här presentationen av min korpus och de söksträngar jag använt mig av övergår jag nu till att diskutera de uttryck som beaktas i avhandlingen.

3.2. Presentation av idiomerna

Det finns många idiomatiska uttryck i svenskan. Jag har inte haft möjlighet att granska dem alla utan bara en begränsad mängd. Vid urvalet har jag främst tagit fasta på tre kriterier. Av de utvalda idiomerna krävs sålunda:

- att de har en likartad struktur;
- att de innehåller minst två sökbara konstituent;
- att de är relativt frekventa.

3.2.1. Första urvalskriteriet: idiom med likartad struktur

Svenska idiom har varierande struktur och de är olika komplexa. Nedan presenteras några exempel på vanligt förekommande idiomtyper i svenskan. Den typologiska genomgång som följer har i viss utsträckning påverkats av den presentation av de viktigaste strukturtyperna hos svenska lexikaliserade fraser som återfinns hos Anward & Linell (1976:80–82).

För det första kan idiomerna i undantagsfall utgöras av en hel sats. Några exempel på denna typ är de som följer här:

- (3:7)
- a. nu är det kokta fläsket stekt
 - b. fick du fikon
 - c. när det kommer till kritan

¹ Jfr t.ex. Barkema (1996b), som på ett mer övergripande sätt studerat ca 2 000 uttryck (sammanlagt 50 000 belägg).

Av dessa är (3:7a–b) huvudsatser, medan (3:7c) är en temporalbisats. Idiom med satsstruktur betraktas i det följande som mindre prototypiska (se avsnitt 2.3.2).

För det andra finns det många svenska idiom som inleds av ett verb och har olika former av komplement. En första typ består av ett verb som predikat följt av en nominalfras som objekt:

- (3:8) a. få korgen
b. gräva ner stridsyxan
c. ta ner skylten
d. kasta in handduken

Av exemplen i (3:8) framgår att det ibland rör sig om enkla verb (som i a-fallet), ibland om partikelverb (som i b–d). Nominalfrasen i verbkomplementet fungerar alltså som direkt objekt.

Det är också vanligt att verbet följs av en nominalfras som objekt samt en prepositionsfras som adverbial. Så är det i (3:9a–e):

- (3:9) a. vända kappan efter vinden
b. ta skeden i vacker hand
c. lägga sten på börda
d. hålla tand för tunga
e. få en syl i vädret

I traditionella termer följs predikatsverbet i dessa uttryck av ett direkt objekt samt – formellt sett – ett rumsadverbial.

Ytterligare en annan förekommande struktur utgörs av ett verb och en prepositionsfras. Som exempel kan jag nämna följande fall:

- (3:10) a. suga på ramarna
b. tala ur skägget
c. sitta i samma båt
d. bita i det sura äpplet

Här rör det sig alltså om ett prepositionsadverbial som lagts till predikatsverbet.

För det tredje finns det idiom som utgörs av nominalfraser. Sådana är exempelvis följande:

- (3:11) a. eftertankens kranka blekhet
b. pudelns kärna
c. summan av kardemumman
d. en hård nöt att knäcka
e. roten till det onda

Dessa nominalfraser är ofta delar av längre citat, vilket är uppenbart i fallen (3:11a–b) här ovan.

För det fjärde utgörs några idiom, om än inte så många, av en adjektivfras. Bland dessa återfinns bl.a. följande uttryck:

- (3:12) a. svart på vitt
 b. torr bakom öronen
 c. styv i korken
 d. gammal i gården

Här kan man diskutera var gränsen för själva idiomet skall dras. I många fall förutsätter dessa uttryck också ett verb, som kan vara olika starkt knutet till adjektivfrasen (t.ex. *visa svart på vitt*, *vara/bli torr bakom öronen* osv.). Tills vidare bortser vi från dessa verb.

Idiomen kan, för det femte, också ha formen av en prepositionsfras. Nedan återges några uttryck med den strukturen:

- (3:13) a. i ett nötskal
 b. med buller och bång
 c. till punkt och pricka
 d. efter sju sorger och åtta bedrävelser
 e. inte för allt smör i Småland

Av dessa är frasen i (3:13e) som synes negerad. Även i vissa av dessa fall kan man tänka sig ytterligare ingående element, t.ex. *som i ett nötskal*. Exempel (3:13b–d) kan i enlighet med Bendz (1965) betraktas som *ordpar*, även om just uttrycket *efter sju sorger och åtta bedrävelser* inte nämns i hans bok.

För det sjätte finns det idiom som har formen av en participfras. Bland participuttrycken återfinns exempelvis dessa idiom:

- (3:14) a. född under en lycklig stjärna
 b. hugget som stucket
 c. varken hackat eller malet

Dessa participkonstruktioner kommer naturligtvis adjektivuttrycken i (3:12) nära. Liksom i flera av de fallen kan man lätt föreställa sig ett inledande verb (*vara* eller *bli*). Liksom i (3:13e) kan frasen i (3:14c) sägas vara negerad.

Ovan har jag klassificerat olika uttryck efter deras respektive struktur. Ibland är det dock svårt att avgöra vad som är det egentliga idiomet och vad som utgör idiomets kontext. Dessa oklara gränser påverkar givetvis strukturanalyserna. För att förtydliga kan jag åter nämna uttrycket *torr bakom öronen* (exempel 3:12b). Man kan exempelvis ifrågasätta om inte verbet *vara* skall anses ingå i själva idiomet. Detsamma gäller negationen *inte*. Om denna inkluderas kan uttryckets kanoniska form sägas vara *inte vara torr bakom öronen* (se vidare om

idiomens kanoniska form i avsnitt 3.2.5). Med andra ord kan uttrycket *torr bakom öronen* betraktas som ett idiom i sig, bestående av en adjektivfras, eller också kan det anses utgöra en del av idiomet *inte vara torr bakom öronen*, vilket består av ett verb jämte komplement, alltihop negerat.

Problemet att avgöra var gränsen för ett idiom går är välkänt och har ofta påtalats i litteraturen. Moon (1998:57) formulerar sig på följande sätt:

There are problems with deciding exactly which elements in an FEI should be regarded as part of the FEI. Auxiliaries, subjects, infinitive markers, and so on are part of the FEI clausally but not lexically; the status of the realizations of open slots is uncertain.

I detta sammanhang kan man också nämna Fleischers (1997:140–142) diskussion kring skillnaden mellan nominala och verbala fraseologismer (ty. *Phraseologismen*) i tyskan och den roll som särskilt verbet *sein* 'vara' (men även *haben* 'ha') spelar. Ett exempel är *ein alter Hase* (*sein*), som ordagrant betyder '(vara) en gammal hare', men som har den idiomatiska betydelsen 'kunna sina saker', 'vara en gammal räv' (*Norstedts tyska ordbok* 1998 s.v. *Hase*). Fleischer menar att det finns två viktiga aspekter som avgör om *ein alter Hase* (*sein*) och andra liknande uttryck skall betraktas som substantiviska eller verbala. Författaren tar för det första hänsyn till frågan om verbet semantiskt fyller en viktig funktion och bidrar till uttryckets betydelse. För det andra undersöker han om frasen kan fungera självständigt som subjekt eller objekt utan verbet. Huruvida *sein* kan anses höra till frasen varierar således från fall till fall. Fleischers två kriterier är utan tvivel relevanta, även om bedömningen – som Fleischer också medger – inte är helt fri från subjektiva inslag. För ytterligare diskussion kring gränsdragningen mellan olika strukturtyper, se bl.a. Burger (1973:23) och Regales (1988:73).

Det finns ett sätt att delvis undvika subjektiv bedömning vid gränsdragning och etablering av den kanoniska formen hos idiom. Istället för att som Fleischer (1997) gör själv försöka avgöra om exempelvis *vara* skall räknas som en del av idiomet, kan slutsatsen grundas på faktisk användning. Som exempel kan jag nämna idiomet (*vara*) *en röd tråd*. Konstruktionen *en röd tråd* (samt dess alternativa form *den röda tråden*) används sammanlagt 153 gånger i bemärkelsen 'genomgående tanke' i P95–P98 (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *röd*). Den mer frekventa varianten *en röd tråd* används i ca 20 olika konstruktioner. Några återkommande konstruktioner är (*en*) *röd tråd*, där uttrycket används elliptiskt utan verb, *vara* [...] *en röd tråd* och *finnas* [...] *en röd tråd*. I

en klar majoritet av beläggen utgör dock *en röd tråd* en del av den lexikaliserade liknelsen *gå som en röd tråd*. Av detta skäl betraktar jag *en röd tråd* som en ellips av en lexikaliserad liknelse med den kanoniska formen *gå som en röd tråd*.

Uttrycket *en röd tråd* kan jämföras med idiommet *en droppe i havet* med betydelsen 'en förhållandevis mycket liten mängd' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *hav*). Det senare används vid 36 tillfällen i P95–P98 och ingår framför allt i tre olika konstruktioner. I huvuddelen av exemplen rör det sig om varianten *vara/bli en droppe i havet*. I ett antal fall förekommer också *en droppe i havet* självständigt utan att kombineras med ett verb. Slutligen ingår uttrycket i ett fåtal fall i en lexikaliserad liknelse med formen (*vara*) *som en droppe i havet*. Av resonemanget framgår att nominalfrasen kan fungera självständigt utan verb, men om ett verb används är det i normalfallet *vara* (eller *bli*).

Ännu ett uttryck som kan nämnas i detta sammanhang är adjektivfrasen *varm i kläderna*. Det används 27 gånger i materialet i bemärkelsen 'van vid förhållandena' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *kläder*). I nästan samtliga belägg konstrueras uttrycket med verben *vara* eller *bli*. Det finns dock ett belägg med formen *känna sig varm i kläderna*, och i två fall används *varm i kläderna* självständigt utan verb. Med tanke på att ordet *vara* spelar en så framträdande roll i användningen av detta uttryck bör det i normalfallet räknas som en del av idiommet.

Det uppstår således vissa frågetecken i samband med en kategorisering av idiomerna i olika strukturtyper. Trots detta har jag valt att låta en indelning med hänsyn till struktur ligga till grund för avgränsningen av de idiom som undersöks. Som redan framgått inskränker jag mig till idiom med en viss struktur, närmare bestämt idiomatiska uttryck som består av verb jämte komplement. Det finns flera skäl till detta. För det första har jag, med tanke på att uttrycken strukturellt sett skiljer sig åt så mycket, funnit det nödvändigt att koncentrera mig på en enda strukturtyp. Utan en sådan avgränsning kan det vara svårt att urskilja systematiska regelbundenheter vid bruket av idiomerna. För det andra krävs det att idiommet innehåller ett verb för att det skall kunna undergå vissa av de grammatiska konstruktionsväxlingar (t.ex. passiveringar) som jag vill undersöka. För det tredje är jag intresserad av mer frekventa uttryck (se avsnitt 3.2.3), och en genomgång av materialet visar att de svenska verb+komplement-idiomerna används förhållandevis ofta.¹

¹ Jfr G. Wotjak (1985:216), som påpekar att spanska idiom bestående av verb jämte komplement är många till antalet och att de vart och ett används ofta. Jfr också Moon (1998:83–84), som konstaterar att verb+komplement-konstruktioner är vanligast

3.2.2. Andra urvalskriteriet: minst två sökbara konstituent

För att kunna dra mer långtgående slutsatser om bl.a. lexikal variation hos uttrycken är det som sagt nödvändigt att söka på åtminstone två separata konstituent i uttrycken. Detta villkor har dock som konsekvens att ett antal uttryck faller utanför undersökningen, men villkoret är nödvändigt, eftersom excerperingsarbetet annars skulle bli alltför tidskrävande. Som illustration kan jag nämna idiomat *ha is i magen*. Verbet *ha* är mycket frekvent i materialet. En genomgång av P95–P98 visar att verbets infinitivform används vid mer än 40 000 tillfällen. Sökningar på alla verbets böjningsformer och sökningar med hjälp av trunkering skulle givetvis ge långt fler träffar (se vidare om trunkering i avsnitt 3.1). Uttryckets andra konstituent, dvs. substantivet *is*, är inte fullt så frekvent i pressmaterialet. En sökning på strängen *is* ger ca 1 700 belägg. Däremot ger en sökning med hjälp av trunkering desto fler exempel. Som exempel kan jag nämna att en sökning på **is* ger mer än 80 000 träffar i P95–P98. Idiomets tredje konstituent, prepositionen *i*, är också högfrekvent. En snabb kontroll av materialet visar att det rör sig om åtminstone 980 000 träffar i P95–P98 (och då har jag inte använt trunkering). Det sista substantivet i idiomat *ha is i magen*, dvs. *magen*, används dock betydligt mera sällan i pressmaterialet. En sökning på strängen **mage* ger 669 belägg. Med tanke på att tre av de fyra komponenterna är så pass frekventa i materialet har jag valt att inte ta med idiomat i undersökningen. I annat fall skulle själva excerperingsarbetet bli orimligt stort.

Andra uttryck som uteslutits av liknande skäl är bl.a. *dra öronen åt sig* och *gå i lås*. Det är inte alldeles enkelt att dra en gräns mellan de komponenter som används ofta i materialet och de som är alltför frekventa för att beläggen över huvud taget ska vara hanterbara. Gränsdragningen är givetvis ganska godtycklig. Jag har dock genomgående uteslutit de uttryck som innehåller verb som *vara*, *bli*, *komma*, *hamna*, mycket vanliga prepositioner etc.

3.2.3. Tredje urvalskriteriet: relativ frekvens

Mitt tredje urvalskriterium är idiomens frekvens. För att kunna ta ställning till vad som kan betraktas som uttryckens kanoniska form (se avsnitt 3.2.5) samt till hur vanlig variationen är, måste jag analysera

bland engelska FEI:s. Utan tvekan utgör de även den största gruppen bland hennes metaforiska uttryck.

ett större material. Vikten av att analysera ett relativt stort antal belägg på respektive idiom kan illustreras med hjälp av det i litteraturen ofta återopade idiomet *kasta yxan i sjön* och dess användning i autentiska texter. I P95–P98 förekommer *kasta yxan i sjön* – eller varianter av detta idiom – i sammanlagt fem fall. I fyra av dem har idiomets den form som anges i bl.a. *NEO* (1995–96 s.v. *kasta resp. yxa*), dvs. just *kasta yxan i sjön*. Ett av dessa fyra textställen lyder:

- (3:15) – Hyresgästen kan gå till sin lokala hyresgästförening om han är missnöjd med vad hans ombud åstadkommit. Vill hans hyresgästförening inte bistå honom med hjälp kan han gå vidare till försäkringsbolaget och kräva att försäkringen ska falla ut. Vill inte försäkringsbolaget lösa ut försäkringen kan han gå vidare till Allmänna reklamationsnämnden. – Men ingen ska tro att det är lätt. Likafullt ska man inte *kasta yxan i sjön*. (P98)

Det finns dock ett belägg där skribenten frångått den traditionella formen:

- (3:16) Efter 5-3 [...] i går har Leksand SM-slutspelets svåraste uppgift. Inte för att jag tror leksingarna tänker *kasta yxan i den ännu tunt isbelagda Siljan*. Hoppet om en dubbelseger är det sista som överger laget och den länge rätt torftiga insatsen i Scandinavium var knappast representativ. (P96)

I P95–P98 har alltså uttryckets form varierats i ett av de fem beläggen. Man kan emellertid ifrågasätta hur representativa just dessa fem belägg är. Det kan vara en ren tillfällighet att just de inkluderar ett exempel där idiomets form har modifierats. En granskning av fler belägg på samma idiom kan exempelvis visa att idiomet i själva verket varieras i mycket ringa omfattning, i långt mindre än en femtedel av alla fall. I samband med undersökningen av de aktuella uttrycken vill jag i den mån det går undvika den här typen av tillfälligheter. Jag har därför valt att koncentrera mig på idiom som förekommer en gång eller mer per miljon löpord i materialet. Dessa idiom torde kunna betraktas som förhållandevis frekventa. Moon (1998:61) konstaterar att de flesta av metaforerna i hennes undersökning förekommer mer sällan än en gång per miljon löpande ord, vilket kan uppfattas som ett stöd för det uppsatta kriteriet. Med tanke på att mitt material består av drygt 33 miljoner löpord, krävs det således en frekvens på minst 33 belägg för att ett idiom skall inkluderas i undersökningen. Detta urvalskriterium kan medföra att jag missar intressanta egenskaper hos idiom som inte förekommer så ofta, men förhoppningvis är de slutsatser som dras i avhandlingen så generella att de även gäller mindre frekventa uttryck.

3.2.4. De 36 undersökta idiomerna

För att finna en genväg till de svenska idiomerna och få ihop fraser som skulle kunna ingå i min undersökning har jag utgått ifrån de ca 3 500 fasta fraser som är upptagna i *Målande uttryck* (1989). Av dessa har de uttryck som uppfyller de ovan nämnda tre kraven utvalts. Detta förfaringsätt resulterar i närmare 50 idiom. Bland dessa återfinns några uttryck, såsom *ligga i sakens natur*, *råda bot mot ngt* samt *vara inne på samma linje*, som förvisso nämns i *Målande uttryck* (1989) och som uppfyller de tre urvalskriterierna men till skillnad från de övriga uttrycken i gruppen ändå måste sägas ha förhållandevis härledbar betydelse. Av detta skäl har jag inte inkluderat dem i undersökningen. Andra uttryck som också motsvarar de tre nämnda kraven är *höja på ögonbrynen* och *rycka på axlarna*. Med tanke på att dessa kan betraktas som kinegram (se vidare avsnitt 2.4.1), utelämnar jag också dem. De återstående 36 idiom som undersöks i avhandlingen följer här nedan. Idiomerna är ordnade alfabetiskt och är numrerade. Efter respektive idiom anges dess frekvens i det undersökta materialet. Det kan tilläggas att jag i diskussionen också tangerar andra fasta fraser än dessa 36 idiom.

1. blåsa liv i ngt (93)
2. bära frukt (56)
3. dra sitt strå till stacken (41)
4. dra växlar på ngt (49)
5. falla ngn på läppen (48)
6. få blodad tand (33)
7. få fria händer (101)
8. få kalla fötter (46)
9. få kalla handen (53)
10. få stryka på foten (63)
11. få vatten på sin kvarn (41)
12. få vind i seglen (40)
13. gå stick i stäv med ngt (84)
14. gå upp i rök (81)
15. ha ett finger med i spelet (42)
16. inte sticka under stol med ngt (101)
17. kasta in handduken (68)
18. kasta ljus över ngt (90)
19. ligga ngn varmt om hjärtat (97)
20. lysa med sin frånvaro (177)
21. lägga korten på bordet (44)
22. lägga sista handen vid ngt (39)
23. reta gallfeber på ngn (65)
24. rinna ut i sanden (38)
25. se dagens ljus (95)
26. slå mynt av ngt (44)
27. sopa ngt under mattan (76)
28. sticka ut hakan (94)

29. stirra sig blind på ngt (58)
30. stå högt i kurs (76)
31. stå på egna ben (100)
32. sätta käppar i hjulet för ngt (84)
33. ta bladet från munnen (35)
34. ta ngt med en nypa salt (61)
35. ta saken i egna händer (42)
36. vädra morgonluft (61)

Som synes varierar idiomens frekvens kraftigt. Bland de mest frekventa idiomerna märks *lysa med sin frånvaro* (177 användningar), *inte sticka under stol med ngt* (101 användningar) samt *stå på egna ben* (100 användningar). Uttryck som däremot inte används så ofta är *få blodad tand* (33 användningar), *ta bladet från munnen* (35 användningar) samt *rinna ut i sanden* (38 användningar). Övriga fördelar sig ganska jämnt mellan ytterligheterna.

De aktuella uttrycken har något varierande struktur. Vanligast är de idiom som består av ett verb följt av en nominalfras jämte en prepositionsfras. En jämförelse mellan uttrycken visar dock att de ingående verben är av olika slag. Skillnaderna mellan verben framgår tydligt om man exempelvis jämför tillstånds verbet *ha (med)* i *ha ett finger med i spelet* med process verbet *dra* i *dra sitt strå till stacken* och rörelse verbet *rinna* i *rinna ut i sanden*.

Vidare visar en genomgång av listan ovan att 13 av uttrycken innehåller en beteckning på en kroppsdel av något slag. Av dessa innehåller 4 uttryck olika böjningsformer av substantivet *hand*. Dessa uttryck är *få fria händer*, *få kalla handen*, *lägga sista handen vid ngt* samt *ta saken i egna händer*. Resultatet kan jämföras med Niemis (2004) iakttagelse att det mest frekventa substantivet som förekommer i svenskans kroppsdelidiom är just *hand*. Två av uttrycken, närmare bestämt *få kalla fötter* och *få stryka på foten*, innehåller olika former av substantivet *fot*. Övriga uttryck som innehåller en kroppsdelbeteckning – och som i analogi med bl.a. Krohn (1994) och G. Wotjak (1985) skulle kunna kallas *somatism* – är *falla ngn på läppen*, *få blodad tand*, *ha ett finger med i spelet*, *ligga ngn varmt om hjärtat*, *sticka ut hakan*, *stå på egna ben* och *ta bladet från munnen*. Det faktum att så många av de aktuella idiomerna innehåller en beteckning på en kroppsdel kan relateras till en undersökning som diskuteras av Kövecses (2002). I den undersökningen har man granskat de uttryck som ingår i en nyutkommen samling av amerikanska metaforiska idiom. Studien visar att mer än 2 000 av de totalt 12 000 uttryck som ingår i samlingen har med människokroppen att göra. Kövecses (2002:16) konstaterar att detta resultat visar att ”a large portion of metaphorical meaning derives from our experience of our own body”.

Man kan i enlighet med Penttilä et al. (1998) också i viss mån gruppera uttrycken efter den typ av motivation som ligger till grund för deras figurativa innehåll. Penttilä et al. (1998:235) skiljer på *biologiskt* respektive *kulturellt motiverade idiom*. Medan biologiskt motiverade idiom kan relateras till människans inneboende natur, har kulturellt motiverade uttryck att göra med de kulturformer som människan utvecklat. Av de uttryck som undersöks i avhandlingen kan bl.a. *få fria händer* och *stå på egna ben* betraktas som biologiskt motiverade. Två uttryck som däremot är kulturellt motiverade är *stå högt i kurs* och *dra växlar på ngt*, som båda kan härledas till ett visst kulturberoende ekonomiskt system. Den typ av motivation som föreligger kan bl.a. ha konsekvenser för hur lätta respektive svåra de olika idiomerna upplevs för en andraspråksinlärare. Biologiskt motiverade uttryck torde enligt Penttilä (1998:235) vara lättare att förstå för de flesta eftersom de bara förutsätter allmänmänsklig erfarenhet, medan kännedom om specifika kulturfenomen kan vara ett villkor för att man ska förstå vissa kulturellt motiverade idiom.

3.2.5. Idiomens kanoniska former

För att över huvud taget kunna tala om uttrycksmässig variation hos ett idiom måste man bestämma vad som skall betraktas som idiomets *kanoniska form*.¹ Med denna term menas den form hos ett idiom som betraktas som den mest grundläggande och korrekta av de flesta språkbrukare i en språkgemenskap. Det är inte helt problemfritt att komma fram till vilken denna form är (för resonemang kring ämnet, se Burger 1987, Pulman 1993:254–256, Barkema 1997:51–52, Elspaß 2002 m.fl.). I huvudsak finns det tre olika informationskällor att ta hänsyn till, nämligen (1) allmänna och fraseologiska ordböcker, som registrerar den allmänna meningen, (2) textkorpora, som speglar det auten-tiska språkbruket, samt (3) modersmålstalares intuition och metaspråkliga utsagor (Burger 1987:71).

De tre källorna har emellertid sina begränsningar, om än av olika slag. Av Sköldberg (2001) framgår det att många idiomatiska uttryck har en form i moderna svenska ordböcker och en annan i faktiska texter. Man kan alltså inte förlita sig uteslutande på ordboksuppgifter då det gäller att avgöra vilken form som är den mest använda. Om man

¹ Jfr beteckningarna *canonical form* hos Fellbaum (1993) och Moon (1998), *base form* hos Barkema (1993:258, 1997:51), *standard form* hos Howarth (2000:220) och *normalform* hos Clausén (1993:52).

istället utgår från en textkorpus måste man bl.a. fundera över hur den är sammansatt och i vilken mån den är balanserad.¹ Även om korpusen är stor är den alltid ytterst begränsad i förhållande till all faktisk användning av språket ifråga. Infödda språkbrukares intuition påverkas av faktorer som ålder och mognad, utbildning, intresse för och uppmärksamhet på omgivningens språk, förmåga att kommunicera kring språkliga omständigheter etc. De kanoniska former som jag använder mig av i avhandlingen baseras därför på en kombination av de tre nyss nämnda källorna, även om frekvens i textmaterialet har varit mest utslagsgivande.

I många fall är det inget problem att avgöra vilken den kanoniska formen bör vara. Så är det när ordboksformer, korpusevidens och språkbrukarnas egen språkkänsla pekar åt samma håll. Typiska exempel för vilka dessa förutsättningar gäller är *bära frukt*, *gå upp i rök* och *vädra morgonluft*.

Såsom redan påpekats kan det ibland vara svårt att avgöra vilka komponenter som ingår i uttrycken och vilka som utgör en del av uttryckens kontext. Detta gäller exempelvis *gå stick i stäv med ngt*, där man kan ifrågasätta att verbet *gå* verkligen ingår i uttrycket. Man kan också fråga sig om verbet skall anses ingå i de uttryck som inleds med *få* eller *ge*. Exempel på sådana idiom är *få kalla fötter* respektive *ge ngn kalla fötter* och *få kalla handen* respektive *ge ngn kalla handen*. Visserligen förekommer några av de aktuella uttrycken ibland utan verb, men korpusbeläggen visar ändå att användningarna med verb är i klar majoritet i mitt material. En fråga som då följer är vilket verb som skall anses vara mest kanoniskt. När det gäller variationen mellan *få* och *ge* är *få*-användningarna de mest frekventa i samtliga fall och jag har därför låtit dessa ingå i idiomens kanoniska form. Ett specialfall är *få stryka på foten*. Till skillnad från exemplen ovan, där *få* har betydelsen 'erhålla', är *få* här ett modalt hjälpverb, med den ungefärliga betydelsen 'tvingas'. Även detta *få* räknas till den kanoniska formen, eftersom det (eller ibland ett annat verb med liknande betydelse) nästan alltid förekommer tillsammans med den angivna frasen.

I några fall kan det vara svårt att avgöra om uttryckets kanoniska form skall anses vara negerad eller inte. Som exempel kan jag nämna *stirra sig blind på ngt*, som i närmare hälften av beläggen i mitt material snarare lyder *inte stirra sig blind på ngt*. Även här får frekvensen

¹ Vid balansering av en skriftspråkskorpus tar man bl.a. hänsyn till genre, texttyp, stil, författarnas kön, ålder och utbildning samt den förmodade mottagargruppens storlek och sociala hemvist (Danielsson 2001:57–58).

bli utslagsgivande. Den kanoniska formen är således *stirra sig blind på ngt.*

Det är vidare problematiskt att fastställa ett idioms kanoniska form när det råder en tydlig variation beträffande idiomkonstituenternas grammatiska form. Ett idiom som varierar i hög grad är *sätta käppar i hjulet för ngt.* En genomgång av samtliga belägg visar att såväl substantivet *käpp* som substantivet *hjul* varierar vad gäller numerus. Också i detta fall använder jag den mest frekventa formen som utgångspunkt, nämligen *sätta käppar i hjulet för ngt.*

Det finns uttryck där det är svårt att avgöra om ett led skall betraktas som obligatoriskt eller som en tillfälligt inskjuten bestämning. Ett sådant exempel är *dra (stora, några, höga, många etc.) växlar på ngt.* I fall som dessa, särskilt när det gäller inskjutna adjektiv, försöker jag etablera en så enkel form som möjligt där uttrycket fungerar och fortfarande bibehåller den idiomatiska betydelsen. *Dra växlar på ngt,* dvs. utan utsatt kvantifierande bestämning, används ofta i materialet. Denna form bibehåller den idiomatiska betydelsen och räknas därför som den kanoniska formen. Detta exempel kan jämföras med *få kalla fötter,* som inte fungerar som ett idiom utan adjektivattributet *kalla.*

Några uttryck, som t.ex. *dra sitt strå till stacken* och *få vatten på sin kvarn,* inkluderar även ett pronomen. Pronomenet kan ses som en variabel, eftersom det är ett anforiskt uttryck och i konkreta användningar varierar det enligt svenskans produktiva kongruensregler. I den kanoniska formen anges i enlighet med lexikografiska konventioner pronomenet i tredje person. På liknande vis anges verbet konsekvent i infinitivform (jfr Järborg 1996:38). I idioms kanoniska form får dessutom predikatsverbet alltid aktiv form. Med tanke på att den aktiva formen som regel är mest frekvent är detta föga kontroversiellt. Det finns dock idiom i undersökningen där passivformen är lika frekvent eller mer frekvent än den aktiva formen (se vidare om *sopa ngt under mattan* och *ta ngt med en nypa salt* i avsnitt 7.5.3). Av konsekvensskäl utgår jag ändå från den aktiva formen i samtliga fall.

För övrigt kan påpekas att valens markeras med de traditionella variablerna *ngn* (för person eller personekvivalent) och *ngt* (för föremål, etc.). Däremot kombineras inte *ngn* och *ngt* till den annars brukliga angivelsen *ngn/ngt,* utan i den kanoniska formen uppges endast den form som är mest frekvent i materialet. Tillvägagångssättet kan illustreras med idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt.* I vissa fall utgörs visserligen detta idioms objekt av en person och skulle därför kunna markeras med hjälp av *ngn.* I en majoritet av exemplen utgörs dock objektet av ett inanimat substantiv och det leder till att uttryckets kanoniska form blir just *sätta käppar i hjulet för ngt.* Man kan hävda

att det man hindrar generellt är föremålet för en riktad verksamhet och att det bara är en tillfällighet att det ibland rör sig om en levande varelse. Även av detta skäl är det således motiverat att prioritera *ngt* framför *ngn*.

3.3. Metod vid excerperingsarbetet

Vid excerperingen har jag som redan framhållits sökt på två skilda ord eller ordled i de aktuella idiomerna. De använda söksträngarna förtecknas i appendix 1. Resultatet blir listor av varierande längd med faktiska belägg på ord(led)en i fråga. Ur dessa har jag sedan valt ut de konstruktioner som är aktuella för min undersökning. De omfattar idiom i den mening som beskrivits ovan (och eventuella varianter/gränsfall), men också sådana fria konstruktioner som råkar ha samma form som idiomerna. Jag kommer nu att ge exempel och diskutera vissa fall.

3.3.1. Gränsfall beroende på uttrycksmässig variation m.m.

Oftast är det lätt att avgöra om ett belägg skall ingå i undersökningen eller inte, trots viss uttrycksmässig variation. Jag anser exempelvis att följande två fall självklart skall betraktas som belägg på *dra sitt strå till stacken*:

- (3:17) Lika lite som jag själv är beväpnad när jag går på stadens gator tycker jag att ett land ska beväpna sig. (Synd bara att vi har en värld där vapen verkar vara ofrånkomliga. Men jag *drar* i alla fall *mitt strå till den vapenfria stacken*.) (P97)
- (3:18) 1640 omfattade myntkabinettet 57 mynt, ett antal som i dag har stigit till en halv miljon föremål från hela världen. Gustaf III *drog flera mynt till stacken*. (P97)

I (3:17) känner vi igen det allra första idiomexemplet från textutdraget i (1:1) som återges i kapitel 1. Man kan lätt identifiera alla de för idiomet utmärkande komponenterna – jämte en del tillägg som är kontextrelaterade. Substantivet *stacken* föregås där av bestämningen *den vapenfria*. I (3:18) uppges Gustaf III *dra flera mynt till stacken* istället för det mer brukliga *sitt strå*. Avvikelsen är lätt att relatera till den speciella kontexten.

Andra gånger är dock avgörandet mer problematiskt. Ska exempelvis följande fall betraktas som ett belägg på *få vatten på sin kvarn*?

- (3:19) Thomas Brottman är frispråkig som idolen Ulf Lundell. Svettig och nytänd skickar han iväg säsongens första stjärnmäll mot Svenska Innebandyförbundet. – Jag blir så trött. Förbundet tar ett steg framåt samtidigt som dom tar två bakåt. Nya superelit som startar efter jul är positivt men det finns några regler som jag är mycket tveksam till, säger Brottman. Den tuffare regeltolkningen Brottman främst syftar på är hårt spel längs sargen som nu automatiskt ger fem minuters utvisning. – [...] Det måste finnas kampmoment i innebandyn, säger Brottman. I premiären i Tumba blåste domarparet, Anders Hedman och Lennart Bergström från Umeå, en gång för tufft sargspel utan att Balrog lyckades näta. – Skall vi bli accepterade som elitidrottsmän kan vi inte bli behandlade som småbarn. Jag skulle helst se att sporten blev tuffare och inte tvärtom. Det snackas om att vi håller på med en ”bög-sport” så varför *hälla vatten på kvarn*, undrar Brottman. (P98)

I exemplet är avvikelserna från uttryckets kanoniska form särskilt påfallande, eftersom den kanoniska formens verb är utbytt. Förutom den triviala avvikelserna som består i att possessivpronomenet *sin* har slopats har alltså det normala verbet ersatts av *hälla*. Det kan man väl i och för sig se som ett kreativt ingrepp. Om idiomets kanoniska form antas innehålla verbet *få*, kan detta vid en perspektivförskjutning utbytas mot *ge*. Här har istället skribenten tagit fasta på referenten till verbets objekt, dvs. *vatten*, och infört ett verb som förenar de grammatiska och semantiska egenskaperna hos verbet *ge* med referentens typiska egenskaper, t.ex. att det rör sig om en vätska. Resultatet blir *hälla*. Något som också gör belägget speciellt är att inget av idiomets externa argument är explicit markerade i exempelsatsen. Inte minst gäller detta beteckningen för den part varemot aktiviteten riktas och som i texten representeras av den genitiviska bestämningen till *kvarn* (oftast *sin*). Av sammanhanget kan man dock räkna ut att det torde vara Innebandyförbundet, och de nya regler som förbundet infört, som ger innebandykritikerna (dvs. de som tycker att innebandy är en ”bög-sport”) stöd för sin redan negativa uppfattning (jfr idiomets betydelseangivelse i appendix 2). Men bortsett från dessa uttrycksmässiga avvikelser från den kanoniska formen torde användningen i stor utsträckning motsvara en mer traditionell användning av idiomet, och exemplet tas därför med i undersökningen. I de fall som hittills diskuterats kan avvikelserna specificeras i grammatiska och semantiska termer och med hjälp av denna analys på ett naturligt sätt härledas ur den kanoniska formen.

Vissa gränsdragningsproblem vållas av att idiom kan utgöra en del av s.k. *idiomkluster*. Bland de aktuella uttrycken gäller detta framför allt *blåsa liv i ngt* med betydelsen '(avsiktligen) (på nytt) sätta fart på ngt' /främst om person; med avs. på fråga, process, verksamhet e.d./'. Idiomet är nära besläktat med ett antal uttryck, som exempelvis *väcka*

liv i ngt (alternativt *väcka ngt till liv*), *få liv i ngt*, *gjuta liv i ngt*, *ruska liv i ngt* och *sparka liv i ngt* (se vidare om dessa och andra likartade uttryck i SAOB 1898– s.v. *liv*, L867). I exempel (3:20)–(3:23) återges autentiska belägg på några av dessa med varandra närbesläktade idiom:

- (3:20) Saknar han politiken männe? Nä, det gör han inte, slår han med kraft fast. Han har fullt upp med annat och är nöjd med det. SvD-läsaren känner honom som krönikör på Idag-sidan, han är därtill ordförande i Bibliotekstjänst, vice ordförande i Friidrottsförbundet, sitter i Riksbankens styrelse. Och senaste projektet [...] är att försöka *blåsa liv* i en organisation vid namn Swedish Child Care, som exporterar svensk barnomsorg. (P95)
- (3:21) Proffsen banar väg Det är de professionella idrotternas intåg i de olympiska spelen som på riktigt allvar *väckt liv* i den boxningsdiskussion som pågått under många år. (P97)
- (3:22) London och Dublin gjorde på måndagen ett sista försök att *gjuta liv* i den avstannade fredsprocessen i Nordirland innan USA:s president Bill Clinton genomför sin rundresa i Storbritannien och på Irland med start på onsdag. (P95)
- (3:23) Jenny Jansson är en av tio kurskamrater i dramatik som ville spela teater, så de *ruskade liv* i en avsmnad amatörteaterförening. Vid årsskiftet övertog de föreningen Göteborgs universitetsteater, GUT, och "en pott på några tusen". (P97)

En jämförelse mellan de fyra exemplen visar att uttrycken *blåsa liv i ngt*, *väcka liv i ngt*, *gjuta liv i ngt* och *ruska liv i ngt* har snarlika betydelser i de aktuella kontexterna. Samtliga uttryck kan sägas användas i betydelsen 'sätta fart på ngt'. Det man sätter fart på uppvisar också liknande egenskaper. Såsom man blåser liv i något, väcker, gjuter, ruskar man liv i en fråga, process, verksamhet e.d. Uttryckssätten är dock inte helt synonyma och detta beror främst på skillnaderna i semantiskt innehåll hos själva verben *blåsa*, *väcka*, *gjuta*, *ruska*, *sparka* etc. Med andra ord aktualiseras även till viss del uttryckens bokstavliga betydelser (se vidare om detta i avsnitt 3.3.2). De semantiska skillnaderna hos verben medför bl.a. att det upplevs som betydligt mer burdust att ruska eller sparka liv i något än att blåsa eller gjuta liv i detsamma. Antagligen är det också dessa semantiska skillnader mellan uttrycken som gör att de för övrigt så snarlika uttrycken lever vidare sida vid sida i språket.

Man skulle naturligtvis kunna betrakta uttryck som *ruska* respektive *sparka liv i ngt* som varianter av *blåsa liv i ngt*. Det skulle i så fall röra sig om lexikal variation. Alternativt skulle man kunna para ihop *ruska* och *sparka liv i ngt* å ena sidan och *blåsa* och *gjuta liv i ngt* å den andra med hänvisning till närmare semantisk släktskap. Jag har dock valt att

endast undersöka ett av uttrycken i klustret och det är just *blåsa liv i ngt*. Idiomet *blåsa liv i ngt* får trots allt betraktas som det centrala idiomet i klustret – framför allt med tanke på frekvensförhållandena. Det är så frekvent i sig (det finns 93 belägg på uttrycket i materialet). En översiktlig genomgång av P97, dvs. en delmängd av det totala pressmaterialet, visar att former som *väcka liv i ngt*, *väcka ngt till liv*, *gjuta liv i ngt* etc. tillsammans använts vid mer än 50 tillfällen. En undersökning av också alla dessa belägg skulle bli mycket tidskrävande, utan att särskilt mycket nytt skulle tillföras, efter vad det verkar vid en översiktlig kontroll. Förhållandet mellan de olika uttrycken – och den här typen av idiomkluster över huvud taget – utgör dock ett intressant ämne som det är värt att återkomma till.

Ett annat uttryck som aktualiseras i detta sammanhang är *ta saken i egna händer*. I pressmaterialet har en konstruktion med formen *ta ngt i egna händer* använts i ett antal fall. Såsom framgår av exemplen nedan finner man förutom *ta saken i egna händer* bl.a. *ta makten*, *rättvisan*, *sitt öde* och *lagen i egna händer*:

- (3:24) Den amerikanske läkaren Richard Walker är i Paris på konferens med sin hustru. Knappt har de installerat sig på hotellet förrän hustrun försvinner. Richard är övertygad om att hon har blivit kidnappad men ingen tror honom. Marldrömmen är ett faktum. Och han begriper att ska han få se sin hustru igen får han *ta saken i egna händer*. Och det gör han. (P98)
- (3:25) Gång på gång har justitieminister Dullah Omar och säkerhetsminister Sydney Mufamadi svarat att man måste gå fram på flera fronter. Bara om man gör något åt den sociala situationen och minskar arbetslösheten går det på sikt att få ned brottsligheten. Saken har inte blivit bättre av att det ständigt avslöjas korruption inom polisen och att ett våldsamt muslimskt medborgargarde i Kapstaden har *tagit lagen i egna händer* i kampen mot brottsligheten. (P96)
- (3:26) När prinsessan Diana för ett par år sedan var som mest omstridd, och utfrusen av etablissemangen, sade hon i den berömda TV-intervjun: "Jag blir aldrig landets drottning, men kanske blir jag en dag drottning i folkets hjärta". I går *tog* folket *makten i egna händer* och krönte sin drottning i ett hav av rosor. [...] Några timmar senare sänktes hon djupt ner i hemmets jord och i den klara kvällen glimmade en stjärna i Andromedagalaxen som just fått hennes namn: Diana, Princess of the Heart of the People. (P97)
- (3:27) Susanna [...] är ännu ett exempel på söders många självständiga unga entreprenörer. Det där att våga lita till sig själv och att *ta sitt öde i egna händer* är en trend i dag för "om man inte gör något själv händer ju inget"! [...] Ett kafé där det både går att äta gott och köpa intressanta och annorlunda prylar var drömmen som förverkligades. (P96)

En jämförelse mellan fallen ovan visar att varianterna till konstruktionen *ta ngt i egna händer* uppvisar semantiska likheter i de olika beläggen men att konstruktionen inte betyder exakt detsamma i alla exempel. *Ta saken i egna händer* betyder 'lösa problematisk uppgift enbart genom egna insatser' (se appendix 2). Den omtalade Richard Walker i (3:24) försöker att på egen hand finna sin kidnappade hustru. Såsom vid andra belägg på detta uttryck handlar det alltså om en individ, en grupp etc. som på egen hand tar itu med en uppgift som egentligen borde skötas av ett överordnat organ e.d. (jfr avsnitt 5.1). Det i sig frekventa uttryckssättet *ta lagen i egna händer* innebär emellertid snarare att sätta sig över lagen, eller såsom det står i *NEO* (1995–96 s.v. *lag*): 'själv skipa rättvisa ev. med olagliga medel'. Också i detta fall handlar det om att ta sig an en uppgift som någon annan egentligen är satt att lösa.

Vidare handlar det i exempel (3:26), där *ta makten i egna händer* har använts, om att inte låta sig styras av dem som har makten. Det omnämnda folket bortser från lagar om tronföljd etc. och kröner sin egen drottning, nämligen prinsessan Diana. Idiombetydelsen i detta exempel ansluter sig alltså närmare till varianten *ta lagen i egna händer* än till det ursprungliga, kanoniska idiomet *ta saken i egna händer*. Slutligen, i exempel (3:27) som innehåller varianten *ta sitt öde i egna händer*, rör det sig om att ta kommando över sitt liv eller med andra ord att sätta sig över sitt öde. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att de olika varianterna av *ta ngt i egna händer* ovan uppvisar likheter med varandra, men skillnaderna är samtidigt betydande. För att begränsa undersökningens omfattning har jag valt att koncentrera mig på en av varianterna, nämligen *ta saken i egna händer*. Detta val underlättas av att de olika varianterna av semantiska skäl faktiskt kan anses vara olika enheter.

Slutligen vill jag också dra fram idiomet *ha ett finger med i spelet*, som har betydelsen 'i någon grad och på diskret sätt vara aktivt inblandad i visst förlopp eller sammanhang' (se appendix 2). Idiomet kan sägas utgöra en kombination av två i sig fristående uttryckssätt. Det första av dessa är *ha ett finger med i ngt*, vilket används i ett antal fall i materialet. I exempel (3:28)–(3:29) återges ett par av dessa belägg:

- (3:28) Hela min tillvaro kretsade kring klubben. Att jag orkade. Det var träning, sponsorkjakt, närvarokort, barncancerгалор. Jag *hade ett finger med i* precis allt och det tror jag är ett problem hos alldeles för många eldssjälur; man vågar inte delegera. (P96)
- (3:29) Enligt en studie är dock Suharto och hans familj fortfarande oerhört rika [...]. Suhartos barn antas äga omkring 4–5 miljarder dollar.

Suharto har blivit rik genom att se till att han själv eller hans barn *haft ett finger med i* snart sagt varje stort företag i Indonesien. (P98)

I exemplen ovan kan *ha ett finger med i ngt* sägas betyda 'ha (visst) inflytande över ngt' eller 'vara aktivt inblandad i ngt'. I exempel (3:28) är berättarjaget på ett eller annat sätt inblandad "i precis allt" och i (3:29) har Suharto eller hans barn större eller mindre inflytande över ett stort antal företag i Indonesien.

Det andra fristående uttrycket som kan sägas vara inkorporerat i *ha ett finger med i spelet* är *ngt finns med i spelet*, vilket förekommer i följande exempel:

- (3:30) Jag hade gett mig katten på att inte lägga mig i debatten inför valet. Men det är omöjligt att låta bli. Jag tror att det blir en socialdemokratisk seger, men, men, man kan inte vara för säker när det *finns* sådana kvinnor som Gudrun Schyman *med i spelet*. Hon är tjusig och många faller säkert för hennes charm. (P98)
- (3:31) [...] 23.10 Profiler (R) Amerikansk thrillerserie från 1996/97. Några indianer har mördats i ett reservat och Sam undersöker fallen. Det visar sig eventuellt *finnas* övernaturliga krafter *med i spelet*. I rollerna: Ally Walker, Robert Davi, Julian McMahon m fl. (P98)

Uttrycket *ngt finns med i spelet* betyder här 'ngt är med i sammanhanget'. I exempel (3:30) påtalas Gudrun Schymans närvaro i det politiska sammanhanget och i (3:31) antas övernaturliga krafter vara inblandade i mordet på indianerna. I mitt arbete har jag tagit fasta på själva kombinationen av de två uttryckssätten *ha ett finger med i ngt* och *ngt finns med i spelet*, dvs. *ha ett finger med i spelet*. Jag har alltså bortsett från de belägg där bara ena hälften av idiomkombinationen har använts. Ett skäl till detta är att det annars är svårt att diskutera olika former av uttrycksmässig variation hos idiomet. Det är exempelvis problematiskt att resonera kring variation av numerus och species i ett fall som (3:29) ovan där konstituenten *i spelet* ersatts av *i snart sagt varje stort företag i Indonesien*. Man kan å andra sidan ifrågasätta idiomstatusen hos *ngt finns med i spelet* givet min idiomdefinition.

Gränsdragningsproblem uppstår även vid kontamination, dvs. sammanblandning av uttryck. Exempel på idiomkontamination ges av Wellander (1939:561–566), Burger (1987:67–68), Palm Meister (1999:126), Elspaß (2002:128, 131) m.fl. Ett av de uttryck i materialet som sammanblandas med andra är *ligga ngn varmt om hjärtat*. I några exempel har idiomet blandats ihop med uttrycket *ligga ngn nära hjärtat*. Detta senare uttryck används exempelvis i följande belägg:

- (3:32) Mindre svag är jag för Gösta Fribergs i tidigare diktsamlingar och även här dokumenterade vurm för exotisk folkloristik, nu koncentrerad till en diktsvit om religiösa myter omhuldade av ett småvuxet bushfolk i Kalahariöknen. Det är en sorts hippieaktiga flumdikter, som inte står i paritet med vad diktsamlingen i övrigt har att erbjuda. [...] Lättare att trivas med Gösta Fribergs naturfilosofiska betraktelser är det när han tar sin utgångspunkt i det som *ligger* honom *nära hjärtat*, den stundtals uppenbarligen svindlande trivsel han kan känna där han tillbringar sina somrar, i ett torp vid någon insjö i nordöstra Småland. (P97)
- (3:33) Ingen borgerlig partiledare har givit röst åt andra planer än att bara långsamt krympa den skattefinansierade sektorn, vissa långsammare än andra, och de har heller inte dragit sig för att föreslå ökade offentliga utgifter inom områden som *ligger nära hjärtat*. (P98)

Uttrycket *ligga ngn nära hjärtat* uppvisar klara semantiska likheter med *ligga ngn varmt om hjärtat*, eftersom båda varianterna innebär att det som markeras av subjektet till uttrycken betecknar något som är viktigt för en person (som markeras av objektet). Resultatet av sammanblandningen mellan de två nämnda uttrycken är formen *ligga ngn nära om hjärtat*, som används i ett antal fall i texterna. I exempel (3:34)–(3:36) nedan återges några av dessa belägg:

- (3:34) Kanslerskandidaten Gerhard Schröder fick starkast tänkbara stöd av de egna. Hans tal balanserade mellan kritik av Helmut Kohls vacklande fögderi och löften skräddarsydda efter medelklassens behov och önskningsar. Att förebilden är Tony Blairs kampanj mot Tories i Storbritannien går ej att ta miste på. Blair skapade nya Labour, Schröder vill ha en "Ny mitt", som kan vinnas för socialdemokraternas sak. Schröder lämnade ingen oviss om att utbildningen *ligger SPD nära om hjärtat*. "I ett råvarufattigt land gäller det att satsa på de tillgångar som finns i medborgarnas huvuden". (P98)
- (3:35) Som Islands första kvinnliga president har Vigdis Finnbogadóttir gett sitt land stor uppmärksamhet och en mängd positiv PR. Även om presidentposten huvudsakligen är ceremoniell, råder det inget tvivel om att den förra teaterdirektören starkt förknippats med frågor som *ligger* de flesta islänningar mycket *nära om hjärtat*, nämligen skyddet av miljön och det isländska språket. (P96)
- (3:36) Det råder inget tvivel om att det är den sociala världen och den negativa reciprociteten som *ligger* Clunies Ross *närmast om hjärtat*; där resonerar hon mest inspirerat. (P98)

Också *ligga ngn varmt om hjärtat* och *ligga ngn nära om hjärtat* är i stort sett synonyma. Precis som *ligga ngn varmt om hjärtat* kan också varianten *ligga ngn nära om hjärtat* kompareras. I (3:36) används uttrycket *ligger Clunies Ross närmast om hjärtat* (se vidare om komparation av *ligga ngn varmt om hjärtat* i avsnitt 7.1.3). Jag har dock

valt att utesluta kontaminationen *ligga ngn nära om hjärtat* ur undersökningen av liknande skäl som redan framförts i några andra fall.

I fallet med *ligga ngn nära om hjärtat* rör det sig om en inte helt ovanlig sammanblandning mellan två uttryck. Man närmar sig här en institutionalisering av den nya konstruktionen. I materialet finns det också mer tillfälliga kontaminationer. I exempelvis följande belägg används uttrycket *lade ett starkt kort på bordet* vilket kan betraktas som en kontamination av idiomerna *lägga korten på bordet* och *vara ett starkt kort*:

- (3:37) "Hammarkullen" får tv-pris Prix Italia. [...] Det visar att vi var rätt ute med "Hammarkullen", säger en ganska lycklig Peter Birro [...]. Han har tidigare växlat några ord med regissören Agneta Fagerström-Olsson och antar att hon är mer behärskad "för hon har ju vunnit förut". Agneta själv menar dock att det är lika trevligt varje gång och att hon också visste att hon *lade ett starkt kort på bordet* och till och med vågade hoppas på vinst. (P98)

Varianten *lägga ett starkt kort på bordet* kan i detta fall sägas betyda 'presentera ett bidrag som utgör en möjlig vinnare'. Den normala betydelsen hos idiomets kanoniska form är snarare: 'meddela viss hemlighållen information till större krets el. till allmänheten' (se appendix 2). Med tanke på att den kontaminerade formen i så liten utsträckning har med spridande av information att göra har jag valt att bortse från den varianten i den här undersökningen.

De idiomkontaminationer som hittills diskuterats är i de flesta fallen troligen inte särskilt medvetna från skribenternas sida. Andra konstruktioner i materialet förefaller vara mer genomtänkta och planerade. Som exempel kan jag nämna följande belägg, vilket kan sägas innehålla en lekfull kombination av uttrycken *hålla ngn på mattan* 'hålla efter ngn' och *sopa ngt under mattan* 'försöka dölja ngt' (NEO 1995–96 s.v. *matta* resp. *sopa*):

- (3:38) Svaga incestuösa impulser, små men ihållande irritationer, begärets irrande bilder, hotet från en uppslukande leda, allt detta som ska *hållas på mattan* - och kanske ändå inte *sopas under*; vi har gubevars med medvetna och intelligenta personer att göra - för att allt ska kunna fortgå. (P97)

I texten har de två idiomerna i stor utsträckning sina normala betydelser. Av detta skäl skulle belägget kunna inkluderas i undersökningen. Men belägget på *sopa ngt under mattan* måste ändå betraktas som speciellt med tanke på att det är elliptiskt och att det syftar tillbaka på *mattan* i det tidigare nämnda *skall hållas på mattan*. För att renodla under-

sökningen av uttrycksmissig variation har jag därför uteslutit detta exempel.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att de belägg på de aktuella idiomerna som är kontaminerade av andra idiom negligeras i denna undersökning. Exempelen ovan visar dock att idiomkontamination kan yttra sig på olika sätt. Sammanblandningen kan förändra idiomets eller idiomens betydelse i olika grad. Kontaminationen kan också vara mer eller mindre medveten från skribentens sida. Vidare illustrerar exemplen att många idiom eller idiomliknande uttryck är närbesläktade med varandra. De kan exempelvis såsom i fallen *lägga korten på bordet* och *vara ett starkt kort* utgå från samma sfär: de är båda i detta fall kortspelsmetaforer. I andra fall utgår inte de sammanblandade uttrycken från exakt samma metafor, men de innehåller en likalydande komponent. Som exempel kan jag påminna om ordet *mattan*, som ingår i *hålla ngn på mattan* och *sopa ngt under mattan*. Det faktum att *mattan* ingår i båda idiomerna leder till att man vid bruket av det ena idiomet också kan associera till det andra uttrycket. Jag hoppas därmed ha visat att de kontaminerade idiomerna, trots att de utesluts i detta sammanhang, kan säga en hel del om hur olika idiom kan förhålla sig till varandra. De är klart värda att undersöka vidare, men det sker inte här.

I några fall förekommer i materialet olika allusioner till de aktuella idiomerna. Med detta menar jag att skribenten verkar anspela på uttryckens existens och betydelse utan att direkt använda dem. Som exempel kan jag nämna följande fall:

(3:39) Med anledning av Nobeldagen kom VDLG till lunchen i sin hyrfrack.
Med en sådan stor och stilig ledarpingvin *känns det inte kallt om fötterna* att gå efter som småfåglar på led! (P96)

I (3:39) torde formuleringen *känns det inte kallt om fötterna* anspela på idiomet *få kalla fötter* med betydelsen '(plötsligt) känna starka betänkligheter' (se appendix 2). Samtidigt för ordet *ledarpingvin*, som egentligen betingas av den etablerade jämförelsen mellan frackklädda herrar och pingviner, tankarna till pingviners kylslagna miljö. Där är det naturligtvis lätt att få kalla fötter i bokstavlig mening. Konstruktionen anspelar alltså dels på formen hos idiomet *få kalla fötter*, dels på den tveksamhet som utgör en del av idiomets betydelse. Samtidigt avviker formuleringen i exemplet kraftigt från idiomet. Jag diskvalificerar därför belägget.

Ett annat exempel är följande anspelning på idiomet *sopa ngt under mattan*:

- (3:40) I höstens diktsamling, Stockholmssjukan, har de poetiska skyarna fullständigt dovnat i storstadens "blåmärkelila dis". Leandoer har marginaliserat och bytt tonart i bildspråket och han har *sopat* undan sentimentaliteten (fast det putar *under mattan*). (P97)

Även detta belägg betraktas alltså som en anspelning på ett idiom men tas inte heller med i analysen. Dessa fall är så få att det finns stor risk att man förbiser några vid excerperingen. Dessutom är de så formellt avvikande att det kan vara svårt att formulera skillnaderna i förhållande till den kanoniska formen exakt.

Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att det ibland inte är alldeles enkelt att avgöra om ett exempel ska betraktas som ett belägg på ett visst idiom eller inte. Huruvida ett visst belägg räknas eller inte beror naturligtvis mycket på vem som gör analysen och syftet med denna. I samband med excerperingsarbetet har jag gått igenom varje belägg och tagit ställning till de enskilda fallen. Erfarenheterna från mitt excerperingsarbete har gjort mig misstänksam inför de studier som bygger på mer automatisk excerpering av idiom. Så är det ju med undersökningarna av engelska idiom i Barkema (1996b, 1997) och Moon (1998). Jag frågar mig exempelvis om en dator någonsin skulle kunna identifiera *dra flera mynt till stacken* (3:18) som ett belägg på idiomet *dra sitt strå till stacken* eller *hälla vatten på kvarn* (3:19) som en variant till *få vatten på sin kvarn*.

3.3.2. *Idiom och fria konstruktioner*

Vissa gränsfall beror alltså i huvudsak på en uttrycksmässig variation hos idiomet. Ett annat gränsdragningsproblem kan relateras till det faktum att jag vid excerperingen även väljer ut fria konstruktioner som råkar ha samma form som idiomet. Generellt kan sägas att många idiom till formen sammanfaller med konstruktioner som bildats med produktiva syntaktiska regler (Zgusta 1971:140, 144–145, Hundewadt Farø 2000:175–176; se avsnitt 2.3.1). Ett exempel är frasen *en röd tråd*. Den kan dels vara ett idiom med betydelsen 'genomgående tanke' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *röd*), dels en fri konstruktion med den bokstavliga innebörden 'tunt, utdraget textilmaterial, med färgen röd, som används vid sömnad' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *tråd*). I det första fallet tolkas frasens betydelse lexikalt och i det andra kompositionellt (Dahlöf 1999:66).

Hur skall dessa två betydelser bedömas i förhållande till varandra? Gläser (1988:266–267) och Fernando (1996:42) betraktar fenomenet som *homonymi*. Ordvalet är dock inte helt lyckat, eftersom man med

homonymi brukar avse ord som råkar sammanfalla till sin yttre form (t.ex. Lyons 1977:22, Malmgren 1994). När det gäller idiom och fria konstruktioner med samma form finns det i de allra flesta fall en tydlig semantisk koppling mellan betydelseerna (ofta är den grundad på metaforik; se avsnitt 6.3.1). Dahllöf (1999:66) menar istället att den dubbeltydighet som uppstår p.g.a. att en fras kan tolkas både kompositionellt och lexikalt liknar polysemi. Detta stämmer också överens med min syn på de olika betydelseernas förhållande till varandra. I fraseologiska studier är dock termen *polysemi* som regel reserverad åt det faktum att en fras kan ha två eller flera icke-kompositionella betydelser utöver den bokstavliga (Moon 1998:187).

Undersökningar av korpusar visar att idiomerna används i betydligt större utsträckning än deras bokstavliga ekvivalenter (Chafe 1968:111, Koller 1977:13, Moon 1998:180). Detta stämmer också mycket bra in på mitt material. Ett exempel är konstruktionen *få stryka på foten*, som används 63 gånger med betydelsen 'tvingas stå tillbaka' (jfr appendix 2). Däremot finns det inga bokstavliga användningar alls. Andra konstruktioner som endast används som idiom är t.ex. *dra sitt strå till stacken*, *få vatten på sin kvarn* och *ta bladet från munnen*. Skillnaderna i frekvens kan givetvis relateras till vår verklighet och vad vi brukar göra – och vad vi därför behöver uttrycka språkligt (Moon 1998:180). Zuluaga (1980:133–134) påpekar också att frekvensskillnaderna kan bero på att den idiomatiska betydelsen beskriver fenomen eller händelser som är relativt generella. Den får därmed ett större användningsområde än den bokstavliga betydelsen, som beskriver en mycket speciell situation, handling etc. Slutligen måste också skillnaderna i frekvens relateras till de material som undersöks. Även om man bokstavligen skulle (råka) *sopa ngt under mattan* omtalas det inte gärna i t.ex. tidningstexter, som ofta utgör material till den här typen av undersökningar.

Det kan också vara så att språkbrukare för att inte missförstås undviker att använda fria konstruktioner som sammanfaller med ett idiom (Moon 1998:180). I materialet finns ändå ett antal belägg på *se dagens ljus* där uttrycket kan sägas betyda 'se dagsljuset' (den bokstavliga betydelsen) och inte 'födås' e.d. (den idiomatiska betydelsen). Det första exemplet nedan är ett odiskutabelt sådant fall:

- (3:41) Ett förslag om att förvara brottslingar i underjordiska fängelsehålor har på fullt allvar framförts av chefen för Sydafrikas kriminalvårdsstyrelse:
 - Mördare, våldtäktsmän och väpnade rånare som återfaller i brott är djur och de skall aldrig få *se dagens ljus* igen, dundrade han i TV [...].
 (P97)

I ett snarlikt fall anspelar skribenten på samma betydelse, men här används den trots allt bildligt, eftersom subjektet till verbfrasen är inanimat och därför egentligen saknar synförmåga:

- (3:42) [Fregatten Fredricius bärgas Efter 279 år i dyn vid Marstrand ska delar av skeppet *se dagens ljus*]. (P98)

I dessa fall kanske skribenten lockats att använda formen på grund av dess pregnans, trots att konstruktionen leder tankarna till idiomet utan att den idiomatiska betydelsen avses. Orsaken till att konstruktionen ändå valts kan vara att den är så väletablerad som språklig sträng. Sätillvida har idiomet trots allt spelat en roll i sammanhanget.

Dubbetydigheten hos konstruktionerna kan, särskilt hos barn och andraspråksinlärare, vålla svårigheter och missförstånd (Fernando 1996:243). I en konkret kontext är det dock som regel inte särskilt svårt att säga vilken betydelse som skribenten avser. I exempelvis följande belegg är det förhållandevis enkelt att avgöra när konstruktionen *bära frukt* är ett idiom och när den är en fri konstruktion:

- (3:43) Nya investeringar är en förutsättning för att de ekonomiska reformerna ska *bära frukt* och tillväxten ska kunna ta fart. (P97)
- (3:44) Hallon *bär frukt* på fjolärsskotten. (P96)
- (3:45) Runt juni är det dags för utelivet. Varmt och soligt skall plantorna då stå. Det är bra att börja med plantor som *bär* mycket *frukt*, till exempel de lättodlade Habanero, Serrano och Jalapeño. (P97)
- (3:46) - Upp i Gävle, säger Anders Wingård, planterade jag ett bigarråträd och ett äppelträd. [...] När tolv år hade gått var träden fortfarande bara en meter höga - och hade aldrig *burit* en enda *frukt*. (P97)

I (3:43) utgör konstruktionen utan tvivel ett idiom, och i (3:44)–(3:46) handlar det lika entydigt om konkreta frukter. Exempelen är lätta att skilja åt och det beror på att det är tydligt vad som bär frukt i de olika fallen (jfr *de ekonomiska reformerna* med t.ex. *hallon*). I (3:43) ovan är också, som i många av dessa potentiellt dubbeltydiga fall, en bokstavlig läsning omöjlig (jfr Moon 1998:178–179).¹ Också de inskjutna bestämmingar som finns i (3:45) och (3:46), dvs. *mycket* respektive *en enda*, indikerar hur konstruktionerna skall tolkas (se avsnitt 6.1.3 och 7.3 om inskjutna bestämmingar).

¹ Observera även att många av konstruktionerna endast är dubbeltydiga i skrift, eftersom idiom som *få stryka på foten* och *lägga korten på bordet* har sammanfattningsaccent, vilket motsvarande fria konstruktioner normalt inte har. Om lexikaliserade frasers prosodi se vidare i Anward & Linell (1976:77–78).

Oftast framgår det alltså av kontexten hur en konstruktion skall tolkas. Men det finns också andra indikationer. I följande belägg används en särskild signal:

- (3:47) Men dominerande ekonomer och industriledare i Sydafrika är oroliga för att landet får dåligt internationellt rykte om man inte betalar av sin utlandsskuld och visar att man ”*står på egna ben*” i den globala ekonomin. (P97)

Skribenten har här med hjälp av citationstecken markerat att det rör sig om ett fast uttryckssätt (jfr *Svenska skrivregler* 2000:171–172). Citationstecknen kan alltså uppfattas som en form av metaspråklig anvisning om hur konstruktionen skall tolkas.

Ett annat och ännu mer påtagligt sådant sätt är att använda metaspråkliga markörer, såsom *bokstavligen* och *bokstavligt talat*. Nedan återges två fall där konstruktionerna *stå på egna ben* och *sätta käppar i hjulet för ngt* kombineras med kommentaren *bokstavligen* (fetstil tillagd här):

- (3:48) [Hon vet hur man kämpar sig ur en rullstol] [...] Malin Larsson var 21 år när det hände. En svår pulsåderbråcksblödning fick henne att falla, men inte att tappa tron på livet och framtiden. [...] Malin har verkligen fajtats, slitit, svettats. Dels för att *bokstavligen* kunna *stå på egna ben* och kliva mot nya mål, dels för att kunna hjälpa lika hårt drabbade olyckskamrater [...]. (P97)
- (3:49) Flugan [att åka velociped] dog i USA ut på bara fem månader. En bidragande orsak var att allt fler kommuner helt enkelt förbjöd cykelåkande på trottoarer! Och eftersom vägarna var så dåliga var det inget nöje kvar. [...] Men den största orsaken var alla människor, främst barn, som gjorde det till en sport att lägga ut hinder och *bokstavligen sätta käppar i hjulet!* (P95)

I exemplen fungerar *bokstavligen* som en hjälp för läsaren. Genom bruket av ordet poängteras att konstruktionen är avsedd att tolkas som en fri konstruktion. Skribenterna verkar här vara mycket medvetna om att användningarna är lekfulla (se vidare om *bokstavligen* i avsnitt 7.3.1).

Såsom konstateras av Ljunggren (1936:113–115) och Malmgren (2001:41) används ordet *bokstavligen* i flera bemärkelser. I vissa fall indikerar uttrycket att den konstruktion som det refererar till skall tolkas just enligt den bokstavliga lydelsen. I andra fall fungerar ordet som en förstärkare. *Bokstavligen* har då, såsom i följande belägg, den ungefärliga betydelsen ’verkligen’, ’fullkomligen’:

- (3:50) Men vad hör jag arbetsmarknadsministern säga: Se till att utbilda personal så att våra stora industrier får den arbetskraft som de nu behöver. Detta är inget annat än att strömstadsborna skall utbildas för att flytta till Göteborg och Trollhättan. Staten står bakom två oförenliga inriktningar som motverkar varandra och därmed kastar man pengarna *bokstavligen* i sjön. (P98)

Användningen av ordet *bokstavligen* leder därför inte automatiskt till att ett potentiellt idiom betraktas som fri konstruktion och utesluts ur undersökningen.

Det faktum att många av konstruktionerna är dubbeltydiga leder till att de ger en form av ambiguös stimulus. Ömsom förs språkbrukarens tanke till den bokstavliga innebörden, ömsom till den lexikaliserade (Cacciari 1993:38, McGlone et al. 1994). Cacciari (1993:38) påtalar likheten mellan hur idiom tolkas och den situation som uppstår när man tittar på en bild som perceptuellt ger olika stimulus: i en ögonblicket kan man se en vas och i det andra två profiler. Både den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen aktiveras alltså samtidigt och språkbrukaren är (mer eller mindre) medveten om de båda betydelsernas existens (Palm Meister 1999). Detta utnyttjas också i mitt material. Som exempel kan jag nämna följande användningar av konstruktionen *kasta in handduken*:

- (3:51) Efter en knapp timme tar Xzibit tag i mikrofonen och sin vän Ras Kass en sista gång, avslutar med "Carry the weight" och *kastar* sedan *in handduken*. Den fångas upp av ett gäng skrikande tjejer mitt i publiken. (P97)
- (3:52) Solen bränner och en ojämn gräsmatta kämpar för att behålla sin gröna färg. Svetten forsar av spelarna och tio plastlitterflaskor med vatten rinner genom torra strupar. Pontus Kåmark torkar sig hastigt och *kastar* sedan *in handduken*. Skadan behöver mer läktid och han vill inte chansa. (P97)

I exempel (3:51) verkar rappartisten Xzibit avsluta sin konsert; han ger upp. Men sen är det uppenbarligen ett konkret tygstycke som hamnar bland publiken. Observera dock bruket av prepositionen *in*. Om man står på en scen är det normala uttryckssättet att man kastar *ut* något till publiken. Kontexten ger alltså indikationer om både en idiomatisk och en bokstavlig tolkning. I exempel (3:52) meddelas det att Kåmark "torkar sig hastigt", och det talar för att det är fråga om en konkret handduk. Däremot tyder fortsättningen på att det snarare handlar om betydelsen 'ge upp', och detsamma indikeras genom prepositionen *in*. För varför skulle Kåmark kasta *in* handduken på planen? Kastar han den någonstans borde det vara *ut* över sidlinjen. I både

(3:51) och (3:52) kan man nog säga att det är meningen att läsaren inte ska veta säkert vilken tolkning som är avsedd; eller snarare: det är meningen att konstruktionen ska förbli dubbeltydig.

Följande exempel kan bara tolkas som en elliptisk användning av *få blodad tand*:

- (3:53) [Tillfällig vampyr] [I Malmö går blodsugarna lösa] *Blodad tand*. Ace är hans namn i rollspelet, men egentligen heter han Pontus Karlsson och är en vanlig malmökille som har goda kontakter med en sminkös. Intresset för vampyrspelet växer enormt i Malmö. [...] Än så länge finns det bara cirka 150 blodsugare i stan, men antalet stiger i takt med det lavinartade intresset för "Vampire-lajv", [...]. (P95)

I detta fall anspelar *blodad tand* å ena sidan på idiomets betydelse, dvs. 'bli inspirerad att fortsätta med el. utvidga viss verksamhet' (se appendix 2), eftersom rollspelet kommit att intressera så många. Å andra sidan anspelar det på den bokstavliga innebörden: vampyrer anses suga blod och torde därmed få blod på tänderna. Också här bör det röra sig om en mycket medveten lek från skribentens (eller redigerarens) sida.

Ett sista exempel på spelet mellan idiomatisk och bokstavlig betydelse som skall anföras här är delvis annorlunda. I (3:51)–(3:53) verkar dubbeltydigheten vara ett ytterst medvetet grepp från skribentens sida. Men hur är det i (3:54)?

- (3:54) Före utbildningsministern Per Unckel (m) använde också sitt statsrådskort privat under en resa till Spanien. Troligen har han inte ens betalat igen, utan staten har stått för kostnaderna. Själv minns han inte. [...] Det var när Per Unckel skulle *lägga alla korten på bordet* som de nya uppgifterna kom i dagen. (P95)

I detta fall råder det inget tvivel om hur konstruktionen skall tolkas; det måste röra sig om ett idiom, eftersom man inte får insikt i hur Unckel brukat korten endast genom att titta på själva plastkortet. Men formuleringen *skulle lägga alla korten på bordet* då det gäller en kontokortsaffär kanske inte är en ren tillfällighet från skribentens sida. Kopplingen går hursomhelst inte att undgå. Leken är alltså subtil. Clausén (1996:39), Palm Meister (1999:127) och Naciscione (2001) anför fler exempel på hur dubbeltydigheten hos fasta uttryck utnyttjas.¹

I undersökningen behandlas de nämnda fallen på olika sätt. Belägg som (3:51)–(3:53), där man kan säga att det är både ett idiom och en fri konstruktion som används, utesluts. En viktig orsak till detta är att

¹ I vissa ordstäv, som t.ex. *Det var nära ögat, sa han som sköt sig i näsan*, skapar dubbeltydigheten en poäng på ett likartat sätt.

uttrycken i dessa fall i hög grad kan tolkas såväl bokstavligt som idiomatiskt, och detta kan få följder för de semantiska analyserna av idiomerna. När det i huvudsak är den idiomatiska betydelsen som gäller (som i kontokortsaffären) inkluderas beläggen i undersökningen, även om man kan ana en lek med de två betydelseerna.

3.3.3. Övriga uteslutna fall

En genomgång av de excerperade beläggen ger vid handen att vissa exempel upprepas efter varandra. Det rör sig både om dubletter och tripletter. En särskild strategi har då tillämpats. Har exemplen samma rubrik (vid en sökning på en kontext om 500 tecken) och exakt samma innehåll stryks kopiorna. Alla beläggen sammantagna räknas således som ett enda. Två eller flera belägg som ingår i texter vilka, bortsett från rubriken (vid 500 teckens kontext), är exakt likadana räknas som ett belägg. Om beläggen däremot ingår i identiska meningar men för övrigt återfinns i olika texter, räknas varje belägg. Många gånger rör det sig om mer eller mindre bearbetade TT-underlag.

I samband med undersökningarna av idiomerna har jag dessutom uteslutit metaspråkliga användningar av uttrycken (om metaspråklig användning se vidare Lyons 1977:10–13). En metaspråklig användning av *få kalla fötter* förekommer i exempelvis följande fall:

- (3:55) Till de någorlunda nya fraserna hör också *få kalla fötter* – det vill säga drabbas av betänkligheter. De kalla fötterna tycks ha kommit in i svenskan i början av 1970-talet, efter engelskans "get cold feet". (P98)

I belägg som (3:55) kan man säga att idiommet *få kalla fötter* omtalas istället för att användas, och av detta skäl räknas dessa exempel inte. Slutligen har jag även uteslutit exempel vari idiommet ingår i en liknelse, eftersom liknelser utgör en egen kategori av uttryck (se avsnitt 2.4.1 om liknelser).

4. Innehållsmässig variation hos idiom

De flesta idiom har dels en bokstavlig, dels en idiomatisk betydelse, även om den bokstavliga betydelsen ibland kan förefalla ganska sökt. Det här kapitlet behandlar huvudsakligen den idiomatiska betydelsen hos uttrycken och frågan huruvida denna varierar. I kapitlets inledande del diskuteras tidigare studier av idioms innehållsmässiga variation. Genomgången är kortfattad. Det beror i hög grad på att de studier som inriktats på innehållsmässig variation hos idiom är starkt begränsade både till antalet och till omfånget.

I samband med de semantiska analyserna av idiomerna aktualiseras undersökningar av innehållet hos de enheter som brukar kallas *lexem*. Enligt Lyons (1977:19) används den engelska termen *lexeme* med delvis olika innehåll i litteraturen. Detsamma gäller den svenska motsvarigheten. Svensén (1987:195) skriver (kursiv i originalet):

En lexikalisk enhet bestående av en viss, avgränsad betydelse på innehållssidan och en viss form på uttryckssidan brukar ibland kallas ett *lexem*.

Som exempel på *lexem* nämns bl.a. *fat* 'tallrik'. Järborg (1996:2) beskriver termen *lexem* i delvis andra ordalag. Inledningsvis konstaterar han att den grundläggande lexikaliska enheten kan antas vara en union av uttryck och innehåll. I det typiska fallet utgörs uttrycket av en ordform och enheten kan då kallas *lexem*. Man ska dock komma ihåg att det uttryck som ingår i unionen i normalfallet kan uppvisa olika böjningsformer. Man kan alltså tala om ett antal ordformer som är starkt relaterade till varandra. Om vi återgår till *lexemet fat* kan detta bl.a. ha formerna *fatet* och *fatén*. Också unionens innehåll kan växla. För det första kan det variera i enlighet med den aktuella ordformen. Om uttrycket har formen *fatet* är innehållet 'fatet', dvs. 'fat' i bestämd form singularis, medan *fatén* är motsvarande bestämda form i pluralis. För det andra kan innehållet uppvisa viss semantisk variation och trots detta betraktas som samma betydelse. Olika *fat* kan ju skilja sig åt beträffande storlek, form, funktion etc. och trots detta betraktas som *fat*. Med tanke på den uttrycksmässiga och innehållsmässiga variation

som rymms inom ett och samma lexem kan enligt Järborg (1996:2) en mer precis definition av lexem lyda på följande sätt:

Det är kutym att definiera lexemet som ett slags abstraktare union eller par, bestående av å ena sidan en uppsättning (normalt) likartade, reguljärt relaterade ordformer, å andra sidan av en isomorf uppsättning reguljärt relaterade innehåll som varierar endast i [ett] fåtal generella semantiska dimensioner, som numerus etc.

Det är en viktig fråga vilken struktur unionens uttryck kan ha. Uttrycket i lexemet *fat* har en enkel struktur. Frågan är om strukturellt komplexa uttryck, som exempelvis lexikaliserade sammansättningar, kan utgöra lexem. Svensén (1987:202) menar att ett flerordsuttryck som franskans *pomme de terre* lika mycket representerar ett lexem som svenskans *potatis*. Järborg (1996:2) konstaterar att unionens uttryck utgörs av en "ordform". Han menar vidare att i den mån man accepterar lexikaliska enheter mindre än ord kan unionen kallas *morfe*. Om uttrycket utgörs av en fras kan unionen kallas *frasem*. Ett alternativt synsätt företräds av Lyons (1977:23). Han skiljer på olika typer av lexem såsom *word-lexeme* och *phrasal lexeme*. Medan den förra typen utgörs av en ordform, utgörs den senare typen av en fras. Diskussionen om vad som kan betraktas som ett lexem är i sig teoretiskt viktigt och skulle naturligtvis kunna utvecklas vidare. I denna avhandling används dock termen *lexem* huvudsakligen i enlighet med Järborgs utförligare lexemdefinition strax här ovan, dvs. såsom lexem brukar definieras.

De innehållsmässiga analyserna av idiom som framförs i avhandlingen liknar i stor utsträckning semantiska analyser av lexem, och därför refereras i detta kapitel en del av den forskning som bedrivits kring denna senare typ av enheter. Vidare diskuteras vissa teoretiska utgångspunkter för min analys och den metod som använts vid de semantiska analyserna. Jag presenterar också de elva semantiska roller som är relevanta för analyserna av uttrycken samt beskriver hur jag arbetat när jag fastställt de roller och rollbärare som uttrycken kombineras med i mitt material. Slutligen i detta kapitel förklarar jag också hur jag resonerat när jag formulerat idiomens definitioner och definitionstillägg. Detta kapitel skall alltså i hög grad ses som en bakgrund till den resultatredovisning som sker i kapitel 5.

4.1. Semantisk spännvidd

Mig veterligt finns det inga större och mer systematiskt genomförda undersökningar av innehållsmässig variation hos idiom. I litteraturen

påträffas däremot generella uttalanden i ämnet, och en jämförelse mellan dem visar att alla forskare inte är överens i denna fråga. Exempelvis menar Lindfors Viklund (1991:2; fetstil i original) att ”idiomet har liten eller **ingen semantisk tøjbarhet**, utan är fast till sin betydelse”. Koller (1977:140), G. Wotjak (1985:223), Dobrovol’skij (1994:266) och Clausén (1996:37) betonar istället att många idiom har en viss vaghet och oskärpa i betydelsen.

Det råder även delade meningar om hur kontexten påverkar idiomets betydelse. Som exempel kan jag nämna Nuccorini (1988:153), som konstaterar att idiom betyder detsamma i alla kontexter. Hennes uppfattning kan kontrasteras mot en observation som görs av Clausén (1996:37), nämligen att den fulla innebörden av ett idiom kommer fram först i kontexten. Nuccorinis antagande kan likaså jämföras med Arnstads åsikt att idiomerna också kan ”skifta betydelse beroende på sammanhang, där betydelsen ’förhandlas fram’ i den aktuella situationen” (Arnstad 2001:21).

Vidare visar en genomgång av litteraturen att det råder skilda uppfattningar om huruvida ett och samma uttryck kan ha olika betydelser för skilda språkbrukare. Medan Lindfors Viklund (1991:2) konstaterar att infödda talare torde ha en samstämmig uppfattning om ett idioms innebörd, menar Schottman & Petersson (1989:XV) och Dobrovol’skij (1995:91, 94) att språkbrukare sällan är ense om ett idioms betydelse till alla delar.

I detta sammanhang är det emellertid viktigt att komma ihåg att man inom ordforskningen sedan länge har betonat att många lexem är vaga till sin betydelse och att de är kontextberoende. Exempelvis Waldron (1967:61–62) konstaterar att ords betydelse alltid till viss del beror på den kontext orden står i. Andra forskare som också betonar att ords betydelser är kontextberoende är Ullmann (1962: 48–53), Lyons (1968:410) m.fl. Det torde också vara okontroversiellt att hävda att ett ords betydelse i viss mån är avhängig av den person som använder eller tolkar ordet. Man måste dock, såsom Waldron (1967:62) påpekar, komma ihåg att ”there are great differences in the degree of precision with which words and their contexts mutually determine each other”. Olika ord kan således vara vaga, kontextberoende etc. i skiftande utsträckning.

Ännu en egenskap som tillskrivs såväl idiom som lexem har med *polysemi* att göra. Exempelvis Fleischer (1997:166–169), Burger (1998:72) och G. Wotjak (1998:311, 315) påpekar nämligen att idiom kan vara *polysema*. Med detta menas att idiomerna har två eller flera icke-kompositionella betydelser utöver den bokstavliga (kompositionella) innebörden – om det nu finns en sådan (Moon 1998:187; se vida-

re om kompositionalitet i avsnitt 6.2). Fleischer (1997:167) och Moon (1998:189) menar att det finns en koppling mellan det polysema idiomets betydelser och idiomets subjekt och objekt i de enskilda fallen. Som exempel nämner Moon (1998:189) bland annat följande förutsättningar för tolkningen av uttrycket *go up in smoke*:

BUILDING/PLACE goes up in smoke	1. catch fire, burn down
PLAN/ASPIRATION/etc. goes up in smoke	2. be destroyed

Moon menar alltså, att när subjektet till uttrycket *go up in smoke* (som betraktas som själva idiomet) utgörs av en beteckning på en byggnad eller plats, betyder uttrycket 'ta eld' eller 'brinna upp'. När subjektet istället utgörs av en beteckning på en viss plan, förhoppning e.d., betyder *go up in smoke* 'bli förstörd'. Ett konkret substantiv som subjekt framkallar den mer konkreta tolkningen, medan ett abstrakt substantiv som subjekt gynnar en bildlig betydelse. Den svenska motsvarigheten *gå upp i rök* behandlas i avsnitt 5.1.¹

Generellt sett diskuteras inte fasta frasers polysemi särskilt mycket i litteraturen. En bidragande orsak kan vara det faktum att polysemi inte är så vanligt bland fasta fraser som bland lexem. Detta påpekas av bl.a. Dobrovolskij (1992:288) och Burger (1998:72). Moon (1998:188) menar att ungefär 5% av de fasta uttryck som hon undersöker är polysema. Hon konstaterar också att procenttalet är ännu lägre bland de metaforiska fasta fraserna.

Veterligen har det inte skrivits något om idioms eventuella polysemi i svenskan. Därför diskuteras här nedan två möjliga exempel på detta. Det första uttrycket är *hänga i luften*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *hänga*) betyder: 1 '(tyckas) vara nära förestående särsk. om oväder e.d.'; 2 'vara löst grundad om påstående, resonemang e.d.'. Nedan följer några autentiska belägg på idiomet:

- (4:1) Det är disigt och regnet *hängar i luften*. (P96)
- (4:2) 2–2 *hängde i luften* nästan hela tiden i den andra halvleken [...]. (P98)
- (4:3) Holck-Bergman berättar om bottenlös osämja och ständiga bråk. [...] Emellanåt *hängde* smockan *i luften*. (P95)

Användningen i exempel (4:1), där regnet "hängar i luften", är mer konkret än i (4:2), där det rör sig om ett eventuellt kvitteringsmål. I

¹ För fler exempel på polysema fasta uttryck i engelskan, se bl.a. Moon (1998:189). Se Fleischer (1997:167), Burger (1998:72) och Dobrovolskij (2000:381–382) för tyska exempel samt Kubarth (1998:334) för exempel hämtade från spanskan.

exempel (4:3) används uttrycket *hängde smockan i luften*, och det kan betraktas som en fast fras i sig. Enligt *NEO* (1995–96 s.v. *smocka*) har uttrycket *smockan hänger i luften* betydelsen 'det är nära att bli slagsmål'. Likheten med *regnet hänger i luften* 'det är nära att bli regn' är uppenbar. De tre exemplen skiljer sig delvis åt, men de faller alla in under betydelse 1 ovan, dvs. '(tyckas) vara nära förestående'. I samtliga fall är det – åtminstone ur någon eller någras perspektiv – något mer eller mindre negativt eller hotfullt som förefaller vara nära förestående. Ett genomgående drag i exemplen är också att även om något visst verkar vara omedelbart förestående, förblir det ovisst om det verkligen ska inträffa.

Uttrycket *hänga i luften* kan, i enlighet med betydelse 2 i *NEO*, också betyda 'vara löst grundat' eller helt enkelt 'vara osäkert'. Här har alltså osäkerheten, dvs. det ovissa, blivit dominerande. Detta framgår exempelvis av följande exempel:

- (4:4) Sedan GP skrev om Yvonne Palm Lundell och hennes projekt att hjälpa bosniska familjer att ta med sig sina möbler hem, har mycket hänt. [...] På Göteborgs kommun är man imponerad av Yvonne Palm Lundells engagemang. - Jag tycker att Yvonne har gjort en enorm insats. Det stöd hon och hennes vänner gett de här familjerna kan vi som tjänstemän aldrig ge, säger Tomas Magnusson. Han jobbar på kommunens invandrarförvaltning och ingår i den grupp som håller på att titta på hur kommunen kan hjälpa flyktingar som vill återvända. Han berättar att det finns en del planer även från kommunens sida, men mycket *hänges i luften* eftersom det inte är klart hur mycket pengar staten kan tänkas skjuta till. Några planer på att kopiera Växjömodellen, det vill säga att kommunen ger ett stort ekonomiskt bidrag för återflytt, finns inte i Göteborg, säger han. (P97)
- (4:5) Hur är läget så här 50 dagar före festivalstarten? - Mycket *hänges i luften* fortfarande. En stor del av programmet och gästerna är ännu inte spikade. (P97)

Gemensamt för de båda textavsnitten är att de innehåller den något vaga formuleringen *mycket hänger i luften*. Dessa belägg skiljer sig från exemplen (4:1)–(4:3) ovan, där det är något som är mer preciserat, såsom exempelvis regnet, som "hänges i luften". I exempel (4:4) torde det dock vara så att kommunen har vissa idéer för hur man ska kunna hjälpa flyktingar som vill återvända till sina hemländer, men att det inte finns några konkreta förslag e.d. I exempel (4:5) framgår det av kontexten att det bl.a. är den omnämnda festivalens program som till stora delar är osäkert. De två sistnämnda exemplen skiljer sig också från exempel (4:1)–(4:3) ovan på en annan punkt. I exemplen (4:1)–(4:3) är det ovisst om något speciellt skall inträffa. Regnet, kvitteringsmålet och smockan förefaller nära, men man vet aldrig vad som

kan hända. I (4:4)–(4:5) är det framför allt formen eller innehållet hos något som är osäkert. Så kommer exempelvis festivalen i (4:5) förmodligen att bli av, men dess innehåll är fortfarande inte bestämt.

Ett annat möjligen polysemt idiom är *bekänna färg*. I *NEO* (1995–96 s.v. *färg*) anges uttrycket ha följande betydelser: 1 'offentliggöra sin ståndpunkt'; 2 '(tvingas) visa vad man kan'. I pressmaterialet är betydelse 1, dvs. 'offentliggöra sin ståndpunkt' vanligast. Idiomet *bekänna färg* används bl.a. i följande exempel:

- (4:6) Förhandlingarna har pågått sedan våren 1996 och flera svåra frågor återstår att lösa. Med tanke på det inflytande den samlade socialdemokratin har inom EU blir detta ett mycket viktigt möte. Då kommer också Tony Blair att få *bekänna färg* i flera viktiga frågor som rör EU:s framtid. Hur mycket makt anser han att de olika EU-institutionerna ska ha? I vilka frågor ska EU få mer makt? (P97)
- (4:7) Jag tror att en sådan utredning skulle kunna bli en bra startpunkt för att de svenska partierna inom och mellan sig äntligen ska ta tag i och *bekänna färg* i politikens grundläggande frågeställning. Nämligen vad vi i framtiden ska ha politik, skatter och lagar till. (P97)

När betydelse 1 är aktuell, kombineras uttrycket i vissa fall med animat subjekt. Det är dock, såsom i exempel (4:7), mycket vanligt att subjektet utgörs av exempelvis ett politiskt parti eller någon annan form av kollektiv. Användningen kan då sägas vara metonym, eftersom det egentligen är personerna inom partiet som ska "bekänna färg". Man kan jämföra de olika former av *omkastningar* (eng. *permutations*) som diskuteras hos Stern (1931:351–379). När uttrycket istället betyder '(tvingas) visa vad man kan', kan subjektet vara animat eller inanimat. Detta framgår exempelvis i följande exempel:

- (4:8) [Tuff avslutning för Ewerlöf] Efter EM-silvret och sina dubbla segrar i Finnkampen får Malin Ewerlöf verkligen *bekänna färg* i friidrottens stora säsongsavslutning. (P98)
- (4:9) I dag ska den nya modellen 9-5 *bekänna färg* inför tusentals kritiska ögon. Bilen ska provköras och bedömas av svenska media och under de följande månaderna även av återförsäljare och media från hela världen. (P97)

I exempel (4:8) är det alltså en kvinnlig löpare som skall bevisa sin konkurrenskraft och i (4:9) är det en ny bilmodell som ska visa vad den går för. I det senare fallet måste det vara fråga om metaforik.

Kan man då säga att *hänga i luften* och *bekänna färg* är polysema?¹ Själv betraktar jag *hänga i luften* men inte *bekänna färg* som polysemt.

¹ Se bl.a. Loman (1965:37–40), Malmgren (1994:18–19) och Dahllöf (1999:65–66) för kriterier vid avgörandet av polysemi.

Förvisso uppvisar de två betydelserna hos *hänga i luften*, dvs. '(tyckas) vara nära förestående' respektive 'vara osäkert', vissa gemensamma element, såsom ett inslag av osäkerhet. De två betydelserna skiljer sig dock som helhet från varandra, och det finns egentligen inga belägg som är svåra att placera in i en av kategorierna. Också uttrycket *bekänna färg* kan visserligen användas på olika sätt, men betydelserna är i det fallet ändå i högre grad relaterade till varandra. I samtliga fall handlar det om att på olika sätt, exempelvis åsiktsmässigt eller kompetensmässigt, visa vem man egentligen är. Jag drar därmed slutsatsen att *bekänna färg* inte är polysemt; idiomet har bara ett visst spelrum i fråga om betydelsen. Samtidigt är jag medveten om att det i viss mån är godtyckligt om ett uttryck som *bekänna färg* skall betraktas som polysemt eller inte. Waldron (1967:70–71) konstaterar att man vid definiering av ett ord kan komma till en punkt där det mest är tillfälligheter som avgör om man urskiljer två betydelser hos ordet eller räknar med en och samma användning i något skilda kontexter. Det samma verkar gälla också för idiom.

Slutligen finns det svenska idiom, som de flesta språkbrukare inte skulle betrakta som polysema men som ändå uppvisar olika användningar. Ett exempel är *lägga lök på laxen*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *lök*) betyder 'öka redan stora svårigheter'. Denna betydelse torde också vara den mest frekventa i autentiskt språkbruk. Men uttrycket kan även användas i motsatt bemärkelse. I dessa fall tillkommer något positivt till det som redan är bra. Betydelsen överensstämmer då i hög grad med betydelsen hos ett annat idiom, nämligen *vara grädd på moset*, som innebär att det tillkommer något angenämt utöver något annat positivt som redan nämnts (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *grädd*). Som illustration till den sistnämnda användningen kan exempel (4:10) (hämtat från <<http://www.spanienkusten.com/Golf/GolfService.html>> den 4 januari 2002) anföras.

- (4:10) Spela golf billigare med Golf Service [...] Det gör att de spelare som beställer genom Golf Service har större chans att få spela på sin favoritbana. Många som försöker boka själv har svårt att få de tider de vill ha. Kunderna slipper besväret att boka in sig på golfbanorna när de kommer ner för att spela en vecka. Som *lök på laxen* blir det billigare att boka via Golf Service.

Enligt innehållet i textutdraget finns det alltså många fördelar med att anlita företaget "Golf Service" när man vill spela golf. Utöver ett antal omnämnda fördelar blir det dessutom billigare när man bokar via firman, och det måste betraktas som positivt. Också i (4:11)–(4:12), som är hämtade från <<http://www.handelskammaren.com/0respor.html>>

respektive <<http://www.jam.se/wireless.html>> (den 4 jan 2002), används uttrycket på analogt sätt:

- (4:11) När man letar efter affärspartners i Öresundsområdet kan Business Guide Oresund erbjuda en mängd unika sökmöjligheter. Man kan söka på firmanamn, adress, faxa, telefonnummer, e-mail, webbadress, bransch eller produktgrupp. Sökkriterierna kan kombineras så att målgruppen kan ringas in exakt, och som *lök på laxen* kan man också få det sökta företaget markerat på en elektronisk karta.
- (4:12) "Sennheiser RS80 är den klart bästa av de tre hörlurarna. Den spelar lika all-round som RS60, men alla parametrarna har fått (minst) ett par snäpp upp på kvalitetsskalan. Den är också påfallande tyst i de tysta passagerna, vilket tyder på att HiDyn verkligen har en effekt. Som *lök på laxen* är det även den bekvämaste luren av de tre. Helt enkelt en utmärkt hörlur."

Ur ett normativt perspektiv kanske dessa användningar kan betraktas som inkorrekta. Samtidigt finns det för många exempel där uttrycket förekommer i positiv bemärkelse för att dessa användningar enkelt skall kunna avfärdas som felaktiga. Den observerade spännvidden i användningen av uttrycket kan troligen förklaras med att det inte är särskilt lätt att se en koppling mellan den bokstavliga betydelsen hos *lägga lök på laxen* och uttryckets idiomatiska betydelse 'öka redan stora svårigheter'. Med tanke på att såväl *lök* som *lax* hör hemma i matlagning och åtminstone det senare betraktas som lite av festmat är en positiv tolkning av uttrycket lättförklarlig.

4.2. Teoretiska utgångspunkter

De semantiska analyser av idiomerna som presenteras i föreliggande arbete har i hög grad påverkats av forskning kring lexem. Framför allt har jag inspirerats av den lexikala forskning som under några decennier bedrivits vid Institutionen för svenska språket/Språkdata vid Göteborgs universitet. Några arbeten inom denna tradition är bl.a. Ralph et al. (1977), Järborg (1989, 1996, 2003), Toporowska Gronostaj (1996) och Rydstedt (1999). Av stor vikt var projektet "Lexikalisk databas/Svensk ordbok", som genomfördes mellan 1978 och 1986. För utförligare information om projektet, se Järborg (1989). Genom projektet etablerades en databas, "Göteborgs universitets lexikaliska databas" (GLDB), som sedermera har utvecklats vidare och legat till grund för en rad forskningsprojekt samt ordböcker. Till de senare hör enspråkiga ordböcker som *Svensk ordbok* (1986 jämte flera senare bearbetningar) och *NEO* (1995–96).

I den teoretiska modell som ligger till grund för databasen, är lexemen beskrivna enligt faktoranalysprincipen. Denna princip innebär att man försöker klarlägga *semantiska faktorer*, vilka kan sägas vara byggstenar i den inre semantiska struktur som utgör lexemets *kärnbetydelse* (Järborg 1989:13). Som exempel kan jag nämna den faktoranalys av ordet *mage* som presenteras av Järborg (1989:15–16):

- 1.1 på kroppens framsida (undersida)
- 1.2 undre (bakre) mjuka delen
- 1.3 gärna rundad
- 1.4 gärna sammanfallande med största kroppsomfång
- 1.5 något sårbar
- 1.6 innehåller det mesta av matsmältningen
- 1.7 innehåller andra intima organ

- 2.1 inre organsystem
- 2.2 bearbetar intagen föda
- 2.3 utstöter restprodukter av visst slag
- 2.4 belägen huvudsakligen i nedre (bakre) delen av kroppen
- 2.5 funktionen påverkbar av yttre och inre störningar
- 2.6 god funktion viktig för välbefinnandet
- 2.7 kan betraktas som självständigt verkande (Agent)

Dessa semantiska faktorer har urskiljts som i första hand språkligt relevanta. De räcker naturligtvis inte till för att ge en fullständig medicinsk eller fysiologisk beskrivning av den del av kroppen det är frågan om. De semantiska faktorerna ligger sedan till grund för definieringen av lexemet. Inom modellen eftersträvas en s.k. *analytisk definition*, vilken är formulerad så att varje faktor som urskiljs vid analysen beskrivs med ett eget ord eller en egen fras i definitionstexten. Järborg (1989:53, 1996:32) påpekar att det kan verka enkelt att beskriva faktorerna, men att det fordras noggrant arbete för att de skall kunna integreras i en tillfredsställande definition. En definition av *mage*, som till viss del innehåller faktorerna i punkterna 2.1–2.7 ovan, kan få utformningen 'ett säckformigt organ i kroppen, där födan lagras och sönderdelas'. Denna definition återfinns i själva verket i *NEO* (1995–96 s.v. *mage*).

I enlighet med modellen kan en kärnbetydelse modifieras till olika användningsbetydelser med hjälp av en uppsättning generella lexikalisk-semantiska regler, kallade *semantiska transfereringsregler* (eller *lexikaliska applikationsregler*). Vidare kan en lexikaliserad betydelsemodifikation av en given kärnbetydelse kallas (*lexikaliserad*) *underbetydelse* eller *transfererad betydelse* (Järborg 1989:7–8, 1996:3, 12, 2003:1). Förhållandet mellan en kärnbetydelse och en underbetydelse kan bestå i att en semantisk faktor lyfts fram ytterligare eller att en

semantisk faktor nedtonats, försvagats eller fallit bort (Järborg 1996: 27, Norén 1996:23). Sammanfattningsvis kan man alltså säga att lexemet på innehållssidan betraktas som en enhet med välbestämd kärna men med diffusa gränser (Järborg 1989:9, 1996:12, Norén 1996:23). Sätillvida kan man säga att de forskare som använder denna modell ansluter sig till en teori som enligt Aitchison (2003:52) går ut på att ords betydelser är "essentially fluid". Ordens betydelse kan med andra ord karakteriseras såsom hos Aitchison (2003:41): "Word meanings cannot be pinned down, as if they were dead insects. Instead, they flutter around elusively like live butterflies".

När man väl klarlagt de semantiska faktorerna samt formulerat en analytisk definition, har man åtminstone partiell information om både enskilda betydelsefaktorer och deras strukturering. Denna information kan sedan ligga till grund för en *formaliserad betydelsebeskrivning* i form av exempelvis dependensträd. Dessa har "etiketterade grenar, där noderna är ord (lexem) ur huvudordklasserna och etiketterna är semantiska roller (ofta motsvarande s.k. grammatiska prepositioner)" (Järborg 2003:2; se vidare avsnitt 4.4 om semantiska roller.) Järborg (1996:49) menar att man genom den formaliserade modellen kan ge relativt stringenta beskrivningar av de semantiska transfereringsreglerna, eftersom dependensträden klart specificerar betydelsefaktorerna och deras inbördes relationer.

Inom projektet "Lexikalisk databas/Svensk ordbok" och den lexikala forskning som det givit upphov till, har man framför allt studerat lexem. Idiom har däremot kommit i skymundan (Järborg 1989:2, 66–67). Emellertid har Järborg (2002) gjort (delvis formaliserade) semantiska beskrivningar av idiom, och eftersom mitt sätt att analysera idiom på många sätt liknar det tillvägagångssätt som används av Järborg, kommer jag nu mer ingående att presentera hur hans analyser är formulerade.

Generellt kan sägas att Järborgs semantiska beskrivningar av respektive uttryck är mycket detaljerade. Inledningsvis ges en analytisk definition (med tillhörande definitionstillägg) av varje uttryck. Därpå följer en mer formell uppställning med information om uttrycket. För det första anges uttryckets *syntaktiska valens*. Med detta avses här en redovisning av idiomets *fyllnadsled*, dvs. de satsled som idiomet som helhet pekar mot. Det som redovisas är närmare bestämt deras antal, form och syntaktiska funktion (Toporowska Gronostaj 1996:6). För det andra preciseras idiomets *semantiska valens*. Med det menas här ett klargörande av idiomets *argumentstruktur* och det semantiska förhållande som råder mellan varje argument och idiomet, varigenom satsens händelsestruktur framgår (jfr Toporowska Gronostaj 1996:

218). Enligt Järborg (2003:2) har ett argument dels en *semantisk roll* (funktionellt beskriven inom satsens ram, t.ex. Agent för den roll som innebär att en handling avsiktligt initieras), dels en *rollbärare* (som preciserar den semantiska klass som det eller de lexem tillhör som brukar manifesteras syntaktiskt, t.ex. 'person'). Det är alltså rollbäraren som innehar den aktuella rollen, och rollbäraren realiseras genom lexem.

För att ytterligare konkretisera återger jag den semantiska beskrivning av *stryka på foten* som ges av Järborg (2002:3). Analysen inleds således av en mer traditionell definition inom enkla citationstecken samt ett definitionstillägg inom snedstreck:

stryka på foten (för ngt eller ngn) 'fråntagas sina möjligheter eller sin position (till förmån för ngt annat eller ngn annan)' /om person, verksamhet etc. i förhållande till annan sådan/

Därpå följer definitionen återgiven som en beskrivning av en tänkt trädstruktur:

HEAD = *fråntagas*
 SUBJ.Affect.-Source = *verksamhet* alternativt:
 = *person* el. *organisation* som sysslar med viss verksamhet = (X)
 INH.Object = (X):s möjligheter el. position 1/1/d
 INH.Result = *förmån*
 ev. POBJ.Affect.(BRANCH *förmån*) = *annan verksamhet* alternativt:
 = *annan person* el. *organisation* som sysslar med viss verksamhet

Definitionen har formen av ett dependensträd. Av den tänkta trädstrukturen framgår att definitionens semantiska huvudord är verbet *fråntagas*. Detta verb betraktas som definitionens HEAD och utgör det tänkta dependensträdets toppnod (jfr Järborg 2001:2; se vidare om HEAD i avsnitt 4.5).

Vidare ges information om idiomets semantiska valens. Två typer av argument är aktuella: dels *externa argument*, dels *inherenta argument*. Som externa räknas de argument som faller utanför idiomets egen semantiska struktur. De manifesteras normalt syntaktiskt och bildar idiomets fyllnadsled.

Uttrycket *stryka på foten* konstrueras med åtminstone ett externt argument. Kännetecknande för de externa argumenten är att de vanligen fungerar som subjekt eller objekt till idiomets. Finns det bara ett externt argument tjänar det normalt som subjekt (se vidare om externa argument i avsnitt 4.6). Det externa argument som i normalfallet fungerar som subjekt (förkortat SUBJ. i Järborgs beskrivning, som återges ovan) till det idiom som diskuteras här enligt Järborg den

kombinerade semantiska rollen Affected-Source. Detta arguments rollbärare kan antingen utgöras av någon form av "verksamhet" eller av "person el. organisation som sysslar med viss verksamhet". Rollbärarna anges konsekvent efter likhetstecken och i kursiv. Uttryckets andra externa argument, som syntaktiskt brukar fungera som prepositionsobjekt (vilket förkortas POBJ. ovan) är i större utsträckning optionellt; det realiseras bara under vissa förutsättningar. Detta argument har den semantiska rollen Affected. Affected-argumentets rollbärare anges vara "annan verksamhet" alternativt "annan person el. organisation som sysslar med viss verksamhet".

Uttryckets inherent argument, vilka anges med markeringen "INH." ovan, manifesteras i normalfallet inte syntaktiskt. De utgör snarare olika semantiska faktorer som ingår i uttrycket (se vidare om inherent argument i avsnitt 4.5). De olika inherent argumenten kan ha skilda semantiska roller, principiellt desamma som de externa argumenten (se vidare om semantiska roller i avsnitt 4.4). Enligt Järborg har ett av de inherent argumenten i exemplet den semantiska rollen Object. Av sammanställningen ovan framgår också vad för rollbärare det inherent argumentet kan ha. Object-argumentets rollbärare är "(X):s möjligheter el. position", varvid (X) refererar till det externa argumentet. Det andra inherent argumentet har rollen Result och rollbäraren "förmån".

I detta avsnitt har jag redogjort för några teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för min avhandling. I det följande behandlas mer konkret hur jag gått tillväga vid de semantiska analyserna av idiomerna.

4.3. Metod vid de semantiska analyserna

För att klargöra de olika uttryckens idiomatiska betydelse har jag framför allt analyserat hur idiomerna används i pressmaterialet. Jag har då utgått från en beskrivningsmodell som tagit starka intryck av den tradition som beskrivs i avsnitt 4.2. Men jag har också utgått från min egen språkliga intuition och diskuterat bruket av de aktuella uttrycken med andra infödda talare i min omgivning. Jag har dessutom, för att få uppslag och jämförelsematerial, kontrollerat hur idiomerna definieras i SAOB (1898–) och NEO (1995–96).

I samband med analyserna har jag växlat mellan olika arbetsmoment (se vidare om olika moment vid betydelseanalys i Järborg 1989:11–20). Dessa har framför allt bestått i

- att gå igenom samtliga belägg på ett idiom i pressmaterialet och klarlägga viktiga semantiska faktorer som utgör delar av uttryckets idiomatiska betydelse;
- att försöka klarlägga uttryckens semantiska valens, dvs. deras argumentuppsättning, argumentens roller och rollbärare samt andra eventuella återkommande drag i uttryckets närkontext (jfr Sinclair 2000, Sköldbberg 2000);
- att jämföra de olika användningarna med varandra för att fastställa möjlig innehållsmässig variation hos ett och samma uttryck;
- att provdefiniera;
- att jämföra mina iakttagelser med definitioner av uttrycken i bl.a. *SAOB* (1898–) och *NEO* (1995–1996) samt hos Järborg (2002);
- att formulera en (helst analytisk) definition och ett definitions-tillägg.

I samband med analyserna, utformningen av definitioner och definitionstillägg, i diskussionerna kring hur ett specifikt idiom används och i den sammanfattande diskussionen använder även jag semantiska roller, rollbärare och begreppen HEAD samt inherenta och externa argument. Nedan, i avsnitt 4.4–4.6, redovisas vilka semantiska roller som används i avhandlingen samt hur HEAD, inherenta och externa argument manifesteras i mitt material. Därefter diskuteras utformningen av mina definitioner.

4.4. Semantisk rolluppsättning

I detta avsnitt presenteras kortfattat det som i avhandlingen benämns *semantisk roll*. Andra beteckningar med principiellt samma innehåll är bl.a. (*semantiskt*) *djupkasus* och *tematisk roll* (Brodda 1973, Källgren 1979, Järborg 1996:4, Rydstedt 1999:374 m.fl.). Toporowska Gronostaj (1996) föredrar en kategori som hon kallar *lexiroll*. För vidare diskussion av semantiska roller och bruket av semantiska roller vid analys av svenskt material se Brodda (1973), Källgren (1979), Toporowska Gronostaj (1996), Rydstedt (1999) och Järborg (2003). En rad olika rolluppsättningar har presenterats under årens lopp. Variation råder exempelvis mellan vilka roller som används, hur de benämns och vad de står för (Toporowska Gronostaj 1996:13). Själv utgår jag ifrån den uppsättning och det bruk av roller som presenteras av bl.a. Toporowska Gronostaj (1996), Rydstedt (1999) och Järborg (2001). Deras arbeten baseras i sin tur på Fillmore-influerade djupkasusteorier (se t.ex. Fillmore 1968, Brodda 1973).

Den rollupsättning som redovisas här nedan är dock kraftigt begränsad. Det beror på att jag i den endast inkluderar de roller som är relevanta i mina analyser och i diskussionerna kring hur uttrycken används. De elva roller som är aktuella är Agent, Cause, Experiencer, Affected, Patient, Result, Object, Phenomenon, Source, Theme och Recipient. Som synes använder jag, liksom exempelvis Brodda (1973) och Källgren (1979:61), engelska beteckningar på rollerna. En viktig orsak till detta är att jag vill betona att det rör sig om metaspråkliga etiketter. I samband med presentationen av varje roll omnämns mycket kortfattat kännetecknande drag för var och en av dem (se vidare Toporowska Gronostaj 1996:65–131 och Järborg 2001 för utförligare utredningar kring dessa roller).

Agent

Ett argument har en Agent-roll när dess rollbärare är initiativtagare till att ett förlopp äger rum, en handling genomförs eller att ett tillstånd inträder. Initiativet är avsiktligt och medvetet. Ett Agent-argument förutsätter med andra ord en levande varelse, vanligen en människa. Genom frågan "Vem gjorde det?" kan ett uttrycks Agent pekas ut. Satsen med Agent kan även igenkännas genom att frågor som "Varför?" och "Varför ville X göra detta?" är tillämpbara. I t.ex. följande belägg på *dra sitt strå till stacken* med betydelsen '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.' (se appendix 2) har uttryckets subjekt (markerat med fetstil) rollen Agent:

(4:13) I var femte kommun arbetar de folkvalda utan arvoden. I Håbo till exempel ansåg politikerna att **de** skulle *dra sitt strå till stacken* när budgeten inte gick ihop [...]. Arvodena togs bort. (P97)

I (4:13) betraktas alltså *de* (som syftar på *politikerna* i satsen före) som Agent till idiommet. Man kan tillämpa de antydda testen:

Fråga 1: –Vem drog ett strå till stacken?

Svar 1: –De (dvs. politikerna).

Fråga 2: –Varför ville de dra ett strå till stacken?

Svar 2: –Jo, för att budgeten skulle gå ihop.

Testen utvisar således att det finns en intention implicerad i utsagan och de antyder en Agent.

Cause

Ett argument uppstår en Cause-roll när dess rollbärare är en allmän orsak till att ett förlopp äger rum, en handling genomförs eller att ett tillstånd uppträder. Upphovet är dock, till skillnad från när det rör sig om Agent, inte avsiktligt och medvetet, kanske inte ens åstadkommet av en levande varelse. Den referent som uppfattas som Cause är som regel inanimat. I exempel (4:14) nedan återges ett belägg på *sätta käppar i hjulet för ngt* med betydelsen '(avsiktligt) vålla (oöverstigligt) hinder för ngn el. ngt', (se appendix 2). I detta exempel uppfattas idiomets subjekt som Cause:

- (4:14) Statsminister Ingvar Carlsson har knappt hunnit hem från Bonn förrän det är dags att packa väskan igen. Nu står Lettland på programmet, det besök som ställdes in i sista stund i april. Då **satte en extra ekonomisk debatt i riksdagen käppar i hjulet**. Under fredagen genomförs så Lettlandbesöket. (P95)

I (4:14) representeras alltså Cause-argumentet av den språkliga sträng-*en en extra ekonomisk debatt i riksdagen*. Den ekonomiska debatten kan knappast avsiktligt och medvetet ha vållat ett hinder för den dåvarande statsministern. Med andra ord skulle ett tillägg av specificationen *med avsikt* inte ge någon mening vid just det här belägget. Yttrandet **Då satte en extra ekonomisk debatt med avsikt käppar i hjulet för Carlssons besök i Lettland* är naturligtvis i strid med vår kunskap om världen.

Experier

Ett argument innehar en Experier-roll när den som betecknas av argumentet ifråga underkastas en sinnesupplevelse (och därav eventuellt genomgår en sinnesförändring) genom ett förlopp, en handling, ett tillstånd e.d. Av beskrivningen står det klart att rollbäraren är animat. Ett test av rollen går ut på att sinnesupplevelsen ifråga normalt inte kan negeras med bisatser av typen *utan att de känner/kan uppfatta det*. Som illustration kan jag nämna följande användning av *få blodad tand* med betydelsen 'bli inspirerad att fortsätta med el. utvidga viss verksamhet' (se appendix 2):

- (4:15) Hela dagarna och långt in på de långa och ljusa somrarnätterna 1948 försiggick ett noggrant och tidsödande arbete i Litslena kyrka i Uppland. Teologistuderande Bengt Kilström fann här konkret material att använda i sina studier om sambandet mellan gudstjänstliv och kyrklig konst. Under lager av vit kalk i kyrkans väggar och valv knackades det fram en budordsserie och illustrationer till den apostoliska trosbekännelsen. Genom upptäckterna **fick numera docent, professor och prästen Bengt Kilström blodad tand**. Doktorsavhandlingen

tio år senare handlade om kateketiska motiv i kyrkomålerier och den kateketiska undervisningen under medeltiden. (P97)

I detta fall är det alltså det argument som fungerar som subjekt till idiomet som har den semantiska rollen *Experiencer*. Att det rör sig om just denna roll styrks av att innehållet i ett yttrande som *Bengt Kilström fick blodad tand av upptäckterna utan att han kunde uppfatta det* kan betraktas som en anomali.

Affected

Ett argument har en *Affected*-roll när den som avses påverkas av den handling, det förlopp e.d. som antyds i idiomet. Till skillnad från det som gäller för *Experiencer* rör det sig dock inte främst om mental påverkan utan i första hand om en påverkan av mer allmänt slag. Detta kännetecken kan i sin tur kopplas till att *Affected*-argumentets rollbärare ofta är inanimat. Lägg t.ex. märke till följande användning av *få stryka på foten* som betyder 'tvingas stå tillbaka (i förhållande till ngt/ngn)' (se appendix 2):

- (4:16) Helge Alten menar att den nordamerikanska marknaden har utvecklats på ett egendomligt sätt de senaste åren. **Vanliga personbilar** har *fått stryka på foten* för olika former av terrängbilar, pickappar och minivanar. (P98)

I exempel (4:16) drabbas idiomets subjekt, dvs. det argument som markeras av nominalfrasen *vanliga personbilar* av den process som anges av idiomet. Argumentets roll betraktas som *Affected*.

Patient

Ett argument har en *Patient*-roll när den som betecknas påtagligt förändras genom den handling eller liknande som uttrycks i idiomet, exempelvis i fråga om sina egenskaper. Förändringen kan antingen vara pågående eller fullbordad. Den semantiska rollen *Patient* har således vissa gemensamma nämnare med rollerna *Experiencer* och *Affected*; såväl *Patient*-argumentets som *Experiencer*- och *Affected*-argumentets rollbärare påverkas av det förlopp e.d. som antyds i idiomet. *Patient*-argumentets rollbärare påverkas dock i sådan grad att en avsevärd förändring resulterar. I t.ex. följande användning av idiomet *lägga sista handen vid ngt* med betydelsen 'till slut bli färdig med ngt' (se appendix 2) har det argument som fungerar som syntaktiskt objekt rollen *Patient*:

- (4:17) Magnus Berg, etnolog i Umeå, har precis *lagt sista handen vid ett bokmanus om vad han kallar "populärorientalism"*. (P97)

Av (4:17) kan man förstå att idiomets syntaktiska objekt, dvs. *ett bokmanus* etc., påverkas avsevärt. Från att ha varit en text under arbete blir det ett färdigt manus.

Result

Med Result avses en roll som markerar att något som inte tidigare existerade uppkommer genom den handling, det skeende etc. som uttrycks genom idiomets. Man kan även se det som att referenten genomgår en förändring av existentiell natur. Nyckelord för Result är därmed *nyskapande*, *nybildning* och *existens*. Som exempel kan jag nämna följande belägg på idiomets *se dagens ljus* 'börja existera' (se appendix 2):

- (4:18) I Lysekil går närmare 800 personer, nästan 9 procent av befolkningen, och stämplar. Ett 60-tal av dem kan finna en framtid på Lysekils Havsdelikatesser AB, **ett företag som såg dagens ljus** i går. (P97)

I exempel (4:18) framgår att företaget "Lysekils Havsdelikatesser AB" precis startat med sin verksamhet. Jag väljer att betrakta *ett företag* som Result till idiomets (eller rättare sagt subjektet i satsen, dvs. subjunktionen *som*, som i sin tur syftar tillbaka på *ett företag*).

Object

I avhandlingen avses med Object en roll som markerar något som förflyttas genom den handling, det skeende etc. som markeras av idiomets. I den här avhandlingen aktualiseras denna roll bl.a. i samband med bruket av *gå upp i rök* med betydelsen 'upphöra att existera (på aktuell plats)'. I följande belägg kan det argument som fungerar som subjekt till uttrycket tänkas ha rollen Object.

- (4:19) Rån på Kungsgatan. Ett bankbud på väg till bankboxen blir snodd på pengarna. **Rånaren går upp i rök**. (P95)

I exemplet förflyttas "Rånaren" och betraktas därför som Object i min analys. Men med tanke på att rånaren i det här fallet också är en medveten initierare av det förlopp som antyds i idiomets har det aktuella argumentet också drag som är typiska för den semantiska rollen Agent.

Phenomenon

Ett argument har en Phenomenon-roll när dess rollbärare beskrivs som föremål för ett mentalt förlopp. Rollbäraren genomgår, till skill-

nad från de förhållanden som råder då rollen Patient är aktuell, ingen fysisk förändring. Däremot sker en förändring av någon annans förhållning om rollbäraren. För att illustrera rollen kan jag nämna ett belägg på idiomet *ta ngt med en nypa salt* som kan sägas betyda 'välja att bedöma ngt med (viss) reservation' (se appendix 2). I exemplet har idiompredikatets syntaktiska objekt rollen Phenomenon:

- (4:20) Valresultatet om två veckor kan alltså ha betydande inverkan på din ekonomi. Att man sedan får *ta vallöftena med en nypa salt*, det vet vi ju alla. (P98)

I exempel (4:20) sker ingen förändring av det som betecknas som *vallöftena*, men dessa är föremål för någon annans bedömning, vilket gör att jag betraktar den roll som representerar dem som Phenomenon.

Source

Ett argument uppfyller en Source-roll när dess rollbärare representerar utgångspunkt, utgångsläge e.d. till det förlopp, den handling etc. som idiomet förutsätter. Den semantiska rollen är exempelvis aktuell vid bruket av *dra växlar på ngt* med betydelsen 'dra slutsatser (som indikerar fortsatt positiv utveckling) av ngt' (se appendix 2). Det argument som har rollen Source fungerar som nominaluttryck i den prepositionsfras som ingår i idiomet.

- (4:21) Melker själv är en anspråkslös och blygsam person som inte försöker *dra några växlar på sin andraplacering* [...]. (P95)

I (4:21) handlar utsagan om att inte dra några slutsatser av en andraplacering. Man kan alltså säga att *sin andraplacering* fungerar som en form av utgångspunkt för den bedömning som görs i satsen. I detta – och i övriga fall där rollen Source är aktuell i materialet – fungerar Source-argumentet som syntaktiskt komplement till ett idiom vars subjekt utgörs av ett argument med rollen Agent.

Theme

Rollen Theme innehas av ett argument vars rollbärare kan ses som en fast punkt som det resterande av situationen förhåller sig eller organiseras till. Man kan också säga att Theme-argumentets rollbärare i ringa utsträckning påverkas, förändras e.d. av det tillstånd etc. som markeras av idiomet. Vidare är Theme enligt Järborg (2001:43) nödvändigtvis alltid en subjektroll. Den semantiska rollen aktualiseras bl.a. då man

använder idiomet *ligga ngn varmt om hjärtat* 'vara viktigt för ngn' (se appendix 2):

- (4:22) Helge Waara hade många uppdrag inom Hietaniemi och Övertorneå församling. **Dessa arbetsuppgifter låg** honom mycket varmt om hjärtat. (P97)

I (4:22) kan de antydda arbetsuppgifterna ses som en fast punkt som den omtalade personen, Helge Waara, förhåller sig till. *Dessa arbetsuppgifter* betraktas därmed som Theme. Argumentet *honom* (som syftar på den omnämnde Helge Waara) fungerar som Experierencer.

Recipient

Ett argument har en Recipient-roll när det fungerar som någon form av (verklig eller presumtiv) mottagare eller mål för den handling, process e.d. som åsyftas med idiomet. Som exempel kan följande belägg på idiomet *få vatten på sin kvarn* med betydelsen 'få stöd för sin redan negativa uppfattning' anföras:

- (4:23) **De som tycker att Sverige ska agera fripassagerare i det europeiska samarbetet** har visserligen fått en del vatten på sin kvarn den gångna veckan. Osäkerheten om EMU har växt. (P97)

I exempel (4:23) uppges referenten till nominalfrasen *de som tycker att Sverige ska agera fripassagerare i det europeiska samarbetet* ha fått stöd för sin redan negativa uppfattning. Argument som markerar en mottagare för ett riktat skeende av den här typen betraktas i analysen som Recipient.

Till skillnad från forskare som t.ex. Toporowska Gronostaj (1996: 65) begagnar jag mig inte av kombinerade roller som t.ex. Agent-Recipient i min analys. Det är annars ett sätt att närmare ange argumentrollers karaktär. För mig är emellertid en exakt precisering av argumentrollerna av underordnad betydelse, så länge idiomets allmänna grammatiska och semantiska egenskaper framgår. Däremot använder jag i ett fall operatorm "non-" (om denna se vidare Järborg 2001: 58). Operatorm kombineras i det aktuella fallet med rollen Phenomenon, och innebär en negering av Phenomenon.

4.5. HEAD och inherent argument

Som en konsekvens av att jag undersöker idiom som enligt de premisser jag ställt upp utgörs av verb jämte komplement (jfr avsnitt 3.2.1) innehåller mina idiomdefinitioner åtminstone ett verb. Detta senare verb går i vissa delar av avhandlingen under beteckningen HEAD

(jfr Järborg 2002). Vanligen rör det sig om ett verb med relativt generell betydelse som är placerat i definitionens inledande del. Följande användningar av *sätta käppar i hjulet för ngt* kan tjäna som illustration:

- (4:24) Inför medlemskapsförhandlingarna har Sverige för sin del klargjort att vi inte kommer att *sätta några käppar i hjulet* för de länder som önskar ta avgörande steg mot ett gemensamt försvar. (P95)
- (4:25) Ny teknik och kreativa personer öppnar möjligheter som ingen förutsett. Då gäller det att föräldrade system inte *sätter käppar i hjulen* för entreprenörer och entusiaster [...]. (P96)

Idiomets betydelse kan i dessa fall återges med definitionen '(avsiktligt) vålla hinder' (jfr appendix 2). HEAD i definitionen av *sätta käppar i hjulet för ngt* är således '(avsiktligt) vålla'. Utöver komponenten HEAD innehåller definitionen också ett argument, nämligen 'hinder'. Eftersom det har sin plats inom själva definitionens räjong betecknas argumentet som *inherent*. I detta specifika fall innehar det inherent argumentet rollen Result, som i definitionen motsvaras av 'hinder'. Normalt sett manifesteras inte de inherent argumenten syntaktiskt (Toporowska Gronostaj 1996:58, Järborg 2003:2). De utgör snarare semantiska faktorer som ingår i uttryckets betydelse (jfr Toporowska Gronostaj 1996:58).

Ett annat idiom som också kan tjäna som illustration till vad som utgör det idiomatiska uttryckets HEAD respektive inherent roller är *dra växlar på ngt*. I exempel (4:26) ser vi en typisk användning av idiommet, och i (4:27) har prepositionen varierats på ett sätt som är ganska vanligt.

- (4:26) [...] - Mathias är intressant. Han har i alla fall en bra vänsterfot, säger förbundskaptenen på sitt kluriga sätt och småskrattar. Tidigare i år förklarade förbundskaptenen att man inte borde *dra* för stora *växlar på* att någon lyckas i division I i England. Han hade större krav än så på landslagsaspiranter. (P97)
- (4:27) - Roligt att så många av våra unga killar går in och tar för sig nästan respektlöst. [...] Tränaren Torbjörn Nilsson ville dock inte *dra* lika stora *växlar av* segern. - Klart att det var kul, men knappast någon fingerisning om hur det ska gå den här säsongen, log han. (P98)

Idiommet *dra växlar på ngt* kan något förenklat här sägas betyda 'dra slutsatser av ngt' (jfr appendix 2). Definitionens HEAD är därmed 'dra' och det åtföljs av 'slutsatser', som kan ses som ett inherent argument som har rollen Result.

Såsom konstaterats ovan brukar inte de inherent argumenten manifesteras syntaktiskt. De utgör istället de semantiska faktorer som ingår

i uttryckets betydelse. Om ett inherent argument ändå kommer till uttryck finns det i regel en specifik anledning till detta. Skribenten kan exempelvis ha velat precisera eller ge emfas åt något. För att resonemanget skall bli tydligare kan bruket av uttrycket *lägga korten på bordet* anföras. Idiomet kan sägas betyda 'meddela viss hemlighållen information till större krets el. till allmänheten' (se appendix 2). Idiomdefinitionens HEAD är således 'meddela'. Den semantiska faktorn 'hemlighållen information' kan betraktas som ett inherent argument, 'större krets' som ett annat. Av detta följer att ett explicit konstaterande om vad för hemlig information man meddelar när man lägger korten på bordet lätt kan uppfattas som pleonastiskt. I materialet preciseras dock ibland vad den hemliga informationen handlar om, genom att det inherenta argumentet kommer till uttryck i den slutgiltiga representationen. Variationen på denna punkt framgår om man jämför följande belägg:

- (4:28) Clinton har hittills skickligt hanterat sexskandalen. Den konventionella visdomen har varit att utsatta politiker *lägger alla kort på bordet* för att undvika att medierna gräver allt djupare och slutligen kväver sitt offer. Presidenten ska räddas till vilket pris som helst Clinton har gått en annan väg. Han har vägrat att kommentera och i den mån han yttrat sig har han blånekat och talat förklenande om de kvinnor som vittnat om sina förbindelser om honom. (P98)
- (4:29) Hussein Kamel var en moderat kraft inom regimen som ville *lägga korten på bordet om Iraks vapenprogram* för att få sanktionerna lyfta [...]. (P95)
- (4:30) Det var i april 1993 Per Unckel i egenskap av utbildningsminister besökte Spanien. Under resan passade Unckel på att stanna en natt i Barcelona och hyra bil privat. Den sammanlagda kostnaden för detta var 1 362 kronor. "Privat utgift" Uppgifterna har kommit fram i samband med att Per Unckel *lagt alla kort på bordet om sina utgifter som utbildningsminister 1991-94*. (P95)

Av exempel (4:28) framgår det inte exakt vilken information som offentliggörs när politikerna lägger alla kort på bordet, men det torde vara uppgifter om klandervärda handlingar e.d. I de två senare beläggen specificeras dock innehållet i det inherenta argumentet (markeras med fetstil). I exempel (4:29) gäller den hemliga informationen Iraks vapenprogram och i (4:30) de utgifter som Per Unckel hade som utbildningsminister i början av 1990-talet.

Hittills har jag beskrivit begreppen HEAD och inherenta argument. För att komplettera beskrivningen av idiomens betydelse måste man också uppmärksamma idiomuttryckens externa argument.

4.6. Externa argument

Idiomens externa argument fungerar syntaktiskt vanligen som subjekt eller någon form av objekt till idiomuttrycken. De utgör på så sätt viktiga komplement till idiomet, eftersom det finns en förväntan på att de realiseras. Språkbrukarens kännedom om typiska externa roller och rollbärare till enskilda uttryck är också avgörande för att användningen av idiomerna skall uppfattas som korrekt (Sköldberg 2000).

Vid analysen av idiomens externa argument tar jag hänsyn till både informationsenheter som står i ett direkt syntaktiskt förhållande till uttrycken och rollbärare som till viss del måste urskiljas med hjälp av sammanhanget. Idiomet *gå upp i rök* kan tjäna som exempel. En genomgång av samtliga användningar av uttrycket i materialet visar att det i normalfallet kombineras med ett externt argument som föregår själva uttrycket. Denna egenskap framträder i följande fall:

(4:31) **Rånaren** går upp i rök. (P95)

(4:32) Då har **ett par tusen kvadratmeter skog** gått upp i rök. (P97)

(4:33) [**Lazios guldchans** gick upp i rök] (P98)

I exempel (4:31) kombineras *gå upp i rök* med ett argument som har rollen Object och i (4:32)–(4:33) med argument som har rollen Patient. Idiomet *gå upp i rök* behandlas utförligare i avsnitt 5.1. Där utvecklas diskussionen kring idiomets externa roller och vad rollväxlingen har för semantisk effekt. Som synes har meningarna i (4:31)–(4:33) en enkel struktur. Det externa argumentet står i ett tydligt syntaktiskt förhållande till det idiomatiska uttrycket; det fungerar som subjekt, vilket leder till att argumentet är förhållandevis lätt att identifiera.

Ett annat exempel är *få kalla handen* vilket som regel kombineras med två externa argument: någon/något får kalla handen av någon/något. Följande användning är typisk:

(4:34) Men när Birger Schlaug [...] försökte få till en omröstning fick **han kalla handen av EU-nämndens ordförande Berit Löfstedt** (s). (P95)

I exempel (4:34) framträder Affected-argumentets rollbärare tydligt. Det råder inget tvivel om att argumentet är *han* (som syftar på *Birger Schlaug*). Även satsens Agent är klar. Agent-argumentets rollbärare anges genom nominalfrasen *EU-nämndens ordförande Berit Löfstedt*

(s). Också här står alltså de externa argumenten i ett tydligt syntaktiskt förhållande till idiomet.

Delvis annorlunda är det med andra användningar i materialet. Jämför exempel (4:34) med följande belägg:

(4:35) [...] Irland är mer känt för irish coffee och god whisky än bra klubbtag i fotboll. Men nu är det två dagar till match och då *får* även *nationaldrycken Jameson kalla handen*. - Vi är här för att spela fotboll, inte för att festa, säger Tom McNulty, [...]. (P95)

(4:36) Hon har också kontaktat andra skolor i Stockholm, men *fått kalla handen* direkt när skolorna förstått att det rört sig om ett barn som kräver lite extra stöd. (P98)

I (4:35) är *nationaldrycken Jameson* Affected-argumentet, i (4:36) kan det ledas tillbaka till pronomenet *hon*. Av sammanhanget framgår också relativt klart vad som är Agent, även om det inte nämns lika explicit. I (4:35) underförstås att Agentrollen innehas av de personer som ska spela fotboll, och i (4:36) torde Agent-argumentet i den tänkta semantiska valensstrukturen representeras av *andra skolor*. I (4:35)–(4:36) står sålunda inte Agent-argumentet i ett direkt syntaktiskt förhållande till idiomuttrycket, och rollbärarna måste till viss del urskiljas med hjälp av sammanhanget. Trots detta tar jag alltså hänsyn till även dessa argument i min analys.

En genomgång av samtliga idiom visar att vissa uttryck i princip alltid kombineras med korta och enkla externa argument som står i ett lätt avläsbart syntaktiskt förhållande till uttrycket. I andra fall kan uttryckets argument ofta endast urskiljas med hjälp av sammanhanget. Ett exempel på den första typen av idiom är *falla ngn på läppen*. I samtliga fall i mitt material kombineras idiomet med explicit Phenomenon-argument som står i ett direkt syntaktiskt (subjekts)förhållande till idiomet. Som exempel kan jag nämna följande belägg:

(4:37) **Den framtidsvisionen faller** inte brittena *på läppen*. (P96)

(4:38) [...] Det finns dock två huvudområden i socialdemokraternas budget **som** inte *faller vänsterpartiet på läppen*. (P97)

I dessa fall fungerar alltså *Den framtidsvisionen* respektive *som* (med syftning på *två huvudområden i socialdemokraternas budget*) som subjekt till det idiomatiska uttrycket. Andra idiomexempel är *få stryka på foten* och *se dagens ljus*, vars externa argument i princip alltid står i ett direkt syntaktiskt (subjekts)förhållande till uttrycken. Det är endast

då uttrycken används i infinitivform som argumenten inte anges explicit och inte står i direkt anslutning till idiomet.¹

Hittills har jag diskuterat argument som utgör subjekt till de aktuella idiomerna. Men det finns också argument med objektsfunktion i satsen som anges explicit i direkt anslutning till uttrycket. Så är det i själva verket med *britterna* i (4:37) och *vänsterpartiet* i (4:38). I samband med idiomet *falla ngn på läppen* realiseras emellertid inte detta objekt alltid. Så är det däremot med enstaka andra idiom. Ett exempel är *blåsa liv i ngt* som förekommer sammanlagt 93 gånger i mitt material (se kapitel 3). I samtliga fall anges det andra externa argumentet (om vi bortser från Agenten), som har rollen Affected, explicit och direkt efter själva idiomet. Ett par exempel är (4:39)–(4:40) nedan:

(4:39) - Vi har med privata medel och hårt arbete lyckats *blåsa liv i en gammal fin yrkestradition* [...]. (P95)

(4:40) [...] Den vänsterhänte virvelvinden Thomas Axner har *blåst liv i Lugi*. (P95)

Ett annat exempel är idiomet *inte sticka under stol med ngt*. Det externa argument som syntaktiskt tillsammans med prepositionen *med* fungerar som prepositionsobjekt till uttrycket (och som har rollen Phenomenon) anges i princip alltid explicit i materialet.

I andra fall måste som sagt uttryckets argument relativt ofta urskiljas med hjälp av sammanhanget. Som exempel kan jag nämna *få blodad tand*. Uttrycket kan sägas konstrueras med tre externa argument: argument nummer ett "får blodad tand" för argument nummer två tack vare argument nummer tre. En mer schematisk angivelse av idiomets externa argument och de semantiska roller som argumenten har i mitt material kan sägas lyda på följande sätt: "Experier *får blodad tand* för Phenomenon av Cause" (se vidare avsnitt 5.1). Det är det tredje argumentet, som har rollen Cause, som ofta bara antyds i kontexten. Här följer några belägg:

(4:41) Efter Charter satsar TV 3 på två dokusåpor till: Körskolan och Singelliv. Trenden att följa vanliga människor fortsätter alltså. I stället för charterresenärer blir det nu folk som ska ta körkort. [...] Just nu söker bolaget människor som antingen vill ta körkort eller visa upp sitt singelliv i rutan. TV3 har *fått blodad tand* eftersom Charter drog 400 000 tittare i premiäravsnittet. (P98)

¹ Toporowska Gronostaj (1996:60) konstaterar att vissa argument på det semantiska planet är presupponerade av verbets betydelse men att de kan hållas latent på det syntaktiska planet, exempelvis om verbet förekommer i passiv form eller infinitivform.

- (4:42) För tillfället utgör de kvinnliga mc-åkarna 17 procent av totalt 130 000 svenska motorcyklister - men siffran stiger hela tiden. Skäggiga mc-gång med macho-stuk börjar få konkurrens. - Alla som kör hoj tror jag upplever en speciell frihetskänsla, själv *fick jag blodad tand* direkt, berättar Inger Sjölander-Eson [...]. (P98)
- (4:43) Katja Palmdahl har skapat de läckra rätterna till julbordet. Hon kan kalla sig Sveriges bästa kallskänka och landets bästa kvinnliga kock och har varit finalist i par-SM två gånger, blivit hedrad med stipendium både av Allt om Mat och från Arvid Nordquist. Katja upplever inte sig själv som tävlingsinriktad, har inte tävlat i idrotter när hon var yngre. Men man *får blodad tand*, förklarar hon. Visst blir hon nervös - men ändå inte - och att jobba inför publik har hon inte svårt för. (P96)

I exempel (4:41) omtalas att TV3 fått ökat intresse för att producera s.k. dokusåpor av att så många människor såg det första programmet i serien Charter. Cause-argumentet kan härigenom sägas vara markerat av en bisats. I exempel (4:42)–(4:43) antyds bara Cause-argumentet i kontexten. I (4:42) kan man säga att den som Experierencer-argumentet *jag* syftar på blev inspirerad att åka mer motorcykel. Orsaken till detta antyds vara den speciella frihetskänsla som man kan känna när man ”kör hoj”, men man kan inte i satsen urskilja ett uttryckligt Cause-argument. I exempel (4:43) är det *man* (vilket inkluderar den omtalade Katja Palmdahl) som vill ägna sig mer åt att tävla inom genren matlagning. En viktig orsak till detta framgår av sammanhanget, men bara indirekt, och det är att Katja Palmquist redan tävlat vid ett antal tillfällen och då haft framgång. Man kan dock notera att Cause-argumentet lyfts fram mer då idiomuttrycket genomgått lexikal variation och har formen *ge ngn blodad tand*. När varianten *ge ngn blodad tand* är aktuell fungerar Cause-argumentet som subjekt och Experierencer- och Phenomenon-argumentet som indirekt respektive direkt objekt till det idiomatiska uttrycket (se vidare om detta i avsnitt 5.1).

Ett sista exempel gäller *få vatten på sin kvarn*. Det argument som har den semantiska rollen Cause måste relativt ofta urskiljas med hjälp av sammanhanget. Så är också fallet i följande belägg:

- (4:44) Kostnadskalkylen för det nya Eriksdalsbadet har spruckit. Det står klart samtidigt som de ansvariga politikerna i går tog det första spadtaget ackompanjerade av polisens musikkår. Det är en relativt liten fördyring på mellan 5 och 10 miljoner kronor men kritikerna som varnat för en kostnadsexplosion *får nu vatten på sin kvarn*. (P97)
- (4:45) För femtio år sen skrev min kollega Torgny Greitz och jag på nära timmar en diktsamling som inte var allvarligt menad. [...] Det hela blev ett hopkok av gallimatias mest. Vi döpte boken till Camera obscura, angav som författarnamn Jan Victor och sände in manuskriptet till Bonniers förlag, utan att tala om att det var en drift med modernistiskt epigoneri. Boken kom ut, fick ett inte oävet och respektabelt mot-

tagande. Vid nyåret avslöjade vi att det hela var ett skämt. Det blev stor uppståndelse. Kanske mer än vi hade tänkt. Många litteraturfiender fick ju också vatten på sin kvarn att modern dikt bara var bluff. (P96)

I (4:44) utgörs Cause-argumentets rollbärare ytterst av kritikernas antydda förutsägelser om att kostnadskalkylen skulle spricka. Slutligen, i exempel (4:45), är det hela bakgrundshistorien att skribenten tillsammans med en kollega gav ut en bok bestående av "ett hopkok av gallimatias" och att boken trots detta fick ett respektabelt mottagande som uppfattas som Cause.

I de två sista avsnitten har jag diskuterat idiomens HEAD, inherenta och externa argument och hur dessa manifesteras i mitt material. Nedan följer en diskussion kring de aktuella idiomens definitioner och definitionstillägg.

4.7. Idiomens definitioner och definitionstillägg

Samtidigt som jag analyserat idiomerna och bestämt deras semantiska valens etc., har jag således arbetat fram en definition av uttrycken. Resultatet har blivit definitioner och definitionstillägg som till sin struktur liknar dem som citerats från Järborg (2002) ovan. Samtliga definitioner anges inom enkla citationstecken; definitionstillägg står inom snedstrek. När jag formulerat en definition har jag strävat efter att definitionens innehåll så långt det är möjligt ska uppvisa semantisk ekvivalens med det idiom som definieras. Jag har också eftersträvat att definitionerna ska vara analytiska. Med det menas att de ska vara formulerade så att varje semantisk faktor som urskiljts vid analysen beskrivs med ett eget ord eller en egen fras i definitionstexten (se avsnitt 4.2 ovan och Järborg 1989:53).

I några fall förekommer förkortningen "el.", dvs. "eller", i definitionen. Det är för att skilja mellan två eller flera alternativ som kan ge delvis olika betydelsenyanser. Som exempel kan jag nämna *sopa ngt under mattan* vars definition är 'dölja el. på ngt sätt försöka undvika el. negligera ngt' (se appendix 2).¹ I denna formulering rymmer betydelsenyanserna 'dölja ngt', 'på ngt sätt försöka undvika ngt' samt 'negligera ngt'. Som redan framgått innehåller ett antal idiom och deras respektive definitioner förkortningarna *ngt* (dvs. *något*) eller *ngn* (dvs. *någon*). Dessa markerar den plats där argument (som sedan preciseras

¹ Idiomens definitioner och definitionstillägg presenteras för det första i samband med diskussionen kring vad uttrycken betyder (se avsnitt 5.1) och för det andra i appendix 2.

ytterligare i definitionstillägget) skall sättas in (jfr Järborg 1989:26, 31). Som exempel kan jag nämna *ta ngt med en nypa salt* med betydelsen 'välja att bedöma ngt med (viss) reservation' /om person; med avs. på ngt, gärna ngn form av uppgift eller annan persons bedömning/. Förkortningen 'ngt' i definitionen motsvaras alltså här av "ngt, gärna ngn form av uppgift eller annan persons bedömning" i definitionstillägget. En idiomatisk användning av idiomet skulle därmed kunna lyda: *Han tar den danska undersökningen med en nypa salt*, vilket innebär att "den danska undersökningen" bedöms med viss reservation. (Se vidare om angivelser av subjekt och objekt i definitionstillägget längre fram i detta avsnitt.) I definitionerna (och även i tilläggen) använder jag också parenteser. Dessa markerar en form av optionalitet, dvs. den del av betydelsen som står inom parentes aktualiseras endast i vissa användningar. Ett exempel är *ta bladet från munnen* med definitionen '(efter att ha hållit tyst) säga rent ut vad man tycker eller vet' (se appendix 2). Parentesmarkeringen betyder alltså att den semantiska faktorn '(efter att ha hållit tyst)' endast är relevant i vissa av användningarna. Det faktum att jag strävat efter analytiska definitioner förklarar markeringen av dessa optionella faktorer.

Efter definitionen följer ett definitionstillägg inom snedstreck. I definitionstilläggen anges framför allt idiomens externa argument. Det led som utgör uttryckets subjekt föregås av ett "om", medan ett objekt istället som regel föregås av "med avs. på" (dvs. "med avseende på"). Angivelserna skiljs sedan åt med hjälp av semikolon. Förfaringsättet är exempelvis aktuellt vid *kasta in handduken* med definitionen och definitionstillägget '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt' /om person¹; med avs. på aktivitet, verksamhet, plan e.d./.. Det kan också påpekas att vissa definitionstillägg innehåller angivelser som kan kopplas till frekvens i materialet. Som exempel kan jag nämna kommentarer som "ofta" och "vanl." ("vanligen"). Däremot förekommer inga kommentarer om uttryckets stilnivå eller stilvalör.

Slutligen vill jag också kommentera hur jag resonerat beträffande ordvalet i definitionerna. Ett belysande exempel är *få kalla handen*, som av Järborg (2002:6) fått definitionen: '(nödgas) mottaga ett helt avvisande svar'. Formuleringen 'ett helt avvisande svar' ger sken av att det främst är en förfrågan som kan "få kalla handen", men så är det inte alltid i mitt material. Detta framkommer exempelvis tydligt i ex-

¹ Kategorin 'person' inkluderar personekvivalenter. Exempel på personekvivalenter är *centerns fullmäktige* (p95) och *Kinneviksägda Sportkanalen* (p96), som uppges "kasta in handduken".

empel (4:35), där det är "nationaldrycken Jameson" som "får kalla handen". Genom att välja en mer allmän formulering, nämligen 'helt bli avvisad' i min definition, kommer jag ifrån restriktioner på uttryckets externa argument (se vidare i avsnitt 4.6). Generellt kan man också säga att mina definitioner inte är så precisa som exempelvis de definitioner som presenteras av Järborg. Mina täcker alltså en större semantisk räjong. Samtidigt skall de vara tillräckligt precisa för att åskådliggöra en konstaterbar variation i uttryckets semantik.

Uttrycket *falla ngn på läppen* har i avhandlingen fått definitionen och definitionstillägget 'tilltala ngn'/om ngt (oftast abstrakt) el. ngn; med avs. på person/. Formuleringen 'tilltala ngn' kan betraktas som mindre lämplig, eftersom den kan tolkas på två sätt. Antingen kan den betyda 'behaga ngn' eller 'rikta ett yttrande till ngn'. Med tanke på att definitionen kan missförstås av läsaren skulle det kunna vara lämpligare att välja ett annat verb, såsom exempelvis 'behaga'. Jag har dock funnit att det är formuleringen 'tilltala ngn' som bäst avspeglar idiomets innebörd och av det skälet använder jag just detta uttryckssätt. Det tänkbara alternativet 'behaga' verkar höra till en högre stilnivå och används ibland med viss distans e.d. Om ambiguitet i definitioner se vidare t.ex. Järborg (1989:21, 1996:25).

Avslutningsvis vill jag också kommentera idiomets *sticka ut hakan*. Begrunda följande användningar:

- (4:46) - Polisen har alltid uttryckt sina åsikter och har inte varit rädda för att *sticka ut hakan* förut. Jag förstår inte varför de är rädda nu, säger Ann Charlotte Norrås. (P96)
- (4:47) Sverige skulle behöva fler som Karolina Matti, personer som vågar *sticka ut hakan* och inte, på sedvanligt fegt svenskt manér, drar sig för att utmana nazismen. (P97)
- (4:48) De svenska skiddamerna *sticker ut hakan* inför stafetten i skid-VM i Trondheim. - Vi satsar på medalj. Har vi en dag då allt klaffar så står vi på prispallen, säger Anna Frithioff. (P97)
- (4:49) Vad Lundquist & Lindmark skriver kan tyckas vara något oerhört, ungefär som att svära i kyrkan? - Visst, vi har *stuckit ut hakan* och sagt vad många tänker men inte vågat säga. Reaktionen har dock bara varit positiva, säger Sture Lindmark. (P95)

Jag har givit idiomets följande betydelsebeskrivning: 'medvetet riskera att utsätta sig för kritik genom att hävda ngt' /om person/. Den kan jämföras med uttryckets definition i *Målande uttryck* (1989:40, 118),

som är 'utsätta sig för bråk el. kritik'.¹ Min definition avviker framför allt på två punkter från definitionen i *Målande uttryck* (1989). För det första innehåller min definition en precisering, som anger att man utsätter sig för kritik genom att hävda något. Denna betydelsenys framkommer för övrigt i exempel (4:48)–(4:49) ovan. För det andra innehåller min definition komponenten 'medvetet riskera att'. Orsaken till denna precisering är att man ibland inte vet om den som Agentargumentet står för verkligen utsätts för kritik, men det finns viss risk att så sker. Också denna nyans kommer till uttryck i exempel (4:48)–(4:49) ovan.

* * *

Innan jag går in på redovisningen av de semantiska analyserna av de undersökta idiomerna, sammanfattar jag kortfattat innehållet i detta kapitel. I litteraturen finns generella påståenden om innehållsmässig variation hos idiomatiska uttryck, och en jämförelse mellan dem visar att alla forskare inte är överens i denna fråga. Diskussioner förs exempelvis kring frågan hur konstanta idiom är till sin betydelse och i vilken grad idiomets betydelse påverkas av den kontext i vilken idiomet förekommer. Vid de semantiska analyserna av de aktuella uttrycken har jag influerats av den lexikala forskning som bedrivs vid Institutionen för svenska språket/Språkdata vid Göteborgs universitet. Orsaken till detta är bl.a. att de analysmetoder som använts vid studiet av lexem visat sig vara användbara även beträffande idiom.

För att klarlägga de 36 uttryckens idiomatiska betydelse har jag framför allt analyserat hur idiomerna används i pressmaterialet. Men jag har också utgått från min egen språkliga intuition och diskuterat bruket av de aktuella uttrycken med andra infödda talare i min omgivning. Jag har också, framför allt för att få uppslag och jämförelsematerial, kontrollerat hur de aktuella idiomerna definieras i *SAOB* (1898–) och *NEO* (1995–96).

Vid analyserna har jag växlat mellan olika arbetsmoment. Bland annat har jag gått igenom samtliga belägg av ett idiom i pressmaterialet och klarlagt vilka viktiga semantiska faktorer det är som bygger upp idiomets betydelse. Jag har också strävat efter att klarlägga uttryckens semantiska valens, dvs. uttryckens HEAD och argument, argumentens roller och rollbärare, samt andra eventuella återkommande drag i ut-

¹ *Sticka ut hakan* nämns inte som idiom i *NEO* (1995–96). I *SAOB* (1898– s.v. *sticka* S11602) står det: "i det bildl. uttr. sticka ut hakan (ngn gg äv. näsan), i fråga om att väcka stark uppmärksamhet gm markant handling l. uttalande (varigm man äv. ger hugg på sig), göra ett (markant) utspel o. d."

tryckets närmkontext. De sammanlagt elva semantiska roller som används i avhandlingen har visat sig vara användbara redskap. Ett viktigt moment vid analyserna har också varit att jämföra de olika användningarna med varandra för att kunna fastställa möjlig betydelsevariation hos ett uttryck. Slutligen har jag för varje idiom formulerat en definition och ett definitionstillägg. Målet med definitionen har givetvis varit att den så långt som möjligt ska uppvisa semantisk ekvivalens med det idiom som definieras. Jag har även strävat efter att skriva analytiska definitioner, eftersom det bl.a. underlättar markeringen av optionella faktorer.

5. Innehållsmässig variation hos de undersökta idiomerna

I det här kapitlet presenteras det semantiska innehållet hos de idiom som undersöks i avhandlingen. Idiomerna diskuteras i bokstavsordning efter första ingående ord. Analyserna av idiomerna följer ett visst mönster. I inledningen till varje analys anges uttryckets definition och definitionstillägg. (För en förteckning över alla idiom och deras definitioner och definitionstillägg, se appendix 2.) För att de semantiska analyserna ska vara mer tillgängliga återfinns också i analysernas inledande del en schematisk angivelse av idiomets externa argument och de semantiska roller som argumenten har i mitt material. Argumentstrukturen anges med hjälp av en exempelsats. Idiomets predikatsverb får därvid av praktiska skäl presensform. (Se avsnitt 4.4–4.6 om de semantiska roller som används i avhandlingen samt hur de externa argumenten kan manifesteras.)

Vidare redovisas huruvida uttrycken uppvisar innehållsmässig variation och vad denna i så fall består i. Den semantiska variation som kan beskrivas i termer av närvaro eller frånvaro av en specifik semantisk faktor dryftas i en särskild ordning. Jag har, i enlighet med de semantiska analyserna av lexem i den lexikaliska databasen GLDB, valt att först diskutera den variant som har den utförligaste formuleringen, dvs. den betydelse där en optionell semantisk faktor är närvarande. Därefter behandlas exempel där ifrågavarande faktor inte är aktuell (jfr Järborg 2003:9). Som exempel kan jag nämna *stå högt i kurs* med betydelsen 'vara (ekonomiskt) högt värderad'. Inledningsvis resonerar jag kring belägg där den semantiska faktorn 'ekonomiskt' är närvarande och därefter kring belägg där faktorn inte är aktuell. En viktig orsak till denna ordning är att det är lättare att härleda från den mer precisa betydelsen hos idiomerna till den mer generella än tvärtom. Den aktuella ordningen påverkas inte av frekvenser i materialet. En genomgång av beläggen på *stå högt i kurs* visar att betydelsen 'vara ekonomiskt högt värderad' är mindre frekvent än det allmänare 'vara högt värderad'. Trots detta behandlas alltså betydelsen 'vara ekonomiskt högt värderad' först. Det är med andra ord den snävaste semantiska beskrivningen som är prioriterad.

I detta kapitel bortser jag i det stora hela från uttrycksmässig variation hos uttrycken. Som exempel kan jag nämna varianterna *dra växlar på ngt* och *dra stora växlar på ngt*. Den första varianten betraktas som idiomets kanoniska form. I det senare fallet har uttrycket en inskjuten bestämning, nämligen *stora*. Båda varianterna betyder dock i huvudsak 'dra slutsatser av ngt' (jfr appendix 2). Den inskjutna bestämningen i *dra stora växlar på ngt* har dock en semantisk funktion såtillvida som det är mer långtgående slutsatser e.d. som dras. De semantiska effekter som följer av uttrycksmässig variation hos uttrycken diskuteras mer ingående i kapitel 7.

Det har troligen aldrig tidigare genomförts så djupgående studier av idioms många gånger komplexa innehåll, åtminstone inte beträffande svenska idiom, som här. En mer ingående granskning av betydelsen hos idiom har i exempelvis lexikografiska sammanhang ofta fått stå tillbaka för undersökningar av betydelsen hos lexem. Detta framhålls av exempelvis Järborg (1989:66) som konstaterar att idiomens betydelser sällan är väl beskrivna i databasen GLDB, vilken som sagt ligger till grund för ordböcker som *Svensk ordbok* (1986) och *NEO* (1995–96). Mina resultat bör också relateras till det faktum att det så vitt jag vet över huvud taget inte gjorts någon systematisk undersökning av huruvida semantisk variation verkligen förekommer hos idiom.

5.1. Semantisk analys av idiomerna

I det följande diskuteras alltså de idiomatiska uttrycken i bokstavsordning. Det första behandlade uttrycket är *blåsa liv i ngt*.

(1) blåsa liv i ngt

Idiomet *blåsa liv i ngt* uppvisar en viss semantisk variation i materialet. Den innehållsmässiga variationen återspeglas i uttryckets definition och definitionstillägg nedan, som följs av en formel som redovisar argumentramen:

blåsa liv i ngt '(avsiktligen) (på nytt) sätta fart på ngt'
/främst om person; med avs. på fråga, process, verksamhet
e.d./

Agent alt. Cause *blåser liv i* Affected.

Som framgår av den undre raden kombineras uttrycket med två externa argument. Det externa argument som normalt fungerar som subjekt till idiomet har vanligen rollen Agent. Så är också fallet i exempel (5:1) nedan. Ibland kan det snarare ha rollen Cause, som i exempel (5:2). De argument som diskuteras är markerade med fetstil.

- (5:1) [...] Det råder väldigt delade meningar om huruvida det egentligen är coolt att **Andrew Eldritch blåser liv** i Sister of Mercy-liket och tar det ända till Arvika i sommar. (P98)
- (5:2) [...] **gårdagens sysselsättningssiffror** kommer att blåsa nytt liv i den amerikanska räntedebatten. (P96)

I exempel (5:1) kombineras alltså *blåsa liv i ngt* med ett externt argument som har rollen Agent. Däremot kombineras idiomet i exempel (5:2) med ett argument som har rollen Cause. En jämförelse av beläggen visar att det är faktorer som 'avsiktlighet' och 'medvetenhet' som gör den största skillnaden. Den omtalade personen agerar målmedvetet. Däremot kan knappast "gårdagens sysselsättningssiffror" medvetet och avsiktligt ha fått liv i räntedebatten. Växlingen mellan rollerna Agent och Cause leder till att den semantiska faktorn 'avsiktligen' i uttryckets definition anges som optionell. Rättare sagt samvarierar faktorn 'avsiktligen' med subjektivalet, så att den semantiska faktorn associeras med rollen Agent, medan Cause förutsätter frånvaro av avsiktlighet. Variation mellan rollerna Agent och Cause diskuteras vidare i samband med idiomerna *dra sitt strå till stacken*, *sätta käppar i hjulet för ngt* m.fl.

En annan semantisk variation hos uttrycket gäller närvaron/frånvaron av den semantiska faktorn 'på nytt'. I de flesta fall handlar det om att *blåsa liv i ngt* som tidigare existerat eller fungerat bra men som stagnerat, förlorat sin fräschör etc. Så är också fallet i följande belägg:

- (5:3) De två starkaste ekonomierna, Sydafrika och Nigeria, har reformerat sin ekonomiska politik för att locka investerare. Sydafrika har till exempel slopat de dubbla valutakurserna medan **Nigerias militärregim** lättat på valutarestriktionerna, släppt utländskt ägande fritt och *blåst liv i ett strukturanpassningsprogram* som legat på is. (P95)
- (5:4) **Debattartikeln i söndagens Dagens Nyheter** vill *blåsa liv i en bostadspolitisk debatt* som sägs ha avsmnat sedan socialdemokraterna efter senaste valet kom till makten. (P97)

I exempel (5:3) har militärregimen i Nigeria återupplivat ett strukturanpassningsprogram "som legat på is", och i exempel (5:4) vill en debattartikel (eller snarare författarna bakom den) sätta fart på en bo-

stadspolitisk debatt som avstannat. I vissa fall betonas också närvaron av den semantiska faktorn 'på nytt' genom uttrycksmässig variation hos idiomet. Idiomet kan då ha den expanderade formen *blåsa nytt liv i ngt* (se vidare om denna förhållandevis frekventa variant i avsnitt 7.3.3).

I några fall, såsom i exempelvis (5:5)–(5:6) nedan, handlar det dock om att sätta fart på något för första gången. Det fakultativa elementet 'på nytt' är därmed inte aktuellt.

- (5:5) Skådespelarens roll är viktig och uppgiften krävande. - Han skall kunna gå ur sig själv och in i figuren. **Han blåser liv i den**, ger animationen en själ, säger Elias [...]. (P96)
- (5:6) Storyn bygger på ett stycke obekräftat skvaller [...] om att Jefferson skulle ha förälskat sig i och fått flera barn med sin tonåriga neger-slavinna. Ingen vet mer än att det skvallrades; vilket inte hindrar att den anekdoten är filmens hela huvudsak och förutsättning. Vilket den i och för sig [...] gärna kunde få vara, om bara **Ivory och hans manusförfattare Ruth Praver Jhabvala** hade lyckats *blåsa litet liv i sina gestalter* och deras förehavanden. Aldrig har man väl sett en mer hämmad skildring av förstulen kärlek. (P95)

I exempel (5:5) lever "figuren" upp för första gången. I (5:6) däremot lyckas aldrig de omtalade personerna med uppgiften att över huvud taget sätta fart på de "gestalter och deras förehavanden" som filmen skildrar.

(2) bära frukt

Till de idiom som uppvisar starkt begränsad innehållsmässig variation hör *bära frukt*. Uttrycket har fått följande definition och definitionstillägg:

bära frukt 'ge önskat resultat'
/om ngt (vanl. ett arbete el. en satsning)/

Cause *bär frukt*.

En genomgång av materialet visar att idiomet i samtliga belägg har innebörden 'ge önskat resultat'. I exempelvis följande fall förutspås "viktiga reformer" lämna de resultat som eftersträvs:

- (5:7) Nu har folket talat och vi respekterar dess vilja, sade en sammanbiten Alain Juppé, avgående premiärminister [...]. - Jag önskar den nya regeringen och Frankrike lycka till, sade Juppé innan han med knappt dold bitterhet sade att hans regering genomfört viktiga reformer "**som** kommer att *bära frukt* de kommande månaderna". (P97)

Gemensamt för de olika beläggen på idiomet är också att uttrycket externa argument (med rollen Cause) i princip alltid representeras av ett abstrakt substantiv. Oftast betecknas någon form av arbete eller satsning. I exempel (5:7) ovan är det som sagt ”viktiga reformer” som kommer att *bära frukt*. Nedan följer andra exempel med Cause-argument av liknande slag:

- (5:8) För några dagar sedan berättade SvD om Kinas satsning på damfreestyle och om hur unga, viga gymnaster skolas om till freestylehoppare. I Nagano *bar kinesernas satsning frukt*. Två kinesiskor hoppade i finalen och väl där lyckades 20-åriga Xu Nannan med ett vackert andrahopp säkra en silvermedalj. (P98)
- (5:9) Anders Stolpe, chef för länskriminalens narkotikarotel, är nöjd med resultatet som visar att det inte fanns många ungdomar i knarkarkvartarna. - **Det nätverk vi byggde upp** tillsammans med skola, socialtjänst, missbrukarvården och politikerna under 1994 har *burit frukt*. (P97)

I (5:8) är det alltså ”kinesernas satsning” som ger önskat resultat. Ännu några typiska nominalfraser hämtade ur materialet, som också uppfattas som Cause, är *en impulsiv insats* (P98), *de diplomatiska ansträngningarna* (P98), *den konsekventa satsningen på kvalitet* (P98) och *företagets miljardinvesteringar* (P97).

I några exempel avviker dock Cause-argumentets rollbärare från övriga fall. Istället för att som i normalfallet representera något abstrakt markeras argumentet i dessa belägg av ett konkret substantiv. I (5:10) och (5:11) nedan handlar det om ”frön”:

- (5:10) Men att den ryska positionen i grunden verkligen förändrats radikalt visar utrikesminister Primakovs svar på presskonferensen om sin syn på det ”nya Nato” som alliansen sjösatte i Berlin i juni i år. [...] Även om de **frön** som såts ännu inte vuxit och *burit frukt* följer vi noga med. Primakovs ordval där Nato agerar säningsman har framförts förr - men med rakt motsatt negativ innebörd. (P96)
- (5:11) Vi befinner oss i en mångtydig övergångsperiod, där en bland historiska attrapper vilsegången byggnadskonst förtvivlat letar efter bärkraftiga utvecklingslinjer och ännu inte hittat en övertygande framtidskurs. Här kan utan tvivel Wagners exempel komma till användning. För även om denne 1918 bortgångne funkispionjär i dag tillhör historien, kan vi i både hans byggnader och teorier finna livskraftiga **frön**, som i rätt jordmån på nytt kan slå rot och *bära frukt*. (P96)

En granskning av de två exemplen visar att de har gemensamma drag. I såväl (5:10) som (5:11) ingår *bära frukt* i en utvecklad metafor. Lundblad (1992:23), Stålhammar (1997:45–46) och Svanlund (2001:25–27) behandlar metaforer som genererar följdmetaforer som är ko-

herenta med ursprungsmetaforen (se vidare om utvecklad metaforik i avsnitt 6.3.1 och 7.6.3).

(3) dra sitt strå till stacken

Idiomet *dra sitt strå till stacken* ger ett semantiskt homogent intryck i materialet. Uttryckets definition och definitionstillägg lyder på följande vis:

dra sitt strå till stacken '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.'
/främst om person; oftast äv. med angivande av sätt/

Agent alt. Cause *drar sitt strå till stacken*.

När uttrycket används handlar det alltså om att på något sätt bidra till ett överordnat ändamål e.d. Av kontexten framgår normalt vilken typ av ändamål det gäller. I följande exempel handlar det om att bidra till miljödebatten respektive till familjens ekonomi:

- (5:12) Miljö på Boråsmässan Nu *drar Boråsmässan sitt strå till stacken* i miljödebatten. I morgon anordnar de nämligen, tillsammans med Tidningen Habit och Eco Communication, ett inspirationsseminarium om textilier och miljö. (P95)
- (5:13) Fadern är för gammal för arbete. Modern har egentligen också gjort sitt, men försöker knacka sten om dagarna för att överleva. Att slå sönder stora stenar till makadam är ett slitsamt jobb och ger som mest en förtjänst på fyra-sex kronor per dag. **Barnen drar sitt strå till stacken** genom tiggeri. (P95)

I normala fall omnämns också hur själva bidragandet sker. I exempel (5:12) ovan bidrar "Boråsmässan" till debatten om miljön genom att anordna ett särskilt seminarium, och i (5:13) sägs "Barnen" bidra till familjens ekonomi genom att tigga.

Också det externa argumentet ger ett homogent intryck. Det är nästan uteslutande en eller flera personer eller personekvivalenter, med rollen Agent, som på något sätt bidrar med något. I exempel (5:13) ovan är det som sagt "Barnen" som bidrar. Några andra nominalfraser i materialet som fungerar på samma sätt är bl.a. *Höginkomsttagarna* (P96), *Fastighetsägarföreningen* (P95) samt *rockbandet U2* (P97). Det finns dock andra exempel där det externa argumentet har rollen Cause. Så är fallet i följande belägg:

- (5:14) **Ericsson B, upp 2,50 kronor till 153 kronor senast betalt och SKF B, upp 2 kronor till 133,50 kronor senast betalt drog sitt strå till stacken.** (P95)
- (5:15) [...] Dessutom finns en uppsjö av vitaminer och mediciner som säkert också *drar sitt strå till stacken* för att skydda oss mot stress [...]. (P96)

”Barnen”, som uppfattas som Agent i exemplen (5:13), är betydligt mer målinriktade och medvetna om sitt bidragande än de inanimata aktiekurserna, vitaminerna osv. i exempel (5:14)–(5:15). I exempel (5:13) kan man därför räkna med en avsiktlighet som saknas i de senare. Den variation som det externa argumentet uppvisar med hänsyn till vilken roll det representerar korrelerar således – precis som vid *blåsa liv i ngt* ovan – med den optionella faktorn ’avsiktligen’ i definitionen.

(4) *dra växlar på ngt*

Idiomet *dra växlar på ngt* uppvisar en relativt påtaglig semantisk variation. Den innehållsmässiga variationen framgår av uttryckets definition och definitionstillägg:

dra växlar på ngt ’dra slutsatser (som indikerar fortsatt positiv utveckling) av ngt’
/främst om person; av (ofta positiv) situation, utveckling el. händelse/

Agent *drar växlar på* Source.

Materialet ger exempel på olika typer av rollbärare till de externa argumenten. I normalfallet är det en person eller personekvivalent som ”drar växlar på ngt” och alltså fungerar som Agent. Men det är å andra sidan inte ovanligt att Agent-argumentet markeras av pronomen *man*:

- (5:16) [Kidnappade svenskar skriver att de mår bra] - Vi mår bra! Äntligen ett konkret livstecken från de kidnappade svenska ingenjörerna Danny Applegate och Tommy Tyrving i Colombia. I brev till anhöriga skriver svenskarna att de snart hoppas bli fria. [...] Danny Applegate och Tommy Tyrving kidnappades av den marxistiska Farc-gerillan 14 december. [...] Deras brev är daterade i slutet av januari och alltså skrivna efter halvannan månads fångenskap. [...] De röjer inte var svenskarna hållits fångna eller andra uppgifter som kan vara kidnapparna till men. **Anders Herslow, Skanskas administrativa chef i Colombia**, vill inte *dra* alltför stora *växlar på* betydelsen av

breven eller spekulera i när svenskarna kan bli frigivna. - Jag tolkar breven som att våra olika ansträngningar bär framåt. (P95)

- (5:17) **Tränaren Torbjörn Nilsson** ville dock inte *dra* lika stora *växlar* av segern. - Klart att det var kul, men knappast någon fingervisning om hur det ska gå den här säsongen, log han. (P98)
- (5:18) Pimms har haft en del kontakt med skivbolag, men de har lärt sig att skivbolagsmänniskor är ett speciellt släkte som inte alltid är att lita på. - De säger att de vill se oss live och så fixar vi en spelning, men sen dyker de inte upp. Man får lära sig att inte *dra* för höga *växlar på* vad de säger, suckar Jonas. (P98)

I de två första exemplen markeras med andra ord Agent-argumentet av uttryck för personer (*Anders Herslow* resp. *Torbjörn Nilsson*), så i praktiken också i det tredje, där infinitivkonstruktionen ytterst förutsätter *man* som agent.

Det andra externa argumentet, dvs. det som anger vad man drar slutsatser av, är av mycket skiftande karaktär. Men ofta handlar det om att (inte) dra för långtgående slutsatser av en situation, en utveckling eller en händelse, som i sina respektive sammanhang upplevs som positiva. Så är också fallet i exempelvis (5:17) ovan, där "Torbjörn Nilsson" inte vill dra alltför långtgående slutsatser av "segern".

Uttryckets innebörd är alltså att dra slutsatser av något. Ofta rymmer också dessa slutsatser förhoppningar om en – i något avseende – positiv fortsättning. Den semantiska faktorn 'som indikerar fortsatt positiv utveckling' är dock inte alltid närvarande. Faktorn är exempelvis mer påtaglig i (5:19)–(5:20) än i (5:21)–(5:22) nedan:

- (5:19) Lööf aktar sig dock för att *dra* för stora *växlar på storsegern*. - Vi ska passa oss för att sticka ut hakan, så här stora ytor kommer vi inte få i nästa match. (P97)
- (5:20) Så långt allt väl. Men sett på lite längre sikt bör man nog inte *dra* alltför stora *växlar på den plötsliga dollaruppgången* [...]. Det är alldeles för tidigt att knyta några förhoppningar om att USA-valutan skall fortsätta att "agera lok" för en mer markant svensk kronförstärkning. (P95)
- (5:21) Vilka framtidsdrömmar hyser då dagens barn? Utan att *dra* alltför stora *växlar på denna artikel*, vilken bygger på intervjuer med blott sex pojkar och flickor i låg- och mellanstadieåldern, vågar man nog ändå dra slutsatsen att dessa barn är tidstypiska i den bemärkelsen att flera av dem drömmer om att som vuxna arbeta inom mediaindustrin - så t.ex. Monica, 10 år, som hoppas bli journalist för att på så vis få träffa sin idol Robyn. (P96)
- (5:22) Här finns många fina rader och bilder, men som helhet har Maria Vedins dikter blivit mer ansträngda. Det är inte vidare schyst att *dra växlar på omslag*, men skillnaden mellan dessa två böcker är symbo-

lisk: omslaget på debutboken bestod av ett naivt tecknat öga på färgfält av grönt, gult, rött, målade med snabba penseldrag. Den nya boken är däremot liten, kvadratisk med text i sober silverskrift. (P95)

I (5:19) handlar det om vilka slutsatser man kan dra av en ”storseger”. Laget ifråga har vunnit överlägset och det bådar gott inför framtiden. Den omtalade ”Lööf” vill dock inte ta ut några segrar i förskott. Exempel (5:20) liknar i mycket (5:19). I (5:21) handlar det däremot om att dra någon form av slutsats av innehållet i en viss artikel. Frånvaron av faktorn ’som indikerar fortsatt positiv utveckling’ leder i detta fall liksom i det snarlika i exempel (5:22) till att betydelsen hos *dra växlar på ngt* är mer generell.

(5) falla ngn på läppen

Uttrycket *falla ngn på läppen* tillhör de semantiskt enhetliga idiomerna. Dess betydelse återges i följande definition och definitionstillägg:

falla ngn på läppen ’tilltala ngn’

/om ngt (oftast abstrakt) el. ngn; med avs. på person/

Phenomenon *faller* *Experiercer på läppen*.

Den just nämnda definitionen är aktuell i följande två idiombelägg:

(5:23) **Fremskrittspartiets förslag om lagfäst rätt till sjuk- och åldrvård, bekostad med oljepengar, föll** säkerligen *många på läppen*. (P97)

(5:24) På Fria ord den 14 december låter Sigvard Svärd oss ta del av synpunkter som präglas av revirtänkande. Han låter förstå att **New age och då i synnerhet den indiske religionsgurun Sai Babas livsåskådning och skolpedagogik** inte *faller honom på läppen*. Svärd, pastor i Smyrnakyrkan i Älvängen, tycker tydligen att religiösa friskolor är acceptabla - under förutsättning att de har en kristen inriktning! (P97)

Exemplen kan av flera skäl betraktas som typiska. För det första utgörs *Experiercer*-argumentet (markerat med fet kursiv) i båda fallen av en personbeteckning. För det andra signaleras *Phenomenon*-argumentet genom abstrakta substantiv (rak fetstil). I (5:23) är det ett visst förslag som tilltalar, och sådana konstruktioner är generellt sett mycket vanliga i materialet. Vissa argument representeras emellertid naturligen av konkreta substantiv. I exempelvis (5:25) och (5:26) rör

det sig om *nakenmodellen Charlotte* (egentligen anaforiskt utpekad av *som*) respektive *de* [...] *exotiska maträtterna*:

- (5:25) Prins Joachim av Danmark övergav Charlotte för nakenmodellen Isabel, **som** inte föll *dronningen på läppen*, men nu är han ju i hamn. Eller? (P97)
- (5:26) - Representanter från den största varuhuskedjan i Spanien, El Corte Inglés, ska provsmaka olika svenska delikatesser. Om **de, för spanjorerna, exotiska maträtterna faller representanterna väl på läppen** är planerna att sälja maten i varuhusens delikatessavdelningar, säger Gunilla Jacobsson. (P97)

I det senare exemplet torde skribenten ha lekt med uttryckets bokstavliga innehåll, dvs. att läppen förknippas med att äta. Clausén (1996:39) och Palm Meister (1999:127) tar upp fler belägg där både den bokstavliga och idiomatiska betydelsen hos en fast fras aktualiseras.

(6) få blodad tand

Nästa uttryck som står på tur är *få blodad tand*. Jag har valt att formulera uttryckets definition och definitionstillägg på det här sättet:

få blodad tand 'bli inspirerad att fortsätta med el. utvidga viss verksamhet'
/om person; p.g.a. framgång el. positiv händelse/

Experier *får blodad tand* för Phenomenon av Cause.

Den semantiska variationen hos idiommet måste betraktas som starkt begränsad. En viktig orsak till att beläggen på idiommet ger ett enhetligt intryck är homogeniteten hos de externa argumentens rollbärare. En granskning visar att den som blir inspirerad att fortsätta med något i samtliga fall är en person eller en personekvivalent. Det rör sig således om en Experier. Också Cause-argumentets olika rollbärare liknar varandra. Cause-argumentet markeras alltid av inanimata substantiv, och i nästan varje belägg refererar dessa till en positiv händelse e.d. Mer precist kan det röra sig om någon form av framgång, såsom i exempel (5:27)–(5:28):

- (5:27) I kväll och i natt är det högt tempo i Gamla sporthallen i Vellinge. Där pågår en gigantisk nattvolleyturnering med 225 deltagare från hela Skåne. Det är seniorscouterna i Vellinge som arrangerar. De har *fått blodad tand efter framgångarna med fjorårets upplaga*. Då deltog drygt 100 spelare. (P95)

- (5:28) Det är framgången med de engelska fotbollssändningarna samt boxningen [...] **som givit** Filmnet *blodad tand*. Också köpet av sändningsrätten till världscupen i längdskidåkning ligger bakom betalkanalens beslut att ge sig in även i världstennisen. (P95)

I (5:27) uppges det vara framgångar i samband med en tidigare arrangerad volleybollturnering som orsakat att "seniorscouterna i Vellinge" fått blodad tand, i (5:28) rör det sig om lyckade TV-sändningar. Men man kan också, såsom i (5:29), men också (5:30)–(5:31) nedan, få blodad tand av något som i största allmänhet är spännande, roligt eller på annat sätt stimulerande.

- (5:29) Johanna Larsson och Sofia Larsson, båda från Bengtsfors, är på dansgalan i Göteborg för andra året i rad. -*Vi fick blodad tand* förra året, säger de. Vi hade jättekul då också. (P95)

I (5:29) nämns det att två personer har fått ökat intresse för att medverka i en viss dansgala tack vare att de hade så roligt på samma gala året innan. Orsaken uttrycks emellertid inte med hjälp av ett explicit Cause-argument.

Viss semantisk variation hos uttrycket består i att uttryckets *Experier* provar något nytt, blir intresserad och vill prova igen. Så är det exempelvis i (5:30) nedan. Den citerade uppgiftslämnaren provade att åka motorcykel, uppskattade bl.a. den speciella frihetskänslan, och ville åka igen. I andra fall ägnar sig redan den aktuella personen åt något. Tack vare en positiv upplevelse eller liknande, blir vederbörande inspirerad att utvidga aktiviteten. Personen vill alltså ägna sig åt verksamheten ifråga i större omfattning. Denna betydelse är aktuell i exempel (5:31) nedan. Den omtalade "Sven Erik" ägnade sig redan åt körsång, när han blev lockad att ägna sig åt denna aktivitet i högre grad.

- (5:30) För tillfället utgör de kvinnliga mc-åkarna 17 procent av totalt 130 000 svenska motorcyklister - men siffran stiger hela tiden. [...] - Alla som kör hoj tror jag upplever en speciell frihetskänsla, själv *fick jag blodad tand* direkt, berättar Inger Sjölander-Eson [...]. (P98)
- (5:31) Intresset för körsång väcktes hos Sven Erik då han arbetade på Koppartrans. Han och några arbetskamrater skojade och försökte sjunga stämsång. Då han kom att lyssna på Legatokören *fick han*, som han själv säger, *blodad tand* för körsång. Han tog kurser i dirigerandets konst, bland annat hos mästaren på området, Eric Ericson. (P95)

Av exemplen framgår det att uttrycket kombineras med tre externa argument. Hittills har jag framför allt kommenterat de argument som har rollen *Experier* och *Cause*. Det tredje argumentet, som mar-

kerar det man blir inspirerad till att fortsätta med e.d., har rollen Phenomenon. Exempelvis anges i (5:31) ovan att "Sven Erik" fick blodad tand "för körsång" efter att ha lyssnat på Legatokören. I följande belägg handlar det istället om ett fortsatt intresse för att göra utlandsresor:

- (5:32) Mattias vistades på Borneo i tre månader. I fem veckor vandrade han med blåsrörsgjägare i regnskogen, dokumenterade allt han såg. Kom hem och sålde bilder till fototidningar och Världsnaturfonden. Rent ekonomiskt gav inte det äventyret mycket i utbyte, men det betydde erfarenheter och *blodad tand* att göra nya utlandsresor. (P97)

En genomgång av materialet visar att Phenomenon-argumentet många gånger får en mer framträdande roll i de fall där idiomets verb *få* har ersatts med *ge*. (Se vidare avsnitt 7.2.1 om växlingen mellan *få* och *ge* hos detta och andra uttryck.) Bruket av varianten *ge ngn blodad tand* leder till förändringar vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktioner i förhållande till idiomets. När varianten *få blodad tand* används fungerar Experierencer-argumentet som subjekt och Phenomenon- och Cause-argumentet som indirekt respektive direkt objekt till idiomets. När varianten *ge ngn blodad tand* är aktuell fungerar istället Cause-argumentet som subjekt och Experierencer- och Phenomenon-argumentet som indirekt respektive direkt objekt till det idiomatiska uttrycket. En exempelsats med uttryckets externa argument och deras respektive roller angivna lyder då på följande sätt: Cause *ger* Experierencer *blodad tand* för Phenomenon.

(7) få fria händer

Bland de uttryck som uppvisar semantisk variation i materialet återfinns *få fria händer*. Idiomets kan sägas ha följande betydelse:

få fria händer 'få frihet att i visst sammanhang och utan restriktioner handla som man vill'
/om person; av person el. omständighet e.d./

Affected *får fria händer* av Agent alt. Cause.

Gemensamt för de olika beläggen på uttrycket är att det alltid är en person eller personekvivalent som får fria händer. I stor utsträckning nämns också explicit vad handlingsfriheten gäller. Följande exempel illustrerar detta förhållande:

- (5:33) [Stockholm övertar bordellpjä] GÖTEBORG (SvD) - Så roligt att något kan gå på export från Göteborg till Stockholm, säger Carin Mannheimer och skrattar. Hennes ”bordellpjäs” Rika barn leka bäst får premiär på Stockholms stadsteater den 6 december i Lena Söderbloms regi. *Ensemblen* har fått *fria händer* att arbeta med texten som den vill, säger hon. - Jag har ingen aning om hur man har tolkat den där, men jag hoppas att man inte ruckar på budskapet. (P96)

Idiomet uppvisar dock viss semantisk variation, särskilt när uttrycket används i sin alternativa form med verbet *ge*. Variationen kan kopplas till en växling mellan rollerna Agent och Cause. Då idiomet kombineras med ett externt argument som har rollen Agent, handlar det om ett avsiktligt och medvetet överlämnande av handlingsfrihet från någon. Detta är exempelvis aktuellt i följande belägg (Agent-argumentet markerat med fetstil):

- (5:34) **Förre ÖB Bengt Gustafsson** vill *ge den kommande ubåtskommissionen fria händer* att anlita internationella experter. (P95)
- (5:35) **President Robert Mugabe** gav *soldaterna fria händer* att skjuta ihjäl orosstiftare och hotade med att införa undantagstillstånd. (P98)

Exemplet (5:33)–(5:35) skiljer sig delvis från varandra. I exempel (5:33) används den kanoniska formen av uttrycket. Indiomets Affected-argument är utsatt (markerat med fet kursiv) och dess Agent framgår av sammanhanget. I (5:34)–(5:35) används varianten *ge ngn fria händer*. Agent-argumentet fungerar då som subjekt till uttrycket (rak fetstil), medan Affected-argumentet blir indirekt objekt (fet kursiv). I andra fall, när idiomet kombineras med ett externt argument som har rollen Cause, kan man säga att något innebär eller leder till handlingsfrihet. Som illustration kan jag nämna följande exempel:

- (5:36) **Att Demaci inte längre för UCK:s talan** ger samtidigt den folkvalde skuggpresidenten Ibrahim Rugova *friare händer* att nå något slags förhandlingsuppörelse med den jugoslaviske presidenten Slobodan Milosevic om Kosovos framtida status. (P98)
- (5:37) Chiracs nederlag fullbordat [...] Spurten hjälpte inte Jacques Chirac. [...] Söndagens utgång, som den tedde sig redan i vallokalsundersökningarna, bär drag av jordskred, eftersom center-högerregeringen föll från en väldig parlamentarisk höjd. Presidenten tog chansen att överrumpla med ett val i förtid. **Segev** skulle *ha gett* honom *fria händer* att hantera EU-frågorna och särskilt vidta nödvändiga åtgärder för inträdet i valutaunionen EMU. Resten av sin ämbetsperiod hade han inte behövt tänka på att få sin maktutövning granskad i allmänna val. I stället blir han nu inträngd i ett hörn av en beslutsam socialistisk premiärminister. Ett historiskt fiasko. (P97)

Man kan säga att denna variation finns inbyggd i uttrycket, såsom fallet alltid är när argumentrollerna Agent och Cause växlar med varandra.

Slutligen kan konstateras att precis såsom vid bruket av de två alternativa uttryckssätten *få blodad tand* och *ge ngn blodad tand* leder växlingen mellan formerna *få fria händer* och *ge ngn fria händer* med automatik till en växling vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion. När uttryckssättet *få fria händer* används fungerar Affected-argumentet som subjekt. När varianten *ge ngn fria händer* används fungerar istället Agent/Cause-argumentet som subjekt. Angivelsen av uttryckets externa argument och deras roller lyder då enligt följande: Agent alt. Cause ger Affected *fria händer*.

(8) få kalla fötter

Ytterligare ett idiom som anspelar på kroppsdelar är *få kalla fötter*. Idiomet har fått följande definition och definitionstillägg:

få kalla fötter '(plötsligt) känna starka betänkligheter'
/om person; gärna p.g.a. viss händelse e.d.; ofta ifråga om sitt deltagande i visst sammanhang/

Experiercer *får kalla fötter* av Cause.

Generellt kan man säga att den innehållsmässiga variationen hos idiommet är starkt begränsad. I normalfallet används uttrycket på följande sätt: en person eller personekvivalent, vars beteckning fungerar som Experiercer, deltar på något sätt i ett särskilt sammanhang. Av någon anledning (som varierar från fall till fall) börjar dock vederbörande känna starka betänkligheter över att medverka längre. Betänkligheterna kan sedan leda till att han/hon drar sig ur den rådande situationen etc. Exempelen (5:38) och (5:39) nedan kan innehållsligt betraktas som typiska (Experiercer-argumentet anges med fet kursiv):

(5:38) Bankmannen kände sig pressad eftersom han tidigare genom sin position lyckats förskingra 800 000 kronor från sin morfars dödsbo som förvaltades av banken. Av rädsla för att bli avslöjad spelade han med och genomförde transaktionen som innebar att den tredje mannen, 38-åringen, plötsligt hade drygt 151 miljoner kronor på det konto han just hade öppnat. När det sedan dagen efter transaktionen blev aktuellt att slutföra kuppen genom att föra över pengarna till USA fick *bankmannen kalla fötter* och medverkade indirekt till att alltihop avslöjades. (P95)

(5:39) Ingvar Carlsson informerade själv riksdagsgruppen om stoppaketet. Det väckte en hel del förvåning att inte Kjell-Olof Feldt deltog. Snart var ryktena i gång om att han skulle avgå. Statsministern var förundrad över Kjell-Olof Feldts uppträdande de där dagarna i februari 1990.

- Det var så oerhört konstigt. Jag fick en känsla av att han ville rättfärdiga sig själv, som om *han* i sista stund hade *fått kalla fötter* och inte ville bli medansvarig för stoppaketet. (P96)

I såväl (5:38) som (5:39) är det någon som känner starka betänkligheter och ångrar sig. Tveksamheten tycks i båda fallen ha infunnit sig relativt plötsligt. I följande båda belägg är dock den semantiska faktorn 'plötsligt' inte lika påtaglig:

- (5:40) Stadskansliets rapport visar att det i vecka 48 1996 endast fanns 25 skolvägrare i Göteborg i samtliga årskurser i grundskolan. En kraftig förbättring mot det resultat som beskrevs i den så kallade Fjellman-rapporten. I den redovisade Lars Fjellman, projektledare vid BUP på Östra sjukhuset, att det enbart i årskurserna 7-9 fanns 79 skolvägrare. *Stadskansliet fick kalla fötter* och begärde att samtliga stadsdelsnämnder skulle rapportera in vilka åtgärder man tänkte vidta. (P97)
- (5:41) - Tidigare har jag ställt upp oerhört mycket ideellt för föreningar och annat. Numera får jag ungefär 50 förfrågningar i veckan. En dag kom det 24 bud, jag måste tacka nej till 23. Det gällde allt från att vara konferencier på en mode gala till att hålla föredrag om Carl Michael Bellman. Då *fick Björn Hellberg kalla fötter*. (P98)

Att faktorn 'plötsligt' inte är så tydlig i (5:40) kan troligen kopplas till att "Stadskansliet" inte redan aktivt deltar i det sammanhang som kansliet ifråga känner betänkligheter inför. Båda beläggen saknar också ett inslag av överraskning. I (5:41) är det mest fråga om att sätta stopp för en pågående utveckling.

Slutligen kan man konstatera att den lexikala variation som innebär att idiomets verb *få* ersätts av verbet *ge* (som redan nämnts och som diskuteras ytterligare i avsnitt 7.2.1) som vanligt leder till en växling vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion. I de fall där uttryckssättet *få kalla fötter* används fungerar *Experiancer*-argumentet som subjekt. När varianten *ge ngn kalla fötter* är aktuell fungerar detta argument istället som objekt till idiomets.

(9) *få kalla handen*

Uttrycket *få kalla handen* har fått följande definition och definitionstillägg:

få kalla handen 'helt bli avvisad'
/om person, förslag e.d.; av (ofta offentlig) person, myndighet e.d./

Affected *får kalla handen* av Agent.

Den semantiska variationen hos idiomet måste betraktas som starkt begränsad. I samtliga fall handlar det om någon form av totalt avvisande. Så är också fallet i dessa exempel:

- (5:42) Men när Birger Schlaug, miljöpartiets representant i nämnden, försökte få till en omröstning *fick han kalla handen av EU-nämndens ordförande Berit Löfstedt* (s). Hon menar att EU-nämnden är till för samråd, inte beslut. (P95)
- (5:43) Bakgrunden är att Svenska Dagbladet efter rader av förlustår nu visar positiva siffror och plötsligt blivit attraktivt för spekulanter. Ågarna har fått flera bud på tidningen, bland andra har den tidigare TV4-chefen Björn Nordstrand tillsammans med EF-miljardären Bertil Hult uttryckt intresse. Kalla handen hittills Hittills har dock *budgivarna fått kalla handen*. (P95)
- (5:44) *De väntade kraven på arbetstidsförkortning* kommer att *få kalla handen*. (P97)
- (5:45) Centern och Inga-Lill Schwartz efterlyser en bättre atmosfär i Lerumspolitiken. Enligt henne *möts centerns förslag ofta av kalla handen* från den moderat-socialdemokratiska maktkoncentrationen. (P96)

I exempel (5:42)–(5:43) nämns personer som ”får kalla handen”. Vidare handlar det i (5:44) och (5:45) om olika slags framställningar som blir avvisade. De fetkursiverade Affected-argumenten i de olika exemplen kan tyckas skilja sig åt, men egentligen är de förhållandevis lika varandra. I (5:42)–(5:43) är det ju i själva verket också förslag respektive bud som avvisas. Men såsom konstateras i avsnitt 4.6 kan också Affected-argumentet ha rollbärare av annat slag. Det kan exempelvis såsom i följande textutdrag vara ”nationaldrycken Jameson” som avvisas av spelarna i ett fotbollslag:

- (5:46) [”Nej, tack - vi är bara här för fotboll”] [**Lagkaptenen ger nationaldrycken kalla handen**] Inga starka drycker före match. Dundalks mittfältare och lagkapten Tom McNulty tackar liksom övriga laget nej till alkoholen. - Men kom igen på onsdag kväll, skrattar Tom. Då tar jag gärna ett glas - för att fira vinsten! MALMÖ Irland är mer känt för irish coffee och god whisky än bra klubbtag i fotboll. Men nu är det två dagar till match och då *får även nationaldrycken Jameson kalla handen*. - Vi är här för att spela fotboll, inte för att festa, säger Tom McNulty [...]. (P95)

Som synes inkluderar exempel (5:46) två belägg på idiomet. Inledningsvis används uttryckssättet *ger kalla handen* och därefter *får kalla handen*. Såsom vid exempelvis bruket av *få kalla fötter* leder utbytet av verbet *få* mot verbet *ge* till en förändring vad gäller den syntaktiska funktionen hos idiomets externa argument. När uttrycket har formen

få kalla handen fungerar Affected-argumentet som subjekt till idiomet, medan Agent-argumentet liksom i passivkonstruktioner eventuellt markeras med en prepositionsfras, såsom i exempel (5:42). När uttrycket däremot har formen *ge ngn kalla handen* fungerar Agent-argumentet som subjekt och Affected-argumentet som indirekt objekt till det idiomatiska uttrycket.

(10) få stryka på foten

Ett uttryck som uppvisar viss innehållsmässig variation är *få stryka på foten*. Följande definition och definitionstillägg har formulerats:

få stryka på foten 'tvingas stå tillbaka (i förhållande till ngt/ngn)'
/om ngt el. ngn; med avs. på ngt el. ngn/

Affected *får stryka på foten* i förhållande till Phenomenon.

Idiomet används i normalfallet vid någon form av konkurrenssituation. Något eller någon kan inte hävda sig i konkurrensen med något annat eller någon annan och får därmed stå tillbaka. I materialet är det som får stå tillbaka, dvs. det argument som fungerar som subjekt till uttrycket, av skiftande slag. Några exempel på sådana subjekt är *kvaliteten* (P96), *baskulturen* (P95), *en utmärkt reportagetidning* (P95), *kubanerna* (P95), *Dalsland* (P96) samt *fältassistenter och fritidsgårdar* (P96). Det finns också skillnader mellan hur mycket vederbörande får stå tillbaka. Man kan se en glidande skala från att ha lägre prioritet till att helt fråntas sin plats eller förlora helt. Nedan ges exempel där denna glidande skala illustreras.

- (5:47) -Den roliga delen av arbetet har försvunnit. För några år sedan kunde man göra saker tillsammans och kom nära patienterna, berättar Stefan Paulsen som är föreståndare på avdelningen där Linnéa bor. Nu handlar det bara om rutiner och elementära behov. Patienterna skall vara torra och mätta. **Just sådana saker som att gå ut har fått stryka på foten.** (P95)
- (5:48) Efter genombrottet med Pelle Erövraren 1987 mutade Bille August in släktrönikan som sin specialitet [...]. I hans tolkning av Isabel Allendes frodigt smågalna och inspirerande Andarnas hus, **fick den latin-amerikanska magiska realismen stryka på foten.** Men ansvaret föll inte bara på August; fyrkantigheten förstärktes av engelsktalande Meryl Streep, Glenn Close och Jeremy Irons utan latinskt temperament. (P96)

- (5:49) Problemen handlar inte bara om arbetssituationen och disciplinen i skolan. Det är också en fråga om skolans organisation, resurser och arbetsmöjligheter. Lokalkostnaderna har tagit en växande andel av skolans pengar. **Undervisningen har fått stryka på foten.** (P98)

I (5:47) antyds det att det är viktigare att patienterna är torra och mätta än att de får gå ut. Detta behöver dock inte betyda att vårdtagarna inte alls får vistas utomhus utan bara att de får gå ut i mindre utsträckning än tidigare. I (5:48) får den magiska realismen stå tillbaka. Greppet används i filmen, men inte så mycket som i boken. Slutligen bedrivs det, enligt de uppgifter som lämnas i (5:49), undervisning, men idiomat anger att det kommit att ske i minskande omfattning. Här är det alltså fråga om gradskillnader.

I följande fall verkar det dock som om det som Affected-argumentet står för helt och hållet måste upphöra:

- (5:50) När HC Ejemyr fick förfrågan om han ville jobba med Metro var han hemmaman och trivdes med det. Efter en del tvekan sade han ja. Numera chefar han för alla tidningar i Medviks förlag. Målsättningen är att försöka göra bolaget lönsamt. Tidningen Z var den första **som fick stryka på foten.** (P95)
- (5:51) I årets sommarkurskatalog kan man läsa följande rubrik: Matkultur med inriktning mot bröd, 5 poäng. [...] Men den som låtit sig lockas av kursinnehållet får nog stilla sin kunskapshunger på annat håll. [...] -Tyvärr blir det inget i sommar. Det fanns inte tillräckligt mycket pengar och **kursen fick stryka på foten.** Det är synd för kursen är hemskt rolig. (P96)

Enligt (5:50) har en tidning lagts ner. Något liknande gäller sommarkursen i (5:51), som ställts in. Men det råder som sagt en glidande skala mellan betydelseerna 'ha lägre prioritet' och 'helt och hållet ge vika'. Ibland kan den exakta betydelsen vara svår att avgöra, såsom t.ex. (5:52) nedan illustrerar:

- (5:52) Denna lördag **får tvätten och städningen stryka på foten** för alla vårprimörer som behöver sin personliga skötsel. (P97)

Här är det svårt att avgöra om det inte tvättas och städas alls eller om dessa aktiviteter endast får mindre utrymme än vanligt. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att idiomat *få stryka på foten* inte uppvisar vitt skilda betydelser utan att dess betydelse snarare är vag. Med andra ord är det svårt att avgöra betydelsens intensitetsgrad. Fasta uttrycks vaghet och oskärpa diskuteras av Koller (1977:140) och G. Wotjak (1985:223). Många gånger är det kontexten och ens kunskap om omvärlden som avgör hur man tolkar sådana uttryck.

(11) få vatten på sin kvarn

Uttrycket *få vatten på sin kvarn* tillhör de idiom som uppvisar mycket begränsad innehållsmässig variation i materialet. Dess betydelse uttrycks i följande definition och definitionstillägg:

få vatten på sin kvarn 'få stöd för sin redan negativa uppfattning'

/om person; ofta genom en händelse el. ny information; ofta i en viss fråga/

Recipient *får vatten på sin kvarn* av Cause.

När uttrycket används handlar det alltså i normalfallet om en eller flera personer (alternativt en personekvivalent), som får stöd för sin uppfattning i en viss fråga. Oftast har den eller de aktuella personerna redan en kritisk inställning. Den negativa hållningen hos den person som Recipient-argumentet står för framkommer exempelvis i dessa belägg (Recipient-argumentet markeras med fet kursiv, Cause-argumentet med rak fetstil):

- (5:53) *Moderaterna*, som har varit skeptiska till satsningen, anser sig *få vatten på sin kvarn*. (P97)
- (5:54) *Carlsons beställningsarbete ger flyktningmotståndarna vatten på kvarnen* när den gör kommunen till ett offer och flyktingar till syndabockar. (P95)
- (5:55) [Huliganer attackerade barn] Engelska fotbollshuliganer satte på måndagen i gång nya våldsamma bråk i Marseille. [...] Nu kan den engelska ansökan om VM-slutspelet 2006 vara i fara. [...] **De engelska supportrarnas uppträdande i Marseille ger givetvis kritikerna av en VM-turnering i England vatten på sin kvarn**. (P98)

I exemplen är det "Moderaterna[, som har varit skeptiska till satsningen]", "flyktningmotståndarna" och "kritikerna av en VM-turnering i England" som får stöd för sin uppfattning i olika frågor. Man kan för övrigt notera att skiftet mellan verben *få* och *ge* också i detta fall leder till en växling vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion; jfr bl.a. *få blodad tand* och *få fria händer*.

En genomgång av samtliga belägg visar att Cause-argumentet vanligtvis anger en händelse eller en process. I exempelvis (5:55) handlar det om fotbollssupportrarnas uppträdande. Men Cause-argumentet kan

också beteckna nyligen förvärvad information. I materialet finns det två exempel som i hög grad avviker från övriga:

- (5:56) **Radio Väst** gav *mig* i fredags *vatten på kvarn* genom att berätta om en tankbilsförare, som sökte väja för en grävling på E 6:an norr om Uddevalla. Väjningsmanövern slutade med att tankbilen hamnade i diket och 800 liter dieselolja rann ut. Min aversion mot grävling [...] är minst 20 år gammal. (P95)
- (5:57) Problemet är att så få kvinnor idag vill ägna sig åt politik. Förändra världen - ja. Men inte via de traditionella kanalerna där partipiskorna viner - eller alla måste rätta sig efter pappa Persson. **Mona Sahlin och Maria Leissner** gav *männen vatten på sina pratkvarnar*. "Vad var det vi sa?" ekar de nu i korus. "Kvinnor klarar inte pressen. Dessutom är de inte tillräckligt kompetenta". (P97)

I exempel (5:56)–(5:57) är alltså Cause-argumentet subjekt i satsen. Dessa exempel kan alltså tyckas vara avvikande från övriga användningar i materialet genom att Cause-argumentet tycks syfta på en person eller personekvivalent. Men egentligen är det den information som Radio Väst ger respektive olika omständigheter kring Sahlin och Leissner som är rollbärare. Det rör sig alltså om metonymiska användningar (se vidare om olika former av *omkastningar*, eng. *permutations*, hos Stern 1931:351–379). Med tanke på detta avviker inte heller dessa två exempel särskilt mycket ifrån de andra beläggen på idiomet.

(12) få vind i seglen

Också *få vind i seglen* varierar i förhållandevis liten utsträckning i mitt material. Uttrycket kan i de olika beläggen sägas ha följande betydelse:

få vind i seglen 'få medgång'
/främst om person; av viss händelse e.d./

Affected *får vind i seglen* av Cause.

När uttrycket används handlar det alltså om att i någon form ha eller få medgång. I exemplen (5:58)–(5:60) nedan omtalas framgångar för olika organisationer. I (5:58) har idiomet den kanoniska formen med *få*, medan (5:59)–(5:60) ger prov på variantformen med *ha*:

- (5:58) Efter murens fall och kommunismens sammanbrott har **kommunistpartiets arvtagare, vänsterpartiet**, *fått vind i seglen*. Det är inte längre beroende av Moskva eller andra utländska intressen. (P95)

- (5:59) *Manhem* har just nu *vind i seglen*, men det skulle också vara en stor överraskning om det blir poäng med hem i bagaget. (P96)
- (5:60) *Kristdemokraterna och dess ledare Alf Svensson* har *vind i seglen*. En vecka före valet noterar partiet hela 9,4 procent i dagens SvD/Sifo. (P98)

I exemplen är Affected-argumenten (markerade med fet kursiv) uttryck för personer eller personekvivalenter och så är det i de flesta be-
läggen på detta idiom. Men rollbäraren kan exempelvis såsom i (5:61)
nedan anknyta semantiskt till idiomets bild:

- (5:61) Den engelske regissören Tim Luscombes iscensättning får i början inte riktigt upp farten trots allt spring genom dubbeldörrarna. Men tempot blir så småningom bättre och efter paus får *farsskutan* rejäl *vind i seglen* och publikskratten duggar tätt. (P97)

I belägget finns drag av utvecklad metaforik och det tyder på att idio-
met *få vind i seglen* är en levande metafor (se vidare Svanlund 2001:
25–26 om levande metaforer).

Hittills har jag diskuterat det externa argument som har rollen Af-
fected, men idiomets har också ett annat externt argument och detta har
rollen Cause. Cause-argumentet manifesteras explicit framför allt då
idiomet genomgått uttrycksmässig variation och har formen *ge ngn*
vind i seglen. En granskning av materialet visar att det ofta är någon
form av händelse som leder till att man får vind i seglen, eller *ger* vind
i seglen, som i (5:62):

- (5:62) **Debatten om de höga lönelysten bland storbolagens direk-
törer den senaste månaden** har säkert *gett vänstern* ännu mera
vind i seglen. (P95)

Liksom hos flera andra uttryck som redan behandlats, t.ex. *få vatten på*
sin kvarn, leder växlingen mellan *få* och *ge* också här till att Cause-
argumentet blir subjekt.

(13) gå stick i stäv med ngt

Bland de uttryck som uppvisar begränsad innehållsmässig variation
återfinns även *gå stick i stäv med ngt*. Jag har valt att ge idiomets
följande definition och definitionstillägg:

gå stick i stäv med ngt 'gå tvärt emot ngt'
/främst om uppfattning, förslag, beslut, e.d.; främst med avs.
på en viss tanke, synsätt el. beslut/

Cause går stick i stäv med Affected.

Uttrycket ger alltså ett förhållandevis enhetligt intryck i materialet. Som framgår av definitionstillägget varierar dock de externa argumentens rollbärare. Som regel är det något abstrakt som *går stick i stäv med* något annat abstrakt. Det kan röra sig om en uppfattning, ett förslag eller något liknande som strider mot exempelvis ett annorlunda synsätt, beslut e.d. Så är också fallet i dessa för uttrycket relativt typiska belägg:

(5:63) **De svenska domarnas bedömning** går därmed *stick i stäv med tidigare domarbasen Lars-Åke Björcks uppfattning*. (P97)

(5:64) Enligt kd-ledaren ges "ett entydigt besked" i kd:s medicinsk-etiska program, som antogs 1997: det är kvinnan som ska fatta det "avgörande beslutet" om abort. **Ja till livets uppfattning** [...] *går stick i stäv mot kd:s program*, hävdar Svensson. (P98)

I (5:63) är det en viss "bedömning" som går emot en "uppfattning" med annat innehåll. Och i exempel (5:64) är det en livshållning som "går stick i stäv mot" innehållet i kristdemokraternas program. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att den semantiska variation som de båda externa argumentens rollbärare uppvisar måste betraktas som förhållandevis begränsad.

(14) gå upp i rök

Ett uttryck som uppvisar tydlig innehållsmässig variation är *gå upp i rök*. De olika användningarna kan sammanfattas i följande betydelse:

gå upp i rök 'upphöra att existera (på aktuell plats)
/om konkret, abstrakt föremål e.d. el. om person/

Object alt. Patient *går upp i rök*.

Fleischer (1997:167) och Moon (1998:189) påpekar att det finns ett samband mellan polysema idioms betydelser å ena sidan och realiseringen av exempelvis subjekt å den andra. Denna synpunkt bör beaktas i samband med detta idiom. Den betydelse som aktualiseras hos varje enskilt belägg hänger samman med den roll som uttryckets externa argument har. När uttryckets subjekt har rollen Object betyder idiomet att något eller någon upphör att existera på ett visst ställe eller i ett visst sammanhang. Denna betydelse gäller i följande fall:

- (5:65) City 19.00 Rån på Kungsgatan. Ett bankbud på väg till bankboxen blir snodd på pengarna. **Rånaren går upp i rök.** (P95)
- (5:66) [”Smoke Rings” 70 år i dag!] SMOKE RINGS Anderson - firar sina 70 år i dag. [...] Sitt 70-årsjubileum tillbringar Leif Anderson på hemlig ort. **Han har** med andra ord *gått upp i rök*... Men i morgon söndag är han tillbaka i etern igen med ”some sweet and swinging music for our listening pleasure”. (P95)

I (5:65) försvinner rånaren från den aktuella platsen, men han upphör för den sakens skull inte att existera. Även i (5:66) avses i grund och botten en liknande betydelse.

När *gå upp i rök* kombineras med ett externt argument som har rollen Patient, är betydelsen mer definitiv och innebär att ett föremål e.d. upphör att existera över huvud taget. Jag skiljer här på två olika användningar. Uttrycket kan kombineras med antingen något konkret eller något abstrakt som upphör att existera, framför allt i samband med brand. Användningen ligger i dessa fall så nära den bokstavligen betydelsen att det skulle vara svårt att urskilja idiommet som sådant enbart på denna grund. Å andra sidan är det naturligtvis ingen tillfällighet att just detta uttryck används här, eftersom formuleringen en gång är etablerad. Typiska sådana användningar har vi i bl.a. följande belägg:

- (5:67) Den svåra terrängen gör släckningsarbetet mycket tungrovt, men efter 45 minuter har brandmännen elden under kontroll. Då **har ett par tusen kvadratmeter skog gått upp i rök.** (P96)
- (5:68) Arkiven brändes i slutet av 60-talet och fanns officiellt inte längre. Men någon, som inte ville att **de** skulle *gå upp i rök*, plåtade och sparade dem i en garderob, möjligen på Gärdet. (P97)
- (5:69) Vid branden på Scan den 2 februari 1997 **gick 14 miljoner kronor upp i rök.** (P98)
- (5:70) [**Värden för flera miljoner upp i rök**] [...] Det var vid tiotiden på förmiddagen som plastfabriken Primos kontorslokaler bara några hundra meter från Limmareds centrum, började brinna. [...] Orsaken till branden är ännu inte klarlagd. [...] Det är heller inte klarlagt hur stora värden som gått till spillo. Det lär dock röra sig om ett flertal miljoner kronor. (P96)

I exempel (5:67)–(5:70) omtalas antingen vad som har brunnit upp, eller också understryks värdet hos det som gått till spillo.

I andra fall kombineras uttrycket med ett abstrakt Patient-argument. Ofta anspelar Patient-argumentet på en dröm eller förhoppning, men det kan även röra sig om andra abstrakta företeelser. Försvinnandet sker dock inte genom brand. Nedan följer några exempel på detta:

- (5:71) Också i USA offentliggjordes i går arbetsmarknadsstatistik för februari månad. Den var så positiv att **förhoppningarna om en snar räntesänkning från den amerikanska centralbankens sida gick upp i rök.** (P96)
- (5:72) Bara någon timme efter att **Stockholms OS-drömmar gick upp i rök** deklarerade Östersund att man är redo att försöka igen - för fjärde gången. (P96)
- (5:73) **Hennes kontrollerade och lite distanserade attityd går upp i rök** - ögonen blir fulla av liv och hon känns nu lika latinskt passionerad som man föreställer sig att hon ska vara när man först ser henne. (P96)
- (5:74) Succén kan fungera som inspiration för andra länder i arbetet mot tobaken. - Fast många anser att framgången i USA bara flyttar problemet från en världsdel till en annan, säger Gunilla Steinwall på En rökfri generation. Det vore naivt att tro att **en så mäktig kraft som tobaksbolagen** bara skulle *gå upp i rök.* (P96)
- (5:75) När Pernilla inför säsongen i fjol satte upp målet att försöka vinna världscupen spände hon sig och **chansen till totalseger gick snabbt upp i rök** efter en trög start på säsongen. (P97)

Av exemplen framgår det att skribenterna ofta leker med uttryckets bokstavliga innebörd såtillvida som argumenten ofta åsyftar något som kan relateras till eld och rök. Detta är exempelvis tydligt då det är "SMOKE RINGS Anderson" i (5:66) och "tobaksbolagen" i (5:74) som försvinner eller borde försvinna. Dessa ordlekar anspelar alltså på såväl Object- som Patient-funktionen. De båda argumenttyperna kommer i de här sammanhangen nära varandra.

Av exemplen ovan framgår den semantiska variationen hos idiom. Jag har beskrivit alla dessa betydelser med en generell definition. Järborg (2002:5) har istället valt att ange två betydelser hos samma idiom. Enligt honom betyder *gå upp i rök* A '(hastigt) upphöra att finnas på platsen' /och därmed inte kunna påträffas/ respektive B '(hastigt och fullständigt) upphöra att existera'. Man kan jämföra med Moons beskrivning av det engelska uttrycket *go up in smoke* (Moon 1998: 189). Enligt författaren betyder det 1) 'catch fire, burn down' eller 2) 'be destroyed'; uttrycket är enligt detta sätt att se polysemt. I samband med definieringen av just detta idiom aktualiseras också ett påpekande som görs av Waldron (1967:70). Denne författare menar nämligen att man vid definiering av ett ord kan komma till en punkt där det är godtyckligt om man urskiljer två betydelser hos ordet eller en och samma användning i något skilda kontexter. Waldrons slutsats kan alltså sägas gälla även för idiom. Många gånger torde det vara definitionens beskrivningsnivå samt exempelvis lexikografens mål som avgör om ett idiom anses ha en eller flera betydelser.

(15) ha ett finger med i spelet

Idiomet *ha ett finger med i spelet* har jag valt att ge följande definition och definitionstillägg:

ha ett finger med i spelet 'i någon grad och på diskret sätt vara aktivt inblandad i visst förlopp eller sammanhang' /främst om person/

Agent alt. Cause *har ett finger med i spelet*.

När uttrycket används handlar det oftast om en person (eller person-ekvivalent) som på något sätt är aktivt inblandad i ett visst förlopp eller sammanhang. Uttrycket uppvisar dock viss innehållsmässig variation. En jämförelse mellan följande två belägg visar att de har delvis olika betydelser:

- (5:76) Vad hon ska göra på födelsedagen vet bara Runar. Det ska bli en överraskning. Men **födelsedagsbarnet** *har* ändå *ett finger med i spelet*. - Jag har gett honom en lista på vilka jag gärna vill ha med som gäster så att han inte missar någon, medger Carola. (P96)
- (5:77) Det finns tyvärr de som anser att kosmetika och djupare analyser är oförenliga. I själva verket har dessa personer blandat ihop begreppen "yta" och "ytlighet". Förstår man skillnaden kan man med sitt lite vidare perspektiv på tillvaron stå över eller hitta nya ingångar i plumpa påståenden och slitna fraser. Uttrycket "all skönhet kommer inifrån" behöver alltså inte innebära att **smink** *inte har ett finger med i spelet*. Snarare handlar det om hur man definierar "inifrån". Inifrån en välfylld beautybox till exempel. Eller inifrån ett dignande badrumsskåp. (P97)

Den semantiska skillnaden mellan beläggen kan kopplas till den roll som det externa argumentet har. Vanligen har det argument som fungerar som subjekt till uttrycket rollen Agent. Så är också fallet i exempel (5:76) där "födelsedagsbarnet" är klart medvetet om sin inblandning i valet av gäster. Ibland har dock det externa argumentet rollen Cause. Så är fallet i exempel (5:77), där det representeras av *smink* och inslaget av medvetenhet av naturliga skäl är obefintligt. Växlingen mellan Agent och Cause leder alltså, såsom vid bruket av t.ex. *dra sitt strå till stacken*, till en variation beträffande grad av avsiktlighet och medvetenhet i uttryckets betydelse.

Uttryckets betydelse kan också sägas vara vag på en punkt, nämligen då det gäller graden av inblandning. Som utgångspunkt för en diskussion kring denna semantiska variation återges dessa exempel:

- (5:78) Hanson bildades hemma hos familjen Hanson, av de tre äldsta barnen i syskonskaran (även om **pappa Walker** rimligen *haft ett finger med i spelet*). De skrev låtar, spelade ihop sig [...] och hann själva ge ut två album [...] innan de efter 14 avslag lyckades intressera ett skivbolag att satsa på dem. (P97)
- (5:79) Varifrån kommer då falukorven? Tommy Forss, museiman i Falun, säger att det finns flera teorier, men att den troligaste är att **de tyska bergsmännen och gruvexperterna** som kom till Falun under stormaktstiden från Tyskland för att arbeta i koppargruvan *hade ett finger med i spelet*. Förutom sina gruvkunskaper, så hade de också en fin gammal korvtradition med hemifrån [...]. (P95)
- (5:80) [Murdoch - en maktmänniska] [Ekonomi, politik, opinionsbildning - överallt *har mediakungen ett finger med i spelet*] Rupert Murdoch är en ovanligt begåvad, hänsynslös och dynamisk företagare som byggt upp ett medieimperium över flera kontinenter. (P95)

I samband med de tre beläggen infinner sig vissa frågor. Hur stort inflytande hade exempelvis den omnämnde "pappa Walker" i exempel (5:78) i samband med att musikgruppen Hanson bildades? Vidare kan man fråga sig i vilken grad "de tyska bergsmännen och gruvexperterna" i exempel (5:79) var inblandade när svenskarna började tillverka falukorv. Och slutligen i exempel (5:80): hur stort är "mediakungens" inflytande över ekonomin, politiken och opinionsbildningen? Svaren på dessa tre frågor förblir – åtminstone inom närkontexten – obesvarade. En granskning av samtliga belägg visar dock att skribenterna i vissa fall preciserar inflytandets storlek genom att uttrycksmässigt variera idiomets form. Då tillkommer ett led, som saknas i idiomets kanoniska form, och detta led kan just precisera graden av inblandning. Genom att välja uttryck som *ett avgörande finger med i spelet* (P96), *viktiga fingrar med i spelet* (P97) och *flera fingrar med i spelet* (P98), som samtliga förekommer i materialet, har skribenterna betonat att det rör sig om ett avgörande, viktigt eller starkt inflytande.

(16) **inte sticka under stol med ngt**

Bland de uttryck som uppvisar starkt begränsad innehållsmässig variation återfinns idiomets *inte sticka under stol med ngt*. Jag har kommit fram till följande definition:

inte sticka under stol med ngt 'inte försöka dölja ngt'
/om person; med avs. på (ofta problematiskt, provocerande, diskutabelt e.d.) förhållande, faktum eller uppfattning/

Agent *sticker inte under stol med* Phenomenon.

Idiomet ger alltså ett mycket enhetligt intryck i materialet. Här följer några rätt typiska belägg på idiomet:

- (5:81) **Försvarsledningen** *sticker inte under stol med* att ekonomin är i fritt fall och att man som det ser ut inte har råd att förverkliga försvarsbeslutet. (P97)
- (5:82) **Han** *sticker inte under stol med* att facket ofta möter vanmakt i lärarrummen på grundskolan. Samtidigt är han övertygad om att det finns en framtidstro, även på de mest utsatta skolorna. (P98)

Som framgår av exemplen kombineras uttrycket med bl.a. ett externt argument som har rollen Agent. Det är alltså såsom i (5:81)–(5:82) en person (eller personekvivalent) som uppges inte försöka dölja något. En granskning av samtliga belägg tyder också på att idiomet används med ett utifrånperspektiv på utsagan. Detta perspektiv leder ofta till att Agent-argumentet uttrycks genom ett namn eller ett personligt pronomen i tredje person, såsom i (5:82). Det är alltså förhållandevis ovanligt att någon, såsom i exempel (5:83) nedan gör sig själv till subjekt: *Det är inget jag sticker under stol med*. Denna konstruktion kan ses som en variant till *Det är något som jag inte sticker under stol med*. I (5:84) har vi motsvarande variant konstruerad med infinitiv.

- (5:83) [”Jag vet att jag ser bra ut”] Det är *inget jag sticker under stol med*. (P97)
- (5:84) Maria Brandin ser alltmer ut som en medaljör i rodd-VM i Tammerfors. I torsdagens semifinaler i singelsculler var Brandin snabbast av alla. - Jag är här för att ta medalj, det är *inget att sticka under stol med*, sade Maria. (P95)

Idiomet kombineras också med ett annat externt argument, och detta har rollen Phenomenon. Phenomenon-argumentet utgörs mycket ofta av en *att*-sats. I exemplen ovan rör det sig om *att ekonomin är i fritt fall...* och *att facket ofta möter vanmakt...* i (5:81) respektive (5:82). Andra exempel i materialet har liknande karaktär.

Som framgår av definitionstillägget ovan råder viss variation vad gäller Phenomenon-argumentets rollbärare. Skillnaderna blir tydliga vid en jämförelse av de uttryck som uppfattas som Phenomenon i exempel (5:81)–(5:84) ovan. Gemensamt för de uttryck som står som Phenomenon-argument är att de ofta markerar något problematiskt eller provocerande. Det finns emellertid undantag där denna egenskap inte är särskilt framträdande. Som exempel kan jag nämna följande användningar:

- (5:85) - Vi är dock fullt på det klara med att statens avtal med SVT föreskriver hur sponsring och TV-reklam skall hanteras, säger Jan-Olof Gurinder [...]. Genom vårt avtal med TV 3 om ishockey-VM har rutiner skapats för hur sponsorer kan rekryteras för både TV 3 och SVT utan att vi bryter mot några bestämmelser. På Kinnevik är man för dagen förtegen om den nya sportsatsningen, men *sticker inte under stol med* att erfarenheterna från samarbetet om ishockey-VM med SVT har öppnat nya möjligheter. (P95)
- (5:86) Hur det kommer att bli 1999 vet inte Fredrik ännu. Det är oklart om BMW kommer att satsa på STCC och Fredrik vill gärna ut i den vida racingvärlden igen. – Jag körde Le Mans för Nissan och de vill fortsätta samarbetet. Eventuellt kör jag ett långlopp i Atlanta nu i oktober för dem. Sen talas det om BTCC, men jag sätter mig inte i ett B-stall där om jag kan få ett toppstall i STCC. Kontakterna med IRL fortsätter också. Fredrik *sticker inte under stol med* att Kenny Bräcks framgångar också banar väg för honom och andra svenskar. (P98)

I de senare fallen är de utsagor som fungerar som Phenomenon-argument förhållandevis neutrala och inte så laddade. Det är också användningar som dessa som leder till att bestämningen '(ofta problematiskt, provocerande, diskutabelt e.d.)' står inom parentes i definitionstillägget.

(17) kasta in handduken

Ett idiom som uppvisar förhållandevis stor innehållsmässig variation är *kasta in handduken*. Den semantiska variationen hos uttrycket framgår av idiomets definition och definitionstillägg som återges nedan:

kasta in handduken '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt' /om person; med avs. på aktivitet, verksamhet, plan e.d./

Agent kastar in handduken.

I huvuddelen av beläggen används idiomet på följande sätt: en person (som relativt ofta är en sportutövare eller en politiker) ägnar sig åt något eller har för avsikt att genomföra något speciellt. Det kan gälla deltagande i olika sammanhang, såsom en idrottsturnering, en medlingssituation eller något mera allmänt. Ett kännetecknande drag är att det oftast är fråga om medverkan i någon form av konkurrenssituation eller något annat sammanhang som kräver någon särskild prestation. Av olika skäl måste dock vederbörande sluta med detta. Många gånger handlar det om att motvilligt och efter viss kamp ge upp. Personen

skulle alltså gärna vilja fortsätta med den aktuella aktiviteten eller vad det nu rör sig om. Så är också fallet i följande belägg:

- (5:87) [...] När **premiärministern Vaclav Klaus** natten till söndagen *kastade in handduken* och meddelade att han avgår drog inte bara majoriteten av tjeckerna en lättadens suck. (P97)
- (5:88) [...] **Ett av de fyra rederierna, Nordström & Thulin**, *kastade in handduken* i de pågående förhandlingarna under förra veckan. (P96)

I såväl (5:87) som (5:88) möter vi alltså idiomets betydelse 'ge upp'. Agent-argumentet representeras i (5:87) av en personbeteckning, i (5:88) av en personekvivalent.

I vissa användningar är de semantiska faktorerna 'motvillighet' och 'efter ngn form av kamp' inte lika påtagliga. Man kan då säga att personen det gäller helt enkelt har slutat med något. Denna betydelse överväger i exempel (5:89)–(5:90) nedan:

- (5:89) Det är förresten femtonårsjubileum för minifestivalen i Himlabacken. Där var det reggae i det fria onsdagen den 17 juni 1981 med Cab, göteborgska Watoto, Peps-gitarristen Tony Ellis Band, och engelska toppattraktionen Steel Pulse. Samma år *kastade Nationalteatern in handduken* efter att ha krönt karriären med två framträdanden på Roskildefestivalen. Nu festar de loss på nytt, med Jack Ripper, Speedy Gonzales, Greven, Plast och de andra. (P96)
- (5:90) I snitt brukar direktörerna i de stora bolagen stanna upp till åtta år i toppen av företaget. Många verkar också logga ut när 60-årsåldern närmar sig. Ett hett tips, som det ivrigt har spekulerats över, är att det snart är dags för telejätten Ericssons VD Lars Ramqvist att *kasta in handduken*. (P97)

I (5:89)–(5:90) är inte inslagen av kamp, motvillighet och resignation särskilt påtagliga. Där handlar det mer om att på eget initiativ och utan tvång sluta med något. Möjligen implicerar man genom valet av uttrycksätt att den period som håller på att gå mot sitt slut har innehållit kampmoment. Återigen kan man emellertid tala om en generalisering av idiomets betydelse (jfr bl.a. diskussionen kring *dra växlar på ngt*).

(18) kasta ljus över ngt

Ett annat uttryck som också uppvisar innehållsmässig variation är *kasta ljus över ngt*. Jag har valt att ge det följande definition och definitionstillägg:

kasta ljus över ngt '(genom att uppmärksamma, ytterligare belysa e.d.) bidra med ytterligare information om ngt /främst om person, (skriftligt) arbete el. dyl.; främst med avs. på ngt oklart eller komplext/

Agent alt. Cause *kastar ljus över* Phenomenon.

Uttrycket kan kombineras med två externa argument, dels ett som antingen har rollen Agent eller Cause, dels ett som har rollen Phenomenon. I materialet varierar Agent- alternativt Cause-argumentets rollbärare i hög grad. Det kan exempelvis gälla en person, såsom i (5:91):

(5:91) Kort sagt: **Susanna Popova och Marie Söderqvist** *kastade ljus över det bräckliga underlaget för JämO:s larmande om sexuella trakasserier som ett gigantiskt problem.* (P96)

Argumentet kan också beskriva en aktivitet eller ett synsätt. Relativt ofta handlar det om någon form av skriftligt arbete. Ett sådant fall har vi i (5:92):

(5:92) Boel Westins utredning är en mycket kompetent bok om ett komplicerat ämne. **Den kastar ljus över Strindbergs berättarteknik och hans beläsenhet.** (P98)

I dessa senare fall framstår metonymin klart; i själva verket är det personen/personerna som skrivit boken etc. som kommer med ny information om något specifikt. I (5:91)–(5:92) är Agent- respektive Cause-argumentet markerat med rak fetstil, Phenomenon-argumentet med fet kursiv.

En genomgång av materialet visar att Phenomenon-argumentet, som står för det man får ytterligare information om, ofta anger något som i sig självt är oklart. Exempel ur materialet som kan citeras är "människans förhistoria" (P95) och "folkets öden och historia i Kungälv kommun" (P97). Inte sällan rör det sig om något som är uppsåtligt dolt eller hemligt. Detta antyds av exempel som "Hjalmarsonaffären" (P97), "de skumma affärerna" (P96) och "FMV-direktörens inblandning" (P96). Man kastar också ljus över något som är komplext i största allmänhet och därför oöverskådligt. Det kan t.ex. handla om "etnifieringens problematik" (P97), "det som sker i konsten" (P97) eller "balansgången mellan kaos och ordning" (P96).

Hittills har jag diskuterat den variation som är knuten till de externa argumentens rollbärare. Uttryckets definition, dvs. '(genom att uppmärksamma, ytterligare belysa e.d.) bidra med ytterligare information

om ngt', är också värd en kommentar. Som utgångspunkt för resonemanget kan följande belägg på *kasta ljus över ngt* tjäna:

- (5:93) Ger uppmärksamhet Finns det då inget positivt att säga om August? Jo, dem vi har talat med är litteratörskare och tycker att priset *kastar* ett välförtjänt *ljus över* bokfloden: - Pondera att Augustpriset inte fanns. Då skulle böckerna få ännu mindre uppmärksamhet, säger Cilla Ingvar. (P96)
- (5:94) En tidigare okänd kyrka från 1100-talets mitt är funnen vid en arkeologisk undersökning av Viby kloster utanför Sigtuna. - Nu stärks vår uppfattning att Viby är värt att gräva ut. Här finns åtskilligt att upptäcka som kan *kasta ljus över* Sigtunas historia, säger Sten Tesch, projektledare vid Sigtuna museum. (P97)

I exempel (5:93) handlar det i hög grad om att uppmärksamma något. Kopplingen till idiomets bokstavliga betydelse är här uppenbar. När man exempelvis med hjälp av en strålkastare riktar ljuset mot något särskilt hamnar detta lätt i fokus. Det får mer uppmärksamhet. Idiomets metaforik är tydlig. I exempel (5:94) är däremot en annan betydelsefaktor mer framhävd, nämligen bidragandet med mer information. Också denna betydelse kan kopplas till idiomets bokstavliga innebörd. Genom att belysa något föremål e.d. är det lättare att se detaljer hos detta som tidigare inte framstått lika tydligt. Handlingen bidrar alltså till att man får ytterligare information om det som står i sökarljuset.

Möjligen är den semantiska skillnaden mellan de olika exemplen ovan så avgörande att man i detta fall kan tala om polysemi. Uttrycket *kasta ljus över ngt* kan jämföras med det redan diskuterade idiomet *hänga i luften*, vilket jag betraktar som polysemt (se vidare avsnitt 4.1). *Hänga i luften* har två betydelser: (1) '(tyckas) vara nära förestående' respektive (2) 'vara osäkert'. Som exempel på betydelse 1 nämns bland annat att ett kvitteringsmål förefaller vara nära och på betydelse 2 att ett festivalprogram inte är helt klart. De två betydelseerna är utan tvivel relaterade till varandra. Båda betydelseerna inkluderar drag av ovisshet, eftersom det vid betydelse 1 är osäkert om något skall ske och vid betydelse 2 är oklart vilken form eller vilket innehåll något skall ha. Med andra ord har betydelseerna gemensamma nämnare, men samtidigt skiljer de sig åt. Det är heller inte särskilt svårt att fördela olika idiombelägg på de båda betydelsekategorierna.

Med idiomet *kasta ljus över ngt* är det delvis annorlunda. Såsom redan konstaterats innebär idiomet i exempel (5:93) att något visst fenomen uppmärksammas. Bland annat bidrar det omnämnda Augustpriset till att den stora mängd böcker som kommer ut lyfts fram.

Samtidigt belyser priset vilka de nya böckerna är och bidrar till att information om dessa sprids. Såväl den semantiska faktorn 'uppmärksamma ngt' som faktorn 'bidra med ytterligare information' är alltså aktuell. I (5:94) är det fråga om att sprida information. Samtidigt är den semantiska faktorn 'uppmärksamma ngt' också närvarande. I (5:94) gäller det således att bidra med ytterligare information om Sigtunas historia. Samtidigt innebär det faktum att man kastar ljus över Sigtunas historia att just den staden och vad som har skett där får mer uppmärksamhet. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att även om någon av de semantiska faktorerna är mer framträdande är också den andra aktuell. Det råder också en gradvis övergång mellan de fall där faktorn 'uppmärksamma ngt' är mer framträdande och de fall där faktorn 'bidra med ny information om ngt' betonas mest. Av dessa skäl väljer jag att inte betrakta uttrycket som polysem.

Avslutningsvis kan konstateras att skribenterna i ett antal fall uttryckligen betonar att det rör sig om 'ny' information genom att infoga bestämningen *nytt* i idiomet. I bl.a. följande belägg är idiomets form *kasta nytt ljus över ngt* avgörande:

- (5:95) Ett fynd av en primitiv käke i Georgien *har kastat nytt ljus över* människans förhistoria. (P95)
- (5:96) De nyligen upptäckta mottagarämnena för hiv *kastar nu ett helt nytt ljus över* vilka knep viruset använder för att smitta människor. (P98)

Detta samband mellan närvaron av en viss semantisk faktor och uttrycksmässig variation i form av en inskjuten bestämning (i exemplen angiven med fetstil), aktualiseras vid ett antal av de undersökta uttrycken. Bruket av uttrycken *kasta ljus över ngt* respektive *kasta nytt ljus över ngt* uppvisar exempelvis stora likheter med de två varianterna *blåsa liv i ngt* respektive *blåsa nytt liv i ngt*. Vid formen *blåsa nytt liv i ngt* betonas som sagt närvaron av den optionella semantiska faktorn 'på nytt' genom uttrycksmässig variation hos idiomet (se vidare i diskussionen kring *blåsa liv i ngt* ovan).

(19) **ligga ngn varmt om hjärtat**

De 97 beläggen på *ligga ngn varmt om hjärtat* ger innehållsmässigt sett ett enhetligt intryck. Uttryckets betydelse kan sägas vara följande:

ligga ngn varmt om hjärtat 'vara viktigt för ngn'
/främst om visst ämne, fråga el. verksamhet; med avs. på person/

Theme *ligger* *Experier varmt om hjärtat*.

I exempel (5:97)–(5:102) nedan återges några belägg som jag betraktar som typiska för hur idiomat brukar användas:

- (5:97) **Idrottsfrågorna** har alltid *legat* **Bo Lundgren** *varmt om hjärtat*. Han har bland annat ett förflutet som fotbollstränare för IFK Kristianstad som då pendlade mellan dåvarande division två och tre. (P98)
- (5:98) Som före detta skolminister *ligger* naturligtvis **skolfrågorna** *henne varmt om hjärtat*. - Barnens och ungdomarnas situation i Stockholm är inte tillräckligt uppmärksammas. (P95)
- (5:99) Naturskyddsföreningens arbete med att miljömärka varor *ligger* **Bo Thunberg** *varmt om hjärtat*. (P98)
- (5:100) En fråga **som låg** **Bror Hillbom** särskilt *varmt om hjärtat* var tunnelbanans konstnärliga utsmyckning. (P98)
- (5:101) **Ett forskningsområde** som *ligger* **henne** *varmt om hjärtat* är benskörhet. (P98)

Som synes har uttrycket två externa argument. Det ena argumentet har rollen Theme (markerat med rak fetstil i exemplen) och det andra rollen *Experier* (kursiv fetstil). *Experier*-argumentet betecknar nästan uteslutande en människa (eller en personekvivalent). I exemplen ovan markeras som synes *Experier*-argumentet av ett namn eller av ett personligt pronomen i tredje person. Precis som vid bruket av exempelvis idiomat *inte sticka under stol med ngt*, används uttrycket företrädesvis om någon annan än berättarjaget.

Rollbärarna för Theme-argumentet varierar, men som framgår av definitionstillägget rör det sig ofta om ett särskilt ämne eller en viss fråga. I exempel (5:97)–(5:101) ovan är det idrottsfrågor, skolfrågor, Naturskyddsföreningens arbete med att miljömärka varor, frågan om tunnelbanans konstnärliga utsmyckning (språkligt representerad av subjunktionen *som*) samt forskningsområdet benskörhet som engagerar. Men Theme-argumentet kan ibland representeras av animata eller mer konkreta nominalfraser. I följande belägg omtalas att en särskild ö är viktig för en viss person:

- (5:102) Fritiden tillbringade Folke Grandin ofta på Husarö i Stockholms skärgård. **Denna ö låg** **honom** sedan barnsben *varmt om hjärtat*. Han hade en grundlig kännedom om öns historia, natur och befolkning. (P97)

Några andra exempel på mindre typiska Theme-argument i materialet är hästen *Atom Knight* (P97) och pingisspelaren *J-O Waldner* (P97). När det rör sig om mindre typiska rollbärare av det antydda slaget, såsom levande varelser eller andra konkreta företeelser, är det snarast omständigheterna kring dessa som engagerar. Sätillvida rör det sig även i dessa fall om ganska typiska Theme-argument. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att den semantiska variationen hos detta idiom främst består i en växling mellan olika typer av referenter till de språkliga uttryck som markerar de externa argumenten.

(20) *lysa med sin frånvaro*

Ett annat idiom som också ger ett semantiskt enhetligt intryck är *lysa med sin frånvaro*. Uttrycket har följande betydelse:

lysa med sin frånvaro 'väcka uppseende genom att saknas vid en plats, en situation e.d. där personen e.d. ifråga förväntas vara närvarande'
/om person, föremål, företeelse e.d./

Cause lysar med sin frånvaro.

Uttrycket innebär alltså i de allra flesta fall att själva frånvaron av någon eller något väcker uppseende. Frånvaron är påfallande, eftersom närvaro är förväntad. I exempelvis följande belägg betraktas det som anmärkningsvärt att det inte säljs mat på en marknad:

(5:103) På marknaden *lyste livsmedlen med sin frånvaro*. Det var lättare att köpa sig ett sovjetiskt automatvapen av märket Kalasjnikov än ett kilo potatis. (P97)

I exempel (5:104) nedan konstateras istället att det saknas en helhetssyn och en samlad bedömning i Kommunikationskommitténs betänkanden och förslag. Avsaknaden av detta måste betraktas som uppseendeväckande.

(5:104) Låt oss redan inledningsvis slå fast: Resultatet av Kommunikationskommitténs (Komkom) arbete är bedrövligt. **Helhetssynen och den samlade bedömningen** *lyser med sin frånvaro* i Komkoms betänkanden och förslag. (P97)

Slutligen, i exempel (5:105) nedan, är det den svenske och den danske statsministerns frånvaro som väcker uppmärksamhet:

- (5:105) De 25 närvarande ledarna - bland andra **Sveriges och Danmarks statsministrar** *lyste med sin frånvaro* - enades om att utveckla samarbetet inom handel och investeringar. (P96)

Av de tre exemplen framgår att Cause-argumentens rollbärare kan ha olika egenskaper. Andra nominalfraser med samma funktion i materialet, såsom *de vuxna* (P95), *svampen* (P95), *vårvärmen* (P95), *nytänkandet* (P96), *revanschlustan* (P95) och *jämställdheten* (P95), visar egentligen bara att det är de mest skilda fenomen som kan fattas trots att man hade väntat sig att de fanns tillstädes. Sammanfattningsvis kan man alltså säga att den innehållsmässiga variationen hos detta idiom är begränsad och att den framför allt består i hur det externa argumentets rollbärare väljs. Den semantiska variationen är med andra ord språkligt sett ganska trivial.

(21) lägga korten på bordet

Betydelsen hos *lägga korten på bordet* kan beskrivas i följande ordalag:

lägga korten på bordet 'meddela viss hemlighållen information till större krets el. till allmänheten'
/om person el. organisation; ofta med avs. på omdiskuterat el. känsligt ämne/

Agent *lägger korten på bordet.*

Semantiskt sett är bruket av uttrycket enhetligt. Nedan återges tre exempel som illustrerar hur idiommet kan användas:

- (5:106) Det var i samband med förra vice statsministern Mona Sahlins kontokortsaffärer i höstas som det uppdagades att också Per Unckel under sin tid som utbildningsminister slarvat med sina kontokortsfakturor. Sammanlagt saknades kvitton för 58 630 kronor. Per Unckel tog då initiativ till en bred genomlysning av hur han använt regeringens kontokort och lade ner stor möda på att få fram kopior på de saknade verifikationerna. När **Unckel** sedan i november *lade alla kort på bordet* visade det sig att han använt tjänstekortet privat under en resa i Spanien och heller inte reglerat denna skuld. (P96)
- (5:107) - När konflikten och skrivierna tog fart skulle **styrelsen** *lagt alla korten på bordet*, men de vill inte låta andra få insyn i deras arbete. Det står inte rätt till. (P97)
- (5:108) Alfredo Astiz, utpekad som den marinofficer som sköt och allvarligt skadade Dagmar Hagelin i samband med gripandet, har aldrig ställts inför rätta och det är troligen inte möjligt att göra det nu eftersom han omfattas av den amnestilag som utfärdades redan under den förra

presidenten Alfonsins regeringstid. Däremot har han fällts i sin frånavaro av fransk domstol som ansvarig för mord på två franska nunnor. [...] Nyligen stod det klart att Astiz, som befordrades till kommandörkapten så sent som 1992, åter står på tur för en befordran. Detta har upprört den franske ambassadören som offentligt frågat om man måste vara mördare för att bli befordrad inom den argentinska flottan. Uttalandet har lett till att ambassadören blivit uppkallad till utrikesminister di Tella. Även om di Tella försökt minimera betydelsen av incidenten har den lett till att relationerna mellan Argentina och den nya franska regeringen blivit kyligare. [...] Den federala domstolen har tidigare försökt få flottan att *lägga korten på bordet*, men bara fått svaret att listorna på de försvunna är förstörda. (P95)

Kännetecknande för de tre exemplen, och övriga belägg på idiomets materialet, är att det alltid är en person eller personekvivalent (t.ex. i form av ett kollektiv eller en organisation) som meddelar någon form av information. Agenten är ofta språkligt manifesterad, som i (5:106)–(5:107). Vid infinitivkonstruktioner är Agent-argumentet undertryckt men kan härledas ur kontexten. I (5:108) är det naturligtvis flottan som skall lämna redovisning. Informationen, som framför allt riktar sig till en vidare krets eller till allmänheten, är av varierande slag. I exempelvis (5:108) är det fråga om de personer som försvann eller mördades under militärdiktaturen i Argentina. Men informationen kan också gälla en identitet bakom en pseudonym, ett återfall i alkoholmissbruk, byggandet av ett nytt kraftverk etc.

Det gemensamma draget hos de fenomen som informationen gäller består i att de tidigare varit okända eller medvetet dolda. Många gånger handlar det också om nya uppgifter i så kallade affärer, t.ex. ”GLAB-affären” (P96) och ”Boforsaffären” (P98). Ibland rör det sig mest om något som är pinsamt när det kommer fram, utan att vara riktigt laddad information. Så är det väl i (5:107) ovan. Med tanke på belägg som det i (5:106) exemplifierade skulle den semantiska faktorn ’hemlighållen’ eventuellt kunna anges som optionell i definitionen. Man kan dock ifrågasätta hur representativt exemplet är. I avsnitt 3.3.2 konstateras att skribenten kan ha lekt med uttryckets dubbeltydighet i detta belägg. Skribenten kan med andra ord ha haft såväl den bokstavliga som den idiomatiska betydelsen hos idiomets i åtanke när texten producerades. Det är möjligt att idiomets i princip alltid gäller redovisning av hemlighållen information. Om så är fallet, måste den innehållsmässiga variationen hos idiomets betraktas som mycket begränsad.

(22) lägga sista handen vid ngt

Ett annat uttryck vars innehållsmässiga variation är starkt begränsad är *lägga sista handen vid ngt*. Uttrycket har fått följande definition och definitionstillägg:

lägga sista handen vid ngt 'till slut bli färdig med ngt'
/om person; med avs. på ett kreativt arbete/

Agent *lägger sista handen vid Patient*.

Följande två exempel illustrerar hur idiommet brukar användas:

- (5:109) När jag ringde för att stämma möte svarade dottern att pappa är i källaren och arbetar. **Han lägger sista handen vid *novellsamlingen "Serenader"***, som ska komma ut i höst. (P98)
- (5:110) - Vi har märkt att vanliga ungdomar knappt vågar ha pengar i plånboken när de åker in till stan, säger Michael Lundh **som tillsammans med Ola Thunberg vid polisens underrättelseenhet just nu lägger sista handen vid *en större utredning om ungdomsgång i Stockholms län***. (P96)

Den som *lägger sista handen vid ngt* är alltid, såsom i exemplen ovan, en person eller personekvivalent (markeras med rak fetstil). En granskning av samtliga belägg visar också att Patient-argumentet utslutande anger någon form av kreativt arbete, och detta arbete är ofta av skriftlig art. I exempel (5:109)–(5:110) fungerar nominalfraserna *novellsamlingen "Serenader"* och *en större utredning om ungdomsgång i Stockholms län* som Patient-argument (fét kursiv). Andra exempel på skriftliga arbeten som anges i materialet är "sina memoarer" (P95), "det stora verket om Antarktis" (P95) och "sin avhandling om finansiell ekonomi" (P96). I några fall handlar det dock om att till slut bli färdig med någon annan typ av kreativt arbete. Det kan gälla ett helt nyuppfört bostadsområde, ett konfirmationsarrangemang samt naturvetenskapliga experiment. Det gemensamma för alla dessa fall är det faktum att det rör sig om något som under en tid varit under tillblivelse och som man fullbordar.

(23) reta gallfeber på ngn

Idiommet *reta gallfeber på ngn* uppvisar viss innehållsmässig variation i materialet. Uttryckets betydelse kan beskrivas i följande ordalag:

reta gallfeber på ngn 'väcka stark ilska hos ngn'
/om person, handling, uttalande e.d.; med avs. på person/

Agent alt. Cause *retar gallfeber på* Experierencer.

Det aktuella uttrycket innebär i samtliga fall ett åstadkommande av ilska eller vrede. En genomgång av beläggen visar också att man alltid *retar gallfeber* på en person (eller personekvivalent). Personen eller personekvivalenten ifråga svarar i utsagan mot ett Experierencer-argument. I exempel (5:111)–(5:113) nedan rör det sig i respektive fall om *konservativa katoliker*, *äldre japanska kritiker* och *badgäster* (kursiv fet stil i exemplen).

- (5:111) På Johannes Paulus II:s egen topplista över filmer finns några riktiga överraskningar: Ärkeateisten Luis Buñuels Nazarin från 1958 till exempel. Då ansågs Buñuel blasfemisk och direkt farlig, nu är mycket förlåtet. [...] Även **poeten och filmaren Pier Paolo Pasolini**, som oftast *retade* mer än *gallfeber på konservativa katoliker*, har fått postum absolution. (P96)
- (5:112) Vi har som grundprincip att försöka överföra texter så att de ligger så nära originalen som möjligt. [...] En 40-årig generationsförfattare som Haruki Murakami - **vars märkliga språkbehandling retar gallfeber på äldre japanska kritiker** - försöker vi överföra utan att peta för mycket i det som kännetecknar hans stil. (P96)
- (5:113) Som på 30-talet, då författaren Bengt Berg släppte några kanadagäss fria på sina ägor vid Kalmarsund. Ingen anade då att gässen skulle finna sig så väl till rätta i Sverige att det 1997 skulle finnas tusentals par spridda över hela landet. Att **de** skulle *reta gallfeber på badgäster* genom att skräpa ner och bekymra bönder genom att skada deras åkerjordar, var det heller ingen som visste. (P97)

Den innehållsmässiga variationen hos idiomets kan kopplas till det externa argument som antingen har rollen Agent (som i det första exemplet) eller Cause (som i de båda följande), i exempen markerade med rak fetstil, med andra ord beteckningen för den person (eller motsvarande) eller de omständigheter som orsakar ilskan hos Experierencer-argumentets rollbärare. En Agentroll urskiljs i de sammanhang då ett animat subjekt medvetet skapar irritation genom sitt handlande. I vissa fall är det säkerligen fråga om direkt provokation. I andra fall förefaller däremot provokationen vara mer omedveten. Det råder även viss variation vad gäller graden av avsiktlighet. Skillnaderna i fråga om medvetenhet och avsiktlighet framkommer i exemplen ovan. Gässen i exempel (5:113) kan knappast anklagas för att medvetet och avsiktligt skräpa ner. Pasolini i (5:111) var däremot troligen medveten om att

han skulle förarga, men var det något han avsiktligt eftersträvade? Det är väl ovisst vad han hade för intention. Samma iakttagelse gäller i stor utsträckning Murakami i (5:112). De tre exemplen väcker frågor beträffande de drag som brukar sägas känneteckna Agent respektive Cause och förhållandet mellan de två rollerna.

Skillnaderna mellan dessa båda roller kan verka tydligare än de i själva verket är. I avsnitt 4.4 konstateras att ett argument har en Agent-roll när dess rollbärare är initiativtagare till att ett förlopp äger rum, att en handling genomförs eller att ett tillstånd uppträder. Initiativet förutsetts vara avsiktligt och medvetet, och det brukar också finnas någon form av syfte med den handling som utförs. Agent-argumentets rollbärare är animat. Man kan t.o.m. säga att den prototypiska rollbäraren är mänsklig. I avsnitt 4.4 konstateras vidare att ett argument intar en Cause-roll när dess rollbärare är allmän orsak till att ett förlopp äger rum, en handling genomförs eller ett tillstånd uppträder. Upphovet är dock, till skillnad från hur det är när det rör sig om ett Agent-argument, inte avsiktligt och medvetet, och man kan heller inte tala om en uttalad intention bakom handlingen etc. Cause-argumentets rollbärare kan vara animat men är i normalfallet inanimat.

Vi återvänder nu till de tre exemplen (5:111)–(5:113) ovan. De kanadagäss som omtalas i (5:113) skräpar ner och retar gallfeber på badgäster och bönder. Nedskräpningen måste som sagt ses som icke avsiktlig, icke medveten och utan direkt mål. Kanadagässen är dessutom inte mänskliga. Med tanke på detta kan det aktuella argumentet i (5:113) sägas inneha en relativt prototypisk Cause-roll. I exempel (5:111)–(5:112) omtalas att Pasolini väckte ilska hos vissa katoliker och att Murakamis märkliga språkbehandling retat äldre kritiker. Dessa båda belägg skiljer sig åt med tanke på att rollbäraren i det första fallet är formellt animat (en person) och i det senare fallet inanimat (en persons språkbruk). I grund och botten är det dock Pasolinis respektive Murakamis konstnärliga uttryck som retar gallfeber på andra.

Kan då dessa betraktas som prototypiska Agent-argument? Rent formellt är detta omöjligt i det senare exemplet, men i båda fallen stöter man på likartade innehållsliga problem. Det är svårt att avgöra om de två konstnärerna med avsikt retar sin omgivning. Det är inte helt otroligt att Pasolini och Murakami uttrycker sig på sina respektive sätt för att de vill det och känner ett behov av det. Hur de två personerna uppfattas av sin omgivning kan vara mindre viktigt för dem. Troligen är de dock medvetna om att de förargar andra människor. Exemplen illustrerar att gränsen mellan de två rollerna inte är helt skarp.

(24) rinna ut i sanden

De 38 beläggen på *rinna ut i sanden* ger ett innehållsmässigt enhetligt intryck. I de olika exemplen har uttrycket följande betydelse:

rinna ut i sanden 'inte leda till något'
/om ngt, ofta en idé el. satsning/

Patient *rinner ut i sanden*.

Betydelsen 'inte leda till något' är också aktuell i följande exempel, som jag betraktar som typiska för idiommet:

- (5:114) EU har svårt att komma till skott i viktiga frågor. Alltid är det något land som sätter sig på tvären så att **förslagen rinner ut i sanden**. (P95)
- (5:115) På 1980-talet fanns det planer på en restaurang- och storköksskola och det gick så långt som till direkta förhandlingar mellan Samhall och företrädare för Frostavallen. Men **projektet rann ut i sanden**. (P95)
- (5:116) - I värsta fall återkommer de med ett höjt bud, men förhoppningsvis följer aktieägarna vår rekommendation och då **rinner affären ut i sanden**, säger Dybeck. (P97)

Uttrycket uppvisar stor homogenitet vad gäller det externa argumentets rollbärare. I exemplen ovan, och genomgående i materialet, markeras Patient-argumentet av en nominalfras som betecknar något inanimat. Med få undantag rör det sig om någon form av idé eller satsning. I exemplen (5:114)–(5:116) ovan fungerar nominalfraserna *förslagen*, *projektet* samt *affären* som Patient-argument. Det finns emellertid vissa avvikande fall, t.ex. följande:

- (5:117) - Jag hade flera års erfarenhet från IVA-arbete och blev erbjuden 13500 i månaden, berättar Ulrica. Ett skambud tyckte många. Plötsligt blev det blodigt allvar. Gränsen var nådd. **Arbetsglädjen höll på att rinna ut i sanden**. Arbetsgivaren lyssnade inte. Facket svek. (P97)

Det sista exemplet betraktar jag dock som mindre typiskt för användningen av just detta uttryck. Möjligen kan exemplet kopplas till en annan bild, nämligen sand som rinner ur ett timglas. Denna bild leder tanken till att något är på upphållningen eller håller på att ta slut. Det råder inget tvivel om att sanden kommer att ta slut i den övre behållaren, det är bara en fråga om när detta kommer att ske. I exempel

(5:117) verkar det på samma sätt handla om att det inte finns mycket arbetsglädje kvar; den håller på att ta slut.

(25) se dagens ljus

Idiomet *se dagens ljus* uppvisar betydande semantisk variation i materialet. De olika användningarna av uttrycket fångas i följande formulering:

se dagens ljus 'börja existera'
/om levande varelse, föremål, organisation e.d./

Patient alt. Result *ser dagens ljus*.

Den innehållsmässiga variationen hos idiomet har ett direkt samband med vad som markerar det externa argumentet. I vissa fall betecknar argumentet en levande varelse. Vanligen rör det sig om en människa, men det kan också vara ett djur. Som exempel kan jag nämna följande belägg:

- (5:118) Året därpå *såg en viss Svante Samuelsson dagens ljus*. (P96)
- (5:119) **Det första provrörsbarnet** *såg* visserligen *dagens ljus* redan för knappt 20 år sedan. Men det är under de senaste tio åren som assisterad befruktning blivit allt vanligare. (P97)
- (5:120) **Sveriges första infödda noshörningsbaby** *såg dagens ljus* i Kolmordens djurpark på lördagen. (P95)
- (5:121) Tre av dagens Derbyhästar är födda i Skaraborg. **Gossip** *såg dagens ljus* hos Kerstin Nordin i Lidköping. Replace Laday och Remington Crown är båda födda hos bröderna Roger och Roland Fredriksson i Tun mellan Lidköping och Grästorp. (P97)

I de två första exemplen handlar det om barn och i de två sista om djurungar som kommer till världen. I exemplen kan man med andra ord säga att *se dagens ljus* betyder 'födas'. I dessa fall får det externa argumentet enligt modellen den semantiska rollen Patient. Valet av roll motiveras av att den varelse som föds förändras genom det förlopp som anges av idiomet. I och med att barnet föds övergår det från att ha varit ett foster, som kan sägas vara en del av modern, till att bli en egen individ.

I andra fall måste argumentets rollbärare uppfattas som inanimat. Nedan följer några exempel på detta:

- (5:122) **Teddybjörnen** såg *dagens ljus* i USA 1903. Namnet fick den efter president Teddy Roosevelt och förspelet var en händelse 1902 då presidenten på ett besök i sydstaterna vägrat skjuta en bunden björn. (P97)
- (5:123) **Ett nytt parti** har sett *dagens ljus*. En samling disparata herrar och en dam har gått samman för att störta Dennispaketet i graven. (P96)
- (5:124) **En ny jätte på energiområdet** ser *dagens ljus* med en omsättning på 80 miljarder franc och 90 000 anställda. (P95)
- (5:125) **Stockholms blivande parkeringsautomater** såg på torsdagen *dagens ljus*. Det är en två meter hög upptill rundad historia i mörkt "Stockholmsgrön" färg. (P97)
- (5:126) Under de senaste decennierna har **en rad andra mäktiga san-gioveseviner** sett *dagens ljus* i Toscana. (P97)
- (5:127) **Ännu en nonsensutredning** såg *dagens ljus* på tisdagen. (P95)
- (5:128) Men sedan **lagen om återvinning av aluminiumburkar** såg *dagens ljus* 1982 har vår miljömedvetenhet stadigt vuxit. (P95)

Som synes är det här företeelser av mycket skiftande slag som på ett eller annat sätt blir till. Uttrycket *se dagens ljus* kan också sägas ha delvis olika betydelsenyanser i exemplen. Ibland, såsom i exempel (5:122) med teddybjörnen, motsvarar det snarast 'börja att tillverkas', samtidigt som detta exempel visar viss likhet – på ett överfört plan – med exemplen (5:120)–(5:121). Däremot har idiomets i exempel (5:128), som gäller en återvinningslag, i stort sett betydelsen 'träda i kraft'. I samtliga fall rör det sig dock om ett slags bildlig användning av betydelsen 'födas'.

Då ett barn eller ett djur ser *dagens ljus* är i viss mån idiomets bokstavliga betydelse tillämplig. När barnen kommer ut ur moderlivet ser de för första gången dagsljuset. Detta gäller givetvis inte då ett nytt parti etc. ser *dagens ljus*. Gemensamt för dessa senare exempel är istället att det externa argumentet kan sägas ha rollen Result. Denna analys motiveras av att det i exemplen inte handlar om levande varelser utan om någon form av produkt som skapas eller om ett resultat av ett arbete. Jag väljer också denna lösning i min avhandling.

Av resonemanget ovan framgår att idiomets kan ha delvis skiftande betydelse. De olika betydelsenyanserna inkluderas dock i den mer generella definitionen 'börja existera'. Såsom vid bl.a. *gå upp i rök*, har jag alltså valt en mer generell definition istället för att exempelvis formulera en kärnbetydelse med olika underbetydelser. En annan lösning väljer Järborg (2002:4), som beskriver betydelsen hos *se dagens ljus* på följande sätt: A 'börja leva (som självständig varelse)' /vid

sin födelse/ respektive B 'komma att skapas'/som (allmänt känd) färdig företeelse/. Det faktum att jag i fall som dessa använder mer generella definitioner leder till att inget av de aktuella uttrycken – ur mitt perspektiv – kan betraktas som polysema.

(26) slå mynt av ngt

Betydelsen hos *slå mynt av ngt* kan beskrivas på följande sätt:

slå mynt av ngt 'dra (ekonomisk) fördel av ngt'
/om person; med avs. på situation, handling, aktivitet e.d./

Agent *slår mynt av* Source.

Följande fem belägg kan tjäna som underlag för en diskussion kring hur idiomet brukar används:

- (5:129) I takt med att den belgiska ekonomin har försämrats och arbetslösheten ökat har de högerextremistiska strömningarna i landet tilltagit. Rony Pannels och Patsy de Ruyver är emellertid överens om att "det där" inte är något allvarligt samhällsproblem i Belgien. Det är, menar de, ett fåtal politiker och mindre grupper i samhället **som** försöker *slå mynt av samhällsmotsättningarna*. (P95)
- (5:130) Calvin Klein kallas inte "dofternas Steven Spielberg" för inte. Bättre än någon annan tolkar **han** och *slår mynt av tidens strömningar*. Med sin nya doft CK one, [...] lär han [...] ha åstadkommit den största kommersiella succén inom parfymbranschen någonsin. (P95)
- (5:131) Bandet var lojt och glädjefullt, gjorde vad de skulle, men inte en tum mer, inte en gitarrutflykt eller takt mer. Det lät som en hyfsad standardrepetition. [...] Men i korta stunder får vi ändå höra vad Jay-hawks egentligen kan. Som när **de** drar ut på sångerna och *slår mynt av sin samspelthet och musikalitet*; när kompet bara pågår och elgitaren för en kort minut håller ett vackert, intresserat samtal med fiolen. (P97)
- (5:132) Bill och Hillary Clinton har ansträngt sig till det yttersta för att ge sin dotter en normal uppväxt. Alla förfrågningar om intervjuer, bilder eller små anekdoter avvisas med ett bestämt nej. Andra politiker brukar inte dra sig för att *slå mynt av söta telningsar och familjegullande*, men den opinionsmedvetne Clinton avstod från dessa lättköpta poänger. (P97)
- (5:133) Det är [sic!] verkar vara fullständig hysteri kring O J Simpson-rättegången i USA. Människor har alltid dragits till den snackiga blandning av våld, sex och kändisskap Simpsonfallet uppvisar. Till det kommer det moderna kommersiella samhällets förmåga att *slå mynt av intresset*: T-shirts, dekaler och böcker går åt som smör en solig sommardag. (P95)

Som framgår ovan kombineras idiomet med två externa argument. Ett av dessa har i princip alltid rollen Agent. I exempel (5:129) ovan markeras Agent-argumentet av *som* (med syftning på *ett fåtal politiker* ...), och i (5:130)–(5:131) kan pronomen *som* *han*, (som syftar på *Calvin Klein*), och *de* (som syftar på medlemmarna i bandet *Jayhawks*) sägas vara det gemensamma Agent-argumentet i en samordnad konstruktion. I de två sista exemplen saknas utsatt subjekt i satsen, då idiomets verb har infinitivform.

Det andra argumentet har rollen Source (markerat med fet kursivstil). En genomgång av exemplen ovan visar att Source-argumentet kan representeras av nominalfraser med starkt skiftande betydelse. Som synes kan man slå mynt av "tidens strömningar", "sambhällsmotsättningarna", "samspelhet och musikalitet", "söta telningar och familjegullande" och "intresset". I princip allt som i någon mening kan göras lönsamt i något sammanhang kan komma ifråga.

Hittills har jag diskuterat uttryckets externa argument och i vilken mån de olika rollbärarna varierar. Men uttryckets definition, dvs. 'dra (ekonomisk) fördel av ngt', indikerar också viss variation beträffande den typ av fördel som uttrycket gäller. I materialet handlar det främst om att dra ekonomisk fördel av något som Source-argumentet står för. Denna betydelse är också urskiljbar i exempel (5:130) och (5:133) ovan. Betydelsen 'dra allmän fördel av ngt', som är aktuell i (5:129) och (5:131)–(5:132), är dock inte alls ovanlig. Idiomet används då om fördelar av mer allmänt slag (eller möjligen av ett annat specifikt slag än just ekonomiskt). Uttryckets betydelse kan alltså sägas vara mer allmängiltig i vissa fall.

Man kan också betrakta den semantiska skillnaden hos idiomet i de fem beläggen ovan som resultatet av ett byte av semantiska faktorer. I exempel (5:129) och (5:133) betyder *som sagt slå mynt av ngt* 'dra ekonomisk fördel av ngt'. I exempel (5:129) och (5:132) kan det istället sägas betyda 'dra politisk fördel av ngt', och i exempel (5:131) 'dra musikalisk fördel av ngt'. Dessa preciseringar måste man då sluta sig till ur kontexten. En liknande specificering av den angivna fördelen kan emellertid också åstadkommas genom en uttrycksmässig variation av idiomet. Denna kan exempelvis, såsom i (5:134)–(5:135) nedan, bestå i att idiomet har en inskjuten bestämning:

(5:134) Den israeliske utrikesministern, David Levy, *slog* omedelbart *politiskt mynt av tragedin*. (P97)

(5:135) Det akuta problemet inom äldrevården kan formuleras som "vanvård i livets slutförvar". Detta försöker nu vissa partier och politiker *slå politiskt mynt av* [...]. (P98)

I dessa exempel råder det inget tvivel om att den fördel det gäller är politisk. Det anges uttryckligen.

(27) *sopa ngt under mattan*

De 76 beläggen på *sopa ngt under mattan* har i materialet en viss innehållsmässig spännvidd. Den semantiska variationen återspeglas i uttryckets definition och definitionstillägg, som lyder enligt följande:

sopa ngt under mattan 'dölja el. på ngt sätt försöka undvika el. negligera ngt'
/om person; ofta med avs. på ngt problematiskt, obehagligt e.d./

Agent *sopar* Affected *under mattan*.

Som synes används uttrycket i normalfallet på följande sätt: en person eller personekvivalent agerar för att försöka slippa ta itu med något som av ett eller annat skäl betraktas som besvärande. Uttrycket har två externa argument, dels ett med rollen Agent, dels ett med rollen Affected. Följande belägg kan betraktas som typiska:

- (5:136) NEW YORK: Abortfrågan intar plötsligt återigen den politiska scenen i USA. **Det republikanska partiet** hade hoppats kunna *sopa aborterna under mattan* inför nästa presidentval men nu har den viktiga kristna högern dragit fram abortfrågan genom ett ultimatum till partiet. (P95)
- (5:137) **Socialdemokraterna** försöker tysta debatten och *sopa EMU-frågan under mattan*. Det finns sannerligen ingen som helst anledning för övriga partier att agera städgumma i det arbetet. (P97)
- (5:138) [En lång rad av skandaler] Skandalen kring Ölslanda är bara en enda i en lång rad av skandaltransaktioner, **som skiftande makthavare** har försökt *sopa under mattan* i Lerums kommun. Aspenäsgården, Vattenpalatset, Lerumbostäder, Centrumhuset, för att blott nämna några i raden, har kostat multimiljoner. (P98)
- (5:139) Näringsdepartementets statssekreterare Lars Rekke var i Moskva bara några dagar före statsbesöket, och regeringen trodde att man avstyrt de ryska propåerna om en uppgörelse. Men Boris Jeltsin struntade i svenskarnas försök att *sopa den politiskt känsliga frågan under mattan*. Han tog upp den med full kraft under tisdagens samtal med statsminister Göran Persson och krävde på presskonferensen öppet att ett avtal skulle förhandlas fram under natten. (P97)

- (5:140) Samper anklagades för att ha stoppat pengar ur partikassan i egna fickor, urkundsförfalskning, valfusk och för att ha försökt *sopa hela affären under mattan*. (P96)

En genomgång av materialet visar att det rent konkret är relativt skilda ting som man försöker sopa under mattan. I de allra flesta fall rör det sig dock om något som betraktas som känsligt. I exemplen ovan handlar det om "aborterna", "EMU-frågan", "den politiskt känsliga frågan" och "hela affären". Genom en syntaktisk operation är det i (5:138) *som* (med syftning på *en lång rad skandaltransaktioner*) som bildar Affected-argument till idiommet.

I många av exemplen ovan innebär *sopa ngt under mattan* helt klart att man försöker dölja något. I exempel (5:140) försöker man tysta ner att pengar otillbörligt använts ur partikassan. Vidare har i exempel (5:138) olika makthavare försökt dölja ett antal skandaltransaktioner. I andra fall handlar det snarare om att 'undvika' något. Exempel (5:136) utpekar en politiskt känslig fråga ("aborterna"). I exempel (5:139) försöker svenska politiker att komma ifrån just "den politiskt känsliga frågan", och i (5:137) försöker socialdemokraterna att slippa debattera "EMU-frågan". Denna semantiska variation hos idiommet kan kopplas till de rollbärare som uppfattas som Affected. Medan man försöker undvika en fråga eller ett ämne som kan vålla problem, försöker man dölja något obehagligt som redan inträffat, t.ex. en "affär" (dvs. någon form av skandal). I detta fall leder den skiftande verkligheten till delvis olika betydelsenyanser hos idiommet.

Det finns en del exempel där *sopa ngt under mattan* inte på samma sätt innebär ett aktivt ställningstagande med konkreta åtgärder som följd. Uttrycket betyder då närmast 'negligera'. Betydelsen 'negligera' framhålls för övrigt i *SAOB* (1898– s.v. *sopa* S8886), där *sopa ngt under mattan* anges betyda '(försöka) gömma undan l. (låtsas) negligera ngt'. Nedan följer några exempel där uttrycket kan sägas betyda just 'negligera':

- (5:141) Barn på mellanstadiet behöver någonstans att träffas på eftermiddagarna när föräldrarna jobbar. Per Hedberg trodde att den nya barnomsorgslagen skulle innebära detta och att Jakob äntligen skulle få tillgång till en fritidsklubb. "En glömd grupp" Barnen mellan tio och tolv år är en glömd grupp. De ska kunna klara sig själva och **barrens egna behov** är lätta att *sopa under mattan*. (P95)
- (5:142) Nu kommer tidernas chans för det unga rock-Trelleborg att få medverka på en skiva. Alla kommunens dokumenterat många band får nämligen möjlighet medverka på en samlingskiva som kommer ut lagom till jul. [...] - Skivan ska innehålla all slags musik som spelas av Trelleborgsband [...], förklarar Jeppsson och Florin. [...] 10-15

band kan medverka på plattan och principen ”först till kvarn” gäller. [...] Behöver lyft - Vi vet själva vilka drömmar alla band när att få komma ut på skiva och vad det betyder att få chansen. Detta är också en satsning för att lyfta upp de ungas musik. I Trelleborg har **den** länge haft en tendens att *sopas under mattan*. Satsningar sker på annat, anser Jeppsson och Florin. (P95)

I dessa fall kan man alltså säga att ”barnens egna behov” respektive ”en satsning för att lyfta upp de ungas musik” (egentligen pronomen *den* med syftning på den just nämnda satsningen) har fått stå tillbaka eller har glömts bort, medvetet eller omedvetet. Till skillnad från då idiomet betyder att man försöker dölja eller undvika något, saknas vid betydelsen ’negligera’ ett syfte med den handling som anges av idiomet. I dessa fall framstår Agent-argumentet mindre tydligt. Samma effekt uppstår när idiomet passiveras utan att Agent-argumentet markeras.

(28) **sticka ut hakan**

Såsom framgår av avsnitt 4.7 har jag valt att ge idiomet *sticka ut hakan* följande definition och definitionstillägg:

sticka ut hakan ’medvetet riskera att utsätta sig för kritik genom att hävda ngt’
/om person/

Agent *sticker ut hakan*.

Uttrycket ger semantiskt sett ett förhållandevis enhetligt intryck. I materialet handlar det så gott som alltid om en person (eller person-ekvivalent) som genom att hävda något mer eller mindre kontroversiellt riskerar att utsätta sig för kritik från sin omgivning. Så är också fallet i följande exempel:

- (5:143) **Anders Clason** har *stuckit ut hakan* och sagt att han inte gillar fotboll, avskyr all sport. Att han trodde att Blåvitt var ett tvättmedel. – Visst är det konstigt att det är fult att säga att man inte tycker om sport, när det är helt okej att tycka illa om konst och opera, säger han. (P98)
- (5:144) En kvinna med klös i, anser NTF:s informationschef om sin VD. En kvinna som fick männen i vägverkets ledning att sätta kaffet i halsen när hon premiärtalade för ett år sedan. - Jag var väl inte odelat pole-rad, kommenterar Brittmari Utterström. Men det jag sade gav resultat. Det behövs att **någon sticker ut hakan**, säger vad som är fel och kommer med konstruktiv kritik! (P97)

- (5:145) [...] En av kristdemokraternas toppolitiker, Anders Andersson, vill ha en borgerlig regering utan moderaterna. I en debattartikel i kommande nummer av Kristdemokraten *sticker han ut hakan* genom att förorda en "norsk" lösning. – Det är viktigt att påpeka att det inte bara finns en lösning på regeringsfrågan, utan flera. (P98)

Det finns dock exempel på att man kan "sticka ut hakan" på andra sätt än genom att muntligen eller skriftligen hävda något. Ett exempel:

- (5:146) Det är Formmuseets vänner **som** med utställningen Forum för Form *sticker ut hakan* för att skapa ett debattforum om formgivning. Strävan är att Stockholm i likhet med många andra metropoler skall ha ett designmuseum. (P98)

I (5:146) uppges "Formmuseets vänner" *sticka ut hakan* genom sin utställning "Forum för Form". Idiometts fast etablerade betydelse gör att man får intrycket av att utställningen i något avseende är provokativ.

(29) stirra sig blind på ngt

Idiomet *stirra sig blind på ngt* uppvisar begränsad innehållsmässig variation. I materialet har uttrycket följande betydelse:

stirra sig blind på ngt 'koncentrera sig alltför mycket på ngt (på bekostnad av ngt annat)'
/om person; ofta med avs. på en siffra eller annan form av exakt uppgift; med avs. på annat faktum, tillstånd etc./

Agent *stirrar sig blind på* Phenomenon (på bekostnad av non-Phenomenon).

Betydelsen 'koncentrera sig alltför mycket på ngt' framhävs exempelvis i följande fall:

- (5:147) Läkarna måste göra en bedömning av hela människan, inte *stirra sig blinda på* blodtrycket. (P96)
- (5:148) TI:s styrelseordförande Peter Eigen [...] säger att man inte skall *stirra sig blind på* att u-länderna toppar listan över länder med korruption. Ofta är det stora multinationella företag som för in mutor som affärsmetod. (P96)

I exempel (5:147) varnas det således för att alltför stor uppmärksamhet ägnas åt patientens blodtryck, medan (5:148) påtalar risken med att

fästa för stort avseende vid uppgiften att u-länderna toppar listan över länder med korruption. Underförstått i båda fallen är det väl att man därmed förbiser något annat viktigt. I det första fallet anges ju inledningsvis det bättre alternativet att läkarna skall göra en total bedömning. I det andra fallet tillfogas i den följande meningen en kommentar som ger vägledning om en annorlunda analys.

Det språkligt homogena intryck som idiomet ger kan i hög grad kopplas till uttryckets externa argument och deras respektive rollbärare. I normala fall kombineras *stirra sig blind på ngt* med två (eller möjligen tre) externa argument. Det första av dessa har rollen Agent och avser den som aktivt ägnar stor uppmärksamhet åt ett angivet fenomen. Agent-argumentet kan representeras av en beteckning för en person, såsom i (5:149), eller en personekvivalent, såsom *regeringen* i (5:150). I huvuddelen av beläggen anges dock Agent-argumentet med hjälp av pronomenet *man*. Så är också fallet i (5:151)–(5:153).

- (5:149) Ned Carter rekommenderar alltså handlare att ta efter hans metod för att få ner svinnet i butikerna. Men **de flesta handlare** *stirrar sig blinda på* att öka omsättningen för att få högre vinster. (P97)
- (5:150) Nils Holst varnar för att **regeringen** *stirrar sig blind på* ett budgetår i taget. (P96)
- (5:151) Därför får **man** inte *stirra sig blind på* kortsiktiga effekter. (P96)
- (5:152) **Man** *stirrar sig blind på* vinstskatten för företag på 28 procent, som tydligen är internationellt sett ganska låg. (P97)
- (5:153) **Man** skall inte heller *stirra sig blind på* de höga terminsavgifterna: vid de flesta högre skolor finns möjligheter till stipendier [...]. (P97)

Idiomet används uppenbarligen gärna för att formulera en allmän förhållningsregel. Av exemplen framgår också ett annat drag som är kännetecknande för uttrycket, nämligen att det ofta är negerat. I många belägg handlar det alltså om att man inte ska koncentrera sig för mycket på något speciellt.

Det andra externa argumentet har rollen Phenomenon. Också detta argument – som markerar det som står i fokus för uppmärksamheten – ger ett i hög grad enhetligt intryck. Ofta antyds någon form av exakt information. I materialet finns dock inga exempel på att det tredje argumentet, som skulle ha rollen non-Phenomenon, realiseras på ett tydligt sätt.

(30) stå högt i kurs

Bland de idiom som har påtagligare innehållsmässig variation återfinns *stå högt i kurs*. Jag har valt att ge uttrycket följande definition och definitionstillägg:

stå högt i kurs 'vara (ekonomiskt) högt värderad'
/om person, aktivitet, föremål, ämne e.d.; hos person/

Theme *står högt i kurs* hos Experiencer.

Uttrycket används i princip alltid om något som uppskattas av en ankydd person eller personekvivalent. Det som uppskattas har rollen som Theme-argument, och den som uppskattar har i exempelsatsen ovan betecknats som Experiencer. Theme-argumentet varierar mycket. Denna variation belyses av följande exempel:

- (5:154) Vi kom att prata om det häromdagen vid en konferens där många av deltagarna var kommunala förtroendemän. Jag var där för att tala om journalistrollen. **Den stod inte högt i kurs hos många av dem.** - Journalist, jaha, hmmm. Såna skall man akta sig för. (P97)
- (5:155) **Stillebenmåleri** står väl knappast högt i kurs **bland dagens unga konstnärer**. Men Ingela Johansson hör till dem som går emot strömmen. (P96)
- (5:156) Södra Latin har i valet av sina program bland annat fullföljt en anrik tradition i läroverkets historia. För **estetik eller läran om skönhet och konst** har alltid *stått högt i kurs* **bland såväl dess lärare som elever**. (P97)

I exemplen är det så skilda saker som "journalistrollen" (i satsen anaforsiskt utpekad med hjälp av pronomenet *den*), "Stillebenmåleri" och "estetik eller läran om skönhet och konst" som (inte) värderas högt. Några andra exempel som också illustrerar variationen mellan de nominalfraser i materialet som kan fungera som Theme-argument till idiomat *stå högt i kurs* är "FN" (P96), "schack" (P96), "ryska militärordnar" (P97) och "småfåglar som flugsappare och törnskator" (P95). Gemensamt för alla dessa uttryck är att de står för något som i en viss kontext kan göras till föremål för någon form av värdering.

Redan definitionen 'vara (ekonomiskt) högt värderad' indikerar genom sin optionella faktor (angiven inom parentes) viss variation hos uttryckets betydelse. Variationen består i en glidning mellan att vara just ekonomiskt högt värderad och, det vanligare, att vara högt värderad i största allmänhet. Variationen kan delvis kopplas till Theme-

argumentet. När det handlar om att vara ekonomiskt högt värderad anger argumentet ofta någon form av handelsvara. Betydelsen 'vara ekonomiskt högt värderad' skulle, i enlighet med Järborg (1996:27), kunna betraktas som idiomets kärnbetydelse, och 'vara högt värderad (i största allmänhet)' som en underbetydelse eller utvidgning till denna. Man kan betrakta glidningen från betydelsen 'vara ekonomiskt högt värderad' till 'vara högt värderad (i största allmänhet)' som en form av generalisering. Se vidare Järborg (2003:44) om lexem vars betydelse generaliseras på grund av bortfall av betydelsefaktorer.

(31) stå på egna ben

De 100 beläggen på idiomet *stå på egna ben* uppvisar viss semantisk variation. Den innehållsmässiga variationen framgår av uttryckets definition och definitionstillägg, som lyder:

stå på egna ben 'klara sig själv'
/om person, organisation e.d./

Agent alt. Phenomenon *står på egna ben*.

Oberoende och självständighet är av central betydelse när detta idiom används. Olika nominalfraser kan fungera som argument till idiomet, men som regel betecknar de en person eller en personekvivalent. Ibland rör det sig om en organisation, konkreta och abstrakta föremål eller företeelser. Några citat ur materialet är "partiet" (P98), "varje princip" (P98), "dikter" (P98), "Frödings mystik" (P96) samt "hans argument" (P96).

En genomgång av materialet visar att oberoendet kan vara av olika slag. I vissa av beläggen handlar det i hög grad om ett ekonomiskt oberoende. Ett par av dessa belägg återges nedan. I det första är Agentargumentet utsatt, i det andra undertryckt i samband med en infinitivkonstruktion.

- (5:157) –Bidragen är ju lite konstgjord andning. Ett år klarar man sig med de bidrag man får, drar de sedan in dem går det inte, säger Birgitta Jansson. Thord är inte lika negativ till bidragen men ser också han värdet av att **skärgårdsborna** kan *stå på egna ben*. (P97)
- (5:158) Några bidrag har företaget aldrig fått och det finns ett principiellt motstånd. Det är viktigt att *stå på egna ben*. (P97)

Dessa belägg är också typiska på så sätt att ordet *bidrag* förekommer i uttryckets kontext. Andra gånger, såsom i exemplen nedan, kan det istället röra sig om en organisatorisk, politisk, social, känslomässig eller språklig självständighet. I dessa fall är Agent-argumentet mindre självklart.

- (5:159) I praktiken *står det unga Irland på egna ben*. De bryter med sociala, kulturella och religiösa konventioner, de utgör den första, någorlunda, emanciperade generationen och de har en internationell referensram. (P97)
- (5:160) Kort sammanfattning av läget: Ärkebiskopen styr över en stor organisation **som** om några år för första gången i modern tid skall *stå på egna ben*. (P95)
- (5:161) Om det är sant att man blir fotbollsfan för sina synders skull, då måste Nick Hornby ha varit ett hemskt barn. I boken Fever Pitch [...] skildrar han sin kärlek till Arsenal som en närmast tvångsmässig reflex. När Arsenal leder ligan är livet på topp, och vice versa. Inlevelsen är total, distansen minimal. Av boken med samma namn blev det först en framgångsrik teaterpjäs och nu kommer alltså filmen, **som** lyckligtvis *står helt på egna ben*. (P97)

Den semantiska roll som det externa argumentet kan sägas ha måste dock kommenteras ytterligare. I ett antal exempel handlar det sålunda om en person som på eget initiativ bestämmer sig för att klara sig själv. Det kan vara i ekonomiskt eller något annat avseende. När det externa argumentet markeras av en sådan person har argumentet rollen Agent. I andra fall rör det sig om en personekvivalent som t.ex. ett visst parti som är eller vill vara obereonde. Det kan också som i (5:159) vara "det unga Irland" vilket avser yngre personer som bor på Irland. I dessa fall rör det sig alltså om metonyma användningar. Också i dessa fall kan argumentet sägas ha rollen Agent.

Det finns också belägg där det inte är lika klart att det rör sig om rollen Agent. Som exempel kan (5:161) ovan nämnas. I exemplet omtalas att en film står på egna ben. Med detta menas att filmen inte helt följer innehålllet och upplägningen i den bok som filmen är baserad på. Den omtalade filmen kan knappast ses som avsiktlig initiativtagare till det tillstånd som anges av idiommet och av detta skäl är det svårt att betrakta det aktuella argumentet som Agent. Man skulle då kunna säga att argumentet har rollen Phenomenon. Samtidigt kan filmen sägas representera den eller de personer som gjort filmen, och dessa människor är onekligen initiativtagare till att filmen har den form den har. Man kan alltså i viss mån argumentera för metonymi i detta fall, och i så fall skulle vi även här kunna ha rollen Agent. Ännu en gång aktualiseras det problem som består i att de kännetecken som

är grundläggande för rollen Agent kan manifesteras i olika grad och att rollen gradvis övergår i andra semantiska roller.

(32) sätta käppar i hjulet för ngt

Uttrycket *sätta käppar i hjulet för ngt* uppvisar innehållsmässig variation på flera punkter. Den semantiska variationen reflekteras i idiomets definition och definitionstillägg, som är följande:

sätta käppar i hjulet för ngt '(avsiktligt) vålla (oöverstigligt) hinder för ngn el. ngt'
/om ngn el. ngt; ofta med avs. på verksamhet, utveckling etc./

Agent alt. Cause *sätter käppar i hjulet för* Affected.

Uttrycket avser alltså i stora drag vållandet av någon form av hinder eller problem. Som synes konstrueras uttrycket med två externa argument: dels markeras någon eller något som orsakar själva problemet, dels någon eller något som hindras. Det senare argumentet har rollen Affected. I normalfallet är detta arguments rollbärare ett inanimat substantiv. Den roll som det första argumentet innehar kan dock sägas variera. I vissa fall har argumentet rollen Agent och i andra fall rollen Cause. Då det handlar om ett avsiktligt och medvetet vållande av besvär har det externa argumentet rollen Agent. Som exempel kan följande belägg anföras:

- (5:162) Likgiltig Saddam Hussein ger sig inte, anmärker Bohusläningen (lib): Han har inte visat den samarbetsvilja som kunde förutsättas av den som förlorade kriget 1991. **Han** har gång efter annan *satt käppar i hjulet för FN och dess vapeninspektörer*. (P96)
- (5:163) [Hård kritik mot amerikanskt veto] [...] USA:s första veto i FN på fem år försvaras med att FN inte är rätta platsen för en diskussion om Jerusalem. Men det ledde till hätska reaktioner - nämligen att **USA** nu *sätter käppar i hjulet för den fredsprocess landet annars brukar ta åt sig äran av*. (P95)

Kännetecknande för (5:162) är att den som avses med det externa Agent-argumentet, dvs. pronomenet *han* (som syftar på "Saddam Hussein"), på ett avsiktligt sätt försöker vålla hinder för FN och dess vapeninspektörer. Det finns alltså i detta fall ett syfte bakom handlingen. I exempel (5:163) omtalas att USA hindrar en viss process,

närmare bestämt arbetet med att försöka skapa fred mellan israeler och palestinier. USA är här medveten initiativtagare till den handling som anges genom idiomet och det externa argumentet har därför rollen Agent.

I andra fall markerar det externa argumentet inte lika tydligt en medveten initiativtagare till det hinder som uppstår. Nedan återges två sådana belägg:

- (5:164) Biogasvännerna befarar dock att **lättköpt rysk naturgas sätter käppar i hjulet för utveckling av andra dyrare förnybara energikällor - som vindkraft och solenergi.** (P97)
- (5:165) I sakfrågan uppgavs parterna ha kommit överens. Men **formalia satte käppar i hjulet.** Den bosniska regeringssidan vill att staten Bosnien-Hercegovina protokollärt skall framhåvas. Serbiska republiken inom Bosnien bör ges lägre status. Bosnienserberna önskar däremot att deras republik betraktas som så självständig som möjligt. (P96)

Kännetecknande för dessa belägg är att varken ”lättköpt rysk naturgas” eller ”formalia” på ett avsiktligt eller medvetet sätt kan skapa någon form av hinder eller problem. I dessa fall handlar det om något som bara får till följd att ett besvärande hinder uppstår. Det externa argumentet har då rollen Cause. Som framgår av exempel (5:165) och dessutom av exemplen (5:166) och (5:168) nedan, är Affected-argumentet inte alltid realiserat (men i de fyra redan anförda exemplen markerade med fet kursivstil).

En genomgång av samtliga belägg visar också att det hinder som vållas kan vara olika störande. I vissa fall kan hindret sägas vara oöverstigligt, medan det i andra fall endast är mer eller mindre besvärande. En konsekvens av detta är att den semantiska faktorn ’oöverstigligt’ anges inom parentes i definitionen. Variationen vad gäller intensitet framkommer i dessa tre exempel:

- (5:166) Statsminister Ingvar Carlsson har knappt hunnit hem från Bonn förrän det är dags att packa väskan igen. Nu står Lettland på programmet, det besök som ställdes in i sista stund i april. Då **satte en extra ekonomisk debatt i riksdagen käppar i hjulet.** Under fredagen genomförs så Lettlandbesöket. (P95)
- (5:167) Folkpartiet har hela tiden sagt nej till avgifter på återvinningscentralerna, just därför att vi är rädda om naturen och om vår stad. Tanken med återvinningscentraler är att uppmuntra till återvinning. Hur det rimmar med att ta betalt för besöken förstår jag inte. Som Michael Greenberg konstaterar - denna verksamhet bör inte vara avgiftsbelagd, därför att **det sätter käppar i hjulen för alla som miljömässigt försöker att ta ett steg i rätt riktning.** (P98)

- (5:168) Lagmaskinen Djurgården går på högvarv. Krossar och maler ned allt i sin väg. I söndagens derby i elitserien *satte AIK käppar i hjulen* men de höll inte för trycket hela vägen. Serieledande Djurgården vann ändå till sist med 3-2 (0-0, 2-1, 1-1). (P95)

I (5:166) sätter den extra ekonomiska debatten stopp för Carlssons besök i Lettland. Visiten blir inställd. I (5:168) däremot vållar AIK problem för Djurgården, men motståndet är inte kraftfullt nog för att Djurgården helt skall hejdas. Det sistnämnda laget vinner ändå till slut. Slutligen, i exempel (5:167), är det till viss del oklart vilken konsekvens hindret har. Frågan är om avgiften hindrar och därmed minskar människors benägenhet att slänga skräp på återvinningscentraler. Det är också möjligt att avgiften helt stoppar folk från att gå till de nämnda centralerna med sitt avfall. Följden av hindret är med andra ord inte helt klar.

Sammanfattningsvis råder det således viss variation beträffande uttryckets intensitetsgrad. Hur uttrycket tolkas beror i slutändan på den aktuella kontexten. I detta fall ligger det mycket i Clauséns (1996:37) konstaterande att den fulla innebörden hos ett idiom kommer fram först i en kontext. Resonemanget kan jämföras med den diskussion som förs kring kontextens inverkan på ords betydelser hos bl.a. Waldron (1967:61), Lyons (1968:410) och Ullmann (1962:48–53).

(33) *ta bladet från munnen*

Betydelsen hos idiomet *ta bladet från munnen* framgår av följande definition och definitionstillägg:

ta bladet från munnen '(efter att ha hållit tyst) säga rent ut vad man tycker eller vet'

/om person; ofta med avs. på ngt som andra håller tyst om/

Agent tar bladet från munnen.

Som synes är det alltid en person (eller en personekvivalent) som tar bladet från munnen. En genomgång av materialet visar att uttrycket i många fall används om politiker eller andra officiella personer, vilket säkert har att göra med att det mest är i sådana fall nyheten kommer i tidningarna. I följande belägg är det "den nye premiärministern Alain Juppé", "jag" (närmare bestämt "försvarsminister Thage G Peterson") samt "Margareta Winberg, jordbruksminister" som står bakom uttalandet:

- (5:169) Som utrikesminister var den nye premiärministern Alain Juppé nämligen en av de få västledare **som tog bladet från munnen** och inskröpte att rådande förhållanden inte kan tolereras. (P95)
- (5:170) Före försvarsministern Anders Björck ägnar sig åt lumpna personangrepp och nidbilder av verkligheten. Försvarsmakten får betala dyrt för moderaternas lättsinne och en försvarsekonomi på krita. Så uttryckte sig försvarsminister Thage G Peterson när han på tisdagen höll tal vid Folk och Försvars regionala konferens i Luleå. - Anders Björck har nyligen i riksdagen riktat oförskämda angrepp på mig. **Jag tvingas ta bladet från munnen.** (P96)
- (5:171) **Margareta Winberg, jordbruksminister och utpekad som en av flera tänkbara kandidater till partiordförandeposten efter Ingvar Carlsson**, ska *ta bladet från munnen* på Socialdemokratiska kvinnoförbundets kongress i Göteborg i dag, lördag. (P95)

Det externa argumentet kan således tilldelas rollen Agent. Oftast säger vederbörande sitt hjärtas mening. Så är fallet i följande exempel:

- (5:172) Uppenbart sviktar förtroendet för hennes möjligheter att avhålla sig från alkoholen. Mats Åstrand, ordförande i Västra Skåne, är en av de första **som tar bladet från mun** och kräver hennes avgång. Fler lär följa hans exempel inom de närmaste dagarna. (P97)
- (5:173) I en debattartikel i DN i veckan **tog fyra ministrar**, däribland invandrarminister Leif Blomberg och justitieminister Laila Freivalds, äntligen *bladet från munnen* och krävde bättre tillämpning av lagarna mot just rasism och nazism. (P95)

Andra gånger, såsom i exempel (5:174)–(5:175), är det snarare fråga om att meddela vad man vet:

- (5:174) När Bildt tillträdde som statsminister markerade han skillnaden mellan socialdemokrater och moderater. Bildt plockade in ubåtshöken Emil Svensson i sin utrikes-och säkerhetspolitiska stab. Hos utrikesminister Margareta af Ugglas placerades FOA:s Ingemar Dörfer, även han med en hög profil i ubåtsfrågor och författare (dold bakom pseudonym) till skönlitterär ubåtsbok. **Bildt tog också bladet från munnen** - det var ryssarna som var inkräktare. (P95)
- (5:175) I gårdagens Aftonbladet anklagar nämligen Jan Guillou Dagens Nyheter för att ha lurat världspresen att vidarebefordra följande nyhet: "att Sverige var ledstjärna för det nazistiska Tyskland, att 60 000 svenskar tvångsteriliserats av rasmässiga skäl, att denna hemska sanning varit nedtystad i Sverige ända tills **DN tog bladet från munnen** etc." (P97)

I vissa fall, såsom i (5:176) nedan, handlar det dock om en kombination av att tycka och att veta.

- (5:176) Frågan är inte om, utan när, de sociala förändringarna kommer. Mot den bakgrunden är Muf-ordföranden Thomas Idergards debattartikel (DN 2/12) en lättnad. **Partiföreträdare som besitter insikt om de nuvarande systemens ohållbara konstruktion måste ta bladet från munnen.** (P97)

I några belägg spelar också de semantiska faktorerna 'efter att ha hållit tyst' och – kanske framför allt – 'det andra håller tyst om' in på ett viktigt sätt. Detta är bl.a. tydligt i (5:173), där de fyra ministrarna "äntligen" säger ifrån. En trolig orsak till att dessa faktorer är aktuella är att det som sägs rent ut relativt ofta är känsligt eller negativt laddat. Inte sällan leder Agentens initiativ till någon form av uppgörelse.

(34) ta ngt med en nypa salt

Idiomet *ta ngt med en nypa salt* ger semantiskt sett ett enhetligt intryck i materialet. Uttrycket kan sägas ha följande betydelse:

ta ngt med en nypa salt 'välja att bedöma ngt med (viss) reservation'

/om person; med avs. på ngt, gärna ngn form av uppgift eller annan persons bedömning/

Agent *tar* Phenomenon *med en nypa salt*.

I materialet är uttryckets Agent ofta utelämnad, och många gånger sammanfaller utelämnningen med att uttrycket har passiv form (jfr Toporowska Gronostaj 1996:60; se vidare i avsnitt 7.5.3). Så är också fallet i detta belägg:

- (5:177) Som vanligt när det gäller kometer är förväntningarna högt uppskruvade. Och som vanligt bör alla förutsägelser om ett sprakande himlafenomen med en lång svans som sträcker sig över halva natt-himlen, *tas med många nypor salt*. Kometer är nämligen luriga rackare som inte alls tar hänsyn till jordbornas behov av nattliga skådespel, utan oftast helt diskret far förbi vår planet utan att göra särskilt mycket väsen av sig. (P97)

I detta fall anges inte explicit vem det är som ska ta de i exemplet nämnda förutsägelserna med en nypa salt, men det torde vara människor i allmänhet. När Agent-argumentet markeras i texten anges alltid en person; ofta används pronomenet *man*. Tre av de belägg där *man* förekommer återges nedan:

- (5:178) [...] *Opinionsmätningar av det här slaget* bör **man ta med en nypa salt**. (P97)
- (5:179) Att **man** sedan får *ta vallöftena med en nypa salt*, det vet vi ju alla. (P98)
- (5:180) [...] men *resultaten från Storbritannien* får **man** nog *ta med en viss nypa salt*. (P98)

Av betydelsebeskrivningen och de tre senaste exemplen ovan framgår att uttrycket också har ett andra externt argument (markerat med fet kursiv). Detta har rollen Phenomenon. Phenomenon-argumentet uppbärs ofta av någon nominalfras med abstrakt innehåll. I (5:178)–(5:180) ovan finner man *Opinionsmätningar av det här slaget*, *vallöftena* respektive *resultaten från Storbritannien*. Andra exempel som kan citeras ur materialet är ”siffrorna” (P95, P97, P98), ”förpackningarnas uppgifter” (P97), ”den danska undersökningen” (P96) samt ”rapporter från det blåvita högkvarteret” (P96).

Om man kan tala om en innehållsmässig variation hos idiomet gäller den vad man skulle kunna kalla distansen som Agent-argumentet håller till Phenomenon-argumentet. I några fall verkar det handla om att bedöma en uppgift e.d. med viss reservation. I andra fall förutsätts helt klart en högre grad av reservation. Men vanligen är denna grad svår att avgöra:

- (5:181) Tomas Sandström är den bästa svenske målskytten i NHL genom tiderna med 301 fullträffar. [...] I helgen passerade han som förste svensk drömgränsen 300 mål! **Tomas tar** dock *svenskrekordet med en nypa salt*. - Jag visste inte ens om att jag var nära 300 mål. (P95)

Frågan är alltså hur stor distans den omnämnde ”Thomas Sandström” har till det faktum att han är den förste svensken som gör mer än 300 mål i NHL-ligan. Av kontexten framgår att hockeyspelaren inte verkar lägga så stor vikt vid rekordet. En genomgång av materialet visar emellertid att graden av reservation ökar då uttryck som *ta ngt med en stor nypa salt*, *ta ngt med en rejäl nypa salt*, *ta ngt med många nypor salt* respektive *ta ngt med åtskilliga nypor salt* används (jfr avsnitt 7.3.3). Den semantiska variationen följer således den uttrycksmässiga variationen i dessa fall.

(35) **ta saken i egna händer**

Idiomet *ta saken i egna händer* uppvisar starkt begränsad semantisk variation i materialet. Härmed återges betydelsen hos uttrycket:

ta saken i egna händer 'lösa problematisk uppgift enbart genom egna insatser'
/om person/

Agent tar saken i egna händer.

I materialet är det genomgående en person (eller möjligen en person-ekvivalent) som tar saken i egna händer. I normalfallet är det den vanliga, "lilla" människan som försöker lösa en uppgift som vederbörande inte förväntas klara av själv. Bland de exempel som associeras med Agent-rollen återfinns "helt vanliga kvinnor" (P96), "husägaren" (P95), "glesbygdsbefolkningen" (P96), "upprörda föräldrar" (P97) samt "Birgitta" (P98).

Av definitionen ovan framgår också att det framför allt handlar om att ta itu med en problematisk uppgift. Det kan exempelvis röra sig om att på egen hand hitta ett arbete (P96), att minska ungdomsarbetslösheten (P97) eller att finna sin kidnappade hustru (P98). Också i följande fall gäller det att försöka lösa besvärliga problem:

- (5:182) Föreståndaren på daghemmet fick redan i maj kännedom om att 27-åringen kunde ha gjort sig skyldig till någon form av övergrepp och avskedade då honom. Anmälan till polis och sociala myndigheter gjordes dock betydligt senare sedan nya uppgifter kommit och 27-åringen kunde därför gripas och polisutredning inledas först i mitten av september. **Upprörda föräldrar** hade då *tagit saken i egna händer* och var i färd med att själva förhöra 27-åringen, något som kunnat förstöra polisutredningen. (P97)
- (5:183) SVT 2 kl 20.00 SAKNAD I STRID [...] Amerikansk action från 1984. Regi: Joseph Zito. [...] För överste James Braddock är kriget inte slut förrän den sista soldaten har kommit hem. Hans fruktansvärda år i ett nordvietnamesiskt fångläger har satt djupa spår och när politikernas förhandling med vietnameserna för att få ut fångar inte leder någonstans, *tar Braddock saken i egna händer*. (P98)
- (5:184) Initiativ från Kanada Det var också Kanada som för ett år sedan tog initiativet att lyfta minfrågan ur FN:s tungrodda system. Trots att över 150 medlemsländer har sagt ja till ett förbud mot minor var det inte möjligt att uppnå enighet om ett avtal på FN:s nedrustningskonferens i Genève. Därför *tog Kanada saken i egna händer* och bjöd in alla länder som vill ha ett förbud till att underteckna ett sådant avtal. (P97)

I exempel (5:182) ägnar sig således "upprörda föräldrar" åt att förhöra en misstänkt pedofil. Vidare bestämmer sig den omnämnde "Braddock" i exempel (5:183) för att på egen hand befria de amerikanska krigsfångarna då förhandlingarna mellan olika politiker strandat. Slutligen tänker Kanada lösa en uppgift som FN misslyckats med. I dessa

och i många andra fall försöker alltså en individ, en grupp etc. på egen hand att lösa en uppgift som egentligen borde handhas av ett överordnat organ e.d. (se vidare i avsnitt 3.3.1).

(36) **vädra morgonluft**

Turen har nu kommit till det sista av de undersökta idiomerna. Jag har valt att ge uttrycket *vädra morgonluft* följande definition och definitionstillägg:

vädra morgonluft '(efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden och t.ex. i konkurrens med andra) ana nya möjligheter'
/om person/

Experiencher *väd*rar morgonluft.

Också detta uttryck uppvisar starkt begränsad innehållsmässig variation. En genomgång av materialet ger bland annat vid handen att det i princip alltid är en personbeteckning eller framför allt personekvivalent – som har argumentrollen Experiencher – som anar nya möjligheter. Det handlar exempelvis om "EAI-tränaren Linus Mernsten" (P95), "extremhögern" (P97), "Tysklands konservativa euro-skeptiker" (P97) och "den gamla popgruppen från 60-talet" (P96). (Ett påtagligt avvikande exempel är dock "lavar och mossor" i P98.) I många fall har den person som satsens Experiencher-argumentet syftar på haft det motigt och inte sällan verkat i konkurrens med andra. Detta framgår också av följande exempel:

- (5:185) [Jätten från Sibirien tillbaka] [...] 29-åriga Karelin är den lysande stjärnan i en annars grå brottningsvärld som med gamla regler och bristande tävlingsarrangemang i fattiga östländer för det mesta är i otakt med tiden. Det har internationella brottningsförbundet Fila insett och därför har reglerna ändrats enbart för den väldige ryssens skull. Det är ju han folk kommer för att se. [...] I OS i Atlanta i fjol vann Karelin sin 18:e mästerskaptitel i rad sedan den internationella debuten vid EM i norska Kolbotn 1988. Han besegrade amerikanen Matt Ghaffari och dansade efteråt på mattan med ett nästan barnsligt leende på läpparna. Strax efteråt försvann dock leendet på Alexander där han satt hemma i Novosibirsk. Fila beslöt att ändra viktindelningen för att minska antalet klasser. Den tyngsta klassen hade tidigare haft 130 kilo som nu ändrades till 125 kilo. [...] "Jag lägger av!", var budskapet som kom från den väldige borta i Sibirien. Hur skulle Karelin, vars unika kroppsbyggnad består av muskler och inte ett uns fett kunna gå ner fem kilo? Nej, då fick det lika gärna vara. När EM avgjordes i Finland i våras nöjde sig därför Karelin

med att vara åskådare och heja fram sina ryska landslagskamrater. Det var första internationella mästerskapet sedan 1988 som han avstod. [...] I somras kom dock beskedet att Fila beslutat att höja gränsen igen till 130 kilo. [...] Och Karelin var back in business. [...] Därmed var det slutlekt för övriga brottare som *vädrade morgonluft* i våras när de inte riskerade att stöta på den oövervinnerlige. (P97)

Exemplet handlar alltså om ett antal brottare som anade bättre tider när de skulle slippa möta den värste konkurrenten, närmare bestämt "Karelin". Några andra typiska belägg på idiomet är följande:

- (5:186) Efter flera kärva år börjar *flygplanstillverkarna vädra morgonluft*. Det beror i sin tur på att flygbolagen börjat gå bättre och därmed snart väntas få råd att investera stort igen. (P96)
- (5:187) *Bilhandeln vädrar morgonluft* Registreringen av nya bilar har stigit med sju procent hittills i år. [...] Toppåret 1988 såldes 344 000 nya bilar i Sverige. Sedan dess har det gått utför. Men nu vädrar svensk bilhandel morgonluft. Den privata konsumtionen spås ta fart på grund av fallande räntor. (P96)
- (5:188) Både på bank- och byggsidan *vädrar konkurrenterna viss morgonluft* i samband med att några branschkollegor fusioneras. Detta arbete tar tid och kraft och kan ge utrymme för övriga att knäpa åt sig affärer. (P97)
- (5:189) Föreningssparbankens ledning tror inte att några kunder ska gå förlorade i fusionen. *Handelsbanken vädrar* däremot *morgonluft* när en konkurrent på många lokala marknader försvinner. (P97)

Eftersom det finns fall där någon förvisso anar bättre tider men för den sakens skull inte haft det särskilt besvärligt tidigare, väljer jag emellertid att placera den semantiska faktorn 'efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden...' inom parentes i definitionen.

5.2. Sammanfattning och diskussion

Av de analyser som här genomförts borde det framgå att många av idiomerna uppvisar en avsevärd komplexitet. Detta resultat ligger i så fall helt i linje med allmänna påståenden om idiomens semantik, som återfinns hos Strässler (1982:134) och G. Wotjak (1985:217) m.fl. I kapitlet belyses också i vilken mån de aktuella uttrycken uppvisar innehållsmässig variation.

Nedan sammanfattas först mina iakttagelser kring några av de uttryck som uppvisar hög grad av semantisk enhetlighet i materialet. Därefter diskuteras ett antal uttryck som utmärks av en innehållsmässig

variation som är mer påfallande. Jag vill dock poängtera att det inte går någon skarp gräns mellan de uttryck som uppvisar lägre och de som vittnar om högre grad av innehållsmässig variation. Idiomens benägenhet att variera innehållsmässigt kan snarare ordnas längs en skala, som går från icke-variation till stark variation. I detta avsnitt jämförs också några av mina definitioner av idiom med redan befintliga beskrivningar av uttryckens betydelser. Slutligen relaterar jag mina resultat till andra forskares generella utsagor i ämnet samt till iakttagelser vad gäller semantiken hos vanliga lexem.

5.2.1. *Idiom med starkt begränsad semantisk variation*

Det bör framgå av mina analyser att ett stort antal av de undersökta idiomerna ger ett semantiskt sett enhetligt intryck i mitt material. Det råder alltså ingen större variation beträffande uttryckens HEAD eller deras inherenta eller externa argument. När det gäller dessa uttryck verkar alltså Nuccorinis (1988:153) och Lindfors Viklunds (1991:2) iakttagelser stämma, dvs. att idiom är fasta till sin betydelse. Bland de uttryck som varieras i liten utsträckning återfinns *lägga sista handen vid ngt*, som jag givit definitionen/definitionstillägget 'till slut bli färdig med ngt' /om person; med avs. på ett kreativt arbete/. I materialet är den som lägger sista handen vid något alltid en person eller personekvivalent. Det handlar också alltid om att till slut bli färdig med någon form av kreativt arbete, och detta är i exemplen som regel av skriftlig art. Det kan exempelvis vara en novellsamling, en större utredning eller en avhandling. Men det kan även gälla andra former av kreativt arbete, som exempelvis ett vetenskapligt experiment.

Ett annat uttryck som ger ett mycket enhetligt intryck är *rinna ut i sanden* med betydelsen 'inte leda till något' /om ngt, ofta en idé eller satsning/. I materialet är det med få undantag just någon form av idé eller satsning som det inte blir något av med. Vidare uppvisar också *ta saken i egna händer* starkt begränsad semantisk variation. Dess betydelse är 'lösa problematisk uppgift enbart genom egna insatser' /om person/. I materialet är det genomgående en person (eller möjligen en personekvivalent) som tar saken i egna händer. I normalfallet är det vanliga människor utan speciella kvalifikationer som försöker lösa den problematiska uppgiften. Det kan exempelvis vara upprörda föräldrar, som själva förhör en misstänkt pedofil istället för att vänta på att polisen ska göra det. Mera generellt kan man säga att en individ eller en grupp på egen hand försöker lösa en uppgift som egentligen borde skötas av ett överordnat organ e.d.

Några av de innehållsmässigt enhetliga idiomerna uppvisar trots allt viss variation som kan kopplas till idiomets HEAD och till dess inhereenta argument. Variationen kan i sådana fall vanligen beskrivas med hänsyn till närvaro eller frånvaro av en viss semantisk faktor. Ett exempel är *få kalla fötter* med definitionen '(plötsligt) känna starka betänkligheter'. En genomgång av materialet visar att tvivlet kan infinna sig mer eller mindre hastigt och oförutsett, och det är orsaken till att 'plötsligt' står inom parentes i definitionen. Ett annat exempel är *vädra morgonluft* som jag givit definitionen '(efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden och t.ex. i konkurrens med andra) ana nya möjligheter'. En genomgång av materialet visar att det egentligen alltid är en person eller framför allt personekvivalent som ser en förbättring vara i antågande. Det externa argumentet har här rollen *Experiencer*. I många fall förutsätts den person som *Experiencer*-argumentet står för ha haft det besvärligt och inte sällan verkat i konkurrens med andra. Som exempel kan jag påminna om fallet med brottarna som anar bättre tider när deras värste konkurrent (som alltid avgått med segern) inte längre tävlar. Men det finns också belägg där den som *Experiencer*-argumentet syftar på förvisso anar bättre tider men för den sakens skull inte haft det särskilt besvärligt tidigare. Därför anges den semantiska faktorn 'efter att ha verkat under ogynnsamma förhållande' inom parentes i definitionen.

Andra semantiskt enhetliga uttryck uppvisar variation som framför allt berör de externa argumenten och deras typiska rollbärare. Som exempel kan jag nämna *stirra sig blind på ngt* med betydelsen 'koncentrera sig alltför mycket på ngt (på bekostnad av ngt annat)' /om person; ofta med avs. på en siffra eller annan form av exakt uppgift; med avs. på annat faktum, tillstånd etc./.. Av definitionstillägget framgår att man främst stirrar sig blind på en siffra eller någon annan form av preciserad uppgift, men det kan också vara andra saker som t.ex. "det 336-åriga hotet mot deras självbestämmande från Stockholm" (P96). Många gånger kan man dock se ett mönster vad gäller mindre typiska rollbärare till de externa argumenten. I ett antal fall kan bruket kopplas till att skribenten anspelar på uttryckets bokstavliga betydelse och att man ser drag av utvecklad metaforik. Ett exempel som nämns är *få vind i seglen*, med betydelsen 'få medgång' /främst om person; av viss händelse e.d./.. Som regel figurerar en person eller personekvivalent i samband med detta idiom, men det kan också vara ett flytetyg i egentlig eller överförd bemärkelse som får vind i seglen, dvs. sätter fart. Så omnämns i materialet t.ex. en "båt" (P95), "farsskutan" (P97) och en "grekisk krigsflotta" (P97), som uppges ha fått vind i seglen.

I andra fall kan en avvikande rollbärare förklaras genom metonymi. Som exempel nämns bl.a. *få vatten på sin kvarn*, med betydelsen 'få stöd för sin redan negativa uppfattning' /om person; ofta genom en händelse el. ny information; ofta i en viss fråga/. Det externa argument som markerar den person som får stöd för sin uppfattning har rollen Recipient. Det som personen får stöd av, dvs. det som anges genom Cause-argumentet, är vanligtvis en händelse eller ett tillstånd. När uttrycket har sin kanoniska form, dvs. *få vatten på sin kvarn*, fungerar Recipient-argumentet syntaktiskt som subjekt till idiomet. I vissa fall uppvisar uttrycket lexikal variation och verbet *få* är då utbytt mot *ge*. Skiftet mellan verben *få* och *ge* leder alltid till en förändring vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion: Recipient-argumentet blir objekt och Cause-argumentet subjekt till idiomet. Följande belägg på *få vatten på sin kvarn* uppvisar två avvikelser från hur idiomet brukar användas. För det första används inte verbet *få* utan verbet *ge* vilket som sagt medför en förändring vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion. För det andra har Cause-argumentet en mindre traditionell rollbärare. Istället för att som normalt motsvaras av en händelse eller ett tillstånd, markeras Cause i detta fall av ett animat uttryck:

- (5:190) Problemet är att så få kvinnor idag vill ägna sig åt politik. [...] **Mona Sahlin och Maria Leissner** gav **männen** vatten på sina pratkvarnar. "Vad var det vi sa?" ekar de nu i korus. (P97)

Exemplet kan tyckas vara avvikande, men egentligen är det bl.a. de omständigheter som rätt kring Sahlin och Leissner som ger männen "vatten på sina pratkvarnar".

5.2.2. *Idiom med mer omfattande semantisk variation*

Bland de undersökta uttrycken finns också idiom som uppvisar en tydligare innehållsmässig variation. Denna yttrar sig på flera olika sätt. Resultatet motsäger t.ex. Nuccorinis (1988:153) och Lindfors Viklunds (1991:2) konstaterande att idiom är fasta till sin betydelse och att idiom betyder detsamma i alla kontexter. Gränsen mellan de idiom som varierar mindre och de som varierar mer är, som redan påpekats, inte skarp, utan det rör sig om ett kontinuum. Också vad gäller dessa idiom kan viss variation kopplas till uttryckens HEAD och inherenta argument.

I några fall handlar det om närvaro respektive frånvaro av semantiska faktorer. Huruvida en semantisk faktor är realiserad eller inte kan bl.a. få konsekvenser för uttryckets intensitetsgrad. Som exempel kan jag nämna *sätta käppar i hjulet för ngt* med definitionen '(avsiktligt) vålla (oöverstigit) hinder för ngn el. ngt'. Faktorn 'oöverstigit' är här optionell, eftersom det ibland rör sig om ett mindre (och endast lätt besvärande) hinder. Ibland kan det dock vara svårt att avgöra uttryckets intensitet och man skulle kunna säga att uttrycket är vagt på denna punkt (jfr Koller 1977:140 och G. Wotjak 1985:223, som konstaterar att några uttryck har viss vaghet i betydelsen). Förekomsten av en given faktor får i många fall också konsekvenser för hur generell uttryckets betydelse är. Så är exempelvis fallet med uttrycket *stå högt i kurs* 'vara (ekonomiskt) högt värderad'. Som framgår av definitionen, kan man vid bruket av idiomet se en glidning mellan att något är ekonomiskt högt värderat till att något är högt värderat i största allmänhet. Frånvaron av faktorn 'ekonomiskt' leder alltså till en generalisering av uttryckets betydelse, och det är faktiskt denna senare som är oftast förekommande i mitt material. Resultatet kan jämföras med Järborg (1996:27, 2003:44) och Norén (1996:23), vilka behandlar betydelsevariation som beror på ett bortfall av betydelsefaktorer.

Idiomet *slå mynt av ngt* uppvisar ett liknande mönster. Uttryckets definition, vilken är 'dra (ekonomisk) fördel av ngt' indikerar att den fördel som omtalas ibland kan vara av ekonomisk natur men att det andra gånger kan vara en fördel av mer allmänt slag som avses. Också i detta fall kan man tala om en generalisering av uttryckets betydelse. Men man kan också i enlighet med Järborg (1996:27) betrakta de olika betydelseerna hos bl.a. detta uttryck som en *kärnbetydelse* respektive en *underbetydelse* hos idiomet. Betydelsen 'vara ekonomiskt högt värderad' är i så fall idiomets kärnbetydelse och 'vara högt värderad (i största allmänhet)' en underbetydelse till denna.

I de fall där påtagligare innehållsmässig variation kan urskiljas kan denna ibland relateras till uttryckens externa argument. Detta resultat kan jämföras med vad Fleischer (1997:167) och Moon (1998:189) hävdar, nämligen att det finns ett samband mellan polysema idioms betydelser och realiseringar av olika typer av subjekt i de enskilda fallen. I detta kapitel tar jag bl.a. upp tre variationsmönster, nämligen ett skifte mellan rollerna Agent och Cause för det första, mellan Object och Patient för det andra och mellan Patient och Result för det tredje.

Ett av många uttryck, där man ser ett byte mellan Agent och Cause, är *få fria händer*. Uttrycket betyder 'få frihet att i visst sammanhang och utan restriktioner handla som man vill' /om person; av person el.

omständighet e.d./ Idiomet konstrueras med två externa argument. Det första av dessa har rollen Affected och detta argument bortser vi ifrån i det här sammanhanget. Vi skall istället koncentrera oss på idiomets andra externa argument. När varianten *ge ngn fria händer* är aktuell fungerar detta andra argument som subjekt. Det här argumentet har enligt min analys också skiftande roller. Då det rör sig om ett avsiktligt och medvetet överlämnande av handlingsfrihet har det externa argumentet ifråga rollen Agent. I vissa fall markerar dock det externa argumentet något som innebär eller leder till handlingsfrihet för någon annan. Det externa argumentet har då rollen Cause. Skillnaden mellan de två varianterna framgår av exempel (5:191)–(5:192) nedan.

(5:191) [...] **President Robert Mugabe** gav *soldaterna fria händer* att skjuta ihjäl orosstiftare och hotade med att införa undantagstillstånd. (P98)

(5:192) **Att Demaci inte längre för UCK:s talan** ger samtidigt *den folkvalde skuggpresidenten Ibrahim Rugova friare händer* att nå något slags förhandlingsuppörelse med den jugoslaviske presidenten Slobodan Milosevic om Kosovos framtida status. (P98)

I det första exemplet har det första externa argumentet, skrivet med rak fetstil i exemplet, rollen Agent. I belägget omtalas att Mugabe gav soldaterna full frihet att använda sina vapen om det behövdes. I det andra belägget kan man säga att det omnämnda faktum att Demaci inte längre för UCK:s talan leder till att Rugova i större utsträckning kan agera fritt. Här är det naturligare att räkna med ett Cause-argument.

Andra idiom som också uppvisar en semantisk variation som har samband med om uttrycket kombineras med Agent eller Cause är *blåsa liv i ngt*, *dra sitt strå till stacken*, *ha ett finger med i spelet*, *kasta ljus över ngt*, *reta gallfeber på ngn* och *sätta käppar i hjulet för ngt*. Också i dessa fall påverkar växlingen mellan Agent och Cause möjligheten att avläsa graden av medvetenhet och avsiktlighet bakom det handlingsförlopp etc. som beskrivs i idiomet. Man kan därför säga att denna form av semantisk variation finns inbyggd i dessa uttryck och det är först i en konkret kontext som man kan avgöra hur mycket avsiktlighet e.d. som ligger bakom själva handlingen. I fall som dessa förefaller alltså bl.a. Clauséns (1996:37) iakttagelse att den fulla innebörden av ett idiom först kommer fram i kontexten vara befogad.

En annan typ av variation har att göra med att ett idiom kan kombineras med ett externt argument som antingen har rollen Object eller Patient. Som exempel nämns *gå upp i rök*. De olika användningarna kan sammanfattas i följande betydelse: 'upphöra att existera (på aktuell plats)' /om konkret, abstrakt föremål e.d. el. om person/. När uttrycket

kombineras med ett argument som har rollen Object är uttrycket mer specifikt. Det innebär då att någon eller något upphör att befinna sig på ett visst ställe eller i ett visst sammanhang. Ett exempel är ”Rånaren” som försvinner från brottsplatsen (i exempel 5:65). Såsom redan påtalats kan dock rollbäraren för det aktuella argumentet också betraktas som en medveten initierare av det förlopp som antyds i idiomet. Av detta skäl har argumentet också drag som är typiska för den semantiska rollen Agent. När uttrycket istället kombineras med Patient är betydelsen generellare och innebär att ett föremål e.d. upphör att existera över huvud taget. Det kan t.ex. röra sig om ”ett par tusen kvadratmeter skog” (i exempel 5:67) eller ”14 miljoner kronor” (i 5:69). I fall som dessa närmar man sig den bokstavliga betydelsen hos idiomet.

Bland de idiom som varierar förhållandevis mycket kan man även finna en växling mellan de externa argumenten Patient och Result. Variationsmönstret gäller framför allt *se dagens ljus*, med betydelsen ’börja existera’ /om levande varelse, föremål, organisation e.d./ . I materialet kombineras uttrycket i några fall med en beteckning för människa eller djur, som har rollen Patient. I dessa fall betyder idiomet ’födas’. Det vanligaste är dock att idiomet har ett externt argument med rollen Result. Result-argumentet kan syfta på referenter av skiftande slag, men det rör sig bl.a. om organisationer, kommersiella produkter, skriftlig information och förordningar. När argumentet har rollen Result får idiomet ifråga betydelsen ’komma till’ i mindre specifik mening.

5.2.3. Jämförelser med befintliga definitioner av idiomerna

En jämförelse mellan mina definitioner av idiomerna och de definitioner av samma uttryck som presenteras i t.ex. *NEO* (1995–96) visar att mina definitioner är mer detaljerade. Detta blir exempelvis mycket tydligt om man jämför min definition av *kasta in handduken*, dvs. ’(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt’ med den som *NEO* (1995–96 s.v. *handduk* resp. *kasta*) ger: ’ge upp’ respektive ’ge upp <urspr. sport>’.¹ Definitionerna i *NEO* är också mer kortfattade redan genom att de inte kompletteras av definitionstillägg med information om bl.a. idiomets semantiska valens.²

¹ En jämförelse med angivelser i *SAOB* (1898–) är inte möjlig eftersom uttrycket *kasta in handduken* inte upptas i ordboken.

² Inte heller i *SAOB* (1898–) återfinns särskilt mycket information om externa argument som är typiska för ett visst idiom.

Mina definitioner (eller fortlöpande beskrivningar av uttryckens innehåll) skiljer sig också till viss del från de betydelsebeskrivningar av idiomerna som finns hos Järborg (2002). Jag går exempelvis inte i detalj in på idiomens syntaktiska valens, dvs. vilka fyllnadsled idiomerna brukar kombineras med etc. I vissa fall kan man också se att Järborg valt att ange två betydelser för ett idiom. Detta förfaringsätt tillämpas exempelvis vid analysen av *gå upp i rök*, som enligt Järborg (2002:5) betyder: A '(hastigt) upphöra att finnas på platsen' /och därmed inte kunna påträffas/ respektive B '(hastigt och fullständigt) upphöra att existera'. Detsamma gäller för övrigt Moon (1998:189), som beskriver den innehållsmässiga variationen hos motsvarande engelska uttryck, dvs. *go up in smoke*, såsom polysemi. Jag har istället valt en mer generell definition, nämligen 'upphöra att existera (på aktuell plats)' /om konkret, abstrakt föremål e.d. el. om person/, vilken kan sägas inkludera Järborgs två betydelser. Exempelen aktualiserar ett påpekande hos Waldron (1967:70–71) som redan anförts, nämligen att man vid definiering av ett ord kan komma till en punkt där det är godtyckligt om man urskiljer två betydelser hos ordet eller en och samma användning i något skilda kontexter. Också följande fråga som ställs av Lyons (1968:405–406) är relevant i sammanhanget:

How different must the meanings associated with a given form be before we decide that they are sufficiently different to justify the recognition of two, or more, different words?

Lyons konstaterar att också skillnaden mellan homonymi och polysemi i grund och botten är svävande och godtycklig. I slutändan är det i hög grad definitionens beskrivningsnivå samt exempelvis lexikografens mål som avgör om ett idiom har en eller flera betydelser.

5.2.4. *Mina resultat i förhållande till tidigare forskning*

Hur förhåller sig då mina resultat till de iakttagelser som gjorts av andra forskare? Sammanfattningsvis kan man säga att Nuccorinis (1988:153) och Lindfors Viklunds (1991:2) konstaterande att många idiom är fasta till sin betydelse och att idiom betyder detsamma i alla kontexter stämmer för vissa av de undersökta idiomerna. Men det ligger också mycket i bl.a. Kollers (1977), G. Wotjaks (1985) och Clauséns (1996) påpekande att många idiom har en vaghet och oskärpa i betydelsen och att den fulla betydelsen hos idiom kommer fram först i kontexten. Framför allt gäller detta vissa semantiska faktorer. Men

skillnaderna mellan olika idiom är så stora att det är vanskligt att uttala sig generellt om huruvida det förekommer innehållsmässig variation hos hela kategorin idiom. Man måste emellertid komma ihåg att jag endast undersökt ett relativt begränsat antal idiom, som alla har en viss given struktur. Hur det förhåller sig med andra typer av idiom framgår inte av min studie. Man kan t.ex. fråga sig hur den innehållsmässiga variationen ser ut bland idiom som utgörs av en nominalfras (jfr avsnitt 3.2.1).

Samtidigt kan konstateras att egenskaper som tillskrivits idiomerna, t.ex. att de har viss vaghet och oskärpa, inte är så unika för idiom. Också de flesta lexem har, enligt bl.a. Aitchison (2003:49–51), diffusa gränser. Aitchison (2003:50–51) skriver (kursiv i originalet):

There are a small number of words such as *square* or *bachelor* which appear to have a fixed meaning; that is, they are words for which we can specify a set of necessary and sufficient conditions. The majority of words, however, do not behave in this way. They suffer from one or more of the following problems: first, it may be difficult to specify a hard core of meaning at all. Second, it may be impossible to tell where 'true meaning' ends and encyclopaedic knowledge begins. Third, the words may have 'fuzzy boundaries', in that there may be no clear point at which the meaning of one word ends and another begins. Fourth, a single word may apply to a 'family' of items which all overlap in meaning but do not share any one common characteristic.

Att det ibland inte finns någon klar gräns där ett ord slutar och ett annat tar vid framgår också av en studie som presenterades av Labov 1973. Undersökningen gick ut på att Labov hade visat bilder på olika former av kärll för sina informanter. Dessa skulle sedan uppege om de olika behållarna svarade mot beteckningarna *kopp*, *vas* eller *skål*. De tillfrågade informanterna var överens om vissa former. Samtliga informanter betraktade exempelvis höga smala behållare utan handtag som vaser och låga flata kärll som skålar. Däremot hade de svårigheter när det gällde att beteckna kärll som inte hade dessa pregnanta former. Undersökningen visade också att informanterna inte var helt konsekventa i sina svar när de olika behållarna fylldes med någon form av innehåll. Ett kärll som betraktades som skål förblev en skål när det fylldes med potatismos men förbyttes till vas när det innehöll blommor. Samma kärll förvandlades till kopp när det innehöll kaffe. Med andra ord var det i grund och botten svårt att dra en skarp gräns mellan de tre typerna av kärll. Bland annat spelade inte bara den rena formen utan också funktionen in vid den språkliga bedömningen. För en utförligare diskussion kring de resultat som presenteras av Labov (1973), se Aitchison (2003).

Min undersökning visar också att den semantiska variationen hos idiomerna många gånger kan kopplas till att en viss semantisk faktor endast aktualiseras i vissa av beläggen. Frånvaron av en viss semantisk faktor leder i ett antal fall till en generalisering av uttryckets betydelse. Järborg (2003:44) m.fl. poängterar emellertid att bortfall av en eller flera betydelsefaktorer hos ett enskilt lexem kan leda till en generalisering också av lexemets betydelse. Det finns alltså även på denna punkt uppenbara likheter mellan idiom och vissa lexem. Konstaterandet att många idioms fulla innebörd först kommer fram i en kontext gäller likaså för lexem. Lexemens kontextberoende påtalas av bl.a. Ullmann (1962:48–53), Waldron (1967:61) och Lyons (1968:410). Många idiom skiljer sig således rent semantiskt inte så mycket från lexem som man kan lockas att tro.

Avslutningsvis vill jag också återknyta till diskussionen i kapitel 2 huruvida idiom utgör lexikaliska enheter eller inte. De lexikaliska enheterna kännetecknas som sagt av att de har en viss inre struktur, ett visst uttal, viss stavning, viss betydelse och vissa grammatiska egenskaper (jfr påpekandet om s.k. *lexikonord* i SAG 1/1999:195). De semantiska analyserna i detta kapitel visar att idiomerna utan tvivel har en egen betydelse och att denna skiljer sig från betydelsen hos en fri konstruktion som innehåller samma konstituenten. Det är exempelvis tydligt att idiomerna *få kalla fötter* har en annan betydelse än den fria konstruktionen *få kalla fötter*. I många fall är också den idiomatiska betydelsen komplex och det är svårt att tro att man skulle kunna förmedla samma semantiska innehåll på ett lika effektivt sätt om man använde andra uttrycksätt än just det specifika idiomerna. Många gånger kan man t.o.m. säga att det är omöjligt att förmedla samma semantiska innehåll med hjälp av exempelvis en parafras med tanke på att idiomerna ger en form av flertydig stimulus. Ömsom förs ens tanke till idiomerna bokstavligen innebörd, ömsom till dess lexikaliserade betydelse (Cacciari 1993:38, McGlone et al. 1994). Det faktum att idiomerna har en egen betydelse, som förvisso kan vara vag i något avseende och som till viss del är kontextberoende, visar att idiomernas likheter med vanliga lexem är så långtgående att idiomerna liksom lexem kan uppfattas som konventionaliserade enheter i det mentala lexikonet.

6. Uttrycksmässig variation hos idiom

Som framgår av syftesbeskrivningen är frågan om uttrycksmässig variation hos idiom mycket viktig i avhandlingen. I detta kapitel redogör jag för olika ståndpunkter kring uttrycksmässig variation hos idiom. I samband med syftesbeskrivningen formuleras också två hypoteser. Den första av dessa är att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation och kompositionalitet. Den andra hypotesen går ut på att det finns ett samband mellan den uttrycksmässiga variationen hos ett idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har. För att uppföljningen av de två hypoteserna skall bli mer begriplig innehåller detta kapitel också en kortfattad diskussion kring begreppet kompositionalitet och hur idiomens figurativa innehåll kan yttra sig.

6.1. Forskningsöversikt

Vid olika beskrivningar av idiom diskuteras så gott som undantagslöst idiomens *fixering* (Koller 1977:23). Med detta menas alltså att uttrycken är fasta och att deras grammatiska form inte går att variera i särskilt hög grad. Författare som Burger (1973) och Zuluaga (1975b, 1980) presenterar på ett ingående sätt de formella restriktioner som idiom och många andra fasta fraser i autentiskt språkbruk lyder under. Andra författare som också diskuterar fasta frasers fixering är Anward & Linell (1976)¹, Koller (1977:23–31), Gläser (1986:59–61, 1988), Fleischer (1997:49–58) och Cruse (2000). De iakttagelser som dessa forskare gör kring uttryckens fixering utgör grunden för de resonemang som förs i detta kapitel.

En uttrycksmässig avvikelse från idiomets kanoniska form leder lätt till att idiomet tolkas bokstavligt, om en sådan tolkning är rimlig (Enström 1996:106, Cruse 2000:73). När uttrycksmässig variation före-

¹ Anward & Linell (1976) behandlar *lexikaliserade fraser*, som enligt författarna inkluderar gruppen idiom. Detta har som följd att de exempel som hämtas från deras artikel kan röra lexikaliserade fraser i allmänhet och inte bara typiska idiom såsom dessa uppfattas här.

kommer är denna inte sällan ett resultat av ett medvetet val från användaren, som kanske strävar efter att aktivera läsaren/åhöraren eller att väcka intresse (Burger 1998:152). Avvikelsen kan naturligtvis också bero på bristande förtrogenhet med idiomet ifråga eller över huvud taget otillräckliga kunskaper i det aktuella språket (Björvall 2001:152). I många fall har dock en viss allmänt accepterad variation kommit att utvecklas.

Samtidigt som idiom principiellt är fixerade är det trots allt förhållandevis enkelt att hitta exempel på idiom som varierar uttrycksmässigt i autentiska texter (Burger 1998:25–31). I vissa ordböcker, såsom t.ex. *NEO* (1995–96), anges att vissa idiom har alternativa former. Två exempel är *sätta fingret på en öm punkt* och *ge tillbaka med samma mynt*. De alternativa uttryckssätten är enligt *NEO* (1995–96 s.v. *finger* resp. *mynt*) *sätta fingret på den ömma punkten* och *ge igen med samma mynt*. Idiomvarianter behandlas mera övergripande hos Svensén (1987), Dobrovól'skij (1988), Sköldberg (1999d) m.fl. Utöver de mer etablerade idiomvarianterna finner man i konkret språkbruk modifieringar som ofta är unika för varje tillfälle. Sådana diskuteras i framställningar av Skog-Södersved (1992), B. Wotjak (1992b), Barckma (1993, 1996b, 1997), Clausén (1996), Moon (1998) m.fl. Variationen hos uttrycken är i praktiken så omfattande att man inte kan skylla denna på felaktig användning, tryckfel etc. Vidare gör Corpas Pastor (1996:233) en viktig iakttagelse, nämligen att det är tack vare fixeringen som man över huvud taget kan diskutera uttrycksmässig variation hos idiom.

I det följande presenteras några typer av begränsningar vad gäller uttrycksmässig variation som många idiom uppvisar, men även exempel på autentiska belägg där restriktionerna uppenbarligen inte gäller.

6.1.1. Variation i fråga om grammatiska kategorier

Som regel kan idiomens konstituenten inte varieras med hänsyn till exempelvis numerus och species för de ingående nominalfrasernas del. Detta påpekas av bl.a. Anward & Linell (1976:87). Som ett förtydligande av idiomens restriktioner vad gäller numerus- och speciesvariation kan exempel (6:1)–(6:2) anföras. Med tecknet (#) menas, såsom hos Schenk (1994:11) och Abeillé (1995:16), att exemplet troligen tolkas bokstavligt, om det inte förekommer i en kontext som talar för en idiomatisk tolkning.

(6:1) #här ligger hundar begravnade

(6:2) #ta ett blad från munnen

I exempel (6:1) har ordet *hundar* och till följd därav predikativet *begravna* plural form, och det leder till att satsen i normalfallet tolkas bokstavligt. För att den skall tolkas idiomatiskt krävs det i princip att idiomets exakta kanoniska form *här ligger en hund begraven* används. Också (6:2) torde av de flesta infödda språkbrukare tolkas bokstavligt, och det beror på att *blad* står i obestämd och inte bestämd form. Zuluaga (1975b:229) menar att fixeringen hos uttrycken i stor utsträckning är arbiträr, dvs. att det inte finns någon semantisk eller syntaktisk orsak till att ett särskilt idiom har en viss form. I princip borde uttrycket *här ligger en hund begraven* i betydelsen 'här föreligger ngt misstänkt' (NEO 1995–96 s.v. *hund*) lika gärna ha kunnat utformas så att det angav *flera* hundar som nedgrävda, likaväl som *ugglor i mossen* signalerar att man anar oråd. Men så är det alltså inte. Idiomet *här ligger en hund begraven* kräver normalt ett substantiv i singular form. Lika obligatorisk är pluralformen *ugglor* i idiomet *ana ugglor i mossen*.

Samtidigt är det som sagt förhållandevis lätt att i konkreta texter hitta motexempel till denna grundregel om fixerad grammatisk form. Detta framgår av t.ex. följande användningar av uttrycket *hålla tummarna för ngn/ngt*, som betyder 'starkt hoppas på ngn/ngt':

(6:3) För två år sedan höll Pia *tummarna för* att Annika Sörenstam skulle få denna hedersutnämning [...]. (p97)

(6:4) Som svensk *håller jag en tumme för* Lennart Johansson [...]. (P98)

I exempel (6:3) och (6:4) kan man notera en växling mellan formerna *hålla tummarna för ngn/ngt* och *hålla en tumme för ngn/ngt*. Numerusvariationen har i detta fall en semantisk effekt. När man *håller tummarna* för någon eller något hoppas man alltså starkt. När man däremot *håller en tumme* hoppas man också på någon eller något, men man engagerar sig troligen inte lika intensivt.

Ett idiom som stundom uppvisar speciesvariation är *bita i det sura äpplet*, vilket enligt NEO (1995–96 s.v. *sur*) betyder 'tvingas acceptera ngt obehagligt'. Variationen framgår exempelvis av (6:5)–(6:6) nedan:

(6:5) Nu tvingas socialdemokraterna *bita i det sura äpplet* [...]. (P95)

(6:6) Rysslands nye inrikesminister Anatolij Kulikov *bet i ett surt äpple* när han testade ärligheten bland sina egna trafikpoliser. 22 av 24 trafikpoliser krävde mutor för att släppa fram en lastbil med vodka som ministern skickat iväg längs en 70 mil lång väg i södra Ryssland. Kulikov lät en lastbil fullastad med vodka köra en sträcka på 70 mil i södra Ryssland. Den blev stoppad och kontrollerad 24 gånger av trafik-

polisen GAI. Hela 22 gånger blev föraren tvingad att lämna ifrån sig en vodkafaska som muta för att GAI skulle låta honom köra vidare. (P95)

I (6:5) kan uttryckets betydelse sägas vara definit; socialdemokraterna tvingas verkligen acceptera något obehagligt som redan är väl känt. I (6:6) är betydelsen delvis en annan och det beror på att formen *bita i ett surt äpple* i första hand framhäver förekomsten av ett visst obehagligt fenomen. I detta specifika fall gäller det en konstaterad form av korruption bland de ryska trafikpoliserna. Inrikesministern tvingas alltså först och främst inse existensen av ett tidigare bara annat problem. I det första fallet är det snarare fråga om att ta itu med själva problemet.

Adjektiv och adverb i idiom kan som regel inte kompareras (Gläser 1986:60). Som exempel nämner Anward & Linell (1976:88) bl.a. följande lexikaliserade fraser:

- (6:7) *Eva har rödare hund än Agda.
- (6:8) *Andersson säljer värmare kórv än Nilsson.
- (6:9) *Nu har jag fått ännu öndare i hålsen.

Författarna konstaterar dock att adjektivkomparation kan förekomma med hjälp av *mer* och *mest*. De menar exempelvis att meningen *Nu har jag fått ännu mera önt i hålsen* fungerar (1976:90). Orsaken till att ett idiom kan genomgå perifrastisk komparation men inte suffixkomparation kan enligt Anward & Linell (1976:90) vara att "adjektiv med rik struktur ogärna kompareras med ändelser" (se även Nordberg 1982).

Fixeringen innebär också att enskilda konstituenten i uttrycken inte undergår s.k. "yttre böjning" (Anward & Linell 1976:88). Med detta menas att enskilda konstituenten inte böjs eller anpassas efter övriga komponenters numerus och species i satsen (jfr Moon 1998:95–96). Denna restriktion illustreras av exempelvis följande fall:

- (6:10) #Barnen höll sig på mattorna hela kvällen.

Trots att det rör sig om flera barn bör *mattan* kvarstå i singularis för att uttrycket skall tolkas idiomatiskt. Det finns dock undantag från denna regel, t.ex. när reflexiva element i lexikaliserade verbalfraser rättar sig efter satsens subjekt. Anward & Linell (1976:88) nämner bl.a. följande två exempel som gäller idiommet *ta sin Mats ur skolan* med betydelsen 'dra sig ur en obehaglig situation (NEO 1995–96 s.v. *mats*):

(6:11) Har du tågit din Máts ur skólan?

(6:12) Har ni tagit er Mats ur skolan?

Idiomets kanoniska form är alltså *ta sin Mats ur skolan*. I exempel (6:11) är emellertid pronomenets form anpassad efter satsens subjekt som är *du*. Pronomenet har då formen *din*. I (6:12) är subjektet *ni*, och det gör att också possessivpronomenet anges i andra person pluralis, dvs. *er*. Genom att pronomenets form anpassas efter satsens subjekt i exempel (6:11)–(6:12) förblir satserna grammatiska. En fråga med formen **Har du tagit sin Mats ur skolan?* skulle däremot vara ogrammatisk. Yttre böjning förekommer också när denna avser frasen som helhet (Anward & Linell 1976:88). Böjningssuffixet läggs då som regel till den lexikaliserade frasens huvudord. Detta ytrar sig bland annat i att lexikaliserade verbalfraser böjs i tempus och modus (Casares [1969] 1992:178–179, Moon 1998:94).

6.1.2. Lexikal variation

Enligt bl.a. Zgusta (1971:144), Burger (1998:23) och Cruse (2000:74) kan man normalt inte fritt byta ut en lexikal konstituent i ett idiom och trots detta bibehålla en idiomatisk tolkning. Som exempel kan jag nämna uttrycket *lägga rabarber på ngt*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *rabarber*) betyder '(ohämmat) lägga beslag på ngt'. För att uttrycket skall tolkas idiomatiskt krävs det att formen *lägga rabarber på ngt* används, med exakt dessa komponenter intakta. Man kan alltså inte, såsom i t.ex. (6:13), byta ut *rabarber* mot *sparris*, dvs. byta ut rabarbern mot en annan grönsak med liknande form, och trots detta bibehålla en idiomatisk tolkning av uttrycket.

(6:13) #Den räpan har lagt sparris på min fästman.

Exemplet kan troligen bara tolkas på ett sätt och det är att en – ur ett perspektiv sett – mindre populär kvinna har lagt den angivna sortens grönsaker på den man som den person som faller yttrandet betraktar som sin fästman. Betydelsen är sålunda bokstavig.

I praktiken är det dock förhållandevis vanligt med lexikal variation inom ramen för idiom, dvs. utbyte av enskilda lexikaliska enheter (Gibbs 1990:425–426, McGlone et al. 1994). Som exempel kan jag nämna följande versioner av idiomat *slå två flugor i en smäll*:

- (6:14) Kringen-förslaget finansieras med statsbidrag från det så kallade Adelson-paketet och *slår två flugor i en smäll*: kollektivtrafiken förstärks och effektiviseras samtidigt som också stadsmiljön förbättras. (P95)
- (6:15) För nio miljoner kronor, som första etappen kostade, *slår man tre flugor i en smäll*: Vi får snabbväxande energiskog, tippen blir av med stora delar av sitt lakvatten och haven slipper bli övergödda och förstörda av kväve-överskottet. (P95)
- (6:16) [Förnuftigt beslut som *slår fyra flugor i en smäll*] *Flera flugor i en smäll*. Så kan man beskriva Nordbankens beslut om inlösen av aktier – en förnuftig konstruktion som löser flera problem samtidigt. Skattebetalarna får tillbaka fem miljarder kronor av bankstödspengarna, statens ägande i banken minskar, Nordbankens lönsamhet förbättras och värdet på Nordbankens aktier ökar. (P96)

Idiomet *slå två flugor i en smäll*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *fluga*) betyder 'nä två syften med samma åtgärd' och i exempel (6:14) uppträder i just den formen, har i exempel (6:15) och (6:16) genomgått lexikal variation. Ledet *två flugor* har bytts ut mot *tre flugor*, *fyra flugor* och *flera flugor*. Detta uttryck är alltså öppet för andra kvantifikatorer än *två*, och den semantiska effekten av variationen kan sägas vara helt förutsägbar. I exempel (6:15) uppnår man just tre syften: (1) man får snabbväxande energiskog, (2) tippen blir av med lakvatten och (3) haven blir inte övergödda och förstörda av kväve-överskottet. I (6:16) uppnår man däremot fyra olika syften, vilket senare omnämns som flera syften. En diskussion kring *slå två flugor i en smäll* förs också hos Danielsson (2001:169–177). En viktig skillnad mellan det tidigare diskuterade *lägga rabarber på ngt* och *slå två flugor i en smäll* är att numeralen i det senare uttrycket, närmare bestämt räkneordet *två*, kan tolkas bokstavligt. När denna numeral byts ut mot en annan kvantifikator som också tolkas bokstavligt är effekten av den lexikala variationen i mycket hög grad förutsägbar och i grund och botten tämligen begränsad.

6.1.3. Tillägg av ord

De flesta forskare är överens om att ett eller flera ord kan infogas i samband med användningen av ett idiom utan att idiomat sätts ur spel. Detta gäller i synnerhet optionella bestämningar till hela frasen. Barkema (1996a:144) ger följande exempel, som avser uttrycket *the talk of the town* 'det allmänna samtalsämnet' (jfr *Norstedts stora engelsksvenska ordbok* 2000 s.v. *talk*):

- (6:17) [...] (It was) the talk, yesterday, of the town (Barkemas kursiv och understrykning)

I exemplet har uttrycket placerats in i en möjlig kontext. Framför allt är det inskottet av adverbialiet *yesterday* som är intressant i det här sammanhanget. Den adverbiella bestämningen *yesterday*, som alltså inte utgör en del av den fasta frasen, kan sägas orsaka ett avbrott i uttrycket, men det påverkar inte uttryckets betydelse. Istället fungerar ordet som en bestämning till hela den fras vari det ingår.

Vissa idiom har en sådan struktur att de innehåller en lucka där en variabel lexikalisk enhet av visst slag och med vissa specificerade egenskaper obligatoriskt måste sättas in (Anward & Linell 1976:106–107, Ruiz Gurillo 1997:119, Moon 1998:98–104). Så förutsätter uttrycket *lägga på is* i bemärkelsen 'tills vidare vänta med att behandla eller använda' att också ett objekt anges (jfr idiomets form *lägga (ngt) på is* i *NEO* 1995–96 s.v. *is*). I faktisk användning placeras uttryckets objekt, dvs. det som enligt utsagan får vänta, som regel direkt efter uttryckets verb. Detta leder till att uttryckets kanoniska form anges vara *lägga ngt på is*. Det är en smaksak om man i idiom som dessa räknar med att ett ord skjuts in, om man menar att platshållaren byts ut mot en verklig lexikalisk enhet eller om man anser att idiomet innehåller en variabel som i varje enskilt fall obligatoriskt måste realiseras i form av ett specifikt ord. Här behandlas sådana uttryck som fall med inskjutna ord.

Även en del metalingvistiska ord eller uttryck, som signalerar att man använder sig av ett etablerat uttryckssätt, kan infogas i idiomerna (B. Wotjak 1992b:126–130, Moon 1998:305–306).¹ Ett par svenska exempel på sådana uttryck är *så att säga* och *som man brukar säga*. Nedan följer några autentiska belägg där dessa uttryck används:

- (6:18) Sverige kör **så att säga** sitt "eget race" för att markera att vi inte vill acceptera EUs liberalare regler [...]. (P95)
- (6:19) Thorstein Bergman är **så att säga** på sin mammas gata och står för en fullgod underhållning med stort mervärde. (P95)
- (6:20) Gunnar har, **som man brukar säga**, gått den långa vägen [...]. (P95)
- (6:21) Vill man göra en gris glad skall man bjuda honom på ett äpple för denne krabat till allätare är också en riktig gottegris. Tyvärr faller han, **som man brukar säga**, på eget grepp. En vacker dag ligger han där med huvudet på ett fat och med äpplet i munnen. (P98)

¹ Se bl.a. Allén ([1984] 1999) om bruket av svenska metaspråkliga kommentarer.

I dessa fall rör alltså de inskjutna orden idiomerna som helhet och är, som sagt, inte särskilt kontroversiella. Däremot råder det olika uppfattningar om huruvida ett inskott kan fungera som en bestämning till särskilda konstituenten eller till enskilda ord i idiomerna. Anward & Linell (1976:87) skriver:

Eftersom lexfraser har betydelseegenskaper som tillkommer fraserna som helhet är det ganska naturligt att de enskilda konstituenterna i lexfraserna inte kan fritt modifieras av optionella lexikala bestämningar [...].

Liknande resonemang återfinns också hos Zuluaga (1980:98), Cruse (1986:38, 2000:74) m.fl. Anward & Linells (1976:87) konstaterande, att enskilda konstituenten inte fritt kan modifieras av lexikala bestämningar kan jämföras med iakttagelser som görs av exempelvis Gazdar et al. (1980), Pulman (1993:252–253) och Nunberg et al. (1994). I dessa tre sistnämnda arbeten hävdas att det visst förekommer bestämningar till enskilda led i idiomerna, och att detta bevisar att delar av ett idiom kan ha en egen identifierbar betydelse som utgör en del av uttryckets hela betydelse. I framför allt tidningar och tidskrifter är det också vanligt med mer tillfälliga och av kontexten styrda inskott (Ernst 1981:51, Nicolas 1995:233). Oftast rör det sig om adjektiv, substantiv, prepositionsuttryck eller relativsatser, och dessa är särskilt frekventa bland metaforiska uttryck (Nunberg et al. 1994:500, Corpas Pastor 1996:240, Moon 1998:174). Inskott är exempelvis infogade i följande belägg på *strö salt i såren på ngn* med betydelsen 'fortsätta att angripa ngn som redan lider' (NEO 1995–96 s.v. *salt*):

- (6:22) [Vad säger ni i Zürich nu då...?] 4-3 [...] på bortaplan i går kväll, betydde seger i grupp E, och vidare avancemang. Vem hade räknat med det, efter hemmaförlusten i premiären (1-2) mot just dessa finländare? Kanske, trots allt, tränaren Lasse Falk? Den trubbiga stockholmare är, under alla förhållanden, orsaken till att klubben [Västra Frölunda Hockey Club] kritiserats av hockeypåvarna nere i Schweiz. Oavsett om det var hans avsikt eller inte. "Falken", ofta rak och ärlig, råkade säga sitt hjärtas mening inför säsongen. Han tyckte väl som de flesta - att elitserien var huvudmålet och den nystartade EHL placerades därmed som god tvåa. Vips, dök förbundsordföranden Rickard Fagerlund upp på scenen [...] och menade att den som har en såpass negativ inställning till det storslagna europeiska utbytet minsann "borde ha stryk". VFHC fick dessutom 3 500 kronor i böter för att man glömt bort att hämta en av arrangörsfirman CVL:s utsända med taxi på Landvetter, i samband med ett av sina evenemang. Sen *strödde* en tjänsteman på IIHF [Internationella ishockeyförbundet] *ytterligare ett par kilo salt i såren*, genom att påstå att Scandinavium inte längre var aktuell som finalarena (25-26 januari). Känner ni lukten av repressalier? (P96)
- (6:23) Hammarby gick in för att klara 0-0 mot Malmö borta. Taktiken höll inte. Åtta minuter före full tid dundrade Malmös Joakim Persson in

matchens enda mål. [...] Ovanpå allt vann ju bottenkonkurrenten De-gerfors sin match, hemma mot Trelleborg med 1-0. - Det är typiskt. Men vi får tänka på våra egna matcher, helt enkelt, påpekade Tommy Davidsson. [...] Hammarby spelade väldigt defensivt och Malmö kom, trots övertag i bollinnehav, inte till att skapa några direkta målchanser. [...] Åtta minuter före full tid bröts emellertid dödläget. Malmös lyckosamme inhoppare Mattias Thylander sköt ett skott som tog på en Hammarbyförsvare. Bollen rullade ut till U21-landslagsmannen Joakim Persson, som klippte till direkt. En kanonträff. Bollen for som en raket via Per Fahlströms vänstra stolpe och in i mål. - En ren lyckoträff. Jag bara drog på allt vad jag kunde, förklarade Joakim Persson själv. Ett uttalande som ytterligare *strödde salt i Hammarbysåren*. Nej, det här var sannerligen inte "Bajens" dag. (P95)

I exempel (6:22) kan man säga att tillägget *ytterligare ett par kilo* leder till att man förstår att situationen försvåras eller förvärras avsevärt för dem som redan leder, i det här fallet Västra Frölunda Hockey Club. I exempel (6:23) preciseras idiomkomponenten *såren* genom bestämningen *Hammarby-*. Tillägget leder till att det inte råder något tvivel om att det är laget Hammarby som leder. Det är ingen tillfällighet att båda dessa exempel är hämtade från idrottspråket. I själva verket tycks detta grepp där vara ett ofta utnyttjat stilmedel.

6.1.4. Utelämnning av konstituenten

Hittills har jag fört en diskussion kring befintliga komponenter och kring utbyte och tillägg av element. Enligt exempelvis Zuluaga (1980: 98) och Gläser (1988:268) uppvisar idiomerna också klara restriktioner vad gäller utelämnning av de ingående delarna. Om man säger t.ex. *sätta sig på sina hästar* och med det avser betydelsen 'uppträda överlägset och nedlåtande' uppfattas frasen som onaturlig till sin form, eftersom idiomets kanoniska form är *sätta sig på sina höga hästar*. Eventuellt leder en utelämnning av *höga* till att uttrycket inte alls tolkas idiomatiskt. Samtidigt kan man använda vissa idiom i reducerad form och trots detta förmedla dess idiomatiska innehåll. Detta har givetvis ett samband med att uttrycket är institutionaliserat och ofta har en sådan pregnant formulering att man trots allt entydigt associerar till idiomet (Corpas Pastor 1996:241–242, Moon 1998:131–132; se vidare avsnitt 2.3.1 om institutionalisering). Således känner mottagaren trots utelämnningen igen idiomet ändå; vederbörande kan lätt avgöra vad som utelämnats och hur uttrycket skall tolkas. Som exempel på hur idiomkonstituenten kan utelämnas kan följande belägg anföras:

- (6:24) [I]ltsken debatt om friskolans framtid [...] Den kritiserade utredningen ska under hösten lägga fram förslag om friskolornas ersättningsnivåer. Men riktlinjen är en sänkning från dagens 85 procent till 75 procent av de kommunala skolornas ersättning, det har socialdemokraterna tydligt angett. Skolborgarrådet Tjia Torpe försvarade emellertid utredningen. ”*Käppar i hjulen*” -Den är viktig för att hitta ett fungerande ersättningsystem. Visst, riktlinjen är 75 procent men det här handlar inte bara om rigida procentsatser. Det finns en rad andra aspekter när det gäller ersättningsnivåerna som är viktiga och som behöver utredas. Nys, ansåg Agneta Rehnvall (m), som menade att utredningens egentliga syfte är att *sätta käppar i hjulen* för friskolorna. (P95)

I textutdraget används idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt* två gånger. Först förekommer det i elliptisk form i en rubrik. Idiomets verb *sätta* har då utelämnats. Att den elliptiska formen återfinns i en rubrik är föga förvånande med tanke på att bl.a. verb ofta utelämnas i rubriker (Åkermalm 1965:28, Liljestrand 1993:128). Trots att verbet utelämnats och uttrycket därmed är ofullständigt svävar ingen i tvivelsmål om att rubriken anspelar på det speciella idiomet. Senare används det fullständiga idiomet i den löpande texten.

6.1.5. Variation av ordföljd och konstruktionstyp

Flertalet idiom uppvisar även transformationella restriktioner, och bl.a. dessa har stått i fokus när Chafe (1968:111), Weinreich ([1969] 1980:231), Ross (1970), Schenk (1994:11), Moon (1998:104–116) m.fl. diskuterat fasta fraser.¹ I sammanhanget aktualiseras en formulering hos Anward & Linell (1976:108), nämligen att lexikaliserade fraser kan betraktas som isolerade öar vars delar är oåtkomliga för syntaktiska och semantiska operationer. En jämförelse mellan de studier som nämns ovan visar att delvis skilda mönster diskuteras, men vanligen påtalas det att huvuddelen av idiomerna inte kan passiveras.² Som regel kan man heller inte genom pronominalisering syfta på enskilda konstituenten i uttrycken eller lyfta fram dem genom en emfatisk omskrivning. De fasta fraserna kan i normalfallet inte heller klyvas. Slutligen kan ett idiom som utgörs av en verbfras jämte kom-

¹ Se vidare om transformationella begränsningar hos svenska idiom hos bl.a. Anward & Linell (1976:93–94). Se även Fraser (1970) och Newmeyer (1974) om engelska uttryck, Burger (1973:77–92), Fleischer (1997:49–58) och Dobrovolskij (1999) om tyska uttryck, Zuluaga (1980:105–106) om spanska fasta fraser samt Abeillé (1995) om franska idiom.

² Det finns dock idiom som torde vara passiva i sin kanoniska form. Som exempel kan jag nämna *bli lurad på konfekten*.

plement inte göras om till ett substantiv (nominalisering). Här följer exempel på dessa restriktioner:

- (6:25) #Handduken kastades in av fotbollsspelarna. (passivering)
- (6:26) #Jag kastade in handduken, men han har inte kastat in den ännu. (pronominalisering)
- (6:27) #Handduken kastade han in. (topikalisering)
- (6:28) #Det var handduken han kastade in. (klyvning)
- (6:29) #Det han kastade in var handduken. (klyvning)
- (6:30) #Hemmalagets handduksinkastning förvånade ingen. (nominalisering)

Exempel (6:28)–(6:29) ovan illustrerar således olika konstruktioner med klyvning av idiomet ifråga.

I autentiska texter är det ändå inte särskilt svårt att finna exempel på idiom som genomgått någon form av transformation, även sådana som enligt de teoretiska utredningarna inte borde förekomma. För vissa idiom tycks exempelvis passiv form vara lika vanligt förekommande som aktiv. I *SAG* (4/1999:365) förs ett resonemang kring uttrycket *lägga ngt på is*. Här kan vi fundera över hur ett annat uttryck, närmare bestämt *sätta ngt ur spel*, används i mitt material. Det aktuella uttrycket används sammanlagt 51 gånger i *Press 97*. 23 av användningarna visar aktiv form, 22 *s*-passivum, och 6 är perifrastiskt passiverade med perfektparticip genom konstruktionen *vara satt ur spel*. I exempel (6:31) nedan används idiomet i aktiv form. Därpå följer ett belägg där uttrycket är passiverat med *s*-suffix och ett exempel där idiomet konstrueras med perfektparticip:

- (6:31) Det blir en kärv julhälsning från OECD i år. I alla fall för dem som gjort det till en vana att *sätta* konkurrensen *ur spel* genom att muta. Det blir det stopp för nu i och med att 34 av världens rikaste länder gör det olagligt och straffbelagt att muta utländska tjänstemän. (P97)
- (6:32) Den viktiga delen av läkarrollen, att också fungera som sjuksörjare, *har satts ur spel* av nedskärningarna. (P97)
- (6:33) Södertälje 01.50 Larmer går från ett stort grossistföretag i Morabergsområdet. [...] När polisen kommer dit visar det sig att någon eller några i flera dagars tid förberett ett stort tillslag. Elledningarna var avklippta och flera larmanordningar *var satta ur spel*. (P97)

Passivering av *sätta ngt ur spel* kan således inte betraktas som en tillfällighet utan måste beaktas vid en beskrivning av hur uttrycket används.

Slutligen vill jag även nämna följande exempel som kan betraktas som ett försök till nominalisering av uttrycket *plocka russen ur kakan*, som enligt *NEO* (1995–96 s.v. *russin*) betyder 'välja ut det bästa ur ngt'.

- (6:34) Bland annat skall statliga Telia inte behöva plågas lika hårt av konkurrenterna: - Vi måste göra slut på möjligheterna till *russinplockning* som det faktiskt har varit frågan om, sade kommunikationsminister Ines Uusmann när förslaget presenterades i går. (P97)

I detta fall torde substantivet *russinplockning* i hög grad förmedla samma föreställning som idiommet. Uusman vill alltså begränsa några personers möjligheter att välja ut endast det de tycker är bäst ur ett visst sammanhang (och därigenom välja bort det som uppfattas som mindre lyckat).

Sammanfattningsvis kan konstateras att idiomatiska uttryck uppvisar tydliga uttrycksmässiga restriktioner. Samtidigt finns det uppenbara skillnader mellan olika idiom vad gäller deras grad av fixering. I följande avsnitt kommer dessa olikheter mellan uttrycken att diskuteras.

6.1.6. Olika grad av fixering

Författare såsom Katz (1973:362), Cutler (1982), Gibbs & Gonzales (1985:255–256) och Fellbaum (1993:271–272) konstaterar att vissa uttryck är mer fixerade än andra. I detta sammanhang aktualiseras också Frasers "Frozenness Hierarchy" från 1970. Fraser (1970) rankar ett antal uttryck på basis av vilka transformationer de kan undergå. I ena ändan på skalan finns uttryck som kan undergå nästan alla traditionella transformationer och ändå bibehålla en idiomatisk betydelse. I den andra ändan återfinns däremot sådana som inte kan undergå några transformationer alls. Hierarkin diskuteras utförligare av bl.a. Wood (1986:18–19, 79).

Gibbs (1990:420, 1994:272) konstaterar att frågan om hur språkbrukare kan veta vilka idiom som uttrycksmässigt kan varieras och vilka som inte kan modifieras i samma utsträckning är mycket relevant. Nunberg et al. (1994:507) skriver:

It is evident that speakers are never explicitly taught which idioms passivize and which don't; furthermore, our intuitions in this domain are too robust and too consistent across speakers to be attributable entirely to having heard or not heard certain idioms in the passive.

Det faktum att språkanvändare vet huruvida ett idiom kan passiveras eller inte tyder enligt Nunberg et al. (1994) på att idiomens syntax inte är så arbiträr som många analyser pekat på.

Idiomens olika grad av fixering kan inte negligeras utan måste förklaras i en mer avancerad beskrivning av uttrycken (Regales 1988: 82). I litteraturen finns olika försök till detta. Newmeyer (1974) menar att idiomens syntaktiska uppträdande (åtminstone delvis) kan förutsägas på basis av deras betydelser, och Nunberg et al. (1994) menar att graden av fixering kan kopplas till uttryckens kompositionalitet (se även liknande resonemang hos Lakoff 1987:451, Gibbs 1990:425–426, 1994:281, Jackendoff 1995:152 m.fl.; se vidare om kompositionalitet i avsnitt 6.2). Flores d'Arcais (1993:80–81) och O'Grady (1998:280) ser däremot ett samband mellan idiomens grad av genomskinlighet och deras grad av fixering. De menar att ett ogenomskinligt idiom som regel är mer fixerat än ett genomskinligt. Ruiz Gurillo (1998:22–24) påtalar istället att såväl lexikala som strukturella anomalier (t.ex. att uttrycket innehåller unika konstituenten), bidrar till uttryckens fixering. Fernando & Flavell (1981) betonar i sin tur att det finns en koppling mellan ett uttrycks utbredning och dess möjligheter att varieras uttrycksmässigt. De skriver:

The wider the currency of an idiom, the greater the degree of permissible variation by deletion, permutation or addition of elements. Such items in spite of the distortion of their form are still recognisable and interpretable as particular idioms because a given sense is so firmly associated with a given syntactic construction in the language use of a specific speech community. (Fernando & Flavell 1981:47)

Cutler (1982), slutligen, menar att det finns ett samband mellan idiomens ålder och grad av fixering. Hon konstaterar att det finns en tendens till att de mer fixerade uttrycken har funnits längre i språket än de mindre fixerade.¹ I samband med min analys av grad av fixering hos de 36 idiomerna kommer några av dessa förslag till förklaringar att prövas. Jag går nu in på idiomens kompositionalitet, för att sedan diskutera deras figurativa innehåll.

6.2. Uttrycksmässig variation och idiomens kompositionalitet

Glucksberg konstaterar (1993:5): "Ordinary language is, by definition, compositional". Liknande uttalanden återfinns hos bl.a. Barkema

¹ Jfr t.ex. Svanlund (2001:326), som visar att det inte finns ett direkt samband mellan vikt- och tyngdmetaforers grad av bildlighet och deras ålder.

(1997:55) och Cruse (2000). Huruvida man ställer sig bakom detta synsätt beror givetvis på vad man lägger för betydelse i termen *kompositionalitet*. En beskrivning av vad som avses framläggs av Partee (1984). Hon menar att *kompositionalitetsprincipen* i dess mest generella form innebär följande:¹

The meaning of an expression is a function of the meanings of its parts and of the way they are syntactically combined. (Partee 1984:281; kursiv i originalet)

Dahllöf försöker utifrån frasen *tre bruna hundar* att beskriva hur principen fungerar (Dahllöf 1999:33; kursiv och understrykning i originalet):

Orden *hundar* och *bruna* är beskrivande. De säger vilken typ av djur och vilken typ av färg som föreligger. När man, som här, sätter samman ett substantiv (*hundar*) med ett adjektiv i attributiv ställning (*bruna*) så får man en fras (*bruna hundar*) som beskriver det fall då båda beskrivningarna är uppfyllda. (Bruna hundar är varelser som *både* är bruna *och* hundar.) Detta ligger i den grammatiska kopplingen mellan huvudord och attribut. Ordparet *bruna hundar* kan sedan kombineras med ett räkneord (*tre*) och vi kan begripa vad *tre bruna hundar* betyder. Vi har alltså tre morfem, som bär på tre begrepp, vilka kombineras till *en* sammansatt betydelse. Böjningsändelserna (*bruna*, *hundar*) är framtvingade av att frasen är i pluralis (vilket ordet *tre* kräver). De bidrar därför inte till den kompositionella semantiken, utan tydliggör den bara.

Dahllöf menar således att den grundläggande idén är att en språkbrukare "tar fram" morfems lexikala betydelser ur sitt mentala lexikon och att det sedan är kompositionella principer som bestämmer det (av morfemen) sammansatta uttryckets betydelse.

Det finns dock språkliga konstruktioner som inte fungerar i enlighet med kompositionalitetsprincipen. Paradexemplet är just idiom, som av många forskare betraktas som *icke-kompositionella* (t.ex. Katz 1973: 359, Gibbs 1990:417, Warren 2001:103 (se vidare avsnitt 2.3.1). Som exempel kan idiom som *strö salt i såren på ngn* och *ta ner skylten* nämnas. Uttryckens idiomatiska betydelser, vilka kan sägas vara 'göra plågan värre' respektive 'dö', kan inte härledas utifrån idiomdelarnas betydelse och hur dessa kombineras syntaktiskt. En konsekvens av att den idiomatiska betydelsen inte är härledbar skulle enligt Gibbs (1990: 419) vara att idiomens figurativa betydelse måste vara direkt stipulerad i det mentala lexikonet, på samma sätt som individuella ord är listade i

¹ För vidare utredning av kompositionalitetsprincipen och kompositionell semantik, se t.ex. Cann (1993:2–4), Goldberg (1995:13–16), Barkema (1996b:75–76), Cruse (2000:67–81), Pitt & Katz (2000:428) och Holmberg (2002:42–45).

ett lexikon. Idiomens icke-kompositionalitet skulle enligt Gibbs också kunna tjäna som förklaring till att idiom tenderar att vara syntaktiskt icke-produktiva eller fixerade.

Det kan dock vara svårt att avgöra huruvida ett uttryck är kompositionellt eller inte, och detta beror bl.a. på att det råder en glidande skala mellan helt kompositionella konstruktioner och icke-kompositionella sådana (Wood 1986:31–50, Barkema 1997, Dahllöf 1999:33).¹ Som illustration kan de tre konstruktionerna *tre bruna hundar, vara glad som en lärka* ('vara mycket glad') och *ta ner skylten* ('dö') anföras. Det första exemplet kan betraktas som helt kompositionellt och det sista som icke-kompositionellt. Liknelsen *vara glad som en lärka* är däremot delvis kompositionell. En del av betydelsen, närmare bestämt 'vara glad', kan sägas vara ett kombinatoriskt resultat av de ingående delarna *vara* och *glad* samt deras syntaktiska struktur. Däremot kan inte förstärkningen 'mycket' sägas vara ett kombinatoriskt resultat av de enskilda betydelseerna hos konstituenterna *som, en* och *lärka*. Det finns dock ett skäl till varför man säger *glad som en lärka* (och inte exempelvis *glad som en gås*) när man vill förmedla betydelsen 'vara mycket glad', och det är lärkans livfulla beteende, som kan relateras till den mänskliga sinnesstämning som vi kallar *glädje*. De tre exemplen visar att betydelsen hos en ordkombination kan vara relaterbar till kombinationens konstituer på helt olika sätt (Cowie & Mackin 1993:XII).

Uppfattningen att idiom är icke-kompositionella har med tiden kommit att ifrågasättas allt mer. Gibbs, Nayak & Cutting (1989:576) skriver så här:

However, closer examination reveals a fundamental problem with the noncompositional view of idioms. Many idiomatic phrases appear to be decomposable or analyzable with the meaning of their parts contributing independently to their overall figurative meanings [...].

Liknande ståndpunkter redovisas av t.ex. Cacciari (1993:33–34) och Fellbaum (1993:271). Oenigheten vad gäller idiomens grad av kompositionalitet följer delvis av att termen *kompositionalitet* används på olika sätt (Warren 2001:105). Att den kan ha olika innebörd hos skilda författare framgår om man jämför citatet från Partee (1984) ovan med Nunberg et al. (1994:498), som med kompositionalitet avser "the degree to which the phrasal meaning, once known, can be analyzed in terms of the contributions of the idiom parts". De senare författarna

¹ Man ska också komma ihåg att en ursprungligen kompositionell konstruktion med tiden kan bli icke-kompositionell (jfr Dahllöf 1999:33–34).

anlägger således ett mer analytiskt perspektiv än ett produktivt. Nunberg et al. (1994) utgår också från att metaforisk användning kan vara kompositionell, något som vore omöjligt med en snävare definition av begreppet. Sistnämnda författare skiljer sålunda mellan å ena sidan idiom som *spill the beans* ('prata bredvid mun'), där *spill* motsvarar spridandet och *the beans* informationen som sprids, och å andra sidan *kick the bucket* ('dö'), där betydelsekomponenter inte på samma sätt kan fördelas på delarna. Den första typen av uttryck kallar de "idiomatically combining expression" (eller "idiomatic combination") och den andra "idiomatic phrases" (Nunberg et al. 1994:496–497). I enlighet med denna tillämpning av begreppet kompositionalitet kan man således även skilja på idiomerna *strö salt i såren på ngn* och *ta ner skylten*. *Strö salt i såren* är kompositionellt om man tänker att *strö salt* motsvarar betydelsekomponenten 'förvärta ngt' (eller ännu hellre 'tillfoga mera skada' e.d.) och *såren* motsvarar 'det redan bekymmersamma'. *Ta ner skylten* är dock fortfarande i hög grad icke-kompositionellt eftersom det inte på samma sätt går att fördela idiomkonstituenterna på olika komponenter i betydelsen 'dö'.

Huruvida man kan se samband mellan enskilda idiomkonstituenterna och komponenter i idiomets betydelse beror dock till viss del på den betydelsebeskrivning man väljer att utgå ifrån. För att resonemanget skall bli tydligare kan diskussionen kring *strö salt i såren på ngn* fördjupas ytterligare. I *NEO* (1995–96 *salt* resp. *strö*) uppges uttrycket betyda 'fortsätta att angripa ngn som redan lider' respektive 'göra plågan värre'. Om man utgår från den första betydelseangivelsen, dvs. 'fortsätta att angripa ngn som redan lider' kan *strö salt i såren på ngn* sägas ha kompositionella drag. För det första kan man se ett samband mellan konstituenterna *strö salt* och komponenterna 'fortsätta att angripa'. För det andra kan man skönja en koppling mellan *i såren på ngn* och 'ngn som redan lider'. Däremot är det inte lika lätt att peka på ett samband mellan de aktuella idiomkonstituenterna och de komponenter som ingår i definitionen 'göra plågan värre'. Om man utgår från denna senare definition kan man alltså komma fram till att idiomet ifråga inte är särskilt kompositionellt.

Också om man förstår kompositionalitet på det viset, dvs. i enlighet med Nunberg et al. (1994), kan man tala om gradskillnader och att idiom kan vara mer eller mindre kompositionella. Som ytterligare ett exempel kan man nämna *ana ugglor i mossen* i bemärkelsen 'misstänka något skumt'. Med lite god vilja kan man se ett samband mellan delen *ana ugglor* och föreställningen om att en misstanke väcks. Delen *i mossen* skulle eventuellt kunna motsvara det aktuella sammanhanget, men kopplingen är inte särskilt tydlig. Jag finner dock detta uttryck något

mer kompositionellt än *ta ner skylten*, där ingen som helst segmentering kan genomföras på betydelsesidan som skulle möjliggöra en matchning med idiomets olika uttrycksdelar. Här nedan använder jag, om inget annat anges, begreppet kompositionalitet i enlighet med Nunberg et al. (1994) och skiljer de idiom där man i någon mån kan fördela betydelsen på de enskilda delarna från de idiom där man inte kan det.

6.3. Uttrycksmässig variation och idiomens figurativa innehåll

Ett antal idiom är figurativa (eng. *figurative*). Med det menas att uttrycken i regel är metaforiska, metonyma eller utgörs av en hyperbol (Nunberg et al. 1994:492, Corpas Pastor 1996:121). I detta avsnitt behandlas metaforiska idiom, metonyma idiom samt i övrigt figurativa idiom. Att jag skiljer ut metaforiska och metonyma idiom från i övrigt figurativa uttryck beror på att idiomerna ofta innehåller just en metafor eller en metonym (Anward & Linell 1976:86, Gläser 1986:28).

Av utrymmesskäl finns det ingen möjlighet att här göra mer omfattande utredningar av grundläggande termer som *metaforik*, *metonymi* etc. Jag ger därför endast en kort introduktion till problematiken för att sedan koncentrera mig på de aspekter som är viktiga för min analys. För diskussioner som är viktiga i sammanhanget kan jag hänvisa till bl.a. Richards (1936:89–138), Ullmann (1962:212–220), Waldron (1967:162–201), Lakoff & Johnson (1980), Broström (1994), Gibbs (1994), Fass (1997), Saeed (2003:345–357), Lindfors Viklund (2001), Svanlund (2001) och Kövecses (2002) samt i dessa arbeten anförda referenser om metaforik och metonymi i allmänhet. Metaforik och metonymi specifikt i idiom behandlas av bl.a. Gläser (1986), Gibbs (1990, 1993), Kövecses & Szabó (1996), Dietz (1999) och Keysar & Bly (1999).

6.3.1. Metaforiska idiom

Metaforen är mycket omdiskuterad, och litteraturen i ämnet är omfattande (Katz 1998:3). Några bibliografier över metaforstudier är bl.a. Shibbes (1971), van Noppen et al. (1985) samt van Noppen & Hols (1990). Den terminologi som används inom området är också omfattande och varierar i stor utsträckning mellan olika forskare. Terminologiska översikter återfinns hos t.ex. Fass (1997:48–49), Stålhammar

(1997:16–18) samt Lindfors Viklund (2001:108–109). Enligt Samaniego Fernández (1996:21–68), Svanlund (2001:10) m.fl. finns det ingen vedertagen definition av begreppet, och det beror delvis på att synen på metaforer är kopplad till allmänna språkteoretiska preferenser, men också på att olika forskare har koncentrerat sig på olika typer av metaforer och skilda aspekter av dessa.

Från att länge ha uppfattats som en ren stilfigur, har metaforen (och även metonymin) nu kommit att betraktas som avgörande för vårt sätt att konceptualisera världen (Lakoff & Johnson 1980:37–40). Enligt Svanlund (2001:13–14) är det framför allt inom den konceptuella metaforteorin, en skolbildning inom den kognitiva semantiken, som man mest konsekvent uppmärksammat ymnigheten och systematiken i våra vardagliga metaforer. En beskrivning av det centrala i metaforbegreppet erbjuder Ekberg (1993:107):

Metaforisk överföring innebär att vi använder oss av en semantisk struktursom hör till en viss, specifik erfarenhetsdomän för att uttrycka en betydelse som hör hemma i en annan erfarenhetsdomän. Inom den kognitiva semantiken benämner man de båda domäner som är involverade i en metaforisk överföring för käll- respektive måldomänen. Den ”bokstavliga” betydelsen hos ett metaforiskt uttryck är alltså den betydelse som uttrycket har i källdomänen, medan den ”överförda” betydelsen är den betydelse som uttrycket har i måldomänen.

Ett exempel är idiomet *gräva sin egen grav* (dvs. ’själv orsaka sin olycka’), där en erfarenhetsdomän med gravar, hur dessa grävs, vem som gräver dem, vad som läggs i etc. används om erfarenhetsdomänen ’skapande av problem’ (Fauconnier 1997:168–171, Svanlund 2001:18). Viktigt vid analysen av metaforen är således att identifiera metaforens källdomän och måldomän och att åstadkomma en sammanlänkning mellan dessa (Lindfors Viklund 2001:32).¹ Det som betraktas som gemensamt för de två domänerna, dvs. den bokstavliga betydelsen och den nya idiomatiska betydelsen, har bl.a. kommit att kallas för *grund* (jfr *ground* hos Richards 1936:117).

Ofta poängteras den likhet som råder mellan de sammankopplade leden och deras respektive domäner. Denna kan ses som nödvändig för att metaforen skall komma till stånd. Men Svanlund (2001:22; fetstil i originalet) poängterar också:

¹ Jfr även begreppet *domänmappning* som avser en konceptuell sammanlänkning mellan två domäner (Svanlund 2001:14). En konceptuell metafor blir därmed en uppsättning domänmappningar mellan en käll- och en måldomän (Kövecses & Szabó 1996:335).

Allt tal om likhet inom metaforforskningen tenderar att skymma **olikhetens** betydelse. Olikheterna mellan domänerna är förmodligen lika väsentliga som likheterna.

Svanlund (2001:23), och för övrigt också Ullmann (1962:213–214) och Aitchison (2003:165), menar alltså att någon form av olikhet mellan domänerna tycks vara lika nödvändig som likheten för att en metafor ska uppstå. Vidare konstaterar Svanlund att avståndet och olikheterna mellan domänerna också brukar ses som definierande för metaforen i förhållande till metonymen. Metaforen kräver ett visst avstånd mellan domänerna. Saknas detta avstånd betraktas uttrycket istället som metonym; denna uppfattas ofta som ett namnbyte inom en domän (se vidare avsnitt 6.3.2). Olika metaforiska uttryck kan emellertid uppvisa olika avstånd mellan de berörda domänerna. Enligt Svanlund kan bedömningen av hur stort avstånd som krävs variera mellan skilda forskare och detta kan leda till att ett och samma uttryck uppfattas på olika sätt av olika personer. Gränsen mellan metafor och icke-metafor är sålunda vag och delvis beroende av vem som drar den (Svanlund 2001:23).

Traditionellt har många idiomforskare utgått ifrån att idiom en gång varit metaforiska men att de förlorat sitt metaforiska innehåll med tiden. Många idiom har därmed kommit att betraktas som döda metaforer (Gibbs 1987:570, 1990:418, Fass 1997:39). Enligt Dahllöf är exempelvis uttryck som *slå in öppna dörrar* och *lägga korten på bordet* ”uppenbara döda metaforer” (1999:149). Det råder dock stora skillnader mellan olika uttryck på denna punkt, och många idiom innehåller en mera levande metafor. Åtminstone kan de så att säga väckas till liv igen. Idiomet genererar då nya följdmetaforer som är koherenta med ursprungsmetaforen (Lundbladh 1992:23, Stålhammar 1997:46, Svanlund 2001:25–26). Företeelsen är enligt Wellander (1939:641) relativt vanlig.

Som exempel kan jag nämna idiommet *sista spiken i kistan*, med betydelsen ’ngt som definitivt beseglar ngns/ngts öde’ (*NEO* 1995–96 s.v. *spik*). I pressmaterialet återfinns följande användning av uttrycket:

- (6:35) Vad händer om man trots allt lägger ner Bromma 2001? - Det vore fullständigt vansinnigt. Det vore ytterligare *en spik i kistan* som håller på att snickras runt Stockholm sedan Västerleden och Österleden lyfts bort och utbyggnaden av järnvägen försenats, säger Peter Egardt. (P97)

Här kan man se att metaforen i uttrycket byggs ut, genom att skribenten talar om att kistan håller på att ”snickras” runt Stockholm. Detta kan alltså ses som en indikation på att *sista spiken i kistan* är en för-

hållandervis levande metafor. Eller också kan man, i analogi med Svanlund (2001:99), säga att uttrycket har förhållandervis stark bildlighet, dvs. aktiverar föreställningar från källdomänen i relativt stor utsträckning.

Ett annat likartat exempel erbjuder uttrycket *ligga i startgruperna*, vars betydelse är 'vara redo att sätta igång'. Idiomet används i följande textavsnitt:

- (6:36) Z-Radios nya profil med kändisar och mera prat för en äldre målgrupp är också föremål för mycket stort intresse. [...] Men skulle Z-Radio lyckas med sitt nya format, så *ligger* konkurrenterna *i startgruperna* för att snabbt följa efter. Megapol är ett av de nät som står och darrar i startblocken med en intensiv reklamkampanj och en bunke kommande personligheter i näven. (P95)

Här sägs att konkurrenterna ligger i startgruperna, vilket torde innebära att de är redo att sätta igång med sitt arbete med mycket kort varsel. I kontexten anges också att andra "står och darrar i startblocken". Också denna formulering, vilken i hög grad betyder det samma som *ligga i startgruperna*, för tankarna till startområdet vid en löparbana och till en pågående tävling. I det senare fallet rör det sig dock om en löparbana av ett modernare slag, eftersom startgröpar kommit att ersättas av startblock. De som står och darrar i startblocken förefaller också vara mer beredda att sätta igång än de som ligger i startgruperna. Det beror på att de som står och darrar i startblocken har kommit ett steg längre i startprocessen än de som fortfarande ligger i startgruperna.

Även en katakres, dvs. sammanförande av oförenliga bilder (Weller 1939:653), kan tyda på att idiomens metaforiska innehåll är levande – åtminstone för den som reagerar på katakresen (Svanlund 2001:29). Se t.ex. följande användning av *vara ett osäkert kort*:

- (6:37) Bara för några månader sedan var det oklart om Henry skulle få plats i den franska VM-truppen. I dag är det inget beslut som förbundskaptenen Aimé Jacquet ångrar, snarare tvärtom. Efter gruppspelen är Henry den stora överraskningen i hemmanationens VM-trupp. *Ett osäkert kort* inför VM som nu blommat ut och svarat för tre mål i gruppspelen. (P98)

I exempel (6:37) är det "ett osäkert kort" som "blommat ut". Av kontexten framgår det tydligt vad det hela betyder, men sammanställningen kan ändå inte betraktas som särskilt lyckad. En blomma slår ut, och kanske var det detta som skribenten hade i åtanke. Formen *blommat ut* kan eventuellt leda tanken till *blomma över*, vilket betyder det rakt motsatta. Att det dessutom är "ett osäkert kort" som "blommar ut" är

närmast komiskt. En katakres som denna bör därför indikera att idiomets metaforik är förhållandevis död för användaren. I annat fall hade nog idiomets bild blockerat en liknande användning.

En jämförelse av olika metaforiska idiom visar att de kan ha förhållandevis olika grund, dvs. det som är gemensamt för uttryckets bokstavliga respektive idiomatiska betydelse. Enligt den traditionella synen har förhållandet mellan idiomets bokstavliga och dess idiomatiska betydelse bedömts som arbiträrt (Gibbs 1990:421, Keysar & Bly 1995:90). Detta kan ses som en konsekvens av att idiomerna betraktats som döda metaforer. Kövecses & Szabó (1996) menar dock att den idiomatiska betydelsen hos idiomerna många gånger är *motiverad*.¹ Enligt Svanlund (2001:63) innebär detta följande:

Att en sekundär betydelse är motiverad av en primär innebär bl.a. att det finns en beskrivbar relation mellan betydelseerna. Man kan peka på hur olika uttrycksätt och betydelser hänger samman; men normalt är detta bara möjligt i efterhand när den nya språkliga strukturen är ett etablerat faktum.

I vissa fall kan man se en allmän likhet mellan källdomänen och måldomänen. Ett exempel är *lägga korten på bordet* i bemärkelsen 'öppet lägga fram alla fakta'. När detta idiom används, uppstår en överföring från erfarenhetsdomänen 'kortspel' till en mer allmän domän, nämligen 'informations-spridning'. Likheterna mellan de två föreställningsvärldarna är tydliga: kortspelaren gör sina kort kända för de andra spelarna genom att lägga dem på bordet, liksom informations-spridning innebär att vissa tidigare okända förhållanden blir mer allmänt bekanta genom att de exponeras. Det råder inget tvivel om att idiomerna ifråga baseras på en metafor.

Nyare forskning inom bl.a. psykolingvistik har, enligt Gibbs (1990:422) m.fl., också visat att "the meanings and use of many idioms are motivated by people's conceptual knowledge". Det finns alltså en koherent konceptuell organisation som ligger under också dessa fraser (Lakoff 1987:381). Detta framgår exempelvis av uttryck som beskriver starka känslor som glädje och ilska. Tillsammans bildar många av dem ett mönster, som går tillbaka på den konceptuella metaforen "kroppen är en behållare för känslorna" (eng. "the body is a container for the emotions"; Lakoff 1987:383). Några exempel på sådana uttryck är *sinnet rinner över på ngn*, *hålla på att spricka av glädje*, *vara full i skratt*, *ngt stiger ngn åt huvudet* och *stå ngn ända upp i halsen*. För fler

¹ Se vidare om *motivation* och *motivering* och om hur termen används hos bl.a. Ullmann (1962:91–93).

exempel på idiom som grundas på konceptuella metaforer, se Lakoff (1987:380–381), Gibbs & O'Brien (1990), Kövecses & Szabó (1996: 331–337), Dobrovolskij (2000) m.fl.¹

Många gånger är således likheten mellan idiomets bokstavliga och dess idiomatiska betydelse relativt tydlig. Ibland kan dock förhållandet mellan de två betydelseerna verka godtyckligt (Lakoff 1987:451). Det är då svårt att se några gemensamma drag mellan domänerna. En viktig fråga blir därmed hur påtaglig likheten mellan domänerna måste vara för att man ska kunna tala om metaforik. Kan exempelvis uttryck som *komma på grön kvist* 'få det ekonomiskt bra' respektive *läsa lusen av ngn* 'läxa upp ngn' betraktas som metaforiska? Samma fråga gäller andra uttryck, som *lägga hyende under lasten*, som betyder 'uppmuntra något som borde klandras', samt *vara toppen av ett isberg*, med betydelsen 'vara bara den synliga delen av ngt större och problematiskt'.

Huruvida dessa uttryck betraktas som metaforiska eller inte beror i hög grad på varje språkbrukare, eftersom den slutsats som dras bl.a. baseras på språkbrukarens kunskap om de ord som ingår i idiomerna. Så är exempelvis fallet med *lägga hyende under lasten*, dvs. 'uppmuntra något som borde klandras'. Uttryckets metafor är endast tydlig för den som vet att *hyende* betyder 'kudde' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *hyende*). Men även allmänna kunskaper i ämnet kan vara avgörande. För att uppfatta en likhetsrelation mellan idiomerna *vara toppen av ett isberg* och dess idiomatiska betydelse 'vara bara den synliga delen av ngt större och problematiskt' måste man veta att större delen av ett isberg befinner sig under vattenytan. Det räcker alltså inte att man har en rent språklig kunskap om vad ett isberg är – man måste ha viss encyklopedisk kunskap om dess villkor.

I detta sammanhang måste man också hålla isär ett synkront och ett diakront perspektiv. Som exempel kan jag nämna idiomerna *när det kommer till kritan* och dess betydelse 'när det verkligen gäller'. Det är inte helt enkelt för en samtida språkbrukare att se en likhet mellan de båda betydelseerna, men förr i tiden kan denna ha varit tydligare. Enligt Friedländer (1966:111–112) finns det framför allt tre möjliga förklaringar till uttrycket. En av dessa går tillbaka på den griffeltavla som användes på värdshuset för att skriva upp gästernas förtäring. Man skrev med krita, och när gästen skulle betala för sig, kom det

¹ Kövecses & Szabó (1996:345) menar att det faktum att ett antal idiom går tillbaka på samma konceptuella metaforer, skulle kunna utnyttjas vid idiominläring.

alltså till kritan.¹ Om så är fallet kan uttrycket ha upplevts som en metafor förr i tiden, även om så inte är fallet nu längre.

6.3.2. *Metonyma idiom*

Många idiom baseras alltså på en metafor, men idiom kan även vara metonyma. Enligt Gibbs (1994:319–320) utgör metonymi en fundamental del av vårt konceptuella system. Det är emellertid inte alltid lätt att skilja på metaforik och metonymi (Corpas Pastor 1996:123). Ullmann (1962:212, 218), Fass (1997:4, 49) och Burger (1998:81) är några av de forskare som diskuterar skillnaden mellan metaforik och metonymi. Medan metaforen innehåller en underliggande likhet eller jämförelse, innehåller metonymin en indirekt referens, som baseras på omedelbar närhet (eng. *contiguity*). Det finns också språkvetare som betraktar metonymi som en form av metaforik (Nuccorini 1988: 150). Om skillnaden beskrivs genom hänvisning till domäner, kräver metaforik ett visst avstånd mellan domänerna, medan metonymi däremot ofta uppfattas som ett fokusbyte – eller eventuellt byte av benämning – inom en viss domän (Kövecses & Szabó 1996:338, Svanlund 2001:23). Metaforen fyller också en annan funktion än metonymen. Metaforen underlättar förståelsen genom liknelsemomentet, medan metonymin primärt fyller en referentiell funktion, även om också den påverkar förståelsen (Lakoff & Johnson 1980:36).

Enligt bl.a. Ullmann (1962:218–220) finns det en rad olika typer av metonymi.² I litteraturen diskuteras exempelvis om *synekdoke* ska betraktas som en form av metonymi eller inte. I denna avhandling väljer jag dock att såsom exempelvis Cassirer (2003:225) betrakta *synekdoke* som en undergrupp till metonymin. *Synekdoke* består enligt Cassirer av två grenar. Den första av dessa kan kallas ”delen för helheten” (lat. *pars pro toto*). Som exempel nämner Cassirer uttrycket *tak över huvudet*, där både *tak* och *huvud* står för den större helhet som ett tak respektive ett huvud är delar av. Uttrycket kan i grund och botten sägas avse ett regelrätt hus i vilken (åtminstone) en hel människokropp befinner sig. Den andra grenen är ”helheten för delen” (lat. *totum pro*

¹ En annan förklaring är, enligt Friedländer (1966:112), att *krita* är härlett av *kredit* (jfr uttrycket *ta på krita*). Slutligen kan uttrycket även vara en ombildning av *när det kommer till det kritiska*.

² För förteckningar av olika metonymityper med exempel, se t.ex. Lakoff & Johnson (1980:35–40), Malmgren (1988:189–197) och Warren (1992:65–67). Jfr även diskussionen om *permutations* hos Stern (1931:351–379).

parte). Som exempel anger Cassirer *Sverige skriver ner kronan*, där *Sverige* står för ett antal personer i ledningen för Riksbanken.

Det är inte helt enkelt att ge exempel på illustrativa metonymiska idiom. En orsak till detta är att de metonymiska idiomatiska uttrycken inte är lika frekventa som de metaforiska idiomerna (Ruiz Gurillo 1997:80). En annan viktig orsak är att en indelning i metaforiska och metonyma uttryckssätt är enklast att tillämpa på enkla lexem. Idiomerna innehåller per definition flera led. I många fall är samtliga led metaforiska, och några gånger är de metonyma. Men inte sällan är vissa av leden i idiomet metaforiska och andra metonyma (Gibbs 1995:111–112). Som exempel kan jag nämna ett uttryck som *rulla ut den röda mattan för ngn*, dvs. 'ge ngn ett högtidligt mottagande'. Uttrycket kan i sin helhet ses som en metafor, eftersom likhetsrelationen mellan de båda domänerna är påtaglig. Samtidigt är delen *den röda mattan* framför allt metonymisk, eftersom det råder ett samband mellan den och den effekt som uppnås. Av detta skäl kan det vara lämpligt att betrakta de olika uttrycken som huvudsakligen metaforiska, metonyma etc.

6.3.3. I övrigt figurativa idiom

Hittills har jag talat om metaforiska idiom samt om idiom som uppvisar metonymiska drag. Men det finns också andra uttryck som kan sägas vara figurativa, i vilka emellertid förhållandet mellan uttryckets bokstavliga och idiomatiska betydelse varken baseras på likhet eller närhet. Ett sådant uttryck är *lägga rabarber på ngt* med betydelsen '(ohämmat) lägga beslag på ngt' (*NEO* 1995–96 s.v. *rabarber*). Uttrycket är enligt Hellsing et al. (2000:280) en förvrängning av ett annat uttryck med liknande betydelse, nämligen *lägga embargo på ngt*. Enligt författarna inbjöd det för många språkbrukare okända spanska ordet *embargo* till förväxling med det ljudlika *rabarber*, på samma sätt som det tyska *Unkraut* 'ogräs' blev *ont krut* i ordspråket *Ont krut förgås inte så lätt*. Det kan således finnas en förklaring till varför man lägger just *rabarber* på något, men det finns ingen likhets- eller närhetsrelation mellan uttryckets bokstavliga och idiomatiska betydelse. Uttrycket torde dock av gemene man betraktas som figurativt, dvs. innehållande någon form av bild, även om den bild som tonar fram är mer förbryllande än upplysande.

I detta kapitel har jag diskuterat idiomens fixering, dvs. det faktum att uttrycken är fasta och att de uttrycksmässigt inte går att variera i särskilt stor utsträckning. Det bör av resonemanget ha framgått att idiomerna är fixerade i olika utsträckning. Jag har även – med tanke på de två hypoteser som kommenteras i kapitel 1 – i korta ordalag redogjort för några grundprinciper vad gäller idiom och kompositionalitet respektive idiomens figurativa innehåll. Nu övergår jag till att analysera den uttrycksmässiga variation som manifesteras hos de 36 idiom som undersöks i den här avhandlingen.

7. Uttrycksmässig variation hos de undersökta idiomerna

I detta kapitel redogör jag för den uttrycksmässiga variation som kan iakttagas hos de uttryck som undersöks närmare i avhandlingen. Inledningsvis diskuteras variation med hänsyn till grammatiska kategorier. Därefter resonerar jag kring den lexikala variation som förekommer inom de undersökta idiomerna. Vidare följer en diskussion av å ena sidan inskjutna ord i idiomerna, å andra sidan utelämnade idiomkonstituenterna. Slutligen granskas också variation beträffande val av satsbas när idiomerna används och variation av konstruktionstyp hos de undersökta uttrycken. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och en diskussion om vilka uttryck som är mest respektive minst fixerade.

Vid analyserna dryftas för det första om uttrycksmässig variation förekommer hos respektive idiom i mitt material. Om uttrycksmässig variation kan beläggas, undersöker jag för det andra huruvida den uttrycksmässiga variationen medför en förändring av idiomets betydelse och om variationen har någon stilistisk effekt. Analysen av uttrycksmässig variation hos idiomerna genomförs i hög grad i enlighet med SAG (1999) och därmed i stort sett med traditionell grammatik, som ju SAG huvudsakligen bygger på. En viktig orsak till detta val är att jag vill att min undersökning ska vara så tillgänglig som möjlig för andra fraseologiforskare, oavsett vilken teori de arbetar inom (jfr SAG 1/1999:39). I mina analyser av de konkreta beläggen har jag som regel tagit hänsyn till en för- och efterkontext på vardera 500 tecken (se äv. <<http://spraakdata.gu.se/lb/konk/>>).

Resultaten av mina analyser redovisas delvis i form av tabeller. I tabellerna anges avvikelser från idiomets kanoniska form i absoluta tal (se vidare om idiomens kanoniska former i avsnitt 3.2.5). Dessutom används angivelserna "minus", "plus inom parentes" samt "plus". Minusmarkering, dvs. "–", innebär att det inte finns några avvikelser från idiomets kanoniska form. Med plus inom parentes, dvs. "(+)" menas att det finns några enstaka eller några få belägg där det aktuella idiomet inte har den kanoniska formen. Angivelsen "plus", dvs. "+", betyder att det rör sig om ett flertal avvikelser. Jag har valt att dra

gränsen mellan angivelserna "plus inom parentes" och "plus" vid den relativa frekvensen 10%. För att göra resonemanget mer begripligt kan jag hänvisa till mina angivelser vid lexikal variation hos uttrycken. Om antalet belägg som uppvisar lexikal variation är mindre än 10% av det totala antalet belägg på ett visst idiom, anges ett plus inom parentes. Om användningarna med lexikal variation utgör 10% eller mer av det totala antalet belägg, anges ett plus utan parentes.

Man ska dock komma ihåg att det i själva verket inte råder någon skarp gräns mellan angivelserna "plus inom parentes" och "plus". Av detta skäl kan det vara lämpligt att man också granskar de absoluta tal som anges. För att förtydliga kan jag nämna förekomsten av lexikal variation hos två av idiomerna, närmare bestämt *stirra sig blind på ngt* och *lägga korten på bordet*. I undersökningen varierar *stirra sig blind på ngt* lexikalt vid fem tillfällen i materialet. Då det totala antalet belägg på uttrycket är 58, uppgår variationen i detta fall till ca 9%. Sålunda anges "plus inom parentes". Det andra uttrycket, *lägga korten på bordet*, används vid 44 tillfällen i materialet. I fem av dessa fall, dvs. i ca 11% av beläggen, varierar uttryckets verb. Av denna orsak används angivelsen "plus". Det rör sig i själva verket om ca 10% lexikal variation för båda uttrycken. Skillnaden i fråga om förekomst av lexikal variation för de båda uttryckens del är således inte så stor som det kan tyckas med utgångspunkt i angivelserna "plus inom parentes" respektive "plus".

7.1. Variation med hänsyn till grammatiska kategorier

Den uttrycksmässiga variation som idiomerna oftast är utsatta för är den grammatiska. Här behandlas närmast variation med hänsyn till numerus, species, komparation av adjektiv och adverb samt tempusböjning hos verb.

7.1.1. Numerus

Som tidigare påpekats varierar idiomens konstituenterna normalt inte med hänsyn till numerus (Chafe 1970:47, Anward & Linell 1976:87). Av tabell 7:1 framgår i vilken utsträckning numerusvariation förekommer i mitt material.

TABELL 7:1. Numerusvariation hos de undersökta idiomerna.

idiom	total frekvens	avvikelse från kanonisk form (absolut frekvens)	grad av avvikelse
7. få fria händer	101	–	–*
16. inte sticka under stol med ngt	101	–	–
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	–	–*
25. se dagens ljus	95	–	–
28. sticka ut hakan	94	–	–
13. gå stick i stäv med ngt	84	–	–
27. sopa ngt under mattan	76	–	–
30. stå högt i kurs	76	–	–
17. kasta in handduken	68	–	–
23. reta gallfeber på ngn	65	–	–
10. få stryka på foten	63	–	–
36. vädra morgonluft	61	–	–
2. bära frukt	56	–	–
9. få kalla handen	53	–	–
4. dra växlar på ngt	49	–	–
5. falla ngn på läppen	48	–	–
8. få kalla fötter	46	–	–
35. ta saken i egna händer	42	–	–
12. få vind i seglen	40	–	–
22. lägga sista handen vid ngt	39	–	–
33. ta bladet från munnen	35	–	–
6. få blodad tand	33	–	–
21. lägga korten på bordet	44	2	(+)
15. ha ett finger med i spelet	42	2	(+)
3. dra sitt strå till stacken	41	3	(+)
11. få vatten på sin kvarn	41	3	(+)
34. ta ngt med en nypa salt	61	7	+
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	10; 23	+

I tabell 7:1 har jag endast tagit med idiom som innehåller ett substantiv – *stirra sig blind på ngt* har följaktligen uteslutits. Vidare har jag utelämnat idiom som endast innehåller substantiv med identisk singular- och pluralform. Som exempel kan jag nämna substantiv som tillhör sjätte deklinationen, och substantiv som saknar pluralsuffix. Detta gäller exempelvis *blåsa liv i ngt* och *slå mynt av ngt*.¹ Jag har också uteslutit idiom som innehåller substantiv med dividuativ betydelse och som alltid har singular form. Bland dessa återfinns idiomerna *gå upp i*

¹ I några belägg kan man med hjälp av kontexten avgöra om det är den singulara eller plurala formen som används. Men eftersom man inte kan det i samtliga fall, utesluts dessa idiom.

rök (se vidare SAG 2/1999:63).¹ Med de inskränkningar som precisrats innehåller tabellen sammanlagt 28 idiom. För övrigt skall tabellen läsas på följande sätt: uttrycken är ordnade efter hur vanlig numerusvariationen är i förhållande till antalet idiom användningar. Det eller de ord som varierar i uttrycken är markerade med fetstil. I ett av idiomerna varierar två olika substantiv. De aktuella frekvensangivelserna särskiljs då med ett semikolon. Asterisk signalerar ett tryckfel/skrivfel i tidsningsmaterialet. Dessa avvikelser räknas varken här eller härnäst som uttrycksmässig variation.²

Av tabell 7:1 framgår att en klar majoritet av idiomerna har ett substantiv som inte varierar vad gäller numerus. Ett typfall är *ta bladet från munnen*, där substantiven *mun* och *blad* alltid är singulara. Vidare står substantivet *hand* alltid i singularis i *få kalla handen* men alltid i pluralis i *få fria händer* och *ta saken i egna händer*. På liknande sätt har *fot* i mitt material alltid singularform i *få stryka på foten* och pluralform i *få kalla fötter*. Som framgår av exempel (7:1)–(7:4) nedan påverkas normalt inte heller de aktuella substantivens form av numerusformen på uttryckets subjekt:

- (7:1) Vid en närmare analys pekar man ut att det är **barnomsorgen** som *får stryka på foten*. (P97)
- (7:2) Vi kan bara konstatera att det var **vi** som *fick stryka på foten* den här gången, säger Lars Österberg, VD för Provita AB. (P96)
- (7:3) Men så orkade han inte längre. Nu *kastar han in handduken* i hopp om att det skall räcka med att lämna ordförandeskapet i Stora. (P98)
- (7:4) Detta trots att **medlarna** på söndagsmorgonen *kastade in handduken* och tills vidare ger upp sina försök att få fram ett avtal som parterna kan acceptera. (P95)

Exemplen (7:1)–(7:2) visar att oavsett om det är en eller flera som tvingas stå tillbaka har substantivet *foten* singular form. Varianten *få stryka på fötterna* förekommer alltså inte i materialet. Av (7:3)–(7:4) framgår att såväl en som flera personer ”kastar in handduken”. Inte heller substantivet *handduken* anpassas efter vilket numerus som gäller för idiomets subjekt.

Vissa av uttrycken uppvisar dock numerusvariation. I de flesta fall rör det sig då om ett eller några få belägg på varje uttryck som upp-

¹ Jag har även utslutit *kasta ljus över ngt*. Uttrycket är dock speciellt, eftersom det i mer än en fjärdedel av fallen innehåller obestämd artikel så att idiomerna får formen *kasta ett ljus över ngt*.

² Ett exempel är: ”Det är en idé som ligger Olof Eriksson varmt om hjärtan, han återkommer ofta till den.” (P97).

visar denna typ av variation. Som exempel kan jag nämna de alternativa formerna *dra sitt strå till stacken* respektive *dra sina strån till stacken*. Det kan finnas flera skäl till variationen. För att resonemanget skall bli tydligare kan följande belägg på idiomet jämföras med varandra:

- (7:5) Det är dags att börja återanvända, återvinna, bränna och energiutvinna på allvar. [...] Det är verkligen dags att just du *drar ditt strå till stacken*. (P97)
- (7:6) - Vi *drar vårt strå till stacken* genom att ta hand om alla returpostade förpackningar. (P97)
- (7:7) Inga Carlssonrepliker Tyvärr valde dock Ingvar Carlsson att inte *dra några strån till stacken* för att ge liv åt meningsutbyttena. (P95)
- (7:8) På andra håll i landet pågår andra forskningsprojekt inom temat ELSA (etiska, legala och sociala aspekter av modern genteknik). Dessa kommer att *dra olika strån till den stack* av kunskap som kan hjälpa oss att bättre förstå vilka värderingar som styr - och bör styra - såväl dagens som framtidens möjligheter att välja och välja bort människor och deras egenskaper. (P97)

Det råder inget tvivel om vilken form av idiomet som skall väljas till kanonisk form om man utgår från frekvenser i materialet. I de allra flesta fall har substantivet *strå* singular form oavsett om idiomets subjekt avser en eller flera personer, liksom *stacken* vanligen har singular form. Så är också fallet i exempel (7:5)–(7:6) ovan, där den som *drar* anges som *du* respektive *vi*. Man hade annars kunnat tänka sig att konstituenten (*sitt*) *strå* skulle kongruera med subjektets antal. Om så vore fallet skulle en person *dra sitt strå till stacken* och flera personer *dra sina strån till stacken*, men så är det alltså inte. Samtidigt förekommer numerusvariation hos *strå* i andra fall, och den förefaller inte vara helt slumpartad. I (7:7) används uttrycket *inte dra några strån till stacken*. Dels uppvisar substantivet *strå* numerusvariation, dels har pronomenet *sitt* bytts ut mot *några*. Konstruktionen framhäver att Carlsson förväntades replikera vid olika tillfällen men att dessa repliker (av skiftande slag och beträffande olika teman) uteblev. I exempel (7:8) används uttrycket *dra olika strån till den stack av kunskap*. Genom numerusvariationen samt den inskjutna bestämningen *olika* betonas att det rör sig om flera forskningsprojekt som bidrar på olika sätt. Man kan alltså se drag av yttre böjning, eftersom de olika projekten lämnar skilda bidrag. Sammanfattningsvis kan således det faktum att det rör sig om flera (olika) bidrag leda till numerusvariation hos idiomkonstituenten (*sitt*) *strå*; eller, omvänt, om *strån* används betonas det

ytterligare att det rör sig om flera bidrag. Så sker dock inte i huvuddelen av beläggen.

Ett annat exempel är *få vatten på sin kvarn*, där konstituenten *sin kvarn* ibland varierar. I följande belägg används uttryckets kanoniska form:

- (7:9) Om Frankrike nu driver kravet på en generösare tolkning av konvergenskraven till EMU [...] - då *får handelsministern* ytterligare vatten på *sin kvarn*. (P97)
- (7:10) **Nationalister och extremister i Ungern** kan också *få vatten på sin kvarn*. (P95)

I materialet används således företrädesvis idiomformen *få vatten på sin kvarn*, dvs. konstituenten *sin kvarn* har singular form. Uttrycket uppvisar i normalfallet ingen yttre böjning. I exempel (7:9) omtalas att "handelsministern" får stöd för sin uppfattning och i (7:10) handlar det om "Nationalister och extremister i Ungern". Man skulle annars kunna tänka sig att en person får vatten på sin kvarn och flera personer får vatten på sina kvarnar, men så är det alltså inte i dessa belägg. I det första fallet har idiomets subjekt singularform och i det andra pluralform, och trots detta har konstituenten *sin kvarn* singular form. I exempel (7:11) och (7:12) nedan har dock en annan variant av idiomet använts. Uttrycket uppvisar lexikal variation: verbet *få* har ersatts av *ge*:

- (7:11) Problemet med extremt förenklade debattinslag som det av ÅOE är att det *ger* "**betong-politiker**" och "**betong-ekonom**" vatten på *sina kvarnar* när de avfärdar argument för en anpassning av samhället mot ett mer miljövänligt dito som verklighetsfrämmande och oralistiska, vilket de inte alls behöver vara. (P95)
- (7:12) Mona Sahlin och Maria Leissner *gav männen* vatten på *sina prat-kvarnar*. "Vad var det vi sa?" ekar de nu i korus. "Kvinnor klarar inte pressen. Dessutom är de inte tillräckligt kompetenta". (P97)

Den lexikala variationen *få* ~ *ge* leder till ett perspektivskifte och därmed ändrade syntaktiska funktioner för uttryckets externa argument. Det argument som har rollen Recipient och markerar den som får stöd för sin uppfattning fungerar nu inte som subjekt till uttrycket utan som syntaktiskt indirekt objekt. I exempel (7:11)–(7:12) står idiomets yttre objekt i båda fallen i pluralis. I exempel (7:11) rör det sig om "**betong-politiker**" och "**betong-ekonom**" och i (7:12) om *männen*. Dessutom uppvisar konstituenten *sin kvarn* numerusvariation. Här skulle man kunna tänka sig att numerus hos konstituenten *sin kvarn* har påverkats

av objektets numerus. Även här skulle man alltså kunna tala om yttre böjning. En möjlig tolkning av användningen av pluralformen *kvarnar* i exempel (7:11) skulle kunna vara den att man vill framhäva att de nämnda ”betong-politikerna” och ”betong-ekonomerna” företräder sinsemellan skiljaktiga ståndpunkter.

Ytterligare ett exempel på numerusvariation ger oss idiomet *ha ett finger med i spelet*. Normalt rör det sig om ett enda finger, men som framgår av exempel (7:13) nedan, finns undantag från den regeln:

- (7:13) *Flera fingrar med i spelet* har också en Jan Törnqvist. Han är vice ordförande i FC Café Opera. Törnqvist är dessutom personlig rådgivare till Bangura, och var den som fick honom att flytta till Sverige. (P98)

Idiomet *ha ett finger med i spelet* uppvisar två former av uttrycksmässig variation i detta belägg. Bestämningen *ett* har ersatts av *flera* vilket i sin tur leder till att huvudordet *finger* står i pluralis. Bruket av *flera fingrar* i (7:13) kan tolkas på olika sätt. Det kan betyda att den omtalade Törnqvist har stort inflytande, exempelvis i förhållande till andra personer. Men Törnqvist kan också ha inflytande på flera olika områden. Man skulle kunna tänka sig att ett finger motsvarar att han är vice ordförande i FC Café Opera, ett annat finger att han är Banguras personlige rådgivare etc. De två tolkningarna sammanfaller också i stor utsträckning med tanke på att inflytande på flera områden ofta är detsamma som stort inflytande.

Slutligen vill jag även diskutera idiomet *ta ngt med en nypa salt*. Som regel används just formuleringen *en nypa salt*, men förhållandevis ofta varieras uttrycket till exempelvis *några nypor salt*, *flera nypor salt*, *många nypor salt* och *åtskilliga nypor salt*. Den uttrycksmässiga variationen har en tydlig koppling till idiomets betydelse, vilken alltså är ’välja att bedöma ngt med (viss) reservation’. Genom att använda olika varianter påverkas graden av reservation (se avsnitt 5.1 och 7.3.3). Även i detta fall kan man alltså se ett samband mellan lexikalisk variation och numerusvariation, som båda tjänar till att införa en kvantitetsangivelse på uttrycksplanet, som svarar mot en gradangivelse på innehållsplanet. Exempel (7:14)–(7:16) ger en illustration:

- (7:14) Nostradamus förutsåg årets nedgång på börsen redan på 1500-talet. Samtidigt påstod han att det skulle varit ett krig i Mellanöstern och ett i Karpaterna i januari i år vilket lyckligtvis inte slog in så vi får väl *ta* den gamle astrologens spådomar *med en nypa salt*. (P96)
- (7:15) Som vanligt när det gäller kometer är förväntningarna högt uppskrivade. Och som vanligt bör alla förutsägelser om ett sprakande himlafenomen med en lång svans som sträcker sig över halva natthimlen, *tas*

med *många nypor salt*. Kometer är nämligen luriga rackare som inte alls tar hänsyn till jordbornas behov av nattliga skådespel [...]. (P97)

- (7:16) Han är en underhållande vägvisare och återberättar med bravur många gamla sagor som förtjänar att bli ihågkomna. Men hans påståenden om den historiska verkligheten får *tas med åtskilliga nypor salt*. (P96)

I exempel (7:14) används den kanoniska formen för att markera viss reservation. I (7:15) betonas reservationen med hjälp av en kvantifikator (*många*) som står som bestämning till den mängdbeteckning som redan ingår i idiomet, dvs. *nypa*. Exempel (7:16) kan sägas markera ännu större förbehåll, genom att kvantifikatorn varierar (*åtskilliga*). Som effekt av den lexikaliska variationen framkallas också numerusvariation.

I samband med bruket av *dra sitt strå till stacken, få vatten på sin kvarn, ha ett finger med i spelet och ta ngt med en nypa salt* verkar det alltså finnas en viss koppling mellan variation av numerus, den kontext som uttrycket förekommer i samt den betydelse som uttrycket har i det konkreta fallet. I andra fall kan man inte se ett lika klart samspel mellan kontexten, substantivets numerus och idiomets betydelse. Som exempel kan jag nämna ett speciellt belägg på idiomet *lägga korten på bordet*. I uttryckets kanoniska form står substantivet *kort* i pluralis och substantivet *bord* i singularis. I det åsyftade belägget är det annorlunda:

- (7:17) [De kräver svar om Bofors] Sonia Gandhi, änka efter Indiens förre premiärminister Rajiv Gandhi, uppmanade i går den indiska regeringen att *lägga korten på borden* i den så kallade Boforsaffären som ledde till makens fall. Sonia Gandhi sade vid ett valmöte att maken felaktigt hade dragits in i mutskandalen kring Indiens köp av Boforskanoner i mitten på 1980-talet. - Min make blev utsatt för illasinnad smutskastning i Boforsaffären. Sedan han mördades har vi haft sex regeringar men ännu har sanningen om skandalen inte kommit fram, sade hon inför 50 000 åhörare vid ett valmöte i Bangalore. - Må regeringen en gång för alla avslöja namnen på alla inblandade. Den dagen Boforsdokumenten offentliggörs blir den lyckligaste i mitt liv, sade Sonia Gandhi. (P98)

I exemplet används som synes uttrycket *lägga korten på borden*. Användningen av pluralformen *borden* medför att det verkar röra sig om olika fora där informationen ska tas upp. Det finns dock inget i den omedelbara kontexten som stödjer denna tolkning, vilket talar för att det kan handla om omedveten variation från skribentens sida. Det kan rentav vara en ren felskrivning. Exemplet aktualiserar en diskussion som förs hos bl.a. Burger (1998:28–29), Howarth (2000:220–221) och

Elspaß (2002) om skillnaderna mellan accepterad idiomvariation och felanvändning av ett idiomatiskt uttryck.

I tabell 7:1 ovan anges också att komponenterna *käpp* och *hjul* i idiommet *sätta käppar i hjulet för ngt* varierar i stor utsträckning. Av tabell 7:2 framgår att pluralformen *käppar* är betydligt vanligare än singularformen *käpp* i mitt material. Komponenten *hjul* är däremot vanligare i singularis; i en majoritet av exemplen används den bestämda singularformen *hjulet*, även om den bestämda pluralformen *hjulen* inte är ovanlig. En fråga att ställa är hur de olika formerna kombineras med varandra. Detta framgår av tabell 7:3.

TABELL 7:2. *Numerusfördelning vid bruket av idiommet sätta käppar i hjulet för ngt.*

	P95	P96	P97	P98	summa
en käpp	2	–	4	4	10
käppar	18	12	29	15	74
hjulet	16	9	23	13	61
hjulen	4	3	10	6	23

Tabell 7:3 visar att kombinationen *käppar i hjulet* är klart vanligast, men att också formen *käppar i hjulen* är relativt frekvent (se diskussionen kring uttryckets kanoniska form i avsnitt 3.2.5). Det finns också ett antal belägg på *en käpp i hjulet*. Däremot förekommer inte ett enda belägg på *en käpp i hjulen* i hela materialet. Detta är kanske inte så konstigt med tanke på att innebörden i *sätta en käpp i flera hjul* inte är speciellt logisk. Det är framför allt svårt att tänka sig en situation där man samtidigt lyckas placera en käpp i flera hjul som rullar. Den observerade restriktionen tyder på att språkbrukarna åtminstone delvis är medvetna om idiomens formella egenskaper och det förhållande som råder mellan dessa och uttryckets logiska betydelse. I alla fall kan det vara så när uttryckets metafor är tydlig och levande (se avsnitt 6.3.1).

TABELL 7:3. *Förekomst av formerna en käpp i hjulet, käppar i hjulet, en käpp i hjulen och käppar i hjulen.*

	P95	P96	P97	P98	summa
en käpp i hjulet	2	–	4	4	10
käppar i hjulet	14	9	19	9	51
en käpp i hjulen	–	–	–	–	–
käppar i hjulen	4	3	10	6	23

Hittills har jag diskuterat vilka grammatiska former substantiven *käpp* och *hjul* har vid bruket av idiommet *sätta käppar i hjulet för ngt* och hur

dessa former brukar kombineras med varandra. En intressant fråga är vad som styr användningen av de olika formerna och deras inbördes kombinationer. I det här fallet skulle man kunna tänka sig att en ensam person använder en enda käpp och att flera personer använder flera käppar. En genomgång av materialet visar dock att det vanligaste är att en person uppges använda sig av flera käppar. Det är också förhållandevis vanligt att flera personer använder flera käppar. Däremot är det relativt ovanligt att en person sätter enbart en käpp i hjulet och ännu mer sällsynt att flera personer använder en och samma käpp. En annan möjlighet skulle kunna vara att käpparnas antal kunde relateras till den idiomatiska betydelsen hos *sätta käppar i hjulet för ngt*, dvs. '(avsiktligt) vålla (oöverstigit) hinder för ngn el. ngt' (se appendix 2). Man skulle kunna tänka sig att fler käppar vållar ett större hinder än vad endast en käpp kan åstadkomma. Det är emellertid inte alldeles lätt att avgöra hindrets storlek i de konkreta exemplen. Numerusvariation tycks inte helt gå att relatera till de logiska förhållandena.

Sammanfattningsvis är numerusvariationen begränsad i mitt material, men när den förekommer kan man i vissa fall finna en motivering till att den manifesteras. I andra fall verkar avvikelser från idiomets kanoniska form vara mer godtyckliga.

7.1.2. *Species*

Idiomens konstituenterna kan normalt inte heller varieras vad gäller species, dvs. bestämdhet (Anward & Linell 1976:87). Tabell 7:4 visar förekomst i mitt material av morfologiska avvikelser från den kanoniska formen som kan indikera variation av species. Innan jag går igenom vad man kan utläsa av tabell 7:4, är det nödvändigt med en kommentar om tabellens innehåll samt hur jag har betraktat olika användningar. Tabellen inkluderar 35 idiom, närmare bestämt de uttryck som innehåller ett substantiv. Uttrycken är ordnade efter hur ofta de enskilda idiomerna varierar i relation till det totala antalet användningar av respektive uttryck. Det ord som varierar i idiomet är markerat med fetstil. Vid sammanräkningen har jag tagit fasta på om ett substantiv i idiomet rent morfologiskt avviker från den form som substantivet brukar ha när den kanoniska formen används. Detta innebär exempelvis att varianter som *den stack* i bl.a. *bli ett litet strå till den stack som...* också registreras som avvikelser med hänsyn till species i tabellen. Det primära är alltså en rent morfologisk avvikelse från den kanoniska formen i varje enskilt ord. Sådan avvikelse leder normalt till variation av nominalfrasens bestämdhet.

TABELL 7:4. *Speciesrelaterade morfologiska avvikelser hos de undersökta idiomerna.*

idiom	total frekvens	avvikelser från kanonisk form (absolut frekvens)	grad av avvikelse
20. lysa med sin frånvaro	177	–	–
7. få fria händer	101	–	–
31. stå på egna ben	100	–	–
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	–	–
25. se dagens ljus	95	–	–
1. blåsa liv i ngt	93	–	–
18. kasta ljus över ngt	90	–	–
13. gå stick i stäv med ngt	84	–	–
32. sätta käppar i hjulet för ngn	84	–	–
14. gå upp i rök	81	–	–
27. sopa ngt under mattan	76	–	–
30. stå högt i kurs	76	–	–
17. kasta in handduken	68	–	–
23. reta gallfeber på ngn	65	–	–
10. få stryka på foten	63	–	–
34. ta ngt med en nypa salt	61	–	–
36. vädra morgonluft	61	–	–
2. bära frukt	56	–	–
4. dra växlar på ngt	49	–	–
26. slå mynt av ngt	44	–	–
15. ha ett finger med i spelet	42	–	–
35. ta saken i egna händer	42	–	–
12. få vind i seglen	40	–	–
6. få blodad tand	33	–	–
16. inte sticka under stol med ngt	101	1	(+)
9. få kalla handen	53	1	(+)
5. falla ngn på läppen	48	1	(+)
28. sticka ut hakan	94	2	(+)
22. lägga sista handen vid ngt	39	1	(+)
24. rinna ut i sanden	38	1	(+)
33. ta bladet från munnen	35	1	(+)
3. dra sitt strå till stacken	41	2	(+)
8. få kalla fötter	46	3	(+)
11. få vatten på sin kvarn	41	3	(+)
21. lägga korten på bordet	44	14	+

Av tabell 7:4 framgår att en majoritet av de undersökta idiomerna är helt fixerade beträffande species i mitt material. Det förekommer exempelvis inga varianter av typen *sopa ngt under en matta* eller *stå på de egna benen* som är avsedda att tolkas idiomatiskt.

Sammanlagt elva uttryck uppvisar en morfologisk avvikelse från den kanoniska formen som kan kopplas till variation av species. I några be-

lägg på idiomen *falla ngn på läppen, rinna ut i sanden* och *få kalla handen* rör det sig om sådana avvikelser. I följande belägg på det sistnämnda idiomet använder skribenten uttrycket *får en kall hand*:

- (7:18) Vänsterpartiet har centern minst gemenskap med av alla partier, anser han. – Min fantasi räcker inte till att se hur en konstellation med socialdemokraterna, centern och vänsterpartiet, som en del spekulerar i, skulle se ut. Miljöpartiet har liknande syn på kärnkraft, EMU, välfärdssystem och miljö och vill självt räkna sig till mitten, men *får en kall hand*. – Jag tänker inte på dem som ett mittenparti först och främst, de står till vänster om socialdemokraterna i väldigt många frågor. (P98)

När idiomet *få kalla handen* används tjänar just bilden med den kalla handen som symbol för en negativ inställning, avoghet e.d. I det aktuella exemplet innebär formuleringen *får en kall hand* att species varieras. Genom den uttrycksmässiga variationen hos idiomet betonas i ännu högre grad att det rör sig om just ett negativt bemötande.

Vissa morfologiska avvikelser förekommer alltså, men samtidigt måste man vara försiktig när man drar slutsatser av siffrorna i tabell 7:4. Som exempel kan jag nämna de 46 beläggen på *få kalla fötter* som uppvisar tre förekomster av speciesvariation. Av angivelsen i tabellen kan man lockas att tro att idiomet har formen *få kalla fötterna* i tre exempel. Så är dock inte fallet. Frekvensangivelsen avspeglar istället följande tre variationer på idiomets kanoniska form:

- (7:19) När det dessutom, så småningom, kröp fram att hans egentliga specialitet var Sex Magick blev jag lite *kall om fossingarna*. (P96)
- (7:20) De folkliga protesterna lät inte vänta på sig. Då *kallnade fötterna på bygglovstjänstemännen*. (P97)
- (7:21) Vid någon eftertanke har landstingsrådet tydligen *känt det dra kallt om fötterna*. Hon har sänkt sparbetinget till en halv miljard. (P95)

Som synes rör det sig här om avsevärda modifieringar av uttrycket. I (7:19) har den kanoniska formen *få kalla fötter* ersatts med den allt annat än väletablerade varianten *bli lite kall om fossingarna*. I exempel (7:20) har det innovativa uttrycket *kallnade fötterna på* [...] använts, och i (7:21) slutligen är det varianten *känt det dra kallt om fötterna* som är aktuell. Speciesvariationen hos konstituenten *kalla fötter* kan i dessa fall sägas vara en direkt följd av andra uttrycks- och innehållsmässiga ingrepp i idiomet. Det hade för övrigt varit svårt att tänka sig en annan grammatisk form hos det aktuella substantivet i exemplen ovan. Uttrycken **blev jag lite kall om fossingar*, **då kallnade fötter på bygglovstjänstemännen* och **känt det dra kallt om fötter* hade betrak-

tats som ogrammatiska. De nya versioner som uppstått efter i första hand lexikaliska operationer är således anpassade till de grammatiska regler som gäller för nutida svenska.

I vissa exempel har den morfologiska avvikelser från den kanoniska formen att göra med att en bestämning inskjutits i uttrycket (se vidare i avsnitt 7.3 om inskjutna bestämningar). I följande exempel varierar idiomat *falla ngn på läppen*:

- (7:22) Salvator. Frälsaren. Den helige faderns öl. Kärt barn har som bekant många namn, så också det bayerska bocköl som bäst *föll* SvD:s Ölronnd på *dess* för dagen ovanligt sparsmakade *läpp* då förvärens ölnyheter på systembolaget noggrant provsmakades. (P96)

På grund av den grammatiska konstruktionen i satsen blockeras den bestämda formen *läppen*. Efter possessivpronomen används inte bestämd böjningsform. Rent morfologiskt avviker sålunda uttrycket från den kanoniska formen, men konstruktionen leder inte till variation av bestämdhet. Nominalfrasen *dess för dagen ovanligt sparsmakade läpp* kan rent semantiskt snarare uppfattas som mer specifik än den kanoniska formens attributlösa *läppen*.

I tabell 7:4 illustreras vidare att det råder variation mellan uttrycken *lägga kort på bordet* och *lägga korten på bordet* i mitt material. I det första fallet har det plurala substantivet *kort* obestämd form och i det senare bestämd form. Det är alltså den senare varianten som utgör uttryckets kanoniska form, och idiomat betyder som sagt 'meddela viss hemlighållen information till större krets el. till allmänheten'. En möjlighet kunde vara att det skulle finnas en koppling mellan substantivets grammatiska form och den information som idiomat avser. Bruket av substantivet i obestämd form, dvs. *kort*, skulle möjligen kunna tyda på att informationens innehåll är förut okänt. Formen *korten* skulle i så fall kunna indikera mer kända eller förväntade uppgifter. Jag kan dock inte se några sådana samband i mitt material. Bruket av de grammatiska formerna *kort* respektive *korten* kan istället i stor utsträckning relateras till den förhållandevis vanliga inskjutna bestämningen *alla*. När *alla* infogas används som regel *kort* i obestämd form. Den obestämda formen *kort* förekommer även vid andra inskjutna bestämningar såsom exempelvis *sina*, *många* och *några*. Men det finns en del undantag från denna regel. Jämför t.ex. (7:23) nedan, där den väntade konstruktionen utnyttjas, med (7:24), som ger exempel på pluralformen efter bestämningen *alla*:

- (7:23) Fem poliser har i sista stund, innan tidsfristen går ut, anmält sig till sanningskommissionen och lovat att *lägga alla kort på bordet*. (P97)

- (7:24) - När konflikten och skrivierna tog fart skulle styrelsen *lagt alla korten på bordet*, men de vill inte låta andra få insyn i deras arbete. (P97)

I exempel (7:23) har inskottet av *alla* lett till att substantivet *kort* har obestämd form. I (7:24) har dock samma inskott inte fått samma följd. Det är troligt att variationen mellan *alla kort* och *alla korten* bara bottnar i regionala skillnader i språkbruket. En liknande diskussion förs kring pronomenet *denna* i *SAG* (2/1999:106). Enligt grammatiken konstrueras *denna* i skriftspråk (och i formellt talspråk) med substantiv i obestämd form: *denna bil*. När *denna* används i talspråk regionalt i Syd- och Västsverige används bestämd form av substantivet: *denna bilen*. När vi kan iakta en växling mellan *lägga alla kort på bordet* och *lägga alla korten på bordet* är det således egentligen ingen idiomvariation i verklig mening utan ett utslag av en oberoende grammatisk växling.

Ännu ett uttryck som aktualiseras i detta sammanhang är *dra sitt strå till stacken*. I ett fåtal fall uppvisar uttrycket en morfologisk avvikelse; i dessa fall används varianten *dra sitt strå till den stack som* [...]. Substantivet har då fortfarande bestämd form, men detta markeras med hjälp av ett inskott av ett determinativt pronomen:

- (7:25) Slutligen vill vi nämna att Larsen Resor bland alla nyheter nu också satsar på resor till Castros Kuba, vilket låter häftigt. Landsfadern blir säkert belåten, för det blir ju *ett litet strå till den stack som* på fem år skall bli den största och mest inkomstbringande i landet – rese-
näringsen. (P95)
- (7:26) På andra håll i landet pågår andra forskningsprojekt inom temat ELSA [...]. Dessa kommer att *dra olika strån till den stack av kunskap som* kan hjälpa oss att bättre förstå vilka värderingar som styr [...]. (P97)

Den prototypiska bestämda substantivformen *stacken* har således ersatts av *den stack* som konsekvens av att en preciserande relativsats följer. Substantivet *stack* hade visserligen kunnat ha bestämd form också i dessa kontexter (jfr diskussionen kring alternativen *denna bil* respektive *denna bilen* ovan). I enlighet med språkvårdarens rekommendationer dominerar dock obestämd form av substantivet i den här typen av konstruktioner, när det rör sig om neutralt skriftspråk (se vidare *SAG* 2/1999:303).

Slutligen vill jag också nämna idiomat *få vatten på sin kvarn*. Prototypiskt innehåller uttrycket ett reflexivt possessivt pronomen, och detta följs av substantivet *kvarn* i obestämd form. I denna konstruktion är den obestämda formen den enda tänkbara. Det finns dock belägg på

idiomet där inget pronomen används. Två av dessa exempel återges nedan:

- (7:27) Carlsons beställningsarbete *ger* flyktingmotståndarna *vatten på kvarnen* när den gör kommunen till ett offer och flyktingar till syndabockar. (P95)
- (7:28) Radio Väst *gav* mig i fredags *vatten på kvarn* genom att berätta om en tankbilsförare, som sökte väja för en grävling på E 6:an norr om Uddevalla. (P95)

I exempel (7:27) används formen *kvarnen* och i (7:28) *kvarn*. Utelämnningen av pronomenet torde här vara en konsekvens av att verbet *få* i båda fallen har ersatts med *ge* och att det då blir mindre självklart vilken pronomenform som skall väljas (se vidare i avsnitt 7.4). När idiomet konstrueras med verbet *få* är det reflexiva possessivpronomenet *sin* givet, men åtminstone i (7:27) kan man tveka inför valet mellan *sin kvarn* och *deras kvarn*. Denna osäkerhet kan ha spelat in. Jag kan dock inte se att någon av de två avvikelserna från den kanoniska formen leder till en betydelseförändring hos idiomet. Skillnaden mellan *kvarnen* och *kvarn* i (7:27)–(7:28) är emellertid bara synbarlig. Varianten *kvarn* är här helt enkelt den ganska vanliga talspråkliga bestämda formen med assimilerad efterhängd artikel.

Sammanfattningsvis uppvisar närmare en tredjedel av de undersökta uttrycken en morfologisk avvikelse från den kanoniska formen som skulle kunna indikera variation av species. Variationen av species är dock mycket starkt begränsad i materialet. Då speciesvariation förekommer är den som regel en följd av annan uttrycksmässig variation hos uttrycken. Växlingen mellan obestämd och bestämd form har till skillnad från numerusvariation inte heller särskilt stor semantisk eller stilistisk effekt. I några fall rör det sig snarast om regionala preferenser. Från ett standardspråkligt perspektiv kan avvikelserna då naturligtvis också få en stilistisk effekt.

7.1.3. Komparation av adjektiv och adverb

Anward & Linell (1976:87–88, 90) och Gläser (1986:60) konstaterar att adjektiv i uttrycken ofta uppvisar begränsningar vad gäller komparation. Anward & Linell menar också att om komparation förekommer, verkar det finnas högre tolerans för perifrastisk komparation med *mer* och *mest* än för suffixkomparation. Komparation är endast

aktuell för ett begränsat antal av de idiom som undersöks närmare i avhandlingen. Dessa ingår i tabell 7:5.

TABELL 7:5. *Komparation hos de undersökta idiomerna.*

idiom	total frekvens	komparativ	superlativ	grad av avvikelse
29. stirra sig blind på ngt	58	–	–	–
9. få kalla handen	53	–	–	–
8. få kalla fötter	46	–	–	–
6. få blodad tand	33	–	–	–
4. dra (stora) växlar på ngt	49	2	–	(+)
7. få fria händer	101	8	–	(+)
30. stå högt i kurs	76	6	2	+
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	2	17	+

I tabell 7:5 presenteras således de uttryck som innehåller ett adjektiv eller ett adverb som kan kompareras. Jag har inkluderat *dra växlar på ngt*, eftersom den vanligen inskjutna bestämningen *stora* ibland kompareras (se vidare avsnitt 7.3.3). Jag nämner även *få blodad tand* i detta sammanhang, eftersom participet *blodad* fyller en adjektivisk funktion i uttrycket (jfr t.ex. SAG 2/1999:583–584, 591–594). Sammanlagt handlar det alltså om åtta idiom.

Ett idiom som aldrig kompareras i mitt material är *få kalla handen*. Uttrycket inkluderar förvisso ett adjektiv som lätt kan kompareras, men avsaknaden av komparation kan troligen relateras till idiomets betydelse, som inte är graderbar: 'helt bli avvisad'. Inte heller *få kalla fötter* kompareras, men orsaken till detta är inte lika klar. Man skulle kunna tänka sig följande konstruerade exempel med adjektivet i komparativ:

(7:29) När han sa vad inträdet kostade, blev jag betänksam. Och när jag fick veta att man måste ha långklänning, fick jag ännu **kallare** fötter.

Med tanke på uttryckets betydelse borde det kunna kompareras; man kan ju vara tveksam i varierande utsträckning. Trots detta kompareras alltså inte idiomet i pressmaterialet.

Adjektivkomparation är däremot relativt vanligt förekommande vid bruket av *få fria händer*. I materialet används ordet *fri* inte så sällan i komparativ. Så är det exempelvis i följande fall:

(7:30) -Ale blev en av fyra kommuner i landet som på försök fick **friare** händer att arbeta med arbetsmarknadsåtgärder. (P96)

- (7:31) Det skulle gagna svenskt näringsliv om chefsrekyterare *finge friare händer* att föreslå kandidater med mer differentierad bakgrund än den traditionella. (P96)

I exempel (7:30) får alltså Ale kommun större frihet och färre restriktioner än vad som är brukligt (jfr betydelsen hos *få fria händer* i appendix 2). I (7:31) rör det sig om utökade befogenheter i allmänhet.

Också adverb i uttrycken kompareras. Notera att dessa adverb i enlighet med SAG (2/1999:152) kan betraktas som neutrumböjda adjektiv. Adverbkomparation förekommer t.ex. vid *ligga ngn varmt om hjärtat*, där *varm* ibland används i komparativ, men framför allt i superlativ:

- (7:32) Bedömare i Moskva tror att det egentligen handlar om en fråga som *ligger Jeltsin varmare om hjärtat* än konstskatter, nämligen presidentvalet år 2000. (P98)
- (7:33) Under de sista yrkesverksamma åren av sitt liv arbetade han inom säkerhetstjänsten på Lindholmens och Götaverkens varv fram till sin pensionering. Men det var dykningen och havet som *låg* honom *varmast om hjärtat* och det är som dykare vi skall minnas honom. (P97)

För övrigt kan även kontaminationsformen *ligga ngn nära om hjärtat*, som diskuteras i avsnitt 3.3.1, kompareras.

Ett annat uttryck som också innehåller ett adverb som kompareras är *stå högt i kurs*. Framför allt är det formen *stå högre i kurs* som används i materialet. Komparation förekommer exempelvis i följande användningar:

- (7:34) - Vi försöker lära barnen att äta fisk och grönsaker. Annars skulle de gladeligen äta korb och pasta till både lunch och middag. Abbas fiskbullar i dillsås *står* betydligt *högre i kurs* än gräddquerneller [sic!] liksom GB:s fabriksstillverkade glass slår ut den hemgjorda. (P95)
- (7:35) Det ansågs helt enkelt inte särskilt graverande att ett tusental zigenare fick sätta livet till under kriget: andra folks lidanden *stod högre i kurs*. (P98)

Sammanfattningsvis uppvisar alltså vissa av idiomerna i materialet komparation av adjektiv och adverb. Intressant nog förekommer ingen perifrastisk komparation utan bara suffixkomparation. Resultatet är anmärkningsvärt med tanke på Anward & Linells (1976:87–88, 90) konstaterande att om en lexikaliserad fras kan kompareras sker detta i normalfallet med hjälp av *mer* eller *mest*. Det verkar dock som om de aktuella orden *stor*, *fri*, *hög* och *varm* – trots att de här ingår i idiom – följer de komparationsprinciper som gäller för vanliga lexem utanför

idiomkonstruktioner. Med tanke på att samtliga ord har en enkel morfologisk och fonologisk struktur är det egentligen inte så konstigt att komparationen sker genom tillägg av ett suffix. Adjektivet *stor* har dessutom nästan alltid suffixkomparation (SAG 2/1999:200–201).

7.1.4. *Tempusböjning av verb*

De flesta idiom uppvisar således restriktioner vad gäller uttrycksmässig variation. Normalt finns det dock inga begränsningar beträffande tempusböjning hos uttryckens verb (Enström 1996:105–106, Moon 1998:94; jfr Fivelsdal 1993:11). I avhandlingen har jag valt att undersöka idiom som består av verb jämte komplement, och det är naturligt att uttryckens verb fungerar som predikat i de satser som idiomerna ingår i. Det tempus som idiomets verb står i anger, såsom i normala fall, direkt eller indirekt hur satsens aktion förhåller sig tidsligt till talögonblicket eller eventuellt någon annan referens-tid. I vissa fall är dock en (eller några få) böjningsformer hos verbet betydligt mer frekvent(a) än andra former vid användningen av ett specifikt idiom i just mitt material. Detta går att utläsa av tabell 7:6.

Vid analysen av uttryckens tempusform har jag granskat verbet i idiomets kanoniska form eller i lexikala varianter av detta. Siffrorna avser såväl aktiv som passiv form av verben. När idiomets verb föregås av ett hjälpverb har jag tagit fasta på hjälpverbets böjningsform. För att förtydliga kan uttrycket *sätta käppar i hjulet för ngt* nämnas. De rubriker i tabellen som har markeringen "hj." motsvarar följande möjliga former hos idiomet: *försöka sätta käppar i hjulet...* – inf. (hj.); *försöker sätta käppar i hjulet...* – pres. (hj.); *ville sätta käppar i hjulet...* – pret. (hj.). Vidare har jag för åskådighetens skull markerat den mest frekventa böjningsformen hos respektive uttryck med fetstil. Till kategorin "Övriga" bidrar bl.a. idiom med imperativformer samt idiom med uteslutna verb trots att man väntar sig ett sådant.

Som framgår av tabell 7:6 uppvisar samtliga undersökta idiom tempusböjning. Vidare belyser tabellen vilken eller vilka böjningsformer som är mest frekvent(a) i materialet. Resultaten kan sägas ge en indikation om hur och i vilka sammanhang idiomerna faktiskt används i de tidningstexter som jag tar hänsyn till och hur dessa omständigheter styr valet av böjningsform på verbet. Ett exempel är *inte sticka under stol med ngt*, som i ca 70% av beläggen förekommer i presens. Detta kan kopplas till att uttrycket ofta används i samband med en intervju, ett

TABELL 7.6. Verbets böjningsformer hos de undersökta idiomerna.

	frekvens	inf.	inf. (hj.)	pres.	pres. (hj.)	pret.	pret. (hj.)	perf.	pluskv.	fut.	övr.
1. blåsa liv i ngt	93	40	5	14	10	4	4	10	–	4	2
2. bära frukt	56	3	–	11	8	7	1	19	–	7	–
3. dra sitt strå till stacken	41	9	1	13	9	2	1	4	–	1	1
4. dra växlar på ngt	49	14	–	6	10	3	4	–	–	10	2
5. falla ngn på läppen	48	2	–	18	1	21	1	2	1	2	–
6. få blodad tand	33	6	–	–	16	–	–	9	–	–	2
7. få fria händer	101	9	–	25	11	23	2	17	2	5	7
8. få kalla fötter	46	1	–	7	1	20	1	12	2	–	2
9. få kalla handen	53	1	–	12	1	22	–	14	1	1	1
10. få stryka på foten	63	5	–	25	–	11	–	16	–	4	2
11. få vatten på sin kvarn	41	3	–	11	7	14	2	4	–	–	–
12. få vind i seglen	40	2	–	15	1	8	–	7	–	2	5
13. gå stick i stäv med ngt	84	1	–	55	3	5	3	1	–	–	16
14. gå upp i rök	81	8	–	14	–	31	6	18	–	1	3
15. ha ett finger med i spelet	42	1	1	17	3	10	1	8	–	–	1
16. inte sticka under stol med ngt	101	7	–	73	5	9	–	1	–	5	1
17. kasta in handduken	68	12	–	13	4	26	7	4	1	1	–
18. kasta ljus över ngt	90	13	–	39	18	7	7	5	–	–	1
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	–	–	52	–	33	1	9	–	–	2
20. lysa med sin frånvaro	177	1	–	115	2	38	1	19	–	1	–
21. lägga korten på bordet	44	10	1	7	1	4	7	3	–	1	10
22. lägga sista handen vid ngt	39	4	–	21	2	5	–	6	–	1	–
23. reta gallfeber på ngn	65	5	–	18	5	12	6	16	2	–	1
24. rinna ut i sanden	38	7	–	6	1	19	–	5	–	–	–
25. se dagens ljus	95	–	–	20	2	35	4	29	1	2	2
26. slå mynt av ngt	44	10	1	6	12	3	6	4	–	1	1
27. sopa ngt under mattan	76	16	–	20	10	7	7	9	1	4	2
28. sticka ut hakan	94	17	–	40	8	12	1	13	2	–	1
29. stirra sig blind på ngt	58	11	–	14	22	2	–	7	–	–	2
30. stå högt i kurs	76	–	–	58	4	12	–	2	–	–	–
31. stå på egna ben	100	39	–	16	27	2	6	3	–	4	3
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	12	–	34	15	10	3	2	–	5	3
33. ta bladet från munnen	35	5	1	8	2	9	1	7	–	1	1
34. ta ngt med en nypa salt	61	1	–	10	45	1	–	–	–	–	4
35. ta saken i egna händer	42	8	–	9	3	13	1	7	1	–	–
36. vädra morgonluft	61	4	1	46	4	5	–	1	–	–	–

samtal eller liknande som återges i just presens i mitt material. Detta framgår exempelvis av följande belägg:

(7:36) - Jag kan inte förslaget i detalj, säger Björn Jönsson. Han *sticker* dock *inte under stol med* att han tycker det här är en fråga för politikerna, inte en som bara ska avhandlas i förvaltningen. - Sedan må förslaget vara bra eller dåligt. (P95)

(7:37) Hon *sticker inte under stol med* att hon är feminist och det är inte något ovanligt för kvinnor i hennes generation. - Vi lever i en brytningstid där många kvinnor, som jag, har bra utbildning och bra jobb. Vi kan ta hand om oss själva. (P95)

- (7:38) Bertil Jonsson *sticker inte under stol med* att han är besviken över utformningen av socialdemokraternas listor. - Tyvärr hamnade de med facklig bakgrund för långt ner. (P95)
- (7:39) Svedberg *sticker inte under stol med* att han vill sätta press på makt-havarna i Kungälv. - Kommunpolitikerna måste inse att Marstrand inte bara är sommarvärdar och gulligull. (P96)

Textavsnitten i exemplen utgörs dels av direkt anföring, dels av relation, vari skeendet framställs ur berättarens synvinkel. Det är i avsnitt- en med relation som idiomat förekommer.

Idiomat *gå upp i rök* används däremot företrädesvis i preteritum i mitt material. Så är fallet i följande exempel:

- (7:40) [Utvisningarna knäckte Nässjö] Så *gick* då Nässjös sista chans om fortsatt spel i bandyns allsvenska *upp i rök*. (P98)
- (7:41) Vid branden på Scan den 2 februari 1997 *gick* 14 miljoner kronor *upp i rök*. (P98)

Orsaken till att just denna böjningsform är vanligast förekommande är helt enkelt att uttrycket oftast används vid återgivandet av en händelse som redan passerat. I (7:40) ingår idiomat i ett referat av en bandy-match som redan är avslutad, och i (7:41) fastställs värdet på det som gått förlorat vid en brand ett år tidigare.

I vissa fall är det företrädesvis några få böjningsformer som förekommer. Ett exempel är idiomat *ligga ngn varmt om hjärtat*, som främst används i presens, preteritum eller perfekt. Uttrycket förekommer framför allt i personbeskrivningar, såsom i nekrologer eller texter av typen "Dagens jubilar" i tidningarna, och tempusvalet styrs av om personen i fråga lever när själva beskrivningen görs. I följande två exempel är de personer som utpekats med hjälp av det externa Experiencer-argumentet fortfarande i livet:

- (7:42) Sång och musik *ligger* Björn Clarin *varmt om hjärtat*. Inte nog med att han själv är en utmärkt pianist. Han komponerar också. (P96)
- (7:43) Sysselsättningsfrågorna *ligger* mig *varmt om hjärtat* och det kan jag tänka mig att fortsätta arbeta med, säger han. (P96)

I följande fall har dock de aktuella personerna avlidit, och idiomets predikat står i preteritum:

- (7:44) Finland *låg* honom av naturliga skäl alltid *varmt om hjärtat* och han upprätthöll hela livet täta kontakter med släkt och vänner där. (P95)

- (7:45) Det kommer också att upprättas en officiell minnesfond, där folk kan sätta in pengar för att hedra den döda prinsessan. Pengarna ska gå till verksamheter som *låg* henne *varmt om hjärtat*. (P97)

Sammanfattningsvis uppvisar alltså samtliga idiom tempusböjning, av naturliga skäl. Konsekvensen av variationen är mycket förutsägbar vad gäller det semantiska innehållet hos uttrycket, eftersom verbböjningen här, liksom i andra fall, anger tidsförhållanden. Orsakerna till tempusvariationen är således också tämligen genomskinliga. I vissa fall kan man dock ana att ett uttryck gärna används med verbet i en viss prefererad böjningsform på ett sätt som kanske inte är alldeles förutsägbart.

7.2. Lexikal variation

Enligt bl.a. Gläser (1988:268) och Cruse (2000:74) uppvisar många idiom också tydliga restriktioner vad gäller lexikal variation, dvs. utbyte av lexikala enheter i idiomet. Av tabell 7:7 kan man utläsa vilken lexikal variation som förekommer vid användningen av de aktuella idiomerna. I tabellen har jag med fetstil markerat de ord som varieras. Uttrycken är ordnade efter antalet avvikelser från den kanoniska formen i förhållande till respektive uttrycks totala frekvens. I de fall där mer än en konstituent varieras i uttrycket särskiljs frekvensangivelserna med hjälp av semikolon. I tabellen tar jag upp de belägg där en lexikal enhet i den kanoniska formen ersätts av en annan lexikal enhet eller av flera sådana. I några fall ersätts alltså en lexikal enhet i den kanoniska formen av två eller flera andra enheter. Det skall understrykas att också växlingen mellan *inte sticka under stol med ngt* och *inget att sticka under stol med* betraktas som exempel på lexikal variation. Observera att sammansättningar, som exempelvis *krutrök* i varianten *gå upp i krutrök* (P95), inte betraktas som lexikala variationer. Sammansättningar av detta slag diskuteras istället i samband med inskjutna bestämmingar (se avsnitt 7.3).

Som synes uppvisar 29 av de 36 uttrycken lexikal variation i materialet. Endast ett fåtal uttryck är alltså helt fixerade i detta avseende. Dessa oförändrade idiom är *ligga ngn varmt om hjärtat*, *se dagens ljus*, *blåsa liv i ngt*, *stå högt i kurs*, *falla ngn på läppen*, *rinna ut i sanden* och *ta bladet från munnen*. I dessa fall har således ingen lexikal enhet i den kanoniska formen bytts ut mot en synonym eller liknande. Detta faktum är särskilt intressant med tanke på att ett idiom som *se dagens ljus* anges ha alternativa former i flera svenska ordböcker. I exempel-

vis *NEO* (1995–96 s.v. *dag*) upptas alternativten *selskåda dagens ljus* och i *SAOB* (1898– s.v. *dag* D18) står det *se* (1. *skåda dagens ljus*). I samband med analysen av lexikal variation aktualiseras dock den direkta kopplingen mellan hur analysen genomförts och den grad av uttrycksmässig variation som urskiljs hos de olika uttrycken. Idiomet *få kalla fötter* uppvisar i min undersökning en markant lexikal variation.

TABELL 7:7. *Lexikal variation bland de undersökta idiomerna.*

idiom	total frekvens	avvikelse från kanonisk form (absolut frekvens)	grad av avvikelse
19. <i>ligga ngn</i> varmt om hjärtat	97	–	–
25. <i>se dagens ljus</i>	95	–	–
1. <i>blåsa liv</i> i ngt	93	–	–
30. <i>stå högt</i> i kurs	76	–	–
5. <i>falla ngn</i> på läppen	48	–	–
24. <i>rinna ut</i> i sanden	38	–	–
33. <i>ta bladet från</i> munnen	35	–	–
20. <i>lysa med sin</i> frånvaro	177	2	(+)
14. <i>gå upp</i> i rök	81	1	(+)
23. <i>reta gallfeber</i> på ngn	65	1	(+)
4. <i>dra växlar på</i> ngt	49	1	(+)
26. <i>slå mynt av</i> ngt	44	1	(+)
35. <i>ta saken</i> i egna händer	42	1	(+)
22. <i>lägga sista handen vid</i> ngt	39	1	(+)
31. <i>stå på</i> egna ben	100	1; 2	(+)
36. <i>vädra</i> morgonluft	61	2	(+)
2. <i>bära</i> frukt	56	2	(+)
27. <i>sopa</i> ngt under mattan	76	3	(+)
28. <i>sticka ut</i> hakan	94	3; 1	(+)
17. <i>kasta in</i> handduken	68	1; 2	(+)
32. <i>sätta</i> käppar i hjulet för ngt	84	4	(+)
16. <i>inte</i> sticka under stol med ngt	101	5	(+)
29. <i>stirra sig</i> blind på ngt	58	5	(+)
21. <i>lägga</i> korten på bordet	44	5	+
10. <i>få</i> stryka på foten	63	8	+
34. <i>ta</i> ngt med en nypa salt	61	2; 6	+
15. <i>ha ett finger</i> med i spelet	42	1; 4; 3	+
18. <i>kasta</i> ljus över ngt	90	19; 2	+
8. <i>få</i> kalla fötter	46	10; 1	+
6. <i>få</i> blodad tand	33	12	+
3. <i>dra sitt strå</i> till stacken	41	2; 12; 2; 1	+
13. <i>gå</i> stick i stäv med ngt	84	11; 25	+
7. <i>få</i> fria händer	101	51	+
12. <i>få</i> vind i seglen	40	23	+
11. <i>få</i> vatten på sin kvarn	41	19; 5	+
9. <i>få</i> kalla handen	53	34	+

Den lexikala variationen gäller emellertid verbet *få*, som byts ut mot andra verb som *ge* eller *ha*. Om man inte betraktar verbet som en del av idiomet är den lexikala variationen nästan obefintlig.

När lexikal variation förekommer är det ofta verbet som byts ut. Men också substantiv och pronomen växlar ofta. Nedan presenterar jag några olika typer av lexikal variation. Inledningsvis diskuteras byte av idiomets verb. Vidare går jag in på växling av nominalfras och slutligen på ersättning av relationsord.

7.2.1. Byte av verb

I diskussionen kring idiomens kanoniska form konstateras att många av de undersökta idiomerna innehåller olika verb såsom *få*, *ge* och eventuellt även *ha* (se vidare i avsnitt 3.2.5). Som exempel kan jag nämna variationen mellan *få vind i seglen*, *ge ngn vind i seglen* och *ha vind i seglen*. Tabell 7:8 tar upp idiom som vanligtvis innehåller något av de nämnda verben.¹

TABELL 7:8. *Bruket av få, ge och ha hos de undersökta idiomerna.*

<i>få</i>	<i>ge</i>	<i>ha</i>	övriga verb el. inga verb	idiom
19	11	–	3	<i>blodad tand</i>
44	27	22	8	<i>fria händer</i>
36	3	1	6	<i>kalla fötter</i>
17	7	–	29	<i>kalla handen</i>
22	16	–	3	<i>vatten på sin kvarn</i>
12	11	10	7	<i>vind i seglen</i>

Som synes ingår 6 av de undersökta idiomerna i tabell 7:8. Dessa är *få blodad tand*, *få fria händer*, *få kalla fötter*, *få kalla handen*, *få vatten på sin kvarn* samt *få vind i seglen*. Av tabellen framgår att beläggen på de aktuella uttrycken oftast innehåller verbet *få*. Just detta verb är särskilt dominerande vid användningen av uttrycket *få kalla fötter*. Men idiomet kan som redan påpekats inkludera andra verb, såsom *ge*. Skillnaden mellan formerna *få kalla fötter* och *ge ngn kalla fötter* framgår av exempel (7:46)–(7:47) nedan.

¹ I tabellen utesluts *få stryka på foten* eftersom *få* i det sammanhanget är ett modalt hjälpverb med den ungefärliga betydelsen 'vara tvungen att' (jfr *NEO* 1995–96 s.v. *få*; *SAG* 4/1999:296–297).

- (7:46) Den tänkta ägaren Länsförsäkringars styrelse *har fått kalla fötter* och hoppat av mångmiljonprojektet. (P95)
- (7:47) Nazisternas antiolympiska propaganda mot OS i Los Angeles 1932 *gav IOK kalla fötter*. (P96)

Som redan framgått av den semantiska analysen av uttrycket leder variationen mellan verben *få* och *ge* till en växling vad gäller de externa argumentens syntaktiska funktion (eller vice versa; se avsnitt 5.1). Variationen korrelerar också med ett byte av perspektiv.

Tabellen visar också att de aktuella idiomerna förhållandevis ofta innehåller verbet *ge*. I vissa fall är bruket av *ge* nästan lika vanligt som användningen av *få*. Som exempel kan jag nämna *få vatten på sin kvarn*. Uttrycket, som sammanlagt används 41 gånger i materialet, har i 22 belägg formen *få vatten på sin kvarn* och i 16 belägg formen *ge ngn vatten på sin kvarn*. Ett annat exempel är *få vind i seglen* som, vilket redan konstaterats, förutom *få* och *ge* också ofta innehåller verbet *ha*. Som exempel kan (7:48)–(7:50) nämnas:

- (7:48) Nu *fick* socialdemokraterna *vind i seglen*. Att vara moderat var reaktionärt. (P96)
- (7:49) Oppositionens kollaps fördjupade den politiska apatin och *gav* Seselj *vind i seglen*. (P97)
- (7:50) Manhem *har* just nu *vind i seglen*, men det skulle ändå vara en stor överraskning om det blir poäng med hem i bagaget. (P96)

Som framgår av tabellen konstrueras idiomerna *få* etc. *vind i seglen* i stort sett lika ofta med *få* som med *ge* och *ha* i det material som undersöks.

Av tabell 7:8 framgår också att de aktuella idiomerna med *få* kan kombineras med andra verb än de nämnda. Detta är särskilt tydligt beträffande *få kalla handen*. En genomgång av de alternativa uttrycksätten visar dock att det ofta rör sig om verb som är förhållandevis synonyma med *få* och *ge*. I kategorin ”övriga verb eller inga verb” ingår nämligen bl.a. 10 fall av *möta ngn med kalla handen/mötas av kalla handen* och 4 fall av *visa kalla handen* (men också 13 exempel på konstruktionen *vara/bli kalla handen*). Valet av verb är således inte så fritt i dessa idiom som det i förstone kan verka, utan bruket är semantiskt sett förhållandevis homogent.

Växlingen mellan *få* och *ge* fungerar i många fall som ett slags passiv/aktiv-förhållande. Valet av verb styrs av vilken part i den tänkta kommunikationsmodellen som står i fokus i det aktuella fallet. För att

göra resonemanget tydligare kan följande användning av *få kalla handen* anföras:

- (7:51) [Tummen ned för Botniabana] Botniabanan, den planerade nya järnvägen mellan Kramfors och Umeå, *får kalla handen* av regeringens utredare, generaldirektör Urban Karlström. (P96)
- (7:52) Folkomröstning om svenskt medlemskap i EU:s valutaunion EMU avvisades på fredagen av statsminister Ingvar Carlsson. I en partiledarintervju för Sveriges Radios ekoredaktion *gav* han *kalla handen* till centerledaren Olof Johansson som krävt detta. (P95)

I exempel (7:51) omtalas att Botniabanan *får kalla handen* av Urban Karlström. Om fokus istället hade legat på den som agerar, dvs. Karlström, hade skribenten troligen skrivit *Karlström ger Botniabanan kalla handen*. I exempel (7:52) är det *han* (som syftar på Ingvar Carlsson) som ger Olof Johansson *kalla handen* i samband med en partiledarintervju. Om istället Olof Johansson ställts i fokus, hade det sannolikt stått *Johansson fick kalla handen av Ingvar Carlsson*. Valet mellan verben *få* och *ge* är således informationsstrukturellt välmotiverat, eftersom vi får veta vem uppmärksamheten riktas mot i första hand. Men för övrigt betyder ledet *kalla handen* detsamma – oavsett valet av verb beskriver det en form av avvisande. Inte heller rent stilistiskt får denna variation några direkta följder.

I exemplen ovan leder bytet av verb till ett perspektivskifte, som vi sett. Men växlingen av verb kan också ha andra effekter. I vissa exempel är en lexikal enhet i idiomets kanoniska form utbytt mot ett semantiskt besläktat ord. Effekten av ett sådant byte medför ofta en modifiering av en del av uttryckets innebörd. Som första exempel kan jag nämna följande varianter av *sätta käppar i hjulet för ngt*:

- (7:53) Kärran rullade som bäst när Kurt Ove Johansson och hans KU-allierade från centern, miljöpartiet och vänstern överraskande *körde in en käpp i hjulet* förra torsdagen. (P95)
- (7:54) Det ingår fler personer i Monster Magnet än Wyndorf men de andra är egentligen bara hantverkare som utför saker efter hans ritningar. - För mycket demokrati i ett band skymmer visionen, konstaterar Dave. Ibland kan emellertid hans vision göra att det *hamnar käppar i Monster Magnet-hjulet*. - Powertripp skrevs på två månader och spelades in på tre veckor, så grundarbetet gick snabbt. Det var när vi skulle börja mixa som det blev problem. (P98)

I (7:53) leder användningen av *köra in* till ett starkare intryck av att hindret arrangerats med uppsåt och eftertryck. I (7:54) saknas helt inslag av uppsåt och avsiktighet. Medan *köra in* i högsta grad är ett

handlingsverb är *hamna* ett betydligt stillsammare rörelseverb, som markerar att en position kommit att intas utan direkt intention.

Nästa exempel rör idiomat *sopa ngt under mattan*. Jämför följande två belägg med varandra:

- (7:55) Någon enighet i denna avgörande fråga kunde de bägge premiärministrarna inte uppnå. Den *sköts under mattan* och överläts till en oberoende internationell kommission. (P95)
- (7:56) Socialdemokraterna försöker *skyffla* diskussionen om EMU *under mattan* - precis som partiet gjorde när det gällde EU. Det ska inte accepteras. (P97)

I exempel (7:55) leder inte den lexikala variationen, som består i att verbet *sopa* ersatts med *skjuta*, till någon direkt semantisk modifikation. Den enda säkra effekten är att de flesta lägger märke till att idiomets kanoniska form inte använts. Däremot leder bruket av *skyffla ngt under mattan* i (7:56) till att man som läsare får intryck av att handlingen är mycket aktiv och medveten och till den genomförs på ett handgripligt sätt. Det som röjs undan har dessutom större volym. Med andra ord verkar det vara en stor och viktig fråga som man försöker undvika. I (7:56) kan man alltså se en starkare markering av agentens intention och aktiva inblandning i själva handlingen.

Uttrycket *lysa med sin frånvaro*, med definitionen 'väcka uppseende genom att saknas vid en plats, en situation e.d. där personen e.d. ifråga förväntas vara närvarande', varierar mycket lite i mitt material. I ett belägg i materialet har emellertid varianten *blända med sin frånvaro* använts:

- (7:57) Det är en absurd politisk strategi att först satsa pengar på att lansera Stockholm som europeisk Kulturhuvudstad och sedan sätta spaden i vartenda centralt beläget gathörn. [...] Den övergripande planeringen för och underhållet av stockholmstrafiken *bländar med sin frånvaro*. (P98)

Idiomets kanoniska form är alltså *lysa med sin frånvaro*. I (7:57) används dock inte verbet *lysa* utan *blända*. Användningen av *blända* medför en påtaglig förstärkning av en del av idiomets betydelse. Avsaknaden av bl.a. underhåll av gator och vägar i Stockholm är i detta fall inte bara märkbar utan uppseendeväckande.

Av tabell 7:7 framgår också att *få stryka på foten* uppvisar lexikal variation och att det är verbet som varierar. Jag har tidigare konstaterat att *få* i detta idiom är ett modalt hjälpverb och betyder ungefär 'vara tvungen att'. Men uttrycket kan förknippas med olika grader av

tvång, så att modaliteten varierar. Detta speglas i de fall där *få* byts ut mot något annat verb. Så är det i följande belägg:

- (7:58) Varför ska alltid vi som älskar böcker *tvingas att stryka på foten*? Är det inte fint nog i dagens samhälle att uppskatta en god bok? (P95)

I exempel (7:58) kan man se att tvånget förstärks genom att det mer pregnant uttrycket *tvingas att* används istället för *få*.

Ett annat variationsmönster rör växlingen mellan konstruktion med verbet *ha* och konstruktion med prepositionen *med*. Variationsmönstret är generellt sett förhållandevis vanligt hos idiom som inleds med verbet *ha*. Som exempel kan jag nämna varianterna *ha blick för ngt* respektive *med blick för ngt* samt *ha is i magen* respektive *med is i magen*. I materialet är växlingen mellan *ha*-konstruktion och *med*-konstruktion aktuell vid bruket av idiomet *få fria händer*, som ju kan ha varianten *ha fria händer*. Variationen illustreras i exempel (7:59)–(7:60) nedan:

- (7:59) Han vill ha stämmans nej till EMU och han vill *ha fria händer* att samarbeta med regeringen. (P96)

- (7:60) Industriproduktion är den verkliga utmaningen för en designer. Det man gör ska sälja, helst mycket, och ramarna kan vara oerhört snäva. En vals är 64,5 centimeter, punkt slut. I början var det en jobbig begränsning. I dag skulle jag inte klara att jobba *med helt fria händer*. (P97)

Variationen innebär att idiomet, som i sin kanoniska form utgörs av ett verb jämte komplement, får formen av en prepositionsfras. Modifikationen leder dock inte till någon semantisk skillnad hos idiomet eftersom formuleringen *jobba med helt fria händer* i exempel (7:60) kan sägas betyda 'ha helt fria händer när man jobbar'. Den stilistiska effekten av variationen måste också betraktas som mycket begränsad.

7.2.2. *Byte av nominalfras*

Den lexikala variationen kan som sagt också bestå i att en nominalfras i idiomet ersätts av en annan nominalfras. Den lexikala variationen kan då leda till en precisering av en del av idiomets betydelse. Så är fallet i följande version av *dra sitt strå till stacken*:

- (7:61) 1640 omfattade myntkabinetten 57 mynt, ett antal som i dag har stigit till en halv miljon föremål från hela världen. Gustaf III *drog flera mynt till stacken*. Bland annat inköpte han för en hemlig summa Gustaf II Adolfs begravningsminnespeng i sexton dukater guld, [...]. (P97)

I sin kanoniska form betyder uttrycket '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.' (se appendix 2). Konstituenten *sitt strå* kan sägas motsvara det bidrag det rör sig om i det aktuella fallet. I exempel (7:61) preciseras bidragets natur; det rör sig om konkreta mynt. Ett liknande mönster kan man se i följande användning av *ha ett finger med i spelet*:

- (7:62) Sångmästerskapet var denna gång förlagt till Eriksbergshallen på Hisingen i Göteborg. Lokalen på det gamla varvsområdet hade smyckats upp på ett tilltalande sätt. Dekoren var TV-vänlig och i taket gnistrade väldiga kristallkronor av det dyrbarare slaget. Har Tengroth haft ett **kontokort** med i spelet där också? (P97)

I exemplet har konstituenten *finger* ersatts med *kontokort*. Som redan konstaterats betyder idiomdelen *ha ett finger med i ngt* 'ha (visst) inflytande över ngt' (se avsnitt 3.3.1), och genom den lexikala variationen – utbytet av *finger* mot *kontokort* – betonas att det antydda inflytandet varit av ekonomisk karaktär.

I materialet finns också belägg där den lexikala variationen inte medför någon särskilt stor semantisk förändring av uttryckets betydelse; variationen har framför allt en stilistisk effekt.¹ Ett exempel där den lexikala variationen främst har en stilistisk effekt erbjuder följande variant av *få kalla fötter*:

- (7:63) Han blev mycket begeistrad när jag berättade att jag var intresserad av wicca. [...] Saken var bara den att han gärna ville leda mig och lära mig om vad häxeri var. Skulle han lära mig, en kvinna, något om häxeri? Bort det! (När det dessutom, så småningom, kröp fram att hans egentliga specialitet var Sex Magick blev jag lite *kall om fossingarna*.) (P96)

Insättningen av det mer barnspråksbetonade *fossingarna* leder inte till att idiomet får en annan betydelse än det brukar ha i normala fall. Där emot är man som läsare mycket medveten om att skribenten har lekt med idiomets form. Den lexikaliska variationen samspejar ju också med en något ändrad syntaktisk konstruktion i övrigt.

Ett intressant fall är också uttrycket *kastade in näsduken*, vilket återfinns i exempel (7:64) nedan. Uttrycket betraktas som en modifikation av idiomet *kasta in handduken*.

- (7:64) Kvartsfinalen i US Open i tennis mellan Jonas Björkman och tjecken Petr Korda blev en snuvig tillställning. Korda var den som *kastade in näsduken* först. Efter att ha förlorat två set gav han upp och lämnade

¹ Detta utesluter dock inte att variationen även kan ha en förstärkande inverkan e.d. (jfr avsnitt 7.2.1).

Arthur Ashe Stadium. [...] Publiken [...] buade och visslade ut Korda när han med hängande huvud, röd näsa och blålila läppar lunkade av planen [...]. (P97)

Varianten *kasta in näsduken* måste här betraktas som en ordlek. Skribenten har tagit fasta på att såväl substantivet *handduk* som substantivet *näsduk* innehåller ledet *-duk* och att en handduk och en näsduk uppvisar likheter vad gäller utseende och funktion. Uttrycket *kasta in näsduken* betyder till stor del detsamma som *kasta in handduken*. Modifieringen påverkar alltså egentligen inte de semantiska faktorer som uttrycket redan har. Däremot leder variationen till att en anspelning på Kordas förkylning tillfogas. Man skulle med andra ord kunna säga att *kasta in näsduken* i detta sammanhang betyder '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt p.g.a. förkylning' (jfr appendix 2). Avvikelsen från idiomets kanoniska form är utan tvekan medveten från skribentens sida och greppet skall väl uppfattas som humoristiskt.

Idiomet *ha ett finger med i spelet* uppvisar också en annan form av lexikal variation. I två fall har konstituenten *finger* bytts ut mot *hand*. Variationen kan tyckas föga förvånande med tanke på att uttrycket anges ha de alternativa formerna "ha sin hand l. sitt (sin) l. ett (en) finger med i spelet" i *SAOB* (s.v. *spel* S9370–9371). Men med tanke på att uttrycket har formen *ha en hand med i spelet* i två av sammanlagt 42 belägg i materialet, kan man ifrågasätta om ordboksangivelsen är den mest lämpliga. En granskning av de två beläggen på *ha en hand med i spelet* visar också att det båda gångerna handlar om Guds hand.¹ Här följer ett av dessa exempel:

(7:65) Det var inte bara turen som gjorde att det gick så "bra" som det gjorde. Gud hade **en hand med i spelet** och det kan jag säga till alla er som inte är kristna, att det hade ni nog också förstått ifall ni varit med om samma sak! (P95)

Att ha en hel hand med i spelet kan tänkas vara mer handgripligt och kraftfullt än att ha ett finger med i spelet. Valet av varianten *ha en hand med i spelet* kan alltså ha en förstärkande effekt. Emellertid är det nog ingen tillfällighet att det just är Gud som är inblandad de gånger konstituenten *finger* bytts ut mot *hand*. Troligtvis handlar det i fall som dessa om en anspelning på uttrycket *Guds hand*.

Som framkommit finns det 100 användningar av idiomet *stå på egna ben* i materialet. I två fall har uttrycket formen *stå på egna fötter*. Dessa belägg återfinns i exempel (7:66)–(7:67) nedan:

¹ Jfr dock användningen "Kanske Gud hade ett finger med i spelet när rollerna skulle besättas?" (P97)

- (7:66) Men ett är säkert beträffande den kurdiska frågan: De omgivande länderna har alla sina intressen och investeringar i olika kurdiska organisationer, och använder dem gärna mot varandra. Inget av dessa länder kommer att tillåta att någon av dessa organisationer blir stark och mäktig nog för att *stå på egna fötter*. Hur olyckligt det än låter, är därför den senaste konflikten inte det sista kurdiska brödras mordet. (P96)
- (7:67) Många mister arbeten I sitt två och en halv timmes långa öppningstal sade Jiang att statsföretagen "måste *stå på egna fötter*", vilket tolkades som att man vill sälja dem till privata intressen. Detta, tillade Jiang, innebär att många som i dag är statsanställda kommer att förlora sina arbeten. (P97)

Uttryckssättet *stå på egna fötter* verkar i dessa sammanhang i hög grad betyda detsamma som *stå på egna ben*, dvs. 'klara sig själv'. Genom bruket av *stå på egna fötter* understryks dock intrycket av stabilitet och kanske var det detta tillägg som skribenterna eftersträvade. I exempel (7:67) kan det dock handla om ett citat; den omtalade Jiang kan ha uttryckt sig just så. Som synes råder också viss osäkerhet om hur *stå på egna fötter* ska tolkas i just det sammanhanget.

I materialet förekommer också att pronomen byts ut. Detta gäller framför allt uttrycken *stirra sig blind på ngt, dra sitt strå till stacken och få vatten på sin kvarn*. Här följer några faktiska användningar av det sistnämnda idiomet:

- (7:68) Nu anser sig Magnus Nilsson ha *fått* nya argument och *vatten på sin kvarn*. (P95)
- (7:69) Jo då - svenska gubbar är bäst. Vi som gärna fnyser åt blaskiga utländska varianter har nu *fått vatten på vår kvarn*. Att svenska jordgubbar smakar mest vet vi väl alla. (P97)
- (7:70) Inte minst 1974/75 års inflatoriska recession med dess kombination av både starkt stigande inflation och starkt stigande arbetslöshet inom de flesta OECD-länder gav Friedman *vatten på hans kvarn*; [...]. (P98)

I exempel (7:68)–(7:70) används alltså de tre formerna *fått vatten på sin kvarn*, *fått vatten på vår kvarn* och *gav vatten på hans kvarn*. Av exemplen framgår att den här typen av pronomensväxling är grammatiskt-strukturellt motiverad. I samtliga fall samspelar pronomenets grammatiska form med den nominalfras pronomenet syftar på. Om sådan kongruens saknas, som i exempelvis **får vi vatten på sin kvarn*, blir satsen ogrammatisk till sin form. Av tabell 7:7 framgår dock att de tre nämnda idiomerna framför allt realiserar sig med reflexivt pronomen: *stirra sig blind på ngt, dra sitt strå till stacken* och *få vatten på sin kvarn*. Det råder alltså ingen tvekan om vilka som är uttryckens

kanoniska former. Avvikelsen i (7:70) står i ett direkt beroendeförhållande till utbytet av *få* mot *ge* som idiomets predikat och därmed sammanhängande förändring av de externa argumentens syntaktiska funktioner.

7.2.3. Byte av relationsord

I några fall består den lexikala variationen i att ett relationsord i idiommet ersätts av ett annat relationsord. Ett idiom som uppvisar sådan variation är *lägga sista handen vid ngt*, som modifieras lexikalt vid ett tillfälle i materialet. Skribenten har i detta fall använt prepositionen *över* istället för *vid*. Idiomets kanoniska form illustreras i det första av följande två exempel; den ovanliga formen återges i det andra:

- (7:71) Längst där inne i byggnaden ligger det lilla rökeriet där Stefan Adolfs-son och sonen Andreas just ska till att *lägga sista handen vid* makrill-filéerna. (P98)
- (7:72) Hon är nöjd, inte minst med att detta kök/vardagsrum inbjuder till självklar familjesamvaro även om var och en är sysselsatta med olika saker. För gäster är det underhållning att se hur kocken *lägger sista handen över* verket. (P98)

Frågan är varför skribenten valt att använda formuleringen *lägger sista handen över verket* i (7:72). Kanske påverkades vederbörande av att substantivet *verket* i detta fall syftar på något så konkret som maträtter, och att man vid matlagning som regel håller händerna över det man arbetar med. Notera emellertid att det rör sig om konkret mat också i det första fallet, dvs. exempel (7:71), och att uttrycket trots detta har sin kanoniska form. Uttryckssättet *lägga sista handen över ngt* kan ge intrycket att den person som just avslutar sitt arbete vill dölja något. Genom att lägga handen över arbetet verkar vederbörande försöka skylla det han eller hon har åstadkommit. Denna betydelse kan knappast vara eftersträvad i det här fallet.

Också uttrycket *gå stick i stäv med ngt* aktualiseras i detta sammanhang. Av tabell 7:7 framgår bl.a. att uttrycket uppvisar en påtaglig variation vad gäller prepositionen *med*. I närmare en tredjedel av beläggen används nämligen istället *mot*. Några exempel på idiomets realisering följer här:

- (7:73) - Det här *går stick i stäv med* hela närpolitistänkandet. Det är A och O att man jobbar nära människorna, också för sjöpolisen, säger han. (P95)

- (7:74) Eric Andersson var inte lika glad i oktober då banverket fattade ett beslut som *gick stick i stäv med* kommunens synpunkter. Järnvägen skulle dras genom två korta, separata tunnlar och skära rakt genom Björndalsravinen. (P95)
- (7:75) Partiet har bestämt sig för att stödja en borgerlig regering, men ställer krav på att flyktingpolitiken inte skärps. Detta *går stick i stäv mot* Dansk folkepartis starka markeringar mot invandringen. (P98)
- (7:76) Tingsten nöjde sig inte med att man skulle förkasta kommunismens idé. Han ville att man också, som på kommando, skulle älska USA. Det kravet *gick stick i stäv mot* just de liberala och humanistiska idéer Tingsten sa sig vilja värna. (P95)

Å ena sidan är konstruktionen *gå stick i stäv med ngt* den mest etablerade, åtminstone i mitt material. Med tanke på detta kan det vara naturligt att använda just den formuleringen som den kanoniska formen. Å andra sidan motiveras konstruktionen *gå stick i stäv mot ngt* av uttryckets semantik. Idiomets betydelse är 'gå tvärt emot ngt' och prepositionen *mot* markerar här något slags antagonism. I varianten *gå stick i stäv mot ngt* förstärks alltså betydelsen att något verkligen går tvärt emot något annat. Den lexikala variationen är dock inte särskilt iögonenfallande, eftersom det obetonade *med* ersätts med ett formellt sett liknande ord.

7.3. Tillägg av ord

De flesta fraseologiforskare, däribland Anward & Linell (1976:87) och Barkema (1996a:144), är eniga om att det kan förekomma inskjutna ord eller uttryck i idiom, när inskotten fungerar som bestämmningar till hela den sats där idiomet ingår eller till själva uttrycket. Däremot är forskarkåren inte lika överens om att enskilda idiomkonstituenten kan ta bestämmningar. Frågan är emellertid intressant, eftersom förekomsten av bestämmningar till enskilda led kan ses som ett tecken på att idiomkonstituenten åtminstone i vissa fall kan anses ha egen betydelse och att de idiomuttryck som berörs skulle kunna betraktas som i någon mån kompositionella (Nunberg et al. 1994:500, 503; jfr Anward & Linell 1976:87, Cruse 2000:74).

I materialet är det vanligt förekommande med inskjutna ord i de idiom jag undersöker. Resultatet är i linje med Burger et al. (1982:74), som konstaterar att exempelvis inskjutna adjektiv är frekventa i fasta fraser i tyska tidningstexter. Vid kategoriseringen av exemplen har jag först och främst tagit fasta på hur det tillagda ordet eller uttrycket fungerar rent syntaktiskt. Jag skiljer därvid mellan å ena sidan syntak-

tiska bestämningar till hela den sats där idiomet förekommer eller till hela idiomet och å andra sidan syntaktiska bestämningar till en eller flera idiomkonstituenten. I de fall man kan tala om en bestämning till enskilda konstituenten skiljer jag mellan sådana inskott som fungerar som en bestämning till verbet, dvs. kan betraktas som adverbial, och bestämningar till andra konstituenten. Bestämningen är i det senare fallet som regel ett attribut till någon av de ingående nominalfraserna.

7.3.1. Bestämningar till satsen eller till idiomet som helhet

I materialet finns det en rad ord eller uttryck som utgör bestämningar till hela den sats där idiomet ingår eller till hela idiomet. Hit räknas framför allt tids-, rums- och satsadverbial. Ordet eller uttrycket kan som regel utan problem omplaceras till en annan plats i meningen. Se t.ex. följande idiombelägg som innehåller den här typen av inskott:

- (7:77) - Det är klart att man måste rapportera om katastroferna men det jag uppfattar att publiken skulle vilja veta mer om är vardagslivet som levs i dessa länder vi rapporterar om. [...] Men den sortens reportage **får för det mesta stryka på foten** i nyhetsflödet. (P97)
- (7:78) [...] Stockholms blivande parkeringsautomater **såg på torsdagen dagens ljus**. (P97)
- (7:79) Satsningen på boken om Stig H Johansson inför förra julen blev en succé. Den **gav tydligen** förlaget *blodad tand*. (P96)
- (7:80) Han **sticker dock inte under stol med** att han tycker det här är en fråga för politikerna, inte en som bara ska avhandlas i förvaltningen. (P95)

I exempel (7:77)–(7:80) utgörs de inskjutna orden och uttrycken av *för det mesta*, *på torsdagen*, *tydligen* och *dock*. Inskotten påverkar i dessa fall inte idiomens betydelse.

Till de inskjutna ord och uttryck som fungerar som en syntaktisk bestämning till satsen eller till idiomet räknas också metaspråkliga inskott som *så att säga*.¹ I samband med materialdiskussionen diskuteras bruket av *bokstavligen* och *bokstavligt talat* (se avsnitt 3.3.2). Om ordet eller uttrycket tyder på att den potentiella idiom användningen skall tolkas just bokstavligt, har exemplet uteslutits ur undersökningen. Men i materialet finns också några exempel där man, trots ett infogat *bokstavligen* eller *bokstavligt talat*, inte kan tolka belägget helt bokstavligt.

¹ Jfr Moons (1998:305–306) diskussion kring engelska uttryck som *as they say* och *so to speak*. Jfr även SAG (4/1999:112–113) om olika kommentarer till en språkhandling.

Dessa exempel har jag tagit med i min analys. Bland dessa belägg återfinns följande användning av *blåsa liv i ngt*:

- (7:81) Vad Don Byron ägnar sig åt är, trots materialet, långtifrån någon mildögd nostalgi - han *blåser bokstavligen liv i* musiken och ger den, mitt i den svindlande skickliga tekniken, öppningar och raa ytor som placerar den mitt i samtiden. (P97)

I exemplet omtalas att en viss musiker sätter fart på musiken, och han gör det med sitt blåsinstrument. Tillägget av *bokstavligen* innebär inte att Byron gör musiken levande – i ordets ursprungliga och konkreta betydelse – utan anspelar på att han spelar klarinett. Det är alltså idiomets verbkomponent, *blåsa*, som fokuseras i sin bokstavliga betydelse, oavsett idiomets innebörd. I det här fallet anläggs snarast ett dubbelt perspektiv på idiomet; den idiomatiska betydelsen är den primära och är förutsättningen för den ordleksliknande anspelningen på verbets bokstavliga betydelse.

Jag har redan konstaterat att ett idioms båda betydelser, dvs. såväl den bokstavliga som den idiomatiska, kan aktualiseras samtidigt när uttrycken används. När skribenten lagt till ordet *bokstavligen* i samband med idiomet uppmuntras man som läsare att tolka idiomet bokstavligt. I ett fall som detta blockeras emellertid en helt igenom bokstavlig tolkning av idiomet av ens kunskap om världen: man kan inte bokstavligen blåsa liv i musik. Musik kan endast vara levande i bildlig bemärkelse.

7.3.2. Bestämningar till idiomkonstituent

I vissa fall utgör inskottet en adverbial bestämning till verbet. Men eftersom verbet utgör kärnan i verbfrasen påverkar det inskjutna ordet samtidigt hela verbfrasen.

- (7:82) [Julfriden går *lätt upp i rök*] (P95)
- (7:83) Den nya boken är en primärkälla: välskriven, lakonisk och ibland drakonisk *kastar* den *med psykologisk skarpsynthet ljus över* de starka laddningar och motsättningar som låg inbyggda i relationen mellan Arendt och Heidegger. (P95)

I det första fallet anges det sätt på vilket något försvinner och i det andra det sätt en bestämd bok belyser ett visst fenomen.

I materialet finns vidare inskott som inte fungerar som en bestämning till verbet utan till en eller flera andra konstituent i uttrycket.

Många av dessa inskott är attributiva bestämningar till nominaluttryck. Dessa bestämningar kan på semantiska grunder i sin tur delas in ytterligare. Jag skiljer på karakteriserande och kategoriserande (jfr *SAG* 2/1999:156–158). Här följer exempel på några karakteriserande bestämningar:

- (7:84) Det är otroligt roligt att arbeta med tv – en smältdegel av kreativitet. Så många inblandade som alla lägger sig i och *drar sitt lilla strå till stacken*. (P98)
- (7:85) Detta kan till stor del förklara de svåra översvämningarna, men människan *har* nog själv *dragit ett ganska kraftigt strå till stacken*. (P95)
- (7:86) De nyligen upptäckta mottagarämnena för hiv *kastar* nu *ett helt nytt ljus över* vilka knep viruset använder för att smitta människor. (P98)
- (7:87) Beskrivningen av Chomskys intellektuella rötter är utan tvekan ett av de mest fascinerande avsnitten i Barskys bok och *kastar* dessutom *ett personligt och annorlunda ljus över* den radikala judiska rörelsens historia i USA. (P97)
- (7:88) Den svenska popvågen har mognat och *bär härlig frukt*. Det senaste året har Cardigans, Wannadies och Eggstone gjort sina absolut bästa album. (P97)
- (7:89) Kärt barn har som bekant många namn, så också det bayerska bocköl som bäst *föll* SvD:s Ölronnd *på dess för dagen ovanligt sparsmakade läpp* [...]. (P96)

I beläggen modifieras, specificeras eller betonas en del av uttryckens idiomatiska betydelse. I de två första exemplen har idiommet *dra sitt strå till stacken* olika inskjutna bestämningar. Genom inskotten preciseras det åsyftade bidragets storlek. I det ena fallet handlar det om ett starkt begränsat bidrag och i det andra är bidraget mer omfattande. I exempel (7:86)–(7:87) används idiommet *kasta ljus över ngt*. Uttrycket *ett helt nytt ljus* betonar att det handlar om tidigare okända fakta som framkommit. Den nya informationen kan leda till att man måste ompröva en tidigare syn. I (7:87) betonas istället att den nya informationen avviker från uppgifter som kommit fram tidigare. Den information som ges har också en personlig prägel. Vidare används i exempel (7:88) idiommet *bära frukt*. Genom tillägget *härlig* betonas att det uppnådda resultatet inte bara är önskat utan också kvalitativt högtstående. Ett delvis annorlunda fall är exempel (7:89), som varierar idiommet *falla ngn på läppen*. Inskottet *dess för dagen ovanligt sparsmakade* kan ses som en bestämning till *läpp*, men egentligen syftar det på det externa argument som har rollen *Experiancer*. Det är alltså deltagarna i SvD:s Ölronnd som är kräsna.

Hittills har jag diskuterat karakteriserande bestämningar, men inskottet kan också vara av mer kategoriserande slag. Detta framgår av följande exempel:

- (7:90) Filminstitutets chef Jörn Donner *ger* Bergman fria **budgethänder** till Fanny och Alexander. (P95)
- (7:91) [Båtar ska beskattas när pengar behövs] Kan gott beskattas och *dra sitt strå till den ekonomiska stacken*. (P95)
- (7:92) I början talade jag entusiastiskt om hur fint det känns att få *dra sitt strå till miljöstacken* och om hur roligt det är att få lära känna andra med samma engagemang för en grönare värld. (P98)
- (7:93) I Grekland *vädrades olympisk morgonluft* efter självständigheten 1830; bland annat anordnades "olympiska" tävlingar i Athen 1859. (P97)
- (7:94) I augusti 1914 bröt första världskriget ut och framstegsoptimismen som rätt *gick upp i krutrök*. (P95)
- (7:95) Klubben *sticker inte under kanslistolen* med att de har en solid ekonomi och genom en klar profilering klarat locka till sig fler sponsorer. (P98)
- (7:96) Det välregisserade toppmötet i Kairo för några dagar sedan skingrade inte pessimismen. De fyra deltagarna log fryntligt mot TV-kamerorna, men de svåraste problemen *hade sopats under den orientaliska mattan* framför dem. (P95)
- (7:97) Nu tänker han kasta loss och tillsammans med kamraterna i The New Tango Orchestra satsa på musiken. Störby *sticker ut sin skäggiga haka* och säger med friskt mod att "vi tar vid där Piazzola slutade". (P98)

I exempel som (7:90)–(7:94) leder bestämningen till att uttryckens idiomatiska betydelse avgränsas eller specificeras (jfr diskussionen kring adjektiv som fungerar som "domain delimiters" hos Ernst 1981: 51). I (7:90) får Bergman fria händer beträffande filmens budget. I (7:91) och (7:92) handlar det inte om att bidra till något i största allmänhet utan om att bidra till ekonomin och kampen mot miljöförstöringen. Vidare torde uttrycket *vädrades olympisk morgonluft* i (7:93) innebära att grekerna anade nya möjligheter vad gäller arrangemanget av olympiska spel. Slutligen i (7:94) torde den omtalade framstegsoptimismen ha försvunnit på grund av krig. Här leder alltså inskotten till olika former av preciseringar av uttryckens betydelser och det torde också vara det som skribenten eftersträvat.

I materialet finns det dock inskott som inte på samma sätt avgränsar betydelsen. Detta är bl.a. tydligt vid *sticker inte under kanslistolen* med

att i (7:95), *de svåraste problemen hade sopats under den orientaliska mattan* i (7:96) och *sticker ut sin skäggiga haka* i (7:97). I dessa fall är inskottet säkert mycket medvetet, men det är svårt att se en orsak till att skribenten formulerat sig så. Kanske vill vederbörande mest ge liv åt framställningen.

TABELL 7:9. *Bestämningar till en eller flera enskilda konstituenten.*

idiom	total frekvens	avvikelse från kanonisk form (absolut frekvens)	grad av avvikelse
25. se dagens ljus	95	–	–
9. få kalla handen	53	–	–
22. lägga sista handen vid ngt	39	–	–
6. få blodad tand	33	–	–
16. inte sticka under stol med ngt	101	1	(+)
27. sopa ngt under mattan	76	1	(+)
17. kasta in handduken	68	1	(+)
23. reta gallfeber på ngn	65	1	(+)
10. få stryka på foten	63	1	(+)
20. lysa med sin frånvaro	177	3	(+)
29. stirra sig blind på ngt	58	1	(+)
28. sticka ut hakan	94	2	(+)
13. gå stick i stäv med ngt	84	2	(+)
35. ta saken i egna händer	42	1	(+)
2. bära frukt	56	2	(+)
5. falla ngn på läppen	48	2	(+)
14. gå upp i rök	81	4	(+)
24. rinna ut i sanden	38	2	(+)
33. ta bladet från munnen	35	2	(+)
8. få kalla fötter	46	3	(+)
31. stå på egna ben	100	7	(+)
15. ha ett finger med i spelet	42	3	(+)
30. stå högt i kurs	76	6	(+)
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	7	(+)
11. få vatten på sin kvarn	41	4	(+)
36. vädra morgonluft	61	6	(+)
26. slå mynt av ngt	44	5	+
3. dra sitt strå till stacken	41	6	+
7. få fria händer	101	16	+
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	16	+
34. ta ngt med en nypa salt	61	13	+
12. få vind i seglen	40	9	+
1. blåsa liv i ngt	93	36	+
18. kasta ljus över ngt	90	41	+
21. lägga korten på bordet	44	21	+
4. dra växlar på ngt	49	45	+

Hittills har jag främst diskuterat olika typer av inskjutna ord och uttryck och de effekter som dessa har. En annan fråga är hur vanligt förekommande sådana inskott är i mitt material. Detta framgår av tabell 7:9. I denna tabell, liksom i andra tabeller som presenteras i detta kapitel, innebär alltså angivelsen ”minus” att det inte finns några avvikelser från den kanoniska formen. Med ”plus inom parentes” menas att det finns några enstaka eller några få avvikelser och ”plus” att det rör sig om en större andel avvikelser. Gränsen mellan några enstaka eller ett flertal avvikelser är liksom tidigare dragen vid frekvensen 10% (jfr avsnitt 7).

Som framgår av tabell 7:9 råder det förhållandevis stora skillnader mellan uttrycken när det gäller förekomst av bestämmingar till enskilda konstituenten. Idiomen *se dagens ljus*, *få kalla handen*, *lägga sista handen vid ngt* samt *få blodad tand* saknar helt tillägg av detta slag. Andra uttryck, som t.ex. *kasta ljus över ngt* och *lägga korten på bordet*, kombineras däremot i närmare hälften av exemplen med någon form av inskjuten bestämning till ett enskilt led. *Dra växlar på ngt* är exceptionellt då det i nio fall av tio kombineras med en bestämning.

7.3.3. Några vanligt förekommande bestämmingar

Jag kommer nu att ge exempel på några särskilt vanligt förekommande inskjutna bestämmingar i vissa idiom. Ett inledande exempel är *lägga korten på bordet*, där substantivet *kort(en)* i närmare hälften av beläggen förstärks med *alla* (jfr avsnitt 7.1.2). Inskottet används i exempelvis följande fall:

- (7:98) *Alla kort måste upp på borden*, så vi får arbetsro igen. Öppenhet och förankring är vad som krävs i framtiden. (P98)
- (7:99) När ärendet på nytt kommer upp i fullmäktige *måste alla kort upp på bordet*. (P97)

Genom inskottet betonas att det är all information som åsyftas och inte delar av denna. Detta tyder på att *lägga korten på bordet* inte nödvändigtvis måste uppfattas som en punkthandling utan att den kan vara utsträckt i tid.¹

¹ Intrycket att *lägga korten på bordet* inte är en punkthandling förstärks också av belägg som ”När finansminister Erik Åsbrink på fredag lägger fram budgeten för 1997 *ligger* redan de flesta *korten på bordet*.” (P96) Uppenbarligen kan delgivningen av den åsyftade informationen ske successivt och så att säga i portioner.

Idiomet *blåsa liv i ngt* är ett annat uttryck som ofta kompletteras med en form av inskott. I materialet har ordet *nytt* infogats i ca en tredjedel av beläggen på uttrycket. Nedan återges några av dessa användningar:

- (7:100) Uppgiften att *blåsa nytt liv i* folkpartiet och åter göra den svenska liberalismen till en bred politisk rörelse är inte lätt. (P95)
- (7:101) I slutet av januari kommer den brittiska regeringen att försöka *blåsa nytt liv i* den så kallade Ankara-processen. Det är USA och Storbritannien som medlar mellan turkiska regeringen och de båda stridande kurdiska partierna, PKK och KDP. Medlandet har pågått i ett år, men under hösten hände inte särskilt mycket. (P98)
- (7:102) Ett försök att *blåsa nytt TV-liv i* Mike Hammer-serien med Keach gjordes våren 1997 men det blev bara några få episoder. (P98)

Som synes blåser man ofta liv i något som redan finns, men som på sista tiden saknat kraft, fräschör eller något liknande (se avsnitt 5.1). Genom att infoga *nytt* förstärks detta intryck.

Ännu ett exempel är *ta ngt med en nypa salt* som ofta kombineras med någon form av precisering av nypans storlek. Inte sällan står det *ta ngt med en stor nypa salt* och *en rejäl nypa salt*, men i materialet förekommer likaså *en viss nypa salt*, som snarast markerar en inskränkning. Intressant är också *stå högt i kurs*, där bestämningen – om en sådan förekommer – som regel är *inte särskilt*. Se t.ex. följande fall:

- (7:103) Läraryrket *står inte särskilt högt i kurs* bland ungdomar [...]. (P98)

Slutligen vill jag också nämna *dra växlar på ngt*, där konstituenten *växlar* i två tredjedelar av fallen förstärks med attributet *stora* (och då gärna i kombination med andra ord). Inskottet förekommer bl.a. i dessa exempel:

- (7:104) Man ska naturligtvis inte *dra för stora växlar på* amatörpsykologiserande av det här slaget, men det finns något som tycks vittna om ett revanschbehov som hos Asahara stegrats till mani. (P95)
- (7:105) Hushållens inköpsplaner för augusti visade på en minskad optimism bland hushållen och stabila inflationsförväntningar. Analytiker ville dock inte *dra några stora växlar på* SCB:s undersökning. (P97)
- (7:106) Det ska erkännas att boken är ett bitvis fascinerande verk, inte minst tack vare den lyriska prosan i naturbetraktelserna och i återgivningen av barndomsminnena från 1951, men att *dra så stora växlar på* det gör ju att hela den kritiska växellådan håller på att bryta samman. (P96)

Attributet är här så vanligt att man t.o.m. kan tänka sig att det tillhör idiomets kanoniska form. *Stora* (i olika konstellationer med andra ord) är dock inte den enda bestämningen till *växlar* som förekommer. I följande fall finner vi andra exempel på inskott:

- (7:107) Numera diskuterar man resultatet av denna politik och det finns helt skilda värderingar av den. Man kan säga att erfarenheten påvisar såväl positiva som negativa resultat. Någon entydig slutsats saknas fortfarande. Det är minst sagt vågat av Gür att *dra så många växlar* av ett oavslutat och inte färdigt värderat försök. (P96)
- (7:108) Södertälje gjorde en bedrövlings insats, varför värmlänningarna inte ska *dra alltför höga växlar* av storsegern. (P98)

Som synes kombineras *växlar* även med exempelvis *höga* och *många*. Vilken bestämning som väljs torde ha att göra med användarens tolkning av *växlar*. Om han/hon (mer eller mindre medvetet) tänker på en form av skuldförbindelse mellan två parter och tar fasta på dess storlek, är det kanske naturligast med bestämningen *stora*. Man kan också tänka sig bestämningarna *höga* eller *många* när det gäller den betydelsen hos *växel*. Om språkbrukaren istället tror att *växlar* avser en form av maskinelement som överför en rörelse eller vridkraft från en axel till en eller flera andra, är det naturligare med bestämningen *höga*. Varianterna *stora* och *många* är då närmast otänkbara. Valet av bestämning kan således kopplas till uttryckets metaforiska innehåll. Det är för språkbrukarna inte helt klart vad den bokstavliga betydelsen innebär, vilket leder till variation i användningen. Lägg för övrigt märke till katakresen i exempel (7:106) (jfr avsnitt 6.3.1). Inledningsvis talas om *så stora växlar*, men sedan är det *hela den kritiska växel-lådan* som håller på att bryta samman.

7.4. Utelämning av konstituenten

Författare som t.ex. Zuluaga (1980:98) och Gläser (1988:268) påpekar alltså att idiomerna uppvisar klara restriktioner vad gäller utelämning av konstituenten. Utelämning av en eller flera konstituenten leder ofta till att uttrycket tolkas bokstavligt. I materialet är dock den här typen av reducerade eller elliptiska former, som man också kan kalla dem, förhållandevis vanliga. Några exempel på elliptiska former av idiom som är hämtade ur materialet finner man i följande textutdrag:

- (7:109) I september 1990 köpte ett italienskt-nigerianskt konsortium tändare och tändstickor och namnet Swedish Match. 1992 hamnade bolaget

åter i svensk ägo när dåvarande Procordia köpte bolaget. 1993 delades Procordia i delarna Pharmacia och BCP. Swedish Match ingick i den sistnämnda delen. Samtidigt köpte Volvo de BCP-aktier man inte ägde. Betalning utgick i Volvo-aktier. Därmed var Swedish Match i Volvos ägo. *På egna ben igen* Nästa år är det ånyo dags för Swedish Match att *stå på egna ben*. Volvos styrelse har ändrat sig. Planen att sälja bolaget har ersatts med förslaget att dela ut Match-aktier till Volvos drygt 180000 ägare. Efter Volvos uttag av kontanter från Swedish Match uppskattas värdet på det som ska delas ut till mellan fem och sex miljarder kronor. (P95)

- (7:110) Men varför inte elda det med förgasade bibränslen? Då skulle man producera grön el och den marknaden kommer att växa. Jag är stolt över operan. Haga och att hamnen har köpt ännu en docka. Jag har däremot svårt att kunna känna någon stolthet över detta eventuellt naturgaseldade kraftverk. Stolt skulle jag däremot bli om mitt lokala energibolag satsade på grön el. Elda det planerade kraftverket med förgasade bibränslen samt biogas ifrån Ryaverken! Det låter som framtiden för mig. *Korten på bordet* Göteborgs Energi, varför detta nya kraftverk? GÖRAN ANDERSSON Kemistuderande CTH (P97)

I exempel (7:109) används inledningsvis formen *på egna ben* och uttrycket torde av de flesta språkbrukare uppfattas som en förkortad variant av *stå på egna ben* med betydelsen 'klara sig själv'. Den förkortade varianten utgör där en del av en rubrik, vars betydelse kan sägas vara 'klarar sig själv igen'. Utelämningen av idiomets verb i denna rubrik är föga förvånande, eftersom utelämnat predikat är ett generellt drag som utmärker rubriker (Åkermalm 1965:28). Kort efter den elliptiska formen används uttrycket en andra gång. Uttrycket är då fullständigt, dvs. ingen konstituent har utelämnats.

Exempel (7:110) innehåller en elliptisk form av ett annat idiom, nämligen *lägga korten på bordet*. Också i detta fall har verbet utelämnats, vilket leder till att den förkortade varianten blir *korten på bordet*. Liksom formen *på egna ben* tolkas också denna elliptiska form idiomatiskt, och det beror bl.a. på att *stå på egna ben* och *lägga korten på bordet* är institutionaliserade (jfr Corpas Pastor 1996:241–242, Moon 1998:131). Kortformen *korten på bordet* kan i sammanhanget sägas utgöra en uppmaning med betydelsen 'fram med alla fakta och eventuell dold information'. Till skillnad från i exempel (7:109) utgör dock inte *korten på bordet* en del av en rubrik, utan den ingår istället i en uppmaning som bildar den avslutande delen av en insändare. Elliptiska former av idiom kan alltså ha olika funktion i autentiska texter. I det följande diskuteras mer ingående förekomsten av reducerade former av idiom i mitt material. Jag skiljer, såsom t.ex. B. Wotjak (1992b:178), på utelämning av verb och utelämning av andra konstituenterna.

I tabell 7:10 redovisas antalet belägg i materialet där verbet i uttrycket utelämnats. Av sammanställningen framgår också när den elliptiska formen utgör en rubrik. Ibland är det emellertid svårt att i det exciperade materialet avgöra om ett belägg utgör en rubrik. Det beror bl.a. på att endast vissa rubriker markeras med hakparenteser i konkordanserna. (Observera dock att rubriksättningen framstår tydligare när man granskar hela artikeln i konkordanserna.) I tveksamma fall har jag gjort en tolkning utifrån det sammanhang där uttrycket ingår. Exempelvis betraktas följande elliptiska användning av *få stryka på foten* som en rubrik. Som så ofta följer den kanoniska formen av idiomet i texten strax därefter (se avsnitt 6.1.4):

- (7:111) Och i synnerhet inte i går [...] då Västsvenska handelskammaren lockat 300 företrädare för det västsvenska näringslivet, landshövdingar, politiker [...] för att diskutera "Västsverige som erkänd region i EU år 2005". *Stryka på foten* Utgångspunkten var glasklar: Länge nog har storebror på Östkusten tagit för sig. Länge nog har Västsverige *fått stryka på foten*. (P95)

Av tabell 7:10 kan man också utläsa när en elliptisk användning kombineras med en fullständig användning av uttrycket i samma textavsnitt. Av tabellen framgår att verbellipser förekommer i mindre än hälften av de undersökta uttrycken. Ett skäl till den låga andelen står ofta att finna i idiomens egen struktur. Det är således föga förvånande att exempelvis *blåsa liv i ngt* och *bära frukt* inte används i reducerad form. Verben *blåsa* och *bära* utgör i dessa fall omistliga delar av idiomet. I andra fall är utelämnningar av verbet förhållandevis vanliga. Detta gäller främst *få vind i seglen*, *lägga korten på bordet* och *gå stick i stäv med ngt*. I dessa fall är verben mindre innehållstunga.

Som synes utgör huvuddelen av de elliptiska användningarna rubriker i texterna. Detta är föga förvånande med tanke på att utelämnat predikat som redan påpekats är ett drag som ofta utmärker rubriker. En viktig poäng med att använda idiom i rubriken är att de dels är komprimerade, dels ofta är pregnanta och innehåller mycket information (G. Wotjak 1985:217, Martínez Marín 1996:79). Uttrycken kan såsom i exempel (7:112)–(7:113) nedan utgöra en del av en sammanfattning av textens innehåll.¹

¹ Se vidare om rubriker och rubrikstil i bl.a. Åkermalm (1965) och Liljestrand (1993:128–129). För en utförligare diskussion kring idiom i rubriker, se t.ex. Burger et al. (1982:77–78), Skog-Södersved (1992:179–180) samt Burger (1999:79–83).

TABELL 7:10. *Idiom med verbellips.*

idiom	total frekvens	verbellipser (absolut frekvens)	grad av avvikelse från kanonisk form	verbellips i rubrik	verbellips i kombination med fullständig användning
20. lysa med sin frånvaro	177	–	–	–	–
16. inte sticka under stol med ngt	101	–	–	–	–
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	–	–	–	–
25. se dagens ljus	95	–	–	–	–
28. sticka ut hakan	94	–	–	–	–
1. blåsa liv i ngt	93	–	–	–	–
27. sopa ngt under mattan	76	–	–	–	–
30. stå högt i kurs	76	–	–	–	–
17. kasta in handduken	68	–	–	–	–
31. reta gallfeber på ngn	65	–	–	–	–
26. vädra morgonluft	61	–	–	–	–
29. stirra sig blind på ngt	58	–	–	–	–
2. bära frukt	56	–	–	–	–
5. falla ngn på läppen	48	–	–	–	–
26. slå mynt av ngt	44	–	–	–	–
35. ta saken i egna händer	42	–	–	–	–
3. dra sitt strå till stacken	41	–	–	–	–
11. få vatten på sin kvarn	41	–	–	–	–
22. lägga sista handen vid ngt	39	–	–	–	–
24. rinna ut i sanden	38	–	–	–	–
33. ta bladet från munnen	35	–	–	–	–
18. kasta ljus över ngt	90	1	(+)	1	–
10. få stryka på foten	63	1	(+)	1	1
34. ta ngt med en nypa salt	61	1	(+)	1	1
4. dra växlar på ngt	49	1	(+)	1	1
15. ha ett finger med i spelet	42	1	(+)	–	1
31. stå på egna ben	100	3	(+)	3	2
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	3	(+)	3	3
14. gå upp i rök	81	3	(+)	3	–
9. få kalla handen	53	2	(+)	2	1
8. få kalla fötter	46	2	(+)	2	1
7. få fria händer	101	6	(+)	4	3
6. få blodad tand	33	2	(+)	1	–
12. få vind i seglen	40	5	+	2	1
21. lägga korten på bordet	44	8	+	3	–
13. gå stick i stäv med ngt	84	16	+	2	2

(7:112) [*Korten på bordet* i GLAB-affären!] Har Linjebuss saltat fakturor, som GLAB betalat? Har det skett i stället för att GLAB fakturerats med korrekt specifikation för utlägg som Linjebuss haft vid arrangemang för GLAB:s räkning? I så fall varför? [...] Det är nu dags för en ordentlig utredning av affären. (P96)

(7:113) [RYSK RAKET Tolv telesatelliter *upp i rök*] [...] Kort efter start drabbades Zenitraketen av motorfel och störtade till marken med lasten av tolv telesatelliter. (P98)

Rubriken i (7:112) innehåller en uppmaning om att man vill få ta del av all väsentlig information beträffande den angivna affären. Av textutdraget att döma är det mycket som är oklart. Uppenbarligen vill man ha svar på alla de frågor som kvarstår. Av rubriken i (7:113) framgår att ett antal telesatelliter på något sätt har försvunnit. Om man endast läser rubriken förblir det oklart om satelliterna kommit på avvägar och försvunnit i rymden eller om de helt enkelt förstörts (jfr betydelsen hos idiomet i appendix 2). Av den löpande texten framgår det dock att satelliterna har gått om intet eftersom de kraschat mot marken. De elliptiska användningarna kan dock även förekomma i brödtexten. Så är fallet i (7:114):

- (7:114) Ingela Thalén anser att detta också är nyckeln till kristdemokraternas *vind i seglen*. (P98)

Detta exempel kan sägas innehålla en reducerad variant av idiomet *få vind i seglen*. Rent formellt är det emellertid svårt att hävda att vi här har att göra med ett elliptiskt uttryck. Det är snarare så att skribenten har skapat en nominalfras som anspelar på idiomet ifråga.

Av tabell 7:10 framgår att en elliptisk idiom användning i en rubrik vanligen följs av en fullständig användning av uttrycket i den följande texten. Materialet visar också att den fullständiga användningen av idiomet som regel återfinns i ellipsens absoluta närmkontext. Här följer några förtydligande exempel:

- (7:115) *Fria händer* - Av praktiska skäl måste Hulterström *få fria händer*, säger en av ledamöterna i valberedningen. (P95)
- (7:116) Inte alltför *stora växlar* Så långt allt väl. Men sett på lite längre sikt bör man nog inte *dra alltför stora växlar på* den plötsliga dollaruppgången (och, spegelvänt, på den försvagade yenen). (P95)
- (7:117) *Kalla fötter* - Nog var det en nyhet som *gav mig kalla fötter!* berättar Hans Westermark. (P98)

Det faktum att många reducerade former av idiom följs av en fullständig användning av samma uttryck kan verka förvånande med tanke på att idiomerna är iögonenfallande och att variation i uttryckssättet oftast rekommenderas. Så påpekar exempelvis Strömquist (1989:70): "En egenskap som karakteriserar bra texter är variation". Den här typen av repetitiv användning av idiomerna är emellertid ofta verkningsfull. I fall som dessa kan därför ett annat påpekande hos Strömquist (1989:95) vara aktuellt, nämligen: "ibland är upprepningar faktiskt inte störande, utan snarare effektfulla". Det förekommer dock att en

idiomellips i rubriken följs av ett annat uttryck med liknande innebörd. Det händer exempelvis att en reducerad variant av *gå upp i rök*, dvs. *upp i rök*, i rubriken varieras med *gå till spillo* i brödtexten.

Många gånger föregår alltså en elliptisk användning av ett idiom en fullständig användning av samma uttryck. Men i materialet förekommer även det omvända, dvs. att den fullständiga användningen av ett idiom kommer före motsvarande idiomellips. Nedan följer två exempel på detta ur materialet:

- (7:118) Om bojkotten kvarstår så tänker ni lägga ner teatern? - Först och främst så är det ju inte jag som lägger ner teatern. Nej, men du *har* väl helt klart *ett finger med i spelet?* - Vad sa du? *Ett finger med i spelet* ... Nämen det är inte frågan om att lägga ner teatern. (P97)
- (7:119) Därför har man beslutat att miljöarbetet ska ske över hela spektrum, från den lilla enskilde medborgaren, över företag och kommuner till regioner och nationer. Alla ska samarbeta och *dra sitt strå till stacken*. Studieförbundet [...] är alltså nu i full gång med *sitt lilla strå*. (P95)

I (7:118) används först hela idiomet *ha ett finger med i spelet* och sedan den reducerade varianten *ett finger med i spelet*. De båda beläggen ingår i en form av samtal och upprepningen bidrar till textens dialogkaraktär. Exempel (7:119) innehåller två belägg på *dra sitt strå till stacken*. Först återges hela idiomet och kort därpå konstituenten *sitt strå* jämte ett tillagt attribut, dvs. *sitt lilla strå*. Därvid syftar den senare användningen tillbaka på den förra.

Hittills har jag diskuterat utelämnning av verb. Ibland utelämnas också andra konstituent, men orsakerna till utelämnningarna är då som regel grammatisk-strukturella. Ofta sammanhänger dessa utelämnningar med att uttrycket inte används i sin kanoniska form. I bl.a. följande användningar av *få vatten på sin kvarn* har det reflexiva pronomenet i den kanoniska formen utelämnats:

- (7:120) Carlsons beställningsarbete *ger* flyktningmotståndarna *vatten på kvarnen* när den gör kommunen till ett offer och flyktingar till syndabockar. (P95)
- (7:121) Men man bör inte försöka tysta någon, det *ger* dem bara *vatten på kvarnen*. (P97)

I dessa fall kan man möjligen tänka sig att utelämnningen av pronomenet kan relateras till att skribenterna är osäkra på om det ska vara *sin* eller *deras kvarn* när den som får stöd för sin uppfattning anges i tredje person pluralis. Genom att använda ett annat förhållandevis naturligt uttryckssätt, här *vatten på kvarnen*, undviks problemet.

7.5. Variation ifråga om val av satsbas och konstruktionstyp

Många idiom uppvisar, till skillnad från fria konstruktioner, stora restriktioner vad gäller ordföljd och konstruktionstyp (Anward & Linell 1976:93–94, Fernando & Flavell 1981:13). Dessa begränsningar står ofta i fokus då man diskuterar fasta fraser (Schenk 1994:11, Moon 1998:104). I detta avsnitt redogör jag inledningsvis för variation vad gäller val av satsbas när idiomerna används i mitt material. Jag diskuterar först den inbördes ordningen mellan det led som fungerar som subjekt till uttrycket och uttryckets finita verb. Därefter kommer jag in på en annan typ av variation, som rör de egentliga idiomkonstituenternas inbördes ordning. Avslutningsvis diskuteras andra former av konstruktionsväxlingar, såsom passiveringar.

7.5.1. Val av satsbas

Idiomerna i materialet uppvisar inga restriktioner vad gäller variation av ordföljd. De aktuella uttryckens formella begränsningar på denna punkt är med andra ord mycket små eller rentav obefintliga. För att förtydliga kan jag nämna följande användningar av idiomet *se dagens ljus*:

(7:122) Lille Bryan såg *dagens ljus* den 5 november 1959, i Kingston, Ontario, Kanada. (P97)

(7:123) Året därpå såg en viss Svante Samuelsson *dagens ljus*. (P96)

I huvuddelen av beläggen på *se dagens ljus* i pressmaterialet återfinns det argument som har rollen Patient alternativt Result i satsens initialfält och utgör satsbas. Så är också fallet i (7:122) ovan, där nominalfrasen *Lille Bryan* utgör satsbas. Ibland, såsom i (7:123), utgörs satsbasen däremot av ett adverbial. Uttryckets subjekt återfinns då istället i satsens mittfält, helt enligt svenskans ordföljdsregler. Denna variant är alltså mindre typisk i de texter som jag granskat, men detta har egentligen inget med idiomerna att göra. När dessa påverkas är det bara en följd av andra operationer i satsen.

För vissa av uttrycken gäller ändå att de företrädesvis används med subjektet som satsbas. I det följande återges några belägg som är typiska för hur *ligga ngn varmt om hjärtat* brukar användas:

(7:124) Dan Anderssons visor låg honom särskilt *varmt om hjärtat*. (P95)

- (7:125) Sång och musik *ligger* Björn Clarin *varmt om hjärtat*. Inte nog med att han själv är en utmärkt pianist. Han komponerar också. (P96)
- (7:126) Ideologiska frågor *ligger* honom *varmt om hjärtat*, liksom miljö och kultur. (P96)

I samtliga belägg utgör det argument som har rollen Theme, dvs. det som markerar vad som är viktigt för någon, satsbas. Valet av satsbas torde bero på att fokus gärna ligger på just detta argument i denna konstruktion.

Bruket av *ligga ngn varmt om hjärtat* kan jämföras med användningarna av *få kalla handen*, där följande eller likartade konstruktioner är vanliga:

- (7:127) Men när Birger Schlaug, miljöpartiets representant i nämnden, försökte få till en omröstning *fick* han *kalla handen* av EU-nämndens ordförande Berit Löfstedt (s). (P95)
- (7:128) När han behövde låna pengar till en ny fiskvagn *blev* det *kalla handen* både hos Sparbanken och Handelsbanken. (P96)
- (7:129) När vi frågade om vi fick låna eller hyra kostymer till vår uppsättning *möttes* vi *av kalla handen* ifrån Stadsteatern. (P97)

I exempel (7:127) används uttryckets kanoniska form. I exempel (7:128) och (7:129) konstrueras uttrycket däremot med verben *bli* och *mötas av* (jfr äv. diskussionen kring bytet mellan *få* och *ge* i avsnitt 7.2.1; jfr passivering av uttrycken i avsnitt 7.5.3). I samtliga exempel återges ett visst händelseförlopp som består i att den eller de personer som markeras av idiomets Affected-argument kommer med en förfrågan men får ett negativt svar. I dessa fall utgör en redogörelse för vissa omständigheter satsbas.

7.5.2. *Transformerade idiom*

I de ovan diskuterade exemplen rör det sig om förhållandet mellan en egentlig idiomkonstituent, såsom t.ex. verbet, och ett externt argument till uttrycket. De egentliga idiomkonstituenternas inbördes ordning kan också variera.

Som regel sammanfaller konstituentordningen i idiomets kanoniska form med den konstituentordning som idiomerna har i exempelvis ordböcker. När den prototypiska ordningen bryts kan detta få en viss effekt. Jämför t.ex. följande användningar av *dra växlar på ngt*:

- (7:130) Analytiker ville dock inte *dra* några stora *växlar på* SCB:s undersökning. (P97)
- (7:131) Tusentals kvinnor trotsade förbudet mot kvinnlig närvaro. Och polisen tittade på. Alltför stora *växlar* ska dock inte *dras på* fotbollsframgångarna. Iran är alltså en diktatur där människor stenas till döds. (P98)
- (7:132) Frågan är hur stora *växlar* det går att *dra på* det här. Höga siffror, ojämn kvalitet och så vädring av nya spelare. Nej, vi väntar nog ett tag till. (P95)

I exempel (7:130) används uttrycket på ett typiskt sätt: ett externt argument fungerar som subjekt. Den enda avvikelser från den kanoniska formen består i en inskjuten attributiv bestämning. Vi har redan funnit att detta är vanligt i samband med det aktuella idiomat. I exempel (7:131) och (7:132) har dock konstituenten *stora växlar* fått en mer framskjuten placering. I (7:131) har det inre argumentet *växlar* topikaliserats och gjorts till subjekt och idiomat fått passiv form (se vidare om passivering av idiomerna i avsnitt 7.5.3). I (7:132) bildar det inhereanta argumentet det fokuserade elementet i en inbäddad frågesats. I dessa fall genomgår idiomat således betydande syntaktisk växling. Variationen har emellertid ingen direkt effekt på uttryckets idiomatiska betydelse.

Ett annat exempel på syntaktisk variation erbjuder det nyss diskuterade *ligga ngn varmt om hjärtat*. Jämför exempel (7:133)–(7:135) nedan med varandra. Det första visar den normala syntaxen. I de två senare fallen avviker konstituentordningen från den mer prototypiska.

- (7:133) Ett forskningsområde som *ligger henne varmt om hjärtat* är ben-skörhet. (P98)
- (7:134) *Varmt om hjärtat låg* henne Amnesty International och arbetet i Kari-bu-gruppen, vars intäkter bidrog till att finansiera driften av en sjuk-sköterskeskola i Tanzania. (P96)
- (7:135) Speciellt *varmt om hjärtat låg* utvecklingsbolagen. Sven-Åke Strandberg hade ett gediget industriellt kunnande och stor erfarenhet av tillverkningsföretag. (P97)

I exempel (7:134)–(7:135) får *varmt om hjärtat* mer emfas genom att idiomets viktigaste information topikaliserats, men för övrigt leder inte variationen till någon direkt betydelseskilnad. Exempel (7:134) anger explicit det externa Experier-argumentet, medan detta är ute-lämnat i (7:135).

Slutligen vill jag även nämna följande användningar av *kasta ljus över ngt*:

- (7:136) Boel Westins utredning är en mycket kompetent bok om ett komplicerat ämne. Den *kastar ljus över* Strindbergs berättarteknik och hans beläsenhet. (P98)
- (7:137) Mer *ljus över* Hjalmarsonaffären *kastar* historikern Jan-Olof Sundell med blivande högerledaren Gunnar Heckschers dagboksanteckningar. (P97)
- (7:138) Det senare perspektivet utgör nästan huvudspåret i Torkel Stålmarcks fint avvägda "porträtt" av det vittra fruntimret. Mycket *ljus kastas där över* Nordenflychts manövrar på det litterära fältet, hennes ävlan att vinna priser och tillförskansa sig pensioner, vilket först tycks en smula överdrivet. (P97)

I det första exemplet har uttrycket den form som är prototypisk i mitt material. I exempel (7:137) och (7:138) har konstituenten *ljus* en mer framskjuten position i satsen och föregår idiomets verb. Denna konstituent har här topikaliserats för att få mer emfas. Notera för övrigt att det sista belägget också har passiv form och att det externa Agent-argumentet undertrycks.

Som sammanfattning kan man konstatera att idiomerna inte uppvisar några speciella restriktioner vad gäller variation av idiomkonstituenternas inbördes ordning; idiomerna följer normala syntaktiska regler. När det ändå verkar vara så att konstituenterna företrädesvis kommer i en särskild ordning – åtminstone i mitt material – har det främst att göra med att idiomerna uppvisar en given struktur i sin kanoniska form som också tenderar att manifesteras på ett naturligt sätt i svenska texter. Den vanligaste syntaktiska operationen är i själva verket framflyttning av idiomets verbkomplement.

7.5.3. Passivkonstruktion

Hittills har jag diskuterat variation av ordföljd. Andra typer av konstruktionsväxlingar hos idiomerna (såsom exempelvis klyvning, pronominalisering och nominalisering) har en mycket starkt begränsad förekomst i mitt material. Den enda växling som är någorlunda frekvent är passivering, och av detta skäl koncentrerar jag mig endast på denna typ av växling här. Av tabell 7:11 framgår hur passiveringarna fördelar sig på de olika uttrycken. I detta sammanhang vill jag påpeka att varianten *mötas av kalla handen* inte räknas som passivering, för trots att *mötas av* har passiv form leder inte variationen till en växling mellan subjekt och objekt i förhållande till en *få*-användning. Det samma gäller de tre exempel där *få stryka på foten* har formen *tingas stryka på foten*.

TABELL 7:11. *Förekomst av passiva former av de 36 idiomerna.*

idiom	total frekvens	passiv-eringar (absolut frekvens)	grad av avvikelse
20. lysa med sin frånvaro	177	–	–
16. inte sticka under stol med ngt	101	–	–
31. stå på egna ben	100	–	–
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	–	–
25. se dagens ljus	95	–	–
28. sticka ut hakan	94	–	–
1. blåsa liv i ngt	93	–	–
13. gå stick i stäv med ngt	84	–	–
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	–	–
14. gå upp i rök	81	–	–
30. stå högt i kurs	76	–	–
23. reta gallfeber på ngn	65	–	–
10. få stryka på foten	63	–	–
29. stirra sig blind på ngt	58	–	–
2. bära frukt	56	–	–
5. falla ngn på läppen	48	–	–
15. ha ett finger med i spelet	42	–	–
35. ta saken i egna händer	42	–	–
3. dra sitt strå till stacken	41	–	–
11. få vatten på sin kvarn	41	–	–
12. få vind i seglen	40	–	–
24. rinna ut i sanden	38	–	–
33. ta bladet från munnen	35	–	–
6. få blodad tand	33	–	–
7. få fria händer	101	1	(+)
18. kasta ljus över ngt	90	1	(+)
17. kasta in handduken	68	1	(+)
9. få kalla handen	53	1	(+)
4. dra växlar på ngt	49	1	(+)
8. få kalla fötter	46	1	(+)
21. lägga korten på bordet	44	1	(+)
26. slå mynt av ngt	44	1	(+)
36. vädra morgonluft	61	2	(+)
22. lägga sista handen vid ngt	39	4	+
27. sopa ngt under mattan	76	38	+
34. ta ngt med en nypa salt	61	31	+

Som framgår av tabell 7:11 används två tredjedelar av idiomerna endast i aktiv form i mitt material. Orsakerna till detta kan vara flera. I vissa fall medför idiompredikatets natur att uttrycket inte passiveras. Det är exempelvis svårt att tänka sig en naturlig passiv form hos verb som *falla* (i t.ex. *falla ngn på läppen*), *ligga* (i t.ex. i *ligga ngn varmt om hjärtat*) och *stå* (i *stå på egna ben*). Detsamma gäller även i det stora

hela de uttryck som i den kanoniska formen innehåller *få*. Istället för att passivera verbet i dessa fall, vilket sällan skulle ge ett välformat resultat, används istället ett annat verb, vanligen *ge*. Därigenom kan man säga att det trots allt föreligger ett aktiv-passiv-förhållande mellan *få* och *ge* (jfr avsnitt 7.2.1).

Tabell 7:11 visar också att idiom som *kasta in handduken*, *slå mynt av ngt*, *lägga korten på bordet* samt *få fria händer* passiveras endast i undantagsfall. Följande belägg utgör de enda passiveringarna av dessa uttryck:

- (7:139) Det är så mycket som ska hinnas med innan *handduken kastas in* för gott, menar han [...]. (P95)
- (7:140) Vid avflyttning från orten beslöt nämligen min far, som var av den ekonomiska sorten, att källaren skulle rensas på vad som kunde *slås mynt av*. (P97)
- (7:141) Vi har skäl att begära att *korten läggs på bordet* av Bo Berggren. (P98)
- (7:142) *Ges polisen fria händer* att låta ändamålet helga medlen blir den givetvis mycket "effektiv". Men vem vill leva i ett sådant samhälle? Jag vill det inte. (P95)

I exempel (7:141) anges en prepositionsfras som fungerar som agent, nämligen *av Bo Berggren*. Detta är mycket ovanligt.¹

Andra uttryck, som t.ex. *lägga sista handen vid ngt*, passiveras ofta. Som exempel kan jag nämna:

- (7:143) [...] Nu *läggs sista handen vid* Katarina kyrka som återinvigs på söndag. (P95)

Passiveringarna är dock ändå klart färre än de aktiva användningarna av just detta idiom.

Två idiom som avviker på ett intressant sätt är *sopa ngt under mattan* och *ta ngt med en nypa salt*. Av redovisningen i tabell 7:11 framgår att båda uttrycken används i passiv form i hälften av fallen. Här skulle man således kunna diskutera om inte den passiva varianten rentav kunde utgöra den kanoniska formen (se vidare avsnitt 3.2.5). De båda idiomerna används i passiv form i t.ex. följande belägg:

¹ Ytterligare ett exempel med utsatt agent är följande: "[...] hans upprepade inkompetensförklaringar av González *tas med* mer än *en nypa salt* av miljoner spanska väljare". (P95).

- (7:144) Två år har snart gått sedan Estonia-katastrofen. Hur och varför något sådant kan hända har ventilerats under denna tid. Har den verkliga orsaken till olyckan *sopats under mattan* av ekonomiska skäl? (P96)
- (7:145) EU måste lösa de kontroversiella makt- och inflytandefrågor som *sopades under mattan* i Amsterdam i somras. (P98)
- (7:146) Siffrorna får *tas med en nypa salt* eftersom riksbanken inte är något vanligt företag. (P95)
- (7:147) Men norska veterinärinstitutet, som testat tolv solkrämer, har funnit att förpackningarnas uppgifter skall *tas med en nypa salt*. (P97)

Frågan är varför just dessa uttryck passiveras så ofta. En avgörande anledning är att platsen för uttryckets objekt kan sägas vara ledig. Där förväntas en lexikal enhet av visst slag och med vissa specificerade egenskaper sättas in (jfr resonemanget i *SAG 4/1999:365* om *lägga ngt på is*, som likaså kan passiveras). I de två första exemplen omtalas att det är ”den verkliga orsaken till olyckan” respektive ”de kontroversiella makt- och inflytandefrågor” som har dolts eller undvikits. En granskning av samtliga passiverade exempel av *sopa ngt under mattan* visar att uttryckets Agent-argument oftast är irrelevant. Det framgår inte i något av fallen explicit av den närliggande kontexten vem som utför handlingen. Detta kan bidra till att uttrycket passiveras så ofta. I de två första exemplen är det dessutom ganska tunga nominalfraser, som på ett naturligt sätt bildar satsens tema, som blir den passiva satsens subjekt.

Avslutningsvis kan också konstateras att samtliga passiveringar av idiomerna sker genom att böjningssuffixet *-s* läggs till idiomets verb. Det finns alltså inga exempel på att idiomerna passiveras perifrastiskt, dvs. med hjälp av hjälpverbet *bli*. I *SAG (4/1999:360)* konstateras förvisso att *s*-passiven är den vanligaste av skriftspråkets passivvarianter, men det torde också finnas andra skäl till att de aktuella idiomerna inte passiveras perifrastiskt. Ämnet kan betraktas som en intressant forskningsuppgift i sig.

I kapitel 7 har jag hittills redogjort för den variation som de undersökta idiomerna uppvisar i olika avseenden. Jag sammanfattar nu kortfattat mina resultat och diskuterar dem ytterligare.

7.6. Sammanfattning och diskussion

Tabell 7:12 ger en sammanställning av resultat som hittills presenterats var för sig. Tabellen redovisar variation som hänför sig till numerus

och species, val av lexikaliska enheter och bestämmingar samt passive-ring av hela idiomatiska uttryck. Variation som gäller tempusböjning och ordföljd tar jag dock inte upp här. Jag utesluter också utelämnning av konstituenten och komparation av adjektiv och adverb i detta sammanhang. Uttrycken är ordnade i den tidigare angivna nummerföljden (= alfabetisk ordning). Exakta frekvensuppgifter för de olika fenomenen utelämnas helt och jag använder endast markeringarna ”minus”,

TABELL 7:12. *Sammanställning av uttrycksmässig variation hos idiomerna.*

idiom	frekvens	num.	spec.	lex.	best.	pass.
1. blåsa liv i ngt	93	ej rel	-	-	+	-
2. bära frukt	56	-	-	(+)	(+)	-
3. dra sitt strå till stacken	41	(+)	(+)	+	+	-
4. dra växlar på ngt	49	-	-	(+)	+	(+)
5. falla ngn på läppen	48	-	(+)	-	(+)	-
6. få blodad tand	33	-	-	+	-	-
7. få fria händer	101	-	-	+	+	(+)
8. få kalla fötter	46	-	(+)	+	(+)	(+)
9. få kalla handen	53	-	(+)	+	-	(+)
10. få stryka på foten	63	-	-	+	(+)	-
11. få vatten på sin kvarn	41	(+)	(+)	+	(+)	-
12. få vind i seglen	40	-	-	+	+	-
13. gå stick i stäv med ngt	84	-	-	+	(+)	-
14. gå upp i rök	81	ej rel	-	(+)	(+)	-
15. ha ett finger med i spelet	42	(+)	-	+	(+)	-
16. inte sticka under stol med ngt	101	-	(+)	(+)	(+)	-
17. kasta in handduken	68	-	-	(+)	(+)	(+)
18. kasta ljus över ngt	90	ej rel	-	+	+	(+)
19. ligga ngn varmt om hjärtat	97	-	-	-	+	-
20. lysa med sin frånvaro	177	ej rel	-	(+)	(+)	-
21. lägga korten på bordet	44	(+)	+	+	+	(+)
22. lägga sista handen vid ngt	39	-	(+)	(+)	-	+
23. reta gallfeber på ngn	65	-	-	(+)	(+)	-
24. rinna ut i sanden	38	ej rel	(+)	-	(+)	-
25. se dagens ljus	95	-	-	-	-	-
26. slå mynt av ngt	44	ej rel	-	(+)	+	(+)
27. sopa ngt under mattan	76	-	-	(+)	(+)	+
28. sticka ut hakan	94	-	(+)	(+)	(+)	-
29. stirra sig blind på ngt	58	ej rel	ej rel	(+)	(+)	-
30. stå högt i kurs	76	-	-	-	(+)	-
31. stå på egna ben	100	ej rel	-	(+)	(+)	-
32. sätta käppar i hjulet för ngt	84	+	-	(+)	(+)	-
33. ta bladet från munnen	35	-	(+)	-	(+)	-
34. ta ngt med en nypa salt	61	+	-	+	+	+
35. ta saken i egna händer	42	-	-	(+)	(+)	-
36. vädra morgonluft	61	-	-	(+)	(+)	(+)

”plus inom parentes” och ”plus”. Minus innebär som tidigare att det inte finns några avvikelser från den kanoniska formen. Med plus inom parentes menas att det finns enstaka belägg på avvikelse och plus att det rör sig om ett större antal. Markeringen ”ej rel” betyder att vederbörande modifikation ej kan komma ifråga för det aktuella idiomem.

Bland de olika möjliga variationsmönster som undersöks, förefaller de 36 idiomem vara mest fixerade beträffande numerus. Ett typiskt exempel är *sticka ut hakan* som alltid har just den angivna ordalydelsen *sticka ut hakan*, oavsett om det är en eller flera personer som medvetet riskerar att utsätta sig för kritik genom att hävda något. I vissa fall verkar det dock finnas ett samband mellan valet av en viss idiomkonstituents numerus och den nominalfras som fungerar som externt argument till idiomem, med andra ord som syntaktiskt subjekt eller objekt. Som exempel kan jag påminna om bruket av idiomem *få vatten på sin kvarn* ’få stöd för sin redan negativa uppfattning’. När idiomets subjekt markerar en person, används konstruktionen *få vatten på sin kvarn*, dvs. konstituenten *sin kvarn* har singular form. När idiomets subjekt markerar flera personer används i normala fall samma konstruktion, dvs. *få vatten på sin kvarn*. Uttrycket kan då tolkas på skilda sätt, nämligen så att de olika personerna får vatten på en gemensam kvarn eller att de får vatten på var sin kvarn. Det finns dock exempel där idiomets subjekt utgörs av flera personer och där varianten *få vatten på sina kvarnar* används. (Denna variant förekommer aldrig när subjektet utgörs av en person.) Så är det exempelvis i följande fall:

(7:148) Problemet med extremt förenklade debattinslag som det av ÅOE är att det *ger* ”betong-politiker” och ”betong-ekonomer” *vatten på sina kvarnar*. (P95)

Varianten kan betyda två saker, nämligen att personerna ifråga får vatten på sina gemensamma kvarnar eller var och en på sin kvarn. Man kan alltså säga att uttrycket i viss mån kongruerar med innehållet i andra delar av satsen (se vidare om lexikal växling mellan verben *få* och *ge* nedan).

I några fall korrelerar numerusvariationen med att idiomem kompletterats med någon form av inskjuten bestämning. Som exempel kan bruket av idiomem *dra sitt strå till stacken* anföras. Det råder inget tvivel om vilken form av idiomem som skall väljas till kanonisk form om man utgår från frekvenser i materialet. I de allra flesta fall har konstituenten *strå* singular form oavsett om idiomets subjekt utgörs av en eller flera personer. Lägg dock märke till följande belägg:

- (7:149) På andra håll i landet pågår andra forskningsprojekt inom temat ELSA (etiska, legala och sociala aspekter av modern genteknik). Dessa kommer att *dra olika strån till den stack* av kunskap som kan hjälpa oss att bättre förstå vilka värderingar som styr [...]. (P97)

Genom numerusvariationen samt den inskjutna bestämningen *olika* i exemplet ovan betonas att det rör sig om flera bidrag till ett gemensamt resultat. Man kan alltså hos detta idiom se tendenser till korrelation med andra konstituenten i satsen. Sammanfattningsvis finns det numerusvariation som kan bero på inflytande från idiomet subjekt och som kan sammanfalla med annan uttrycksmässig variation, t.ex. inskjutna bestämmningar. I några fall verkar dock variationen av numerus vara helt godtycklig. Detta gäller i viss mån variationen mellan de olika uttryck som ryms i formuleringen *sätta en käpp* (el. *käppar*) i *hjulet* (el. *hjulen*) *för ngt*.

De allra flesta av uttrycken uppvisar ingen som helst variation beträffande species (se avsnitt 7.1.2). Det förekommer exempelvis inga konstruktioner som *kasta in en handduk* som är avsedda att tolkas idiomatiskt. Då variation av species förekommer, har den som regel grammatiskt-strukturella orsaker. Man kan säga att den är en konsekvens av annan uttrycksmässig variation. Det finns emellertid ett fåtal exempel där speciesvariationen inte på samma sätt är en följd av annan uttrycksmässig variation. I ett belägg på idiomat *få kalla handen* förekommer varianten *få en kall hand* (P98). När idiomat *få kalla handen* används, tjänar just den kalla handen som symbol för en negativ inställning, avoghet e.d. Genom den uttrycksmässiga variationen hos idiomat, som framhäver adjektivets betydelse, betonas i ännu högre grad att det rör sig om ett kyligt bemötande.

I materialet finns det sammanlagt sju idiom som inte uppvisar någon lexikal variation (se avsnitt 7.2). Dessa är *blåsa liv i ngt*, *falla ngn på läppen*, *ligga ngn varmt om hjärtat*, *rinna ut i sanden*, *se dagens ljus*, *stå högt i kurs* och *ta bladet från munnen*. Annars är det ganska vanligt med lexikal variation – åtminstone om man jämför med de andra undersökningsvariablerna. I ett antal fall finns en variation mellan verben *få* och *ge*. Växlingen mellan dessa verb fungerar många gånger som en form av passivering. Som exempel kan växlingen mellan *få fria händer* och *ge ngn fria händer* anföras. Variation mellan *få* och *ge* leder i fall som dessa till ett perspektivbyte och till att idiomet två externa argument växlar syntaktisk funktion (idiomet subjekt i *få*-satsen blir indirekt objekt i *ge*-satsen och Agent-argumentet blir subjekt i *ge*-satsen). Växlingen mellan *få* och *ge* inverkar dock mycket litet på uttryckets idiomatiska betydelse. Att den idiomatiska innebörden i stort

sätt förblir densamma oavsett vilket av de två verben som används kan illustreras med *få kalla handen*. Uttrycket har som redan konstaterats betydelsen 'helt bli avvisad'. En växling från den kanoniska formen *få kalla handen* till varianten *ge ngn kalla handen* leder förvisso till ett perspektivskifte, men själva avvisandet är detsamma med båda varianterna.

För övrigt kan lexikal variation leda till en förstärkning eller en försvagning av en betydelsekomponent. En förstärkning får vi om *lysa* ersätts med *blända* i idiomet *lysa med sin frånvaro*. Ett exempel på försvagning är det då verbet *sätta* byts ut mot *hamna* i idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt*. I vissa fall fungerar avvikelsen från idiomets kanoniska form som en stilistisk markör. Detta är exempelvis tydligt när skribenten valt varianten *bli kall om fossingarna* istället för idiomets kanoniska form *få kalla fötter*. Bruket av ordet *fossingarna* är knappast förknippat med det språk som kännetecknar svenska dagstidningar. *Fossingarna* sammankopplas snarare med en privat situation, t.ex. när en vuxen på ett familjärt sätt pratar med ett barn om dess fötter. Andra gånger är den lexikala variationens stilistiska inverkan relativt begränsad. Som exempel kan variationen mellan den kanoniska formen *bära frukt* och varianten *ge frukt* nämnas. I detta fall ersätts således idiomets verb *bära* av verbet *ge* som rent semantiskt inte är fullt så pregnant. Betydelsen hos idiomet förblir dock i stort sett oförändrad.

Undersökningen visar också att ord eller uttryck som egentligen inte hör till idiomets kanoniska form kan vara inskjutna i idiomerna (se avsnitt 7.3). Ibland fungerar inskottet som en bestämning till en specifik eller flera specifika idiomkonstituenten. I dessa fall påverkas ofta en del av uttryckets idiomatiska betydelse. Jämför exempelvis den kanoniska formen *dra sitt strå till stacken* med varianter som *dra ett ganska kraftigt strå till stacken* eller *dra sitt strå till den ekonomiska stacken*! I det första fallet preciseras bidragets storlek och i det andra fallet det sammanhang som bidraget hör hemma i. Bestämningarna kan också vara mer eller mindre tillfälliga. I vissa fall är de så vanliga att de kan betraktas som en fakultativ del av uttryckets kanoniska form. Detta gäller exempelvis *blåsa (nytt) liv i ngt*. Andra gånger är inskotten mer originella, såsom i exempel (7:96): *de svåraste problemen hade sopats under den orientaliska mattan*.

I materialet förekommer det vidare att idiomkonstituenten utelämnas. Framför allt är det idiomens verb som exkluderas. Elliptiska former ingår som regel i rubriker. Att idiomens verb utelämnas i just dessa sammanhang är föga förvånande, eftersom rubriker generellt kännetecknas av utelämnat predikat (Åkermalm 1965:28). Som exem-

pel kan rubriken *Tolv telesatelliter upp i rök* (i 7:113) nämnas, där idiomkonstituenten *går* utelämnats. Det är också vanligt att idiomellipsen följs av det fullständiga uttrycket i den följande texten.

I kapitlet ovan redovisas även variation av ordföljd och konstruktionstyp hos de 36 idiomerna (se avsnitt 7.5). De aktuella idiomerna uppvisar inga systematiska restriktioner vad gäller variation av ordföljd i mitt material. Undersökningen visar däremot att en tredjedel av de 36 idiomerna passiveras, men som regel framstår passiveringarna som mindre prototypiska konstruktioner än de aktiva. Påtagligt avvikande i detta avseende är idiomerna *sopa ngt under mattan* och *ta ngt med en nypa salt*, som i princip är lika frekventa i passiv som i aktiv form. En avgörande anledning till att dessa uttryck så ofta passiveras består i att de har obligatoriska objekt, som emellertid har variabelt innehåll. Samtliga passiveringar sker genom att böjningssuffixet *-s* läggs till idiomets verb. Agent är nästan aldrig utsatt. Man kan för övrigt notera att den växling som förekommer mellan *få* och *ge* hos några av de aktuella uttrycken fungerar som ett slags passivering.

Sammanfattningsvis kan konstateras att avvikelserna från idiomens kanoniska former verkar vara mer eller mindre medvetna från skribenternas sida. Ibland är det svårt att säga varför en skribent inte använt idiomets kanoniska form. Som exempel kan ett belägg på *lägga korten på bordet* anföras. I det aktuella exemplet används varianten *lägga korten på borden* utan att det verkar finnas något skäl till denna avvikelse. Det är principiellt möjligt att idiomerna varierar uttrycksmässigt på grund av regionala skillnader i bruket av uttrycken, men den aspekten har jag inte tagit någon hänsyn till. Man får vidare räkna med att det förekommer idiosynkrasier hos enskilda språkbrukare och att det helt enkelt kan röra sig om en lapsus från skribentens sida när en avvikande idiomvariant har använts.

7.6.1. Mer och mindre fixerade uttryck

Det torde ha framgått att idiomerna på det stora hela varierar uttrycksmässigt i ganska begränsad omfattning. De kan med andra ord sägas vara relativt fixerade. En jämförelse mellan dem visar att de i så fall är fixerade i olika grad. I ena ändan på skalan finns uttryck som är starkt fixerade och i andra ändan idiom som är betydligt mindre fixerade. Det har dock visat sig vara svårt att i en exakt ordning ranka de undersökta idiomerna efter deras växlande grad av uttrycksmässig variation. Svårigheten består bl.a. i att avgöra hur olika variationsmönster ska värderas sinsemellan. För vissa av uttrycken är inte samtliga un-

dersökningsvariabler relevanta. Så innehåller exempelvis ett av uttrycken, närmare bestämt *stirra sig blind på ngt*, inget substantiv. Av detta skäl kan man givetvis inte diskutera variation beträffande numerus och species för den ingående nominalfrasens del hos just detta idiom. De undersökta idiomerna har också olika antal konstituenten där variation över huvud taget kan uppträda. Medan verbfrasen *bära frukt* har två konstituenten kan man i *dra sitt strå till stacken* och *få vatten på sin kvarn* snarast urskilja tre huvudkomponenter (inom sig sammansatta av olika komponenter), som bildar en mer komplicerad struktur. Redan med tanke på konstituentstrukturen är det inte så konstigt om de senare uttrycken uppvisar fler belägg som avviker från den kanoniska formen än det förstnämnda.

En avgörande fråga är hur olika typer av variation ska jämföras med varandra. Som exempel kan *falla ngn på läppen* nämnas. Som framgår av tabell 7:12 uppvisar uttrycket varken numerusvariation eller lexikal variation. Idiomet passiveras inte heller. Däremot finns det ett fåtal exempel på att uttrycket varierar beträffande species. Vidare finns det några belägg där man kan se en inskjuten bestämning i uttrycket. *Falla ngn på läppen* kan sedan jämföras med *bära frukt*, som uppvisar ett liknande utfall i tabell 7:12. En viktig skillnad är dock att medan *falla ngn på läppen* uppvisar morfologisk variation som kan kopplas till species, varierar *bära frukt* lexikalt. Man frågar sig om något av dessa uttryck kan betraktas som mer fixerat än det andra. Ibland måste man också göra åtskillnad mellan t.ex. olika former av lexikal variation. Variationen kan bl.a. drabba idiomets predikat (som i fallet *få kalla fötter/ge ngn kalla fötter*) eller dess objekt (som i fallet *kasta in handduken/näsduken/kaftanen*). Dessa skillnader kan också få konsekvenser för hur uttryckens fixering skall graderas.

Det är således svårt att ranka de undersökta uttrycken i en exakt ordning efter deras grad av uttrycksmässig variation i materialet. Nedan har jag emellertid i den mån det går försökt att bortse från dessa problem och sammanställt de resultat som framträder i tabell 7:12 på ett annorlunda sätt. I tabell 7:12 följer jag den ordning i vilka undersökningsvariablerna diskuteras i avhandlingen, dvs. inledningsvis variation av numerus och species och sist variation av konstruktions-typ. Denna ordning baseras i huvudsak på hur de olika variablerna avhandlas i annan fraseologisk litteratur. I tabell 7:13 presenteras dock all förekomst av grammatisk variation först och därefter olika former av lexikal variation. Denna förändring innebär att förekomst av passiveringar anges omedelbart efter förekomst av speciesvariation. Vidare är idiomerna ordnade efter de markeringar som anger grad av avvikelser. Jag har helt enkelt räknat samman antalet plus och plus inom parentes

för varje idiom. De uttryck som har lägst antal plustecken respektive plustecken inom parentes är placerade högst upp i tabellen och de som har högst antal längst ner.

TABELL 7:13. *Förhållande mellan olika former av uttrycksmässig variation.*

idiom	frekvens: antal (+) och +	num.	spec.	pass.	lex.	best.
25. se dagens ljus	0	-	-	-	-	-
30. stå högt i kurs	1	-	-	-	-	(+)
19. ligga ngn varmt om hjärtat	1	-	-	-	-	+
1. blåsa liv i ngt	1	ej rel	-	-	-	+
6. få blodad tand	1	-	-	-	+	-
5. falla ngn på läppen	2	-	(+)	-	-	(+)
33. ta bladet från munnen	2	-	(+)	-	-	(+)
24. rinna ut i sanden	2	ej rel	(+)	-	-	(+)
2. bära frukt	2	-	-	-	(+)	(+)
23. reta gallfeber på ngn	2	-	-	-	(+)	(+)
35. ta saken i egna händer	2	-	-	-	(+)	(+)
14. gå upp i rök	2	ej rel	-	-	(+)	(+)
20. lysa med sin frånvaro	2	ej rel	-	-	(+)	(+)
31. stå på egna ben	2	ej rel	-	-	(+)	(+)
29. stirra sig blind på ngt	2	ej rel	ej rel	-	(+)	(+)
10. få stryka på foten	2	-	-	-	+	(+)
13. gå stick i stäv med ngt	2	-	-	-	+	(+)
12. få vind i seglen	2	-	-	-	+	+
15. ha ett finger med i spelet	3	(+)	-	-	+	(+)
32. sätta käppar i hjulet för ngt	3	+	-	-	(+)	(+)
17. kasta in handduken	3	-	-	(+)	(+)	(+)
36. vädra morgonluft	3	-	-	(+)	(+)	(+)
4. dra växlar på ngt	3	-	-	(+)	(+)	+
7. få fria händer	3	-	-	(+)	+	+
26. slå mynt av ngt	3	ej rel	-	(+)	(+)	+
18. kasta ljus över ngt	3	ej rel	-	(+)	+	+
27. sopa ngt under mattan	3	-	-	+	(+)	(+)
16. inte sticka under stol med ngt	3	-	(+)	-	(+)	(+)
28. sticka ut hakan	3	-	(+)	-	(+)	(+)
9. få kalla handen	3	-	(+)	(+)	+	-
22. lägga sista handen vid ngt	3	-	(+)	+	(+)	-
8. få kalla fötter	4	-	(+)	(+)	+	(+)
11. få vatten på sin kvarn	4	(+)	(+)	-	+	(+)
3. dra sitt strå till stacken	4	(+)	(+)	-	+	+
34. ta ngt med en nypa salt	4	+	-	+	+	+
21. lägga korten på bordet	5	(+)	+	(+)	+	+

Av tabellen framgår tydligare än i föregående uppställning (tabell 7:12) att numerusvariation inte är särskilt ofta förekommande i mate-

rialet. Däremot har de allra flesta uttrycken inskjutna bestämningar. Vidare framgår det att det råder ett visst implikationellt förhållande mellan de olika former av uttrycksmässig variation som undersöks i avhandlingen. Om ett uttryck varierar beträffande numerus, varieras det i normala fall också vad gäller species (eller uppvisar åtminstone morfologisk variation som är kopplad till species). Om det varieras med hänsyn till species brukar det också kunna passiveras. De uttryck som passiveras brukar också drabbas av lexikal variation. Och slutligen: om ett idiom uppvisar lexikal variation kan det också som regel ha inskjutna bestämningar i mitt material. Det finns dock idiom som delvis avviker från detta mönster. Ett exempel är idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt* som i hög grad varierar vad gäller numerus, men däremot inte beträffande species. Uttrycket passiveras heller inte i materialet.

Även om det är svårt att ordna de aktuella uttrycken i en exakt rangordning med hänsyn till fixeringsgrad kan man ändå se skillnader mellan idiomerna. I det följande diskuteras några starkt fixerade idiom, därefter några idiom som kan betraktas som mindre starkt fixerade. Avslutningsvis behandlas uttryck som måste betraktas som föga fixerade. Jag vill dock betona att det inte kan dras någon skarp gräns mellan dessa grupper av uttryck.

Av tabellerna 7:12–7:13 framgår att ett antal idiom uppvisar mycket liten uttrycksmässig variation, åtminstone om man utgår från de aspekter som jag har undersökt. Kännetecknande för dessa uttryck är att om de varierar uppvisar de maximalt två typer av variation. Det rör sig också i normalfallet om enstaka belägg som avviker från idiomets kanoniska form.

Ett uttryck som förefaller vara helt fixerat är *se dagens ljus*. Detta varierar inte vad gäller numerus eller species. Vidare finns det inga belägg på lexikal variation hos idiomet och det förekommer inga inskjutna bestämningar till enskilda led. Uttrycket passiveras heller inte. Idiomet uppvisar dock inga restriktioner vad gäller tempusböjning hos verbet eller beträffande variation av ordföljd. Med tanke på att variation vad gäller val av tempus och ordföljd förekommer hos samtliga idiom tar jag dock inte hänsyn till dessa aspekter i detta sammanhang.

Det finns också ett antal uttryck som uppvisar mycket begränsad variation. Bland dessa återfinns bl.a. *lysa med sin frånvaro*. Uttrycket används sammanlagt 177 gånger i materialet, och endast fem av beläggen avviker från den kanoniska formen. I två fall rör det sig om lexikal variation, nämligen i exemplen *skiner med sin frånvaro* (P95) och *bländar med sin frånvaro* (P98), och i tre belägg om inskjutna

bestämningar: *lyser med sin markanta frånvaro* (P96), *lyser helt med sin frånvaro* (P98) samt *lyser befriande med sin frånvaro* (P98).

Ett annat svagt varierande idiom representeras av de 48 beläggen på *falla ngn på läppen*, som i ett fall uppvisar morfologisk variation som kan kopplas till species och i två fall preciseras genom inskjutna bestämningar. I grund och botten handlar det om totalt två belägg som avviker från idiomets kanoniska form, eftersom två fall av variation härrör från samma användning, nämligen [...] *det bayerska bocköl som bäst föll SvD:s Ölronnd på dess för dagen ovanligt sparsmakade läpp* [...] (P96).

Ännu ett starkt fixerat uttryck är *reta gallfeber på ngn*. Uttrycket används 65 gånger i materialet och den enda uttrycksmässiga variation som finns är lexikal variation, närmare bestämt i belägget *USA har redan retat galla på kineserna* (P95), samt en inskjuten bestämning i *Pier Paolo Pasolini* [...] *retade mer än gallfeber på konservativa katoliker* (P96).

Till denna kategori räknas också *få blodad tand*. Uttrycket uppvisar förvisso stor lexikal variation, men i princip består variationen i växlingen mellan *få blodad tand* och *ge ngn blodad tand*. För övrigt är uttrycket helt fixerat.

Också *blåsa liv i ngt* räknas till denna kategori. Idiomet ger formellt sett ett mycket homogent intryck förutom på en punkt, nämligen vad gäller inskjutna bestämningar, som aktualiseras vid uttryck som *blåsa nytt liv i ngt*. Man ska dock vara medveten om att detta resultat i stor utsträckning är en konsekvens av att jag endast undersökt ett av flera idiom som ingår i ett och samma idiomkluster (se vidare i avsnitt 3.3.1). Om jag inkluderat varianter som *gjuta liv i ngt* och *sparka liv i ngt* i undersökningen, dvs. betraktat dessa uttryck som varianter av en kanonisk form *blåsa liv i ngt*, hade idiomet uppvisat markant lexikal variation. Något liknande gäller *ta saken i egna händer*, där jag valt att behandla varianter som *ta lagen i egna händer* och *ta sitt öde i egna händer* som egna uttryckssätt och uteslutit dem ur undersökningen.

Slutligen hör också uttrycken *bära frukt*, *gå upp i rök*, *ligga ngn varmt om hjärtat*, *rinna ut i sanden*, *stirra sig blind på ngt*, *stå högt i kurs*, *stå på egna ben* och *ta bladet från munnen* till de starkt fixerade idiomerna i mitt material.

I materialet finns vidare ett antal uttryck som kan placeras in på skalan mellan de mest och de minst fixerade uttrycken. Dessa idiom uppvisar förvisso en del uttrycksmässig variation, såtillvida som det finns ett antal belägg på den icke-kanoniska formen. De aktuella uttrycken uppvisar också olika typer av variation. Det kan alltså röra sig om såväl numerusvariation och lexikal variation som inskjutna bestäm-

ningar. Den variation som förekommer är dock förhållandevis begränsad och sporadisk i jämförelse med variationen hos de föga fixerade uttrycken.

Till kategorin räknas exempelvis *vädra morgonluft*. Uttrycket används sammanlagt 61 gånger i materialet. I två av dessa belägg varierar uttrycket lexikalt. I dessa två fall har idiomets formen *andas morgonluft* (P97). Idiomets passiveras också två gånger samt kombineras med inskjutna bestämningar i sex fall. Som exempel kan varianter som *vädra ideologisk morgonluft*, *vädra olympisk morgonluft* och *vädra lustfylld morgonluft* (i P97 och P98) nämnas.

Ett annat exempel är *kasta in handduken*, som bl.a. varierar lexikalt. Ibland byts verbet ut, såsom skett i varianten *slänga in handduken*. (P97) I andra fall drabbar variationen idiomets objekt. Så är fallet när uttryck som *kasta in kaftanen* (P95) respektive *kasta in näsduken* (P97) används. Uttrycket har passiverats i belägget *Det är så mycket som ska hinnas med innan handduken kastas in för gott* (P95).

Också idiomets *sopa ngt under mattan* tillhör de medelfixerade uttrycken. Uttrycket varierar inte beträffande numerus och species. Där emot uppvisar det viss lexikal variation, såsom i varianten *skyffla ngt under mattan* (P97), och uttrycket tar inskjutna bestämningar i belägg som *problemen hade sopats under den orientaliska mattan* (P95). Dessutom passiveras uttrycket mycket gärna.

Ännu ett uttryck är *sätta käppar i hjulet för ngn* som uppvisar betydande numerusvariation men även varierar lexikalt och har inskjutna bestämningar. Till de relativt fixerade idiomerna räknas slutligen också *inte sticka under stol med ngt*, *ha ett finger med i spelet* och *slå mynt av ngt*.

De minst fixerade idiomerna uppvisar variation på de flesta punkter. Ett uttryck som utmärker sig i denna kategori är *lägga korten på bordet*, som i själva verket varierar i samtliga angivna avseenden. I varianten *lägga korten på borden* (P98) har skribenten frångått den kanoniska formen vad gäller numerus hos konstituenten *på bordet*. Speciesvariationen hos *kort* sammanhänger framför allt med den inskjutna bestämningen *alla*; ibland används uttryckssättet *lägga alla kort på bordet* och i andra fall *lägga alla korten på bordet*. Också den lexikala variation som drabbar idiomets predikat är markant. Bland annat används varianterna *kräva korten på bordet* (P95) och *slänga fram korten på bordet* (P98) i mitt material. Slutligen kan hela uttrycket passiveras.

Idiomets *ta ngt med en nypa salt* varierar också i hög grad. Precis såsom vid *lägga korten på bordet* kan den uttrycksmässiga variationen inträda på flera olika punkter. De avvikande formerna är dessutom

relativt frekventa. Numerusvariationen sammanfaller med att uttrycket uppvisar någon form av lexikal variation. I materialet finns bl.a. varianterna *ta ngt med flera nypor salt* (P95) och *ta ngt med åtskilliga nypor salt* (P95). I dessa belägg innebär den lexikala variationen att konstituenten *en* i uttryckets kanoniska form har ersatts med *flera* eller *åtskilliga*. I ett antal fall finns det också inskjutna bestämningar. Man får då preciseringar som *rejäl* eller *stor* som bestämning till nominalfrasen *nypa salt*. Uttrycket passiveras också i mycket stor utsträckning.

Även *dra sitt strå till stacken* och *få vatten på sin kvarn* varieras i hög grad, men de passiveras inte. Slutligen räknar jag också *få fria händer*, *få kalla fötter* och *kasta ljus över ngt* till kategorin föga fixerade idiom.

* * *

De 36 idiomerna uppvisar således olika grad av fixering. Det är frestande att söka förklaringar till att det är så. Lakoff (1987:451), Nunberg et al. (1994), Gibbs (1999:425–426) m.fl. menar att graden av fixering kan kopplas till uttryckens kompositionalitet. Flores d'Arcais (1993:80–81) och O'Grady (1998:280) ser istället ett samband mellan idiomens grad av fixering och deras grad av genomskinlighet. De menar att ett ogenomskinligt idiom som regel är mer fixerat än ett genomskinligt. Cutler (1982) hävdar att det finns ett samband mellan idiomens ålder och deras grad av fixering. Enligt hennes teori har mer fixerade idiom funnits längre i språket som konventionaliserade enheter än mindre fixerade uttryck. Något som också skulle kunna påverka graden av fixering är hur frekventa uttrycken är i autentiskt bruk samt uttryckets geografiska utbredning (Fernando & Flavell 1981:47).

I den här undersökningen relateras idiomens fixering för det första till uttryckens kompositionalitet. För det andra diskuteras förhållandet mellan uttryckens grad av variation och den typ av figurativt innehåll som uttrycken har. Jag relaterar dock inte den uttrycksmässiga variationen till grad av genomskinlighet. Orsaken till detta är att det är svårt – om inte omöjligt – för mig att avgöra hur genomskinliga de aktuella uttrycken är. Med grad av genomskinlighet menas här i vilken utsträckning man kan räkna ut uttryckets idiomatiska betydelse när uttrycket används utan kontext. Som infödd talare vet jag redan vad de olika idiomerna betyder och kan inte bortse från denna kunskap när jag ska avgöra hur svårt det är att räkna ut vad den idiomatiska betydelsen är. Som jag ser det, reser dessa förhållanden oöverstigliga metodologiska hinder. Eftersom studien är synkron negligeras också uttryckens

ålder. Att fastställa denna skulle för övrigt innebära en forskningsuppgift i sig.

7.6.2. *Samband mellan uttrycksmässig variation och kompositionalitet*

I bokens inledning formuleras en hypotes om att det finns en koppling mellan uttrycksmässig variation hos idiom och kompositionalitet (se avsnitt 1.2). I det följande diskuterar jag huruvida denna hypotes kan sägas bli bekräftad eller inte. Som framgår av avsnitt 6.2 används termen *kompositionalitet* på något varierande sätt i litteraturen. Dessa skillnader i användning blir mycket tydliga om man jämför Dahllöfs (1999:32–34) beskrivning av begreppet med dess tillämpning hos t.ex. Nunberg et al. (1994). De olika synsätten har som följd att idiomerna kan betraktas som både icke-kompositionella och kompositionella. Å ena sidan är uttrycken icke-kompositionella, eftersom deras betydelse inte fullständigt är ett kombinatoriskt resultat av betydelsen hos de lexikala enheter som ingår i uttrycket jämte den syntaktiska struktur som de ingår i. Å andra sidan kan många av idiomerna uppfattas som kompositionella, eftersom deras idiomatiska betydelse, när den väl är känd, i någon mån kan delas upp på olika idiomkonstituenten.

I den diskussion som följer nedan används begreppet kompositionalitet i enlighet med Nunberg et al. (1994). Jag använder dock ett annat tillvägagångssätt när jag försöker avgöra om ett uttryck är kompositionellt eller inte. Nunberg et al. klassificerar olika idiom efter grad av kompositionalitet på intuitiv grund. Först nämner de bl.a. *spill the beans* 'prata bredvid mun' och konstaterar (Nunberg et al. 1994:497; kursiv i original):

When we hear *spill the beans* used to mean 'divulge the information', for example, we can assume that *spill* denotes the relation of divulging and *beans* the information that is divulged, even if we cannot say why *beans* should have been used in this expression rather than *succotash*.

Vidare konstaterar författarna att det finns ett antal uttryck som *saw logs*, *kick the bucket* och *shoot the breeze*, vars idiomatiska betydelse inte kan delas upp i enlighet med idiomkonstituenterna. Som en följd av detta torde dessa uttryck vara införlivade som helheter i det mentala lexikonet. Det är dock vanskligt att såsom Nunberg et al. på detta intuitiva sätt försöka utpeka samband mellan delar av betydelsen hos idiomerna och idiomets olika uttryckskonstituenten. Analysen blir ofrånkomligen subjektiv och den är i högsta grad beroende på den definition

av uttrycket man använder. Låt oss återgå till uttrycket *spill the beans*. Förvisso kan man se ett samband mellan delar av den idiomatiska betydelsen och enskilda konstituenten, om betydelsen som ovan anges vara 'divulge the information'. Om man istället utgår från en strukturellt sett enklare definition, t.ex. 'gossip', är det av naturliga skäl inte så lätt att peka ut några samband mellan olika delar av betydelsen och enskilda idiomkonstituenten.

I detta avsnitt har jag istället valt att utgå från den uttrycksmässiga variation som de aktuella uttrycken uppvisar i materialet och utifrån denna försöka peka på kompositionalitet hos vissa av uttrycken. Jag har bl.a. utgått från inskjutna bestämningar och lexikal variation. Det faktum att en uttrycksmässig modifikation av vissa konstituenten hos idiommet har inverkan på en specifik del av den idiomatiska betydelsen kan antyda att det finns ett samband mellan just dessa konstituenten och den aktuella delen av betydelsen. Idiommet skulle då kunna betraktas som kompositionellt.

Ett uttryck som förhållandevis ofta har inskjutna bestämningar är *dra sitt strå till stacken*, med betydelsen '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.'. Av följande exempel framgår det att såväl konstituenten *sitt strå* som konstituenten *till stacken* kan bestämmas ytterligare:

- (7:150) Det är otroligt roligt att arbeta med tv – en smältdegel av kreativitet. Så många inblandade som alla lägger sig i och *drar sitt lilla strå till stacken*. (P98)
- (7:151) En mätstation strax söder om Bodensjön har sedan den 25 december fått 554 mm (rätt normal årsnederbörd för Stockholm). Freudenstadt i Schwarzwald 479 mm. Detta kan till stor del förklara de svåra översvämningarna, men människan har nog själv *dragit ett ganska kraftigt strå till stacken*. (P95)
- (7:152) [Båtar ska beskattas när pengar behövs] Kan gott beskattas och *dra sitt strå till den ekonomiska stacken*. (P95)
- (7:153) I början talade jag entusiastiskt om hur fint det känns att få *dra sitt strå till miljöstacken* och om hur roligt det är att få lära känna andra med samma engagemang för en grönare värld. (P98)

Exemplen visar att bestämningar till konstituenten *sitt strå* påverkar en särskild del av uttryckets idiomatiska betydelse, nämligen själva bidragets karaktär. I exempel (7:150) betonas att det handlar om ett begränsat bidrag. I (7:151) däremot har människan bidragit i stor utsträckning till att det blivit sådana översvämningar. Av exemplen framgår också att det finns ett direkt samband mellan konstituenten *till stacken* och den totalitet som bidraget riktas mot. Exemplen (7:152)

och (7:153) illustrerar att en bestämning av konstituenten *till stacken* kan medföra en precisering av denna totalitet.

Sammanfattningsvis kan man säga att det inom idiomet *dra sitt strå till stacken* finns ett samband mellan konstituenterna *dra sitt strå* och den semantiska faktorn 'bidra' respektive mellan *stacken* och betydelsen 'överordnat ändamål e.d.'. Idiomet kan alltså betraktas som kompositionellt. Det beror emellertid också i detta fall på den aktuella betydelsebeskrivningen om – och i så fall på vilket sätt – man kan se ett samband mellan olika idiomkonstituenterna å ena sidan och uttryckets semantiska faktorer å den andra. Om idiomets definition lyder '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.', kan konstituenten *dra sitt strå* sägas ha ett samband med verbet 'bidra'. Om definitionen istället formuleras på följande sätt, nämligen '(avsiktligen) i begränsad omfattning ge ett bidrag till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.', kan man däremot peka på sambandet mellan komponenten *strå* och den semantiska faktorn 'bidrag'.

Ett annat idiom där man kan skönja en koppling mellan uttrycks-mässig variation och kompositionalitet är *ha ett finger med i spelet*. Idiomet, med betydelsen 'i någon grad och på diskret sätt vara aktivt inblandad i visst förlopp eller sammanhang', uppvisar i följande belägg såväl lexikal variation som numerusvariation:

- (7:154) **Flera fingrar med i spelet** har också en Jan Törnqvist. Han är vice ordförande i FC Café Opera. Törnqvist är dessutom personlig rådgivare till Bangura, och var den som fick honom att flytta till Sverige. (P98)

Den lexikala variationen, som består i att *ett* ersatts med *flera*, sammanhänger här med att *finger* har plural form. Varianten *flera fingrar med i spelet* kan tolkas på olika sätt. Den omnämnde Jan Törnqvist kan ha stort inflytande eller inflytande på flera olika områden. De två tolkningarna sammanfaller dock i hög grad i praktiken, eftersom ett inflytande på flera områden ofta är detsamma som ett stort inflytande (se avsnitt 7.1.1). Ändringen av *ett finger* till *flera fingrar* påverkar alltså en viss semantisk faktor i uttryckets idiomatiska betydelse, nämligen graden av inblandning. Vidare kan man ana ett samband mellan idiomkonstituenterna *i spelet* och den del av betydelsen som lyder 'i visst förlopp eller sammanhang'. I avsnitt 3.3.1 konstateras att idiomet *ha ett finger med i spelet* kan betraktas som en kombination av två i sig fristående uttryckssätt. Det första av dessa är *ha ett finger med i ngt* och det andra är *ngt finns med i spelet*. När det senare uttrycket används fristående betyder det just 'ngt är med i sammanhanget'. Av

detta skäl kan kopplingen mellan just dessa konstituenten och den aktuella delen av idiomets betydelse sägas vara klar.

Ännu ett idiom som i enlighet med Nunberg et al. (1994) skulle kunna betraktas som kompositionellt är *ta ngt med en nypa salt*. Jag har valt att ge idiomets betydelsen 'välja att bedöma ngt med (viss) reservation'. I ett antal fall kompletteras uttrycket med olika former av bestämningar till *en nypa salt*. Det kan, som i exemplen (7:155)–(7:157) nedan, handla om *en viss nypa salt*, *en rejäl nypa salt* eller *en stor nypa salt*:

- (7:155) I delar av Skåne har det vissa år varit mycket hög täthet av kaniner. Lokalt har deras betning gett vissa skador, men resultatet från Storbritannien får man nog *ta med en viss nypa salt*. (P98)
- (7:156) Men som vanligt anbefalles *en rejäl nypa salt*, eftersom opinionsmätningar är något annat än valresultat. (P95)
- (7:157) Finansborgarrådet Mats Hulth (s) *tar* dock siffrorna *med en stor nypa salt*. - Jag är helt lugn. Moderaterna har varit större än vi förut, men det rättar alltid till sig vid valet. (P97)

I exempel (7:155) gäller det att med viss reservation bedöma de resultat som framkommit i en särskild undersökning. I exempel (7:156) och (7:157) handlar det uttryckligen om att med stor reservation bedöma de siffror som kommit fram vid olika opinionsmätningar; man skall med andra ord inte lägga så stor vikt vid dem. Bestämningen till nominalfrasen *en nypa salt* påverkar alltså inte uttryckets predikatsverb utan framför allt graden av reservation, och detta tyder på att det finns ett samband mellan just idiomkonstituenten *med en nypa salt* och betydelsekomponenten 'med reservation'. Kopplingen mellan den angivna idiomkonstituenten och just denna del av den idiomatiska betydelsen kan också urskiljas vid varianter som *ta ngt med några nypor salt*, *ta ngt med flera nypor salt* och *ta ngt med åtskilliga nypor salt*. I dessa fall ger idiomets prov på två typer av uttrycksmässig variation (som sammanhänger med varandra). Dels har idiomets en inskjuten bestämning, dels uppvisar substantivet *nypa* numerusvariation eftersom det står i pluralis. Inte heller i dessa fall påverkas verbet av variationen. Däremot specificeras graden av reservation. När man *tar* en uppgift med åtskilliga nypor salt bedömer man uppgiften med större reservation än om man *tar* samma information med några nypor salt. Det resonemang som förts kan användas som argument för att betrakta idiomets *ta ngt med en nypa salt* som kompositionellt.

Ett samband mellan lexikal variation och kompositionalitet hos ett visst uttryck kan också spåras hos idiomets *sätta käppar i hjulet för ngt*

'(avsiktligt) vålla (oöverstigit) hinder för ngn el. ngt'. I följande belägg används inte uttrycket i dess kanoniska form utan idiomets verb *sätta* har ersatts med *köra in*:

- (7:158) Kärran rullade som bäst när Kurt Ove Johansson och hans KU-allierade från centern, miljöpartiet och vänstern överraskande *körde in en käpp i hjulet* förra torsdagen. (P95)

Den lexikala variationen påverkar här framför allt en semantisk faktor hos uttrycket och det är själva vållandet. När partikel verbet *köra in* används är vållandet mer uppenbart uppsätligt än vid bruket av verbet *sätta*. Verbvalet påverkar också intensiteten i aktionen. I ett annat belägg har *hamna* fått fungera som idiomets predikat. Det är närmast ekvivalent med passivformen av *sätta* i det kanoniska uttrycket:

- (7:159) - För mycket demokrati i ett band skymmer visionen, konstaterar Dave. Ibland kan emellertid hans vision göra att det *hamnar käppar i Monster Magnet-hjulet*. - Powertripp skrevs på två månader och spelades in på tre veckor, så grundarbetet gick snabbt. Det var när vi skulle börja mixa som det blev problem. (P98)

Bruket av *hamna* leder alltså här till en förändring av själva konstruktionen: det externa argument (med subjektsfunktion) som ofta har rollen Agent är inte alls aktuellt. Man kan av detta skäl inte tala om någon form av uppsåt alls vid bruket av varianten *hamna käppar i hjulet för ngn*. Genom att uttrycksmässigt modifiera idiomets verb – vilket som synes kan leda till att hela konstruktionen ändras – kan man alltså påverka en specifik del av uttryckets idiomatiska betydelse.

Avslutningsvis vill jag också nämna något om komparation i detta sammanhang. Såsom framgår i avsnitt 7.1.3 kompareras i vissa fall uttrycket *stå högt i kurs*. Idiomets, som betyder 'vara (ekonomiskt) högt värderad', har i ett antal exempel formen *stå högre i kurs*. Ett av dessa belägg återges i exempel (7:160) nedan:

- (7:160) Dödshotade författaren Salman Rushdie besökte Köpenhamn i förra veckan. Då svor den danska regeringen att bekämpa regimen i Iran hårt. Nu visar det sig att Danmark, som ett av få europeiska länder, fortsatt ger stora exportstöd till Iran. - Mänskliga rättigheter *står nu högre i kurs* i Danmark än exporten av fetaost, skämtade Salman Rushdie när han besökte Köpenhamn i förra veckan. Vad han då inte visste var att den danska regeringen fortsatt ger massiva exportstöd till Iran, både till den egna ostexporten och mycket annat. (P95)

I exemplet omtalas att en viss författare tror att danskarna värderar mänskliga rättigheter högre än utlandsförsäljning av en viss sorts ost. Komparationen av idiomkonstituenten *högt* leder således till en upp-

gradering av den semantiska faktorn 'högt'. Sambandet mellan konstituenten *högt* och den semantiska faktorn 'högt' framgår också när en annan variant av uttrycket används, nämligen *stå lågt i kurs*. I detta fall har konstituenten *högt* ersatts med antonymen *lågt*, vilket leder till den omvända betydelsen 'vara (ekonomiskt) lågt värderad'. Exempelen ger argument för att behandla också detta uttryck som kompositionellt.

Hittills har jag i detta avsnitt diskuterat uttrycken *dra sitt strå till stacken*, *ha ett finger med i spelet*, *ta ngt med en nypa salt*, *sätta käppar i hjulet för ngn* och *stå högt i kurs*. Bortsett från det sistnämnda tillhör dessa idiom de uttryck som varierar förhållandevis ofta i mitt material. I några fall kan man också säga att uttrycksmässig variation av en viss del av uttrycken påverkar en specifik del av den idiomatiska betydelsen. Man tycks alltså i dessa fall kunna urskilja ett samband mellan vissa konstituenten och en specifik del av den idiomatiska betydelsen. Av detta skäl skulle man kunna dra slutsatsen att idiomerna är kompositionella.

I materialet finns dock exempel på uttrycksmässig variation som inte på samma sätt antyder kompositionalitet hos de enskilda uttrycken. Som ett exempel kan *kasta in handduken* med betydelsen '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt' tjäna. I följande belägg används inte uttryckets kanoniska form utan det snarlika *kastade in näsduken*:

- (7:161) Kvarterfinalen i US Open i tennis mellan Jonas Björkman och tjecken Petr Korda blev en snuvig tillställning. Korda var den som *kastade in näsduken* först. Efter att ha förlorat två set gav han upp och lämnade Arthur Ashe Stadium. [...] Publiken [...] buade och visslade ut Korda när han med hängande huvud, röd näsa och blålila läppar lunkade av planen [...]. (P97)

Varianten *kasta in näsduken* måste här betraktas som en ordlek. Skribenten har tagit fasta på att såväl substantivet *handduk* som substantivet *näsduk* innehåller ledet *-duk* och att en handduk och en näsduk uppvisar likheter vad gäller utseende och funktion. Uttrycket *kasta in näsduken* betyder i hög grad detsamma som *kasta in handduken*. Man kan alltså inte se att modifieringen har någon direkt konsekvens för enskilda redan förefintliga semantiska faktorer hos uttrycket. Däremot leder variationen till att en anspelning på Kordas förkylning tillfogas. Man skulle med andra ord kunna säga att *kasta in näsduken* i detta sammanhang betyder '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt p.g.a. förkylning' (jfr appendix 2).

Ett liknande exempel på lexikal variation som torde ha föga samband med kompositionalitet hos det enskilda uttrycket gäller *få kalla*

fötter. Uttrycket, med betydelsen '(plötsligt) känna starka betänkligheter', har alltså i normalfallet formen *få kalla fötter*. I följande exempel används dock det formellt sett rejält modifierade uttrycket *blev jag lite kall om fossingarna*:

(7:162) När det dessutom, så småningom, kröp fram att hans egentliga specialitet var Sex Magick *blev jag lite kall om fossingarna*. (P96)

Också denna lexikala variation torde vara mycket medveten från skribentens sida och den har såsom redan konstaterats en påtaglig stilistisk effekt. Den uttrycksmässiga variationen drabbar framför allt konstituenten *fötter*, förutom att hela idiomets grammatiska konstruktion ändras. Jag kan dock inte se att denna variation har någon konsekvens för enskilda semantiska faktorer hos uttrycket. Av allt att döma har alltså inte heller denna uttrycksmässiga variation med kompositionalitet att göra.

* * *

Av diskussionen ovan kan man alltså dra flera slutsatser. Det verkar finnas viss substans i den observation som görs av bl.a. Nunberg et al. (1994), dvs. att vissa idiom är kompositionella. Denna slutsats gäller dock endast under förutsättning att man kan urskilja någon form av kompositionalitet hos uttrycken genom den metod som tillämpats här. Metoden går ut på att om uttrycksmässig variation av en viss konstituent påverkar en specifik del av idiomets betydelse, torde dessa idiomkonstituenten och just denna del av betydelsen vara särskilt nära sammanlänkade. Man ska emellertid komma ihåg att jag undersöker ett begränsat antal svenska uttryck som alla har en viss struktur. Resultatet kunde antagligen ha blivit ett annat om jag beaktat andra idiom.

Det är dock viktigt att komma ihåg att idiom kan vara mer eller mindre kompositionella. Kompositionalitet är alltså ingen kategorisk egenskap utan snarare ett gradfenomen (Wood 1986:31, Barkema 1997). Man bör också vara medveten om att denna tillämpning av begreppet kompositionalitet i hög grad skiljer sig från vad som avses med kompositionalitet hos Partee (1984), Dahllöf (1999) m.fl. Det rör sig i själva verket om en relativt trivial form av kompositionalitet. All uttrycksmässig variation avslöjar dock inte ett samband mellan enskilda idiomkonstituenten och avgränsade delar av den idiomatiska betydelsen. Vissa uttryck varierar utan att för den sakens skull vara särskilt kompositionella. Med andra ord torde kompositionalitet inte vara ett absolut krav för att ett idiom skall kunna varieras uttrycksmässigt.

7.6.3. *Samband mellan uttrycksmässig variation och typ av figurativt innehåll*

I avsnitt 1.2 formuleras också en hypotes om att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation hos ett visst idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har. I det följande diskuteras huruvida denna hypotes får stöd i materialet.

Samtliga uttryck som undersöks närmare i avhandlingen har någon form av figurativt innehåll. Uttrycken kan vidare klassificeras efter den typ av figurativt innehåll som är aktuell. Vid klassificeringen av idiomerna har jag, i enlighet med de synsätt som presenteras av bl.a. Ullmann (1962:212, 218), Warren (1992:64), Fass (1997:4, 49) och Burger (1998:81), framför allt tagit fasta på den relation som råder mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen hos respektive idiom. Fass (1997:4) skriver:

Traditionally, it is argued that metaphor and metonymy differ in the kind of "connection" made between the words used or implied in a metaphor or metonymy. It is argued that metaphor contains an underlying similarity, comparison, or resemblance, whereas metonymy contains an indirect reference or, to use a term from linguistics, "contiguity" [...].

När det råder ett samband som baseras på likhet mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen kategoriserar jag således uttrycket som metaforiskt. Då sambandet däremot baseras på närhet i tid och rum mellan de båda betydelseerna uppfattar jag uttrycket som metonymt. Slutligen, när förhållandet varken baseras på likhet eller närhet, har jag klassat uttrycket som i övrigt figurativt.

Kategoriseringen av idiomerna kan även beskrivas i termer av domäner (jfr Kövecses & Szabó 1996:338). I korta ordalag har jag resonerat på följande sätt: när de två betydelseerna är hämtade från två skilda erfarenhetsdomäner, som det råder viss likhet mellan, har uttrycket klassificerats som metaforiskt. Om de två betydelseerna är hämtade från en och samma erfarenhetsdomän (med fokus på olika delar av denna), klassas uttrycket som metonymt. Slutligen: om det rör sig om två erfarenhetsdomäner som uppvisar mycket få eller inga likheter, har idiomet klassificerats som i övrigt figurativt. Jag vill dock påminna om att det ofta är svårt att dra en gräns mellan metaforik och metonymi och att en klassificering av de aktuella uttrycken i metaforiska idiom, metonyma idiom och i övrigt figurativa idiom ofrånkomligen blir subjektiv. Kategoriseringen av uttrycken försvaras i hög grad av att olika konstituenten inom ett och samma idiom kan ha olika karaktär i de nämnda avseendena. Vissa konstituenten kan vara metaforiska,

medan andra är metonyma. Av detta skäl kan det vara lämpligt att betrakta de olika uttrycken som huvudsakligen metaforiska eller metonyma.

Ett mycket stort antal av de undersökta idiomerna är i hög grad och som helhet metaforiska. Resultatet kan jämföras med Niemis (2002) konstaterande att 82% av de svenska verbfrasidiomen som hon granskar är metaforiska. Bland de metaforiska uttrycken återfinns exempelvis *få vatten på sin kvarn, få vind i seglen, lägga korten på bordet och sopa ngt under mattan*. Att uttrycken har ett metaforiskt innehåll – och att den ingående metaforen är levande – indikeras av att många av dem genererar nya följdmetaforer som är koherenta med ursprungsmetaforen (Lundbladh 1992:23, Stålhammar 1997:46, Svanlund 2001:25–26). Nedan följer exempel på ett par idiom, närmare bestämt *sätta käppar i hjulet för ngt* och *blåsa liv i ngt*, som så att säga lever vidare i kontexten:

(7:163) **Kärran rullade som bäst** när Kurt Ove Johansson och hans KU-allierade från centern, miljöpartiet och vänstern överraskande *körde in en käpp i hjulet* förra torsdagen. (P95)

(7:164) [...] Den vänsterhänte **virvelvinden** Thomas Axné har *blåst liv i Lugi*. (P95)

I exempel (7:163) används idiomvarianten *körde in en käpp i hjulet*. Själva liknelsen ger upphov till en föreställning om ett fortskaffningsmedel med hjul, varigenom den språkliga bilden kan utvecklas ytterligare. Den fortgående utvecklingen beskrivs som en kärra som rullar. I (7:164) utlöser idiomerna *blåsa liv i ngt* en liknelse mellan en livfull handbollsspelare (som uppfattas som innehavare av Agentrollen i idiomets argumentram) och en virvelvind. Den sekundära liknelsen hör hemma i samma semantiska sfär som idiomerna i sin bokstavliga lydelse. Det rör sig i den tillagda liknelsen om en person som beskrivs som en virvelvind, vilket skall sammanhållas med idiomets predikatsverb *blåsa*.

Två andra idiom som också avspeglas vidare i kontexten är *få vind i seglen* och *gå stick i stäv med ngt*:

(7:165) Men tempot blir så småningom bättre och efter paus *får farsskutan rejäl vind i seglen* och publikskratten duggar tätt. (P97)

(7:166) Visst följde Hillersberg med i den allmänna **vänstervågen** under 60- och 70-talen, men han hade ändå en egen **styråra, höll sin kurs** och den kunde nog *gå stick i stäv mot* den vedertagna. (P96)

I båda fallen handlar det om en utvecklad båtmetaforik. Med andra ord kan såväl de bokstavliga betydelseerna hos idiomerna som andra ord och uttryck i de båda textavsnitten hänföras till den semantiska sfären 'sjöfart'. I det första exemplet uppges "farsskutan" ha medgång. Det rör sig alltså om en fars som spelas, och efter en trög start får den bättre fart. Att den omtalade farsskutan får rejäl vind i seglen torde nämligen innebära att tempot (och kanske även kvaliteten) på den farsartade pjäsen ifråga höjs. I exempel (7:166) används *gå stick i stäv med ngt*, och i idiomets kontext återfinns flera andra uttryck som också kan kopplas till vatten och sjöfart. Dessa är bl.a. *vänstervägen*, *styråra* och *höll sin kurs*.

Ännu ett idiom som genererar koherenta metaforer i närmiljön är *bära frukt* och det tyder på att också detta uttryck uppfattas som en levande metafor:

- (7:167) Ny ton i utspelen - Nato förvandlas, en process som startade i Berlin enligt deklARATIONEN från mötet. Även om **de frön som såtts** ännu inte **vuxit** och *burit frukt* följer vi noga med. Primakovs ordval där Nato agerar **såningsman** har framförts förr - men med rakt motsatt negativ innebörd. När Rysslands president Boris Jeltsin talade om "kall fred" i Budapest i december 1994 angrep han Nato för att sprida "en **sådd** av misstro". (P96)
- (7:168) För även om denne 1918 bortgångne funktionspionjär i dag tillhör historien, kan vi i både hans byggnader och teorier finna **livskraftiga frön**, som i rätt **jordmån** på nytt kan **slå rot** och *bära frukt*. (P96)
- (7:169) Det innebär att moderaterna och folkpartiet borde kunna komplettera varandra på ett ypperligt sätt. Dessvärre riskerar **frukterna** av detta äktenskap att aldrig bli en **blomma**, och än mindre *bära frukt*, eftersom folkpartiet efter Bengt Westerbergs sorti har lagt jämställdhetspolitiken i malpåsen [...]. (P97)

I (7:167) talas det om frön som såtts men som ännu inte vuxit, samt om Nato som agerar "såningsman". Lite längre fram i texten finns också ett annat uttryck som är hämtat från samma domän, nämligen *sprida "en sådd av misstro"*. I (7:168) handlar det istället om frön, som "i rätt jordmån på nytt kan slå rot" och därmed ge önskat resultat. Också i (7:169) har skribenten försökt att leka med idiomets källomän och lockats att anspela på frukträdets blomning. Formuleringen *riskerar frukterna av detta äktenskap att aldrig bli en blomma, och än mindre bära frukt* måste dock betraktas som mindre lyckad. Skribenten har helt enkelt tappat kontrollen över metaforen, som drivits in absurdum.

Det finns också idiom som kan betraktas som metonyma i materialet. Dessa är dock inte lika frekventa som de metaforiska uttrycken. Bland de metonyma uttrycken återfinns *se dagens ljus*. Uttrycket kan katego-

riseras som metonymt med tanke på att det – till skillnad från hur fallet är vid metaforerna ovan – inte lika tydligt handlar om en underliggande likhet mellan idiomets bokstavliga och idiomatiska betydelse. Istället är sambandet baserat på tid och rum; i det ögonblick en individ föds, ser vederbörande dagens ljus för första gången. Metonymin är framför allt framträdande då det är en person som ser dagens ljus. När det är en ny lag, en ny produkt etc. som ser dagens ljus handlar det snarare om en bildlig användning av betydelsen 'födas' (se vidare i avsnitt 5.1).

Ett annat uttryck som kan anses vara metonymt är *falla ngn på läppen*. Idiomet innehåller en form av synekdoke, närmare bestämt *pars pro toto*, som innebär att en del står för en helhet (se vidare i avsnitt 6.3.2). Framför allt är det användningen av ordet *läppen* som är metonymisk, eftersom ordet *läppen* representerar munnen som är central för människans smakuppfattning. Omnämmandet av läppen ger alltså här en föreställning om smakupplevelse. Andra idiom som också kan betraktas som metonyma är *få stryka på foten* och *lägga sista handen vid ngt*. Många av de uttryck som kan anses vara metonyma uppvisar emellertid också metaforik. Bland dessa idiom återfinns *få blodad tand*. Uttrycket kan sägas innehålla en form av synekdoke; kroppsdelens *tand* får stå för en hel individ. Man kan också säga att det rör sig om att en del står för helheten på så sätt att när man får blod på tanden är det första tecknet på att man får ökad lust för något. Samtidigt råder en likhetsrelation mellan ett djur som äter kött och vill ha mer av denna vara och en person som prövar en ny aktivitet e.d. och blir inspirerad att fortsätta med denna. Uttrycket *få blodad tand* är således metaforiskt även om det metaforiska innehållet inte är lika framträdande som hos några av de påtagligt metaforiska uttrycken som nämns ovan.

Jag återvänder nu till hypotesen om att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation hos ett visst idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har. En granskning av materialet visar för det första att många av de uttryck som varierar mest som helhet är metaforiska. Några av de idiom som varierar i hög grad och som dessutom är påtagligt metaforiska är *lägga korten på bordet*, *få vatten på sin kvarn*, *dra sitt strå till stacken* och *ha ett finger med i spelet*. För det andra visar en genomgång av materialet att flera av de idiom som varierar minst kan betraktas som metonyma. Eller om man så vill – likhetsrelationen mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen hos dessa idiom är inte lika uppenbar. Bland de mest fixerade uttrycken återfinns sålunda uttryck som *se dagens ljus*, *falla ngn på läppen*, *få stryka på foten*, *få blodad tand* och *gå upp i rök*. Med an-

dra ord visar de uppenbart metaforiska idiomerna en tendens till att varieras uttrycksmässigt i högre grad än de metonyma (eller mindre påtagligt metaforiska) uttrycken.

Hypotesen att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation hos ett visst idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket representerar kan alltså sägas ha bekräftats. Det finns dock idiom som delvis avviker från detta mönster. Bland de starkt fixerade uttrycken återfinns nämligen också några som helhet metaforiska uttryck. Som exempel kan jag nämna *rinna ut i sanden*, *bära frukt* och *stå högt i kurs*. Möjligen kan man säga att uttrycksmässig variation hos ett visst idiom främjas av att uttrycket som helhet är metaforiskt. Det är dock inte säkert att användaren för den sakens skull varierar idiommet.

Hittills har jag diskuterat huruvida idiomets grad av fixering har ett samband med kompositionalitet respektive typ av figurativt innehåll. Man kan också fråga sig hur egenskaperna kompositionalitet förhåller sig till metaforik och metonymi. En genomgång av uttrycken visar att de uttryck som visar tecken på kompositionalitet normalt har ett metaforiskt innehåll. Uttryck som *dra sitt strå till stacken*, *sätta käppar i hjulet för ngt* och *stå högt i kurs* är å ena sidan kompositionella och å andra sidan metaforiska. På så sätt kan det åtminstone konstateras en korrelation mellan de två egenskaperna. De uttryck som kan betraktas som metonyma eller mindre uppenbart metaforiska uppvisar däremot inga tydliga drag av kompositionalitet. Det metonyma uttrycket *se dagens ljus* uppvisar över huvud taget ingen uttrycksmässig variation som kan antyda kompositionalitet hos idiommet. Vidare är det inte lätt att på intuitiv grund peka på ett samband mellan idiomets konstituentier och dess betydelse 'börja existera'.

Det verkar alltså som om kompositionalitet och metaforik är relaterade till varandra. Däremot finns det inte något tydligt samband mellan kompositionalitet och metonymi; att analysera metonyma idiom i termer av kompositionalitet är inte särskilt fruktbart. Man kan därför tänka sig att det i grund och botten är uttryckets grad av metaforik som är utslagsgivande för det aktuella idiomets variation. Detta skulle i så fall utgöra ett alternativt synsätt till det som är kännetecknande för Nunberg et al. (1994) m.fl., som enbart kopplar den uttrycksmässiga variationen till uttryckens grad av kompositionalitet.

8. Sammanfattning och diskussion

I inledningen till den här avhandlingen återges ett textavsnitt av en insändare hämtad ur *Göteborgs-Posten* 1997. Insändaren består av ett antal meningar, som i sin tur kan delas in i olika grammatiska fraser. Vissa av dessa fraser kan sägas vara *fria konstruktioner*, dvs. de har bildats i enlighet med produktiva syntaktiska regler. Deras betydelse är härledbar utifrån de ingående ordens betydelse och med hjälp av hur orden kombineras med varandra. Som exempel på en fri konstruktion i texten kan nominalfrasen *ett horribelt uttalande* nämnas.

Insändaren innehåller också ett stort antal ordkombinationer bestående av komponenter som i olika utsträckning tenderar att förekomma tillsammans i texter. En typ av sådana fraser är *kollokationer*. Med denna term avses här två eller flera ord som helt enkelt brukar förekomma i närheten av varandra i en text. Liksom fria konstruktioner har kollokationer en förhållandevis lätt härledbar betydelse. Ett par exempel på kollokationer ur texten är *fast besluten* och *all heder till* (varvid det sistnämnda uttrycket förutsätter en följande nominalfras som komplement).

Men insändaren använder också olika former av fasta uttryckssätt. Bl.a. förekommer *lexikaliserade fraser*, som t.ex. *i alla fall*. Kännetecknande för dessa är att de uppvisar *idiomaticitet*, dvs. frasernas betydelse är inte härledbar enbart utifrån de isolerade betydelseerna hos de konstituerande elementen. Prepositionsfrasen *i alla fall* skall i sammanhanget inte tolkas bokstavligt, dvs. med betydelsen 'i samtliga fall'. Uttrycket betyder istället 'åtminstone', 'ändå' e.d. Utöver idiomaticitet kännetecknas de lexikaliserade fraserna också bl.a. av att de har sammanfattningsaccent, att deras enskilda konstituenten inte fritt kan modifieras genom optionella lexikala bestämningar och att deras konstituenten uppvisar restriktioner vad gäller variation av konstruktionstypen. Den lexikaliserade frasen *i alla fall* har i första hand en grammatisk eller textupbyggande funktion.

Textavsnittet innehåller emellertid också ett *idiom* (eller *idiomatiskt uttryck*) med tydligare semantiskt innehåll, nämligen *dra sitt strå till stacken*. Denna fras betyder också något helt annat än vad den orda-

grant tycks betyda. Förhållandet mellan den bokstavliga betydelsen och den konventionaliserade är sådant att man kan tala om en språklig bild. Det är just den typen av hårt bundna uttryckssätt som behandlas i den här boken. (Nedan, i avsnitt 8.1, upprepas en definition av idiomerna som formulerats i kap. 2.)

8.1. De undersökta idiomerna

I avhandlingen redogör jag för hur 36 svenska idiom bestående av verb jämte komplement används i ett samtida pressmaterial, nämligen Språkbankens Press 95–Press 98. Sammanlagt innehåller korpusen närmare 33,7 miljoner löpande ord. Bland de undersökta uttrycken finns sådana som *få kalla fötter*, med betydelsen '(plötsligt) känna starka betänkligheter', och *få stryka på foten*, som betyder 'tvingas stå tillbaka (i förhållande till ngt/ngn)' (se appendix 2). De båda uttrycken kan ytligt tyckas påminna om varandra – de innehåller båda verbet *få* och substantivet *fot* i olika böjningsformer – men de har i själva verket ganska olika grammatisk struktur. Betydelsemässigt är det ännu mer som skiljer, trots att delvis samma ord ingår.

De 36 undersökta idiomuttrycken skiljer sig från varandra i olika avseenden, men de har åtminstone fyra gemensamma nämnare.

(1) De kan alla, i enlighet med den idiomdefinition som presenteras i avhandlingen, betraktas som prototypiska idiom. Definitionen lyder på följande sätt:

Ett prototypiskt idiom är en institutionaliserad sammanställning av lexikaliska enheter och bildar som helhet en syntaktisk konstruktion, som utan att ha en huvudsakligen grammatisk eller textbindande funktion fungerar som en del av en mening eller sats, har relativt fixerad form samt en figurativ betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelse.

Alla de uttryck som analyseras ingår för övrigt i *Målande uttryck* (1989).

(2) Samtliga uttryck består som redan påpekats av ett verb jämte komplement. De undersökta idiomerna har alltså i viss mån likartad grammatisk struktur.

(3) Samtliga idiom innehåller minst två sökbara konstituent. För att kunna dra några slutsatser om bl.a. lexikal variation hos idiomerna, har jag vid excerperingen av uttrycken ur konkordanserna funnit det nödvändigt att söka på åtminstone två separata konstituent i varje idiom.

Vid excerperingen av samtliga belägg på *ha ett finger med i spelet* har jag således använt söksträngar som utgjorts av olika böjningsformer av *finger* respektive *spel*. Jag har endast undersökt uttryck med åtminstone två konstituenten som inte är ohanterligt frekventa i pressmaterialet. Jag har med andra ord bortsett från uttryck som *vara/bli/komma/hanna/halka på efterkälken*, eftersom flera av de aktuella verben liksom prepositionen *på* är så frekventa i autentiska texter att det är omöjligt att med de förutsättningar som gäller gå igenom hela detta material. Om inte denna restriktion hade tillämpats skulle excerperingsarbetet helt enkelt ha blivit alltför tidskrävande.

(4) Alla uttrycken förekommer en gång eller mer per en miljon löpord i pressmaterialet. Idiomen torde av denna orsak kunna betraktas som förhållandevis frekventa.

Antalet förekomster av de undersökta idiomerna varierar mycket. Bland de mest frekventa uttrycken finns exempelvis *lysa med sin frånvaro* och *inte sticka under stol med ngt* med 177 respektive 101 belägg. Bland idiomerna med relativt få förekomster återfinns exempelvis *få blodad tand* med 33 användningar och *ta bladet från munnen* med 35 belägg. För att kunna diskutera uttrycksmässig variation hos idiomerna har jag för vart och ett av dem etablerat en *kanonisk form*. Det är inte helt problemfritt att komma fram till vilken denna form skall anses vara. Utslagsgivande har den mest frekventa formen i materialet varit, även om jag också tagit hänsyn till andra omständigheter, såsom idiomangivelser i ordböcker.

8.2. Innehållsmässig variation hos de undersökta idiomerna

Ett av avhandlingens grundläggande syften är att kartlägga vilken innehållsmässig variation som de undersökta idiomerna uppvisar. Mig veterligt finns det inte någon större och mer systematiskt genomförd undersökning av semantisk variation hos idiomerna. I litteraturen finns däremot kortfattade och generella påståenden i ämnet och en jämförelse mellan dem visar att forskarna inte är överens när det gäller idiomernas semantiska spännvidd. Medan Lindfors Viklund (1991:2) konstaterar att idiomerna har obetydlig eller alls ingen semantisk töjbarhet, betonar Koller (1977:140), G. Wotjak (1985:223) m.fl. att många idiom har en viss vaghet och oskärpa i betydelsen. Det råder även delade meningar om hur kontexten påverkar idiomets betydelse. Exempelvis konstaterar Nuccorini (1988:153) att idiomerna betyder detsamma i alla

kontexter. Clausén (1996:37) m.fl. menar däremot att den fulla innebörden av ett idiom kommer fram först i en kontext.

Vid de semantiska analyserna av de aktuella uttrycken har jag influerats av den lexikala forskning som sedan några decennier har bedrivits vid Institutionen för svenska språket/Språkdata vid Göteborgs universitet. Några arbeten inom denna tradition är bl.a. Ralph et al. (1977), Järborg (1989, 1996) och Toporowska Gronostaj (1996). Av stor vikt i sammanhanget är projektet "Lexikalisk databas/Svensk ordbok", som genomfördes mellan 1978 och 1986. Genom projektet etablerades en databas, "Göteborgs universitets lexikaliska databas" (GLDB), som sedermera har legat till grund för en rad forskningsprojekt och ordböcker, såsom *Svensk ordbok* (1986) och *NEO* (1995–96). I den teoretiska modell som databasen förutsätter är lexemen beskrivna enligt *faktoranalysprincipen*. Denna princip innebär att man försöker urskilja *semantiska faktorer*, vilka kan sägas vara byggstenar i den inre semantiska struktur som utgör lexemets *kärnbetydelse*. Denna princip har också visat sig vara användbar vid undersökningen av de aktuella idiomerna. För att klarlägga dessa uttrycks idiomatiska betydelse har jag framför allt analyserat hur idiomerna används i pressmaterialet. Men jag har också utgått från min egen språkliga intuition och diskuterat bruket av dem med andra infödda talare i min omgivning. Slutligen har jag, framför allt för att få uppslag och jämförelsematerial, granskat hur de aktuella idiomerna definieras i *SAOB* (1898–) och *NEO* (1995–96).

Vid analyserna har jag växlat mellan olika arbetsmoment. Bland annat har jag gått igenom samtliga belägg av ett idiom i pressmaterialet och urskiljt viktiga semantiska faktorer hos idiomerna. Jag har också undersökt uttryckens semantiska valens, dvs. deras argumentram, definitionernas HEAD, argumentens roller och rollbärare, samt andra eventuella återkommande drag i uttryckets närmkontext. Vid analyserna av idiomerna och vid beskrivningarna av hur uttrycken varierar räknar jag med semantiska roller. I avhandlingen har jag utgått från den uppsättning och det bruk av roller som presenteras av bl.a. Toporowska Gronostaj (1996), Rydstedt (1999) och Järborg (2001). Deras arbeten baseras i sin tur på Fillmore-influerade djupkasusteorier (se t.ex. Fillmore 1968, Chafe 1970, Brodda 1973). Rolluppsättningen som presenteras här är dock kraftigt begränsad. Det beror på att jag i den endast inkluderar de roller som är mest relevanta för mina analyser och i mina diskussioner kring hur uttrycken används. Sammanlagt är elva roller aktuella; dessa är: Agent, Cause, Experiencer, Affected, Patient, Result, Object, Phenomenon, Source, Theme samt Recipient. Ett viktigt moment vid idiomanalyserna har också varit att jämföra olika belägg av varje uttryck med varandra för att kunna fastställa

möjlig betydelsevariation hos ett uttryck. Slutligen har jag formulerat en (om möjligt analytisk) definition och ett definitionstillägg. Målet med definitionen har givetvis varit att den så långt det är möjligt ska uppvisa semantisk ekvivalens med det idiom som definieras.

De semantiska analyserna av de aktuella idiomerna visar att många av dessa uppvisar en avsevärd komplexitet. Detta resultat ligger helt i linje med allmänna påståenden om idiomens semantik som återfinns hos Strässler (1982:134) och G. Wotjak (1985:217) m.fl. Vidare framgår det av analyserna att lite mer än hälften av de undersökta idiomerna uppvisar en starkt begränsad semantisk variation i materialet. Det råder alltså ingen större variation vare sig beträffande dessa uttrycks HEAD eller beträffande deras inherenta eller externa argument. Som exempel kan jag nämna *lägga sista handen vid ngt*, som jag givit definitionen/definitionstillägget 'till slut bli färdig med ngt' /om person; med avs. på ett kreativt arbete/. I materialet är den som lägger sista handen vid något alltid en person eller personekvivalent. Det handlar också alltid om att bli färdig med någon form av kreativt arbete och i materialet är detta i de flesta fall av skriftlig art. Det kan exempelvis vara en novellsamling, en större utredning eller en avhandling. Men det kan även gälla andra former av arbete, som exempelvis ett vetenskapligt experiment. Ett annat exempel på idiom som semantiskt sett varierar i ringa omfattning är *rinna ut i sanden* med betydelsen 'inte leda till något' /om ngt, ofta en idé eller satsning/. I materialet är det med få undantag någon form av idé eller satsning som uppges inte leda till något. Uttrycket ger alltså ett semantiskt mycket likformat intryck.

Det finns också uttryck som delvis varierar, även om variationen är starkt begränsad. Bland dessa återfinns exempelvis *vädra morgonluft*, med betydelsen ' (efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden och t.ex. i konkurrens med andra) ana nya möjligheter' /om person/. En genomgång av materialet visar att det i princip alltid är en person eller framför allt personekvivalent som anar nya möjligheter. I många fall står uttryckets *Experier* för någon som haft det besvärligt och inte sällan verkat i konkurrens med andra. Eftersom det finns användningar där *Experier*-argumentets rollbärare förvisso anar bättre tider men för den sakens skull inte haft det särskilt svårt tidigare, väljer jag att placera 'efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden [...]' inom parentes i definitionen. Bland de uttryck vilkas betydelse varierar minst återfinns också bl.a. *bära frukt, få vind i seglen, lysa med sin frånvaro* och *ta ngt med en nypa salt*.

Återstående uttryck, dvs. lite mindre än hälften av de undersökta idiomerna, uppvisar en påtagligare variation vad gäller det semantiska

innehållet. Gränsen mellan de idiom som varierar mindre och de som varierar mer är dock inte skarp, utan det rör sig om ett kontinuum. Bland de uttryck som varierar mer återfinns bl.a. *stå högt i kurs*, med definitionen 'vara (ekonomiskt) högt värderad'. Som framgår av definitionen, kan man vid bruket av idiommet se en glidning mellan att något är ekonomiskt högt värderat till det vanligare, att något är högt värderat i största allmänhet. Frånvaron av specifikationen 'ekonomiskt' leder alltså till en generalisering av uttryckets betydelse.

Ett annat uttryck som också varierar mer är *kasta ljus över ngt*, med definitionen och definitionstillägget '(genom att uppmärksamma, ytterligare belysa e.d.) bidra med ytterligare information om ngt' /främst om person, (skriftligt) arbete el. dyl.; främst med avs. på ngt oklart eller komplext/. I materialet varierar Agent- alternativt Cause-argumentens rollbärare i hög grad. Det kan exempelvis vara en person som avses, vilket är fallet med beteckningen *historikern Jan-Olof Sundell* (P97), eller ett föremål, t.ex. *förhistorisk käke* (P96). Vidare kan det vara en aktivitet, t.ex. *denna forskning* (P96) eller ett synsätt, t.ex. *det globala perspektivet* (P97). Men relativt ofta är det någon form av skriftligt arbete. Ett par exempel ur materialet med denna innebörd är *avhandlingen* (P97) och *Barnatåns biografi* (P97). Vid den sistnämnda typen är metonymin tydlig; det är personen eller personerna som skrivit boken e.d. som kommer med ny information. En genomgång av materialet visar också att det som belyses, dvs. det man får ytterligare information om, ofta är något som i sig självt är oklart. Detta framgår då vi har uttryck som *människans förhistoria* (P95) och *folkets öden och historia i Kungälv kommun* (P97). Relativt ofta handlar det om något som med uppsåt dolts eller varit hemligt. Detta antyds av formuleringar som *Hjalmarsonaffären* (P97), *FMV-direktörens inblandning* (P96) och *de skumma affärerna* (P96). Men man bidrar även med ytterligare information om något som är komplext i största allmänhet, såsom t.ex. *etnifieringens problematik* (P97) och *det som sker i konsten* (P97).

Hittills har jag diskuterat idiomets externa argument. Jag vill också kommentera uttryckets definition, dvs. '(genom att uppmärksamma, ytterligare belysa e.d.) bidra med ytterligare information om ngt'. Som utgångspunkt för mitt resonemang tar jag följande belägg på *kasta ljus över ngt*:

- (8:1) Ger uppmärksamhet Finns det då inget positivt att säga om August? Jo, dem vi har talat med är litteraturläskare och tycker att priset *kastar* ett välförtjänt *ljus över* bokfloden: - Pondera att Augustpriset inte fanns. Då skulle böckerna få ännu mindre uppmärksamhet, säger Cilla Ingvar. (P96)

- (8:2) [...] Gunilla Boëthius skrev en utomordentligt intressant krönika på DN:s kulturavdelning den 8 september under rubriken: "Skolorna blir dagis". Den *kastar ljus över* trenden att låta förskollärare bli rektorer för låg- och mellanstadieskolor, en trend som har sina pedagogiska och kunskapsmässiga konsekvenser. (P97)
- (8:3) En tidigare okänd kyrka från 1100-talets mitt är funnen vid en arkeologisk undersökning av Viby kloster utanför Sigtuna. - Nu stärks vår uppfattning att Viby är värt att gräva ut. Här finns åtskilligt att upptäcka som kan *kasta ljus över* Sigtunas historia, säger Sten Tesch, projektledare vid Sigtuna museum. (P97)
- (8:4) Vissa framsteg görs trots allt i utredningen om Raoul Wallenberg. Det märks inte minst på det faktum att man i dag inte längre frågar sig om mysteriet med Raoul Wallenbergs öde kommer att lösas, utan när. Detta innebär nu inte att det inte finns allvarliga hinder som måste övervinnas, och att vissa av dem verkar större än någonsin. Tillgången till det material som skulle kunna *kasta ljus över* Raoul Wallenbergs fångenskap är som regel begränsad till ryska arkivarier, och utländska forskare har inte en chans att bedriva den research som skulle behövas. (P97)

I exempel (8:1)–(8:2) handlar det i hög grad om att uppmärksamma något. Kopplingen till idiomets bokstavliga betydelse är här uppenbar. När man, exempelvis med hjälp av en strålkastare, riktar ljuset mot något hamnar detta i fokus för uppmärksamheten. I exempel (8:3)–(8:4) är däremot en annan betydelsenysans mer framhävd, nämligen bidragandet med ny information. Också denna betydelse kan kopplas till idiomets bokstavliga innebörd. När man riktar ljuset på något, är det lättare att exempelvis se detaljer som tidigare inte framstått så tydligt. Handlingen bidrar alltså till att man får ytterligare information om det som står i fokus.

Frågan är om den semantiska skillnaden mellan de olika exemplen ovan är så betydande att man skulle kunna tala om polysemi. Men även om någon av de semantiska faktorerna är mest framträdande är också den andra aktuell. Det omnämnda Augustpriset i (8:1) leder till att nytkomna böcker får mer uppmärksamhet. Samtidigt belyser priset vilka nya böcker som har kommit ut och bidrar till att information om dessa sprids. Såväl den semantiska faktorn 'uppmärksamma ngt' som faktorn 'bidra med ytterligare information' är således aktuella. Även om det i (8:3)–(8:4) förvisso handlar om att sprida information gör sig också den semantiska faktorn 'uppmärksamma ngt' gällande. I (8:3) omtalas att man får ytterligare information om Sigtunas historia. Samtidigt innebär det faktum att man kastar ljus över Sigtunas historia att just den staden och vad som har skett i området får mer uppmärksamhet. Det råder också en gradvis övergång mellan de fall där faktorn 'uppmärksamma ngt' är mer framträdande och de fall där

faktorn 'bidra med ny information om ngt' betonas mest. Av dessa skäl uppfattar jag inte uttrycket som polysemt.

Några andra uttryck som också uppvisar en mer markant innehållsmässig variation i materialet är *dra växlar på ngt*, *få stryka på foten*, *gå upp i rök* och *ta bladet från munnen*. Jag har dock valt att inte heller betrakta dessa idiom som polysema. Att det inte finns några polysema uttryck i materialet kan bero på att de svenska idiom som har två eller flera betydelser utöver den bokstavliga betydelsen är så få över huvud taget. Resultatet kan då sägas bekräfta en iakttagelse hos bl.a. Dobrovol'skij (1992:288) och Burger (1998:72), nämligen att polysemi inte är så vanligt bland fasta fraser som bland lexem. Men det finns andra skäl till att inget av de aktuella idiomerna räknas som polysemt, och dessa återkommer jag till inom kort.

8.2.1. Återkommande variationsmönster

Oavsett uttryckens variationsgrad kan man skilja på olika typer av variation. Dels kan variationen kopplas till idiomens HEAD och inhereanta argument, dels till deras externa argument.

Vid den första typen, dvs. då variationen kan associeras med uttryckens HEAD och inhereanta argument, kan det exempelvis handla om närvaro respektive frånvaro av en viss semantisk faktor. Variationsmönstret manifesteras exempelvis vid bruket av *få kalla fötter* med definitionen '(plötsligt) känna starka betänkligheter'. En genomgång av materialet visar att betänkligheten kan infinna sig mer eller mindre hastigt och oförutsett, och detta är orsaken till att faktorn 'plötsligt' står inom parentes i definitionen. Ett annat exempel är *sätta käppar i hjulet för ngt* med definitionen '(avsiktligt) vålla (oöverstigit) hinder för ngn el. ngt'. Den semantiska faktorn 'oöverstigit' är här optionell, eftersom det ibland rör sig om ett mindre, inte helt blockerande hinder. I avhandlingen behandlas denna typ av semantisk variation i en viss ordning. Jag har, i enlighet med de semantiska analyserna av lexem i GLDB, valt att först diskutera den betydelse där en viss semantisk faktor är närvarande. Därefter tas sådana exempel upp, där ifrågasvarande faktor inte är aktuell. En viktig orsak till denna ordning är att det är lättare att härleda en mer generell betydelse ur en mer precis betydelse hos idiomerna än tvärtom.

En annan typ av variation kan hänföras till idiomens externa argument. Variationen kan exempelvis bestå i att ett visst arguments rollbärare byts ut. Som exempel kan jag nämna *stirra sig blind på ngt* med betydelsen 'koncentrera sig alltför mycket på ngt (på bekostnad av ngt

annat)' /om person; ofta med avs. på en siffra eller annan form av exakt uppgift; med avs. på annat faktum, tillstånd etc./ . Av definitionstillägget framgår att man främst stirrar sig blind på en siffra eller någon annan form av exakt uppgift, men i de autentiska exemplen kan det även vara något helt annat, som t.ex. "det 336-åriga hotet mot deras självbestämmande från Stockholm" (P96). När den innehållsmässiga variationen framför allt består i den här typen av växling vad gäller ett visst arguments rollbärare måste den språkligt intressanta variationen hos uttrycket betraktas som starkt begränsad. Det är världen som är mångfacetterad.

I ett antal exempel kan förekomsten av mindre typiska rollbärare ha att göra med att skribenten anspelar på uttryckets bokstavliga betydelse och att man ser drag av utvecklad metaforik. Detta är bl.a. tydligt vid bruket av *bära frukt*, vars betydelse är: 'ge önskat resultat' /om ngt (vanl. ett arbete el. en satsning)/ . I materialet är uttryckets subjekt, som sammanfaller med Cause-argumentet, i princip alltid abstrakt. Oftast åsyftas någon form av arbete eller satsning. I materialet finns det dock två exempel som avviker särskilt mycket. I dessa fall representeras Cause-argumentet av ordet *frön*. Gemensamt för de två be- läggen är att man i dem kan se en anspelning på idiomets bokstavliga betydelse. I båda fallen ingår *bära frukt* i en utvecklad metafor, och det torde vara orsaken till att Cause-argumentet i dessa fall inte marke- ras av en abstrakt nominalfras.

I andra fall är de nominalfraser som markerar argumenten meto- nyma. Som exempel kan jag nämna *få vatten på sin kvarn*, med bety- delsen 'få stöd för sin redan negativa uppfattning' /om person; ofta genom en händelse el. ny information; ofta i en viss fråga/. Det man får stöd av, med andra ord Cause-argumentets rollbärare, är vanligtvis en händelse eller ett tillstånd. I ett fall hämtat ur Press 97 är det emellertid "Mona Sahlin och Maria Leissner" som ger ett antal män vatten på sina kvarnar. Exemplet kan tyckas vara avvikande eftersom rollbäraren inte är en händelse e.d., men egentligen är det olika om- ständigheter kring Sahlin och Leissner som ger männen stöd för deras uppfattning.

Enligt min analys kan variationen också bestå i ett skifte vad gäller semantisk roll hos ett externt argument. I avhandlingen tar jag exem- pelvis upp en växling mellan rollerna Agent och Cause. Ett uttryck där ett externt argument antingen kan ha rollen Agent eller Cause är *få fria händer* (närmare bestämt då idiomet har formen *ge ngn fria händer*). Uttrycket betyder 'få frihet att i visst sammanhang och utan restriktioner handla som man vill' /om person; av person el. om- ständighet e.d./ . Då idiomet kombineras med ett externt argument som

har rollen Agent, handlar det om att någon avsiktligt och medvetet överlämnar handlingsfrihet till någon annan. I andra fall, när idiomet kombineras med ett externt argument som har rollen Cause, kan man säga att något innebär eller leder till handlingsfrihet. Variationen innebär alltså skillnader ifråga om avsiktlighet och medvetenhet bakom det skeende som idiomet anger. Man kan säga att variationen finns inbyggd i uttryck som detta och det är först i en konkret kontext som man kan avgöra hur stor viljehandling som ligger bakom själva händelsen. Växling mellan Agent och Cause kan förekomma i många av de undersökta idiomerna. Några andra idiom som uppvisar liknande variation är *dra sitt strå till stacken*, *sätta käppar i hjulet för ngt* och *ha ett finger med i spelet*. I detta fall förefaller alltså den iakttagelse som bl.a. Clausén (1996:37) gör vara korrekt, dvs. att den fulla innebörden av ett idiom först kommer fram i kontexten.

8.2.2. Jämförelse med andra forskningsresultat

De idiomdefinitioner som presenteras i avhandlingen är generellt mer detaljerade än de definitioner av idiomerna som anges i t.ex. *NEO* (1995–96). Detta är exempelvis mycket tydligt om man jämför min definition av *kasta in handduken*, dvs. '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt' med *NEO:s* (1995–96 s.v. *handduk* resp. *kasta*) 'ge upp' respektive 'ge upp <urspr. sport>'. Definitionerna i *NEO* är också mer kortfattade, eftersom de inte kompletteras av definitionstillägg med information om bl.a. idiomets semantiska villkor. Inte heller i *SAOB* (1898–) återfinns särskilt mycket information om vilka externa argument som är typiska för ett visst idiom.

Mina definitioner och fortlöpande beskrivningar av uttryckens innehåll är dock inte lika heltäckande som t.ex. de betydelsebeskrivningar av idiomerna som återfinns hos Järborg (2002). Jag går exempelvis inte i detalj in på idiomens syntaktiska valens, dvs. vilka fyllnadsled idiomerna brukar kombineras med etc. I vissa fall kan man också se att Järborg valt att ange två betydelser hos ett idiom. Detta är exempelvis fallet med *gå upp i rök*, som enligt Järborg (2002:5) betyder: A '(hastigt) upphöra att finnas på platsen' /och därmed inte kunna påträffas/ och B '(hastigt och fullständigt) upphöra att existera'. Det samma gäller i viss mån Moon (1998:189), som betraktar den innehållsmässiga variationen hos motsvarande engelska uttryck, dvs. *go up in smoke*, som polysemi. Jag har istället valt en mer generell definition, nämligen 'upphöra att existera (på aktuell plats)' /om konkret, ab-

strakt föremål e.d. el. om person/, som kan sägas inkludera Järborgs två betydelser.

Exempel som detta aktualiserar Waldrons (1967:70) påpekande att man vid definiering av ett ord kan komma till en punkt där det är godtyckligt om man urskiljer två betydelser hos ordet eller en och samma användning i något skilda kontexter. I slutändan är det i hög grad definitionens beskrivningsnivå samt exempelvis lexikografens mål som avgör om ett idiom har en eller flera betydelser. Med andra ord kan det vara mitt val att arbeta med mera generella definitioner inkluderande delvis olika betydelser som bidragit till att inget av de aktuella idiomerna betraktas som polysemt.

Sammanfattningsvis kan man också säga att Nuccorinis (1988:153) och Lindfors Viklunds (1991:2) konstaterande att många idiom är fasta till sin betydelse och att idiom betyder detsamma i alla kontexter stämmer för vissa av de undersökta idiomerna. Men det ligger också mycket i bl.a. Kollers (1977), G. Wotjaks (1985) och Clauséns (1996) iakttagelse att många andra idiom har en betydelse som utmärks av vaghet och oskärpa och att den fulla betydelsen hos idiom kommer fram först då de sätts in i en kontext. Framför allt gäller denna vaghet vissa semantiska faktorer. Skillnaderna i fråga om semantisk variation är med andra ord stora mellan olika idiom. Av detta skäl är det vanskligt att i generella ordalag uttala sig om hur idiomerna uppträder innehållsmässigt. Man måste för övrigt komma ihåg att jag endast undersökt ett relativt begränsat antal idiom som alla definitionsmässigt har en viss struktur. Man kan t.ex. fråga sig hur den innehållsmässiga variationen ser ut bland idiom med annan struktur än "verb + komplement", t.ex. sådana som utgörs av en nominalfras.

Samtidigt kan det också konstateras att egenskaper som tillskrivits idiomerna, t.ex. att de har viss vaghet och oskärpa, inte är unika för idiom. Också de flesta lexem har enligt mångas mening diffusa gränser (Aitchison 2003:49–51). Min undersökning visar också att den semantiska variationen hos idiomerna många gånger kan kopplas till att ett visst inherent argument eller en bestämning till en viss roll endast aktualiseras i vissa av användningarna. Frånvaron av exempelvis ett visst inherent argument leder i ett antal fall till en generalisering av uttryckets betydelse. Bl.a. Järborg (2003:44) har dock visat att bortfall av betydelsefaktorer hos ord kan leda till en generalisering också av ords betydelse. Det finns alltså även på denna punkt uppenbara likheter mellan idiom och vissa lexem. Konstaterandet att många idioms fulla innebörd först kommer fram i en kontext gäller likaså för lexem. Exempel anförs hos Ullmann (1962:48–53), Waldron (1967:61), Lyons (1968:410)

etc. Många idiom skiljer sig således rent semantiskt inte så mycket från lexem som många verkar ha trott.

8.3. Uttrycksmässig variation hos de undersökta idiomerna

Den andra delen av undersökningen gäller uttrycksmässig variation hos de aktuella idiomerna. Vid beskrivningar av idiom diskuteras så gott som undantagslöst idiomens *fixering*. Med detta menas alltså att uttrycken är fasta och att de uttrycksmässigt inte går att variera i särskilt hög grad. Ett antal fraseologiforskare har på ett ingående sätt diskuterat de uttrycksmässiga restriktioner som gäller för idiom och många andra fasta fraser i faktisk användning. Det konstateras ofta att idiomens konstituenten normalt inte varierar vad gäller exempelvis numerus och species. Adjektiv och adverb kan som regel inte kompareras och lexikala konstituenten i de fasta fraserna kan normalt inte fritt bytas ut mot andra lexikala konstituenten. De flesta idiomerna uppvisar också klara restriktioner vad gäller utelämnning av konstituenten och vilka transformationer de kan undergå. Många uttryck kan exempelvis inte passiviseras.

En avvikelse från idiomets kanoniska form leder lätt till att uttrycket tolkas bokstavligt snarare än som idiom. Avvikelsen är inte sällan ett resultat av ett medvetet val från användaren, som kanske strävar efter att aktivera läsaren/åhöraren och att väcka intresse. Avvikelsen kan naturligtvis också bero på bristande förtrogenhet med idiomet ifråga eller över huvud taget otillräckliga kunskaper i det aktuella språket.

De 36 idiomerna studeras ur ett antal olika aspekter. Först undersöks variation ifråga om numerus och species, komparation av adjektiv och adverb samt tempusböjning av verb hos de aktuella uttrycken. Vidare presenteras den lexikala variation som förekommer hos uttrycken, dvs. då en lexikal enhet i idiomet bytts ut mot en annan lexikal enhet. Därpå följer diskussioner kring inskjutna ord i uttrycken och utelämnning av idiomkonstituenten. Slutligen ventileras variation av ordföljd och konstruktionstyp hos idiomerna.

Undersökningen visar att med hänsyn till de olika variationsmönster som beaktas förefaller de 36 idiomerna vara mest fixerade i fråga om numerus. Ett typiskt exempel är *sticka ut hakan* som alltid har just den angivna ordalydelsen *sticka ut hakan*, oavsett om det är en eller flera personer som 'medvetet riskerar att utsätta sig för kritik'. När numerusvariation undantagsvis förekommer kan den ibland också verka godtycklig snarare än logiskt betingad. Detta gäller exempelvis den ob-

serverade numerusvariationen inom idiomet *sätta en käpp* (el. *käppar*) *i hjulet* (el. *hjulen*) *för ngt.*

Vidare uppvisar de flesta av uttrycken inte heller någon variation beträffande species. Speciesvariation är dock vanligare än numerusvariation i materialet som helhet. Då variation av species förekommer, har den som regel grammatiskt-strukturella orsaker. Den är nästan alltid en konsekvens av annan uttrycksmässig modifiering av idiomet. Som exempel kan jag nämna en variant av *få kalla fötter* som förekommer i meningen *Då kallnade fötterna på bygglovstjänstemännen* (P97). Belägget uppvisar för det första lexikal variation, som tar sig uttryck i att verbet *kallna* används. Valet av verb och fortsatt satskonstruktion leder i sin tur till att substantivet *fötter* får bestämd form. Något annat alternativ finns inte – uttrycket **då kallnade fötter på bygglovstjänstemännen* hade varit ogrammatiskt. Vidare förekommer det hos samtliga undersökta idiom tempusböjning av verbet.

I materialet finns det sammanlagt sju idiom som inte uppvisar någon lexikal variation. Dessa är bl.a. *rinna ut i sanden* och *se dagens ljus*. Men om man bortser från dessa uttryck är lexikal variation vanlig – åtminstone om man jämför med de andra undersökningsvariablerna. I analysen skiljer jag på sådana fall där variationen gäller idiomets verb och sådana där den drabbar en nominalfras eller – för det tredje – ett relationsord. I många fall finns det en variation mellan verben *få* och *ge*, och konstruktion med *få* fungerar många gånger som en form av passivering av motsvarande *ge*-konstruktion. Som exempel kan växlingen mellan *få fria händer* och *ge ngn fria händer* nämnas. Variation mellan *få* och *ge* medför i fall som dessa ett perspektivbyte, men leder för övrigt bara till en mycket begränsad semantisk förändring av uttryckets idiomatiska betydelse. Ett byte av verb kan också innebära en intensifiering av en betydelsekomponent. En intensifiering får vi om *lysa* ersätts med *blända* i idiomet *lysa med sin frånvaro*. Om *lysa med sin frånvaro* i korthet betyder 'väcka uppseende genom att saknas', kan *blända med sin frånvaro* tolkas som 'väcka starkt uppseende genom att saknas'.

Ett byte av nominalfras kan leda till en precisering av en del av idiomets betydelse. Som exempel kan ett visst belägg på *ha ett finger med i spelet* med betydelsen 'i någon grad och på diskret sätt vara aktivt inblandad i visst förlopp eller sammanhang' anföras. I belägget används uttrycket *ha ett kontokort med i spelet*, dvs. *finger* har ersatts med *kontokort*. Genom den lexikala variationen betonas att det gäller en inblandning i ekonomin. I vissa fall har avvikelser från idiomets kanoniska form också en påtaglig stilistisk effekt. Ett exempel som

illustrerar detta är det originella *bli lite kall om fossingarna* istället för den typiska formen *få kalla fötter*.

Slutligen händer det också att den lexikala variationen drabbar på en preposition i uttrycket. Ett exempel är idiomet *gå stick i stäv med ngt* som i många fall visar variation vad gäller prepositionen *med*. I närmare en tredjedel av beläggen används nämligen *mot*. Den lexikala variationen är inte särskilt iögonenfallande, eftersom det obetonade *med* ersätts med ett snarlikt ord. I varianten *gå stick i stäv mot ngt* förstärks betydelsen att något verkligen går tvärt emot något annat.

Undersökningen visar vidare att ord eller uttryck kan vara inskjutna i idiomerna. Inskottet kan fungera som en bestämning till en specifik eller flera specifika idiomkonstituenten. Jämför exempelvis den kanoniska formen *dra sitt strå till stacken* med varianter som *dra ett ganska kraftigt strå till stacken* eller *dra sitt strå till den ekonomiska stacken!* Bestämningarna kan vara mer eller mindre tillfälliga. I vissa fall är de så ofta återkommande att de kan betraktas som en optionell del av uttryckets kanoniska form. Detta gäller exempelvis *blåsa (nytt) liv i ngt*. Andra gånger är inskotten mer originella.

I materialet förekommer det vidare att idiomkonstituenten utelämnas. Framför allt är det idiomens verb som exkluderas. Elliptiska former ingår som regel i rubriker. Att idiomens verb utelämnas i just denna del av texterna är inte så förvånande, eftersom rubriker generellt kännetecknas av utelämnat predikat. Som exempel kan rubriken *Tolv telesatelliter upp i rök* (P98) nämnas, där predikats verbet *går* har utelämnats. Det är också vanligt att rubrikens elliptiska form följs av det fullständiga idiomuttrycket i den följande texten.

Slutligen framgår det att en tredjedel av idiomerna passiveras. Som regel framstår dock passiveringarna som mindre prototypiska konstruktioner än de aktiva. Avvikande i detta avseende är *sopa ngt under mattan* och *ta ngt med en nypa salt*, som i princip förekommer lika ofta i passiv som i aktiv form. En avgörande anledning till att dessa uttryck så ofta passiveras består i att de har obligatoriska objekt som emellertid har variabelt innehåll, medan subjektet ofta är opreciserat. I samtliga passiveringar i materialet tillämpas s.k. *s*-passivering. Agent (dvs. det opreciserade subjektet i motvarande aktiva sats) är nästan aldrig utsatt. Man ska dock komma ihåg att också den växling som förekommer mellan verben *få* och *ge* i några av uttrycken ofta fungerar som en passivering.

Avvikelserna från idiomens kanoniska former verkar mer eller mindre medvetna från skribenternas sida. Ibland är det svårt att säga varför en skribent inte använt den gängse formen av idiomerna. Den uttrycksmässiga variationen hos idiomerna skulle kunna bero på regionala

skillnader i bruket av uttrycken, men den aspekten har jag inte tagit någon hänsyn till i avhandlingen. Vidare får man räkna med att det förekommer idiosynkrasier hos enskilda språkbrukare. Det kan också röra sig om en lapsus från skribentens sida när en avvikande idiomvariant har använts.

I detta sammanhang kan man även diskutera vad som bör betraktas som idiomens kanoniska form. I samband med undersökningen har det varit viktigt att fastslå en kanonisk form som avvikande varianter kan relateras till. Generellt sett finns det dock inget uppenbart skäl till att idiomerna skall förseas med endast en kanonisk form. För att förtydliga kan jag anföra uttrycket *få blodad tand*. I materialet är just den ordalydelsen mest frekvent, men också varianten *ge ngn blodad tand* är vanligt förekommande. Man skulle av detta skäl kunna betrakta *få* el. *ge ngn blodad tand* som kanonisk form, eftersom denna avspeglar det autentiska språkbruket bäst. Detta kan vara en lösning i exempelvis lexikografiska sammanhang.

Man kan också diskutera idiomerna *dra växlar på ngt*. I två tredjedelar av belägen på idiomet förstärks konstituenten *växlar* med attributet *stora* (och då gärna i kombination med andra ord). *Stora* är dock inte den enda bestämningen till *växlar* som förekommer. I materialet finner man även andra varianter som *höga växlar* och *många växlar*. Med tanke på inskotten kan den kanoniska formen *dra växlar på ngt* vara missvisande, eftersom denna inte indikerar att idiomerna brukar kombineras med en inskjuten bestämning. Man skulle därför kunna tänka sig en kanonisk form med ett optionellt led: *dra (stora) växlar på ngt*. Ett annat alternativ är en kanonisk form av det mer schematiska slaget: *dra ... växlar på ngt*. Angivelsen inom parentes avser en optionell bestämning till *växlar*. Denna kan i sin tur variera med hänsyn till innehållet. En kanonisk form *dra ... växlar på ngt* skulle inkludera varianter som *dra stora växlar på ngt* och *dra höga växlar på ngt* men också varianterna *dra populistiska växlar på ngt*, *dra sysselsättningsmässiga växlar på ngt* samt *dra överdimensionerade politiska växlar på ngt*, som faktiskt förekommer i materialet. Med andra ord kan en så enkel kanonisk form som möjligt vara vilseledande, men detsamma gäller i viss mån en mer utvecklad sådan också, åtminstone om den inte är väl genomtänkt. Dessutom blir den kanoniska formen lätt beroende av vilken målgrupp man tänker sig. Om den exempelvis ska fungera som uppslagsord i en ordbok, måste den ha en tydlig och lättuppfattad utformning.

8.3.1. *Starkt fixerade, relativt fixerade samt föga fixerade idiom*

Min undersökning visar att idiomuttrycken på det stora hela varierar uttrycksmässigt i ganska begränsad omfattning. De kan med andra ord sägas vara fixerade. En jämförelse mellan dem visar emellertid att de är fixerade i olika grad. I ena ändan på skalan finns uttryck som är starkt fixerade och i andra ändan idiom som är betydligt mindre fixerade. Det har dock visat sig vara svårt att i en exakt ordning ranka de undersökta idiomerna efter deras växlande grad av uttrycksmässig variation. Det beror bl.a. på att det är omöjligt att väga olika typer av variation mot varandra. Hos vissa av uttrycken är exempelvis inte samtliga undersökningsvariabler relevanta. Man kan dock urskilja implikationella relationer mellan de olika former av uttrycksmässig variation som undersöks i avhandlingen. Om ett uttryck varierar beträffande numerus kan det i normala fall också variera vad gäller species. Om det varierar med hänsyn till species brukar det också kunna passiveras. De uttryck som passiveras brukar också kunna drabbas av lexikal variation. Och slutligen, om ett idiom uppvisar lexikal variation har det i mitt material också som regel inskjutna bestämningar. Detta resultat redovisas i tabell 7:13.

Bland de uttryck som uppvisar uttrycksmässig variation i mycket begränsad omfattning återfinns bl.a. *se dagens ljus*, som förefaller vara helt fixerat. Andra starkt fixerade uttryck är *lysa med sin frånvaro*, *falla ngn på läppen*, *reta gallfeber på ngn*, *få blodad tand*, *blåsa liv i ngt*, *bära frukt* och *gå upp i rök*. Dessa uppvisar enbart sporadisk variation på vissa punkter. I materialet finns vidare ett antal uttryck som kan placeras in på skalan mellan de mest och de minst fixerade uttrycken. Dessa idiom uppvisar förvisso en del uttrycksmässig variation såtillvida som det finns ett antal belägg på dem som inte överensstämmer med idiomets kanoniska form. De aktuella uttrycken ger också prov på olika typer av variation. Den variation som förekommer är dock förhållandevis begränsad och sporadisk i jämförelse med variationen hos de minst fixerade uttrycken. Bland uttrycken i mellangruppen återfinns exempelvis *sätta käppar i hjulet för ngt*, *få kalla handen*, *inte sticka under stol med ngt*, *kasta in handduken*, *slå mynt av ngt* samt *sopa ngt under mattan*. De uttryck som betraktas som minst fixerade kan variera på de flesta punkter. Ett uttryck som utmärker sig i denna kategori är *lägga korten på bordet*, som i själva verket varierar på samtliga punkter. Vidare växlar idiomerna *ta ngt med en nypa salt* i hög grad. Även *dra sitt strå till stacken*, *få vatten på sin kvarn*, *kasta ljus över ngt* m.fl. varierar i stor utsträckning.

8.3.2. Möjliga förklaringar till olika grad av fixering

Ett antal forskare har försökt förklara varför idiomerna uppvisar olika grad av fixering. Lakoff (1987:451), Gibbs (1990:425–426), och Nunberg et al. (1994) m.fl. menar att graden av fixering kan kopplas till uttryckens kompositionalitet. Flores d'Arcais (1993:80–81) och O'Grady (1998:280) ser istället ett samband mellan idiomens fixeringsgrad och deras genomskinlighetsgrad. De menar att ett ogenomskinligt idiom i regel är mer fixerat än ett genomskinligt. Cutler (1982) konstaterar att det finns ett samband mellan idiomens ålder och deras grad av fixering. Enligt hennes teori har mer fixerade uttryck funnits längre i språket än mindre fixerade uttryck. I den här undersökningen relateras idiomens fixering för det första till uttryckens kompositionalitet. För det andra diskuteras förhållandet mellan idiomens grad av variation och den typ av figurativt innehåll som kännetecknar uttrycken.

8.3.2.1. Fixering och kompositionalitet

Som framgår av avsnitt 6.2 används termen *kompositionalitet* på något varierande sätt i litteraturen. Dessa skillnader i användning blir mycket tydliga om man jämför Dahllöfs (1999:32–34) beskrivning av begreppet med dess tillämpning hos t.ex. Nunberg et al. (1994). De olika synsätten har som följd att idiomerna kan betraktas som både icke-kompositionella och kompositionella. Å ena sidan är uttrycken icke-kompositionella, eftersom deras betydelse inte fullständigt är ett kombinatoriskt resultat av betydelsen hos de lexikala enheter som ingår i uttrycket jämte den syntaktiska strukturer som de ingår i. Å andra sidan kan många av idiomerna uppfattas som åtminstone delvis kompositionella, eftersom deras idiomatiska betydelse, när den väl är känd, i någon mån kan fördelas på olika idiomkonstituenten.

I avhandlingen uppfattas kompositionalitet i huvudsak i enlighet med Nunberg et al. (1994). Jag använder dock ett annat tillvägagångssätt när jag försöker avgöra om ett uttryck är kompositionellt eller inte. Nunberg et al. klassificerar olika idiom efter grad av kompositionalitet på intuitiv grund. Jag utgår istället från den uttrycksmässiga variation som de aktuella uttrycken uppvisar i materialet och försöker utifrån denna utläsa viss kompositionalitet hos somliga idiom. Det faktum att en uttrycksmässig modifiering av vissa konstituenten hos idiomerna har inverkan på en specifik del av den idiomatiska betydelsen kan antyda att det finns ett samband mellan just dessa konstituenten och den aktu-

ella delen av betydelsen. Idiomet skulle då kunna betraktas som kompositionellt.

Ett uttryck som man kan uppfatta som kompositionellt är *dra sitt strå till stacken*, med betydelsen '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.'. I materialet bestäms såväl konstituenten *sitt strå* som konstituenten *till stacken* ytterligare i enskilda fall. Bestämningar till konstituenten *sitt strå* påverkar en särskild del av uttryckets idiomatiska betydelse, nämligen själva bidragets karaktär eller omfattning. Av idiombeläggen framgår också att det finns ett direkt samband mellan konstituenten *till stacken* och den totalitet som bidraget riktas mot. En bestämning av konstituenten *till stacken* kan medföra en precisering av denna totalitet. Några andra idiom som med samma metod kan betraktas som kompositionella är *ha ett finger med i spelet*, *ta ngt med en nypa salt* och *stå högt i kurs*.

I materialet finns dock exempel på uttrycksmässig variation som inte på samma sätt antyder kompositionalitet hos de enskilda uttrycken. Som exempel kan *kasta in handduken* med betydelsen '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt' tjäna. I ett fall i materialet används inte uttryckets kanoniska form utan det snarlika *kastade in näsduken*. Denna variant måste här betraktas som en ordlek. Skribenten har tagit fasta på att såväl substantivet *handduk* som substantivet *näsduk* innehåller ledet *-duk* och att en handduk och en näsduk uppvisar likheter vad gäller utseende och funktion. Man kan alltså inte se att modifieringen har någon direkt konsekvens för enskilda redan förefintliga semantiska faktorer hos uttrycket. Däremot leder variationen till att en anspelning på förkylning tillfogas. Man skulle med andra ord kunna säga att *kasta in näsduken* i detta sammanhang betyder '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt p.g.a. förkylning' (jfr appendix 2). Av allt att döma har alltså inte denna uttrycksmässiga variation med kompositionalitet att göra.

Av diskussionen som förs kan man dra flera slutsatser. Det verkar finnas viss substans i den observation som görs av bl.a. Nunberg et al. (1994), dvs. att vissa idiom är kompositionella. Denna slutsats gäller dock endast under förutsättning att man kan urskilja någon form av kompositionalitet hos uttrycken genom den metod som tillämpats i avhandlingen. Man ska emellertid inte glömma bort att jag undersöker ett begränsat antal svenska uttryck som alla har en och samma grundläggande struktur. Resultatet kunde ha blivit ett annat om jag granskat andra idiom. Det är också viktigt att komma ihåg att idiom kan vara mer eller mindre kompositionella. Kompositionalitet är alltså ingen kategorisk egenskap utan snarare ett gradfenomen. Man bör också vara

medveten om att denna tillämpning av begreppet kompositionalitet i hög grad skiljer sig från vad som avses med kompositionalitet hos Partee (1984), Dahllöf (1999) m.fl. Det rör sig i själva verket om en relativt trivial form av kompositionalitet. All uttrycksmässig variation avslöjar dessutom inte ett samband mellan enskilda idiomkonstituenten och avgränsade delar av den idiomatiska betydelsen. Vissa uttryck varierar utan att för den sakens skull vara särskilt kompositionella. Med andra ord torde kompositionalitet inte vara ett absolut krav för att ett idiom skall kunna varieras uttrycksmässigt.

8.3.2.2. Fixering och typ av figurativt innehåll

I bokens inledning formuleras en hypotes om att det finns ett samband mellan uttrycksmässig variation hos ett visst idiom och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har. I avhandlingen har jag försökt klassificera idiomerna efter den typ av figurativt innehåll som är aktuell. Därvid har jag framför allt tagit fasta på den relation som råder mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen hos respektive idiom. När det råder ett samband som baseras på likhet mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen kategoriseras uttrycket som metaforiskt. Då sambandet däremot baseras på närhet i tid och rum mellan de båda betydelseerna uppfattas uttrycket som metonymt.

Det har dock visat sig vara svårt att kategorisera vissa idiom och det beror på att olika konstituenten inom ett och samma idiom kan ha olika karaktär i de nämnda avseendena. Vissa konstituenten kan vara metaforiska, medan andra snarare är metonyma. En mycket stor andel av de undersökta idiomerna är emellertid i hög grad och som helhet metaforiska. Bland dessa återfinns exempelvis *få vatten på sin kvarn*, *få vind i seglen*, *lägga korten på bordet* och *sopa ngt under mattan*. Några av dem utgörs också av en levande metafor, vilket indikeras av att det genereras nya följdmetaforer som är koherenta med ursprungsmetaforerna. Bland dessa idiom återfinns *få vind i seglen* och *gå stick i stäv med ngt*, såsom framgår av följande exempel:

- (8:5) Men tempot blir så småningom bättre och efter paus *får farsskutan* rejäl *vind i seglen* och publikskratten duggar tätt. (P97)
- (8:6) Visst följde Hillersberg med i den allmänna vänstervågen under 60- och 70-talen, men han hade ändå en egen **styråra**, **höll sin kurs** och den kunde nog *gå stick i stäv mot* den vedertagna. (P96)

I båda fallen handlar det om utvecklad båtmetaforik. Med andra ord kan såväl de bokstavliga betydelseerna hos idiomen som andra ord och uttryck i de båda textavsnitten hänföras till den semantiska sfären 'sjöfart'. I det första exemplet uppges "farsskutan" ha medgång. Att den omtalade farsskutan får rejäl vind i seglen torde innebära att tempot (och kanske även kvaliteten) på den farsartade pjäsen ifråga höjs. I exempel (8:6) används *gå stick i stäv med ngt*, och i idiomets kontext återfinns flera andra uttryck som också kan kopplas till vatten och sjöfart. Dessa är bl.a. *vänstervågen*, *styråra* och *höll sin kurs*. Några andra idiom som också genererar följdmetaphorer i materialet är *bära frukt*, *sätta käppar i hjulet för ngt* och *blåsa liv i ngt*.

Det finns också idiom som kan betraktas som metonyma i materialet. Dessa är dock alls inte lika frekventa som de metaforiska uttrycken. Bland de metonyma uttrycken återfinns *falla ngn på läppen*. Idiomet innehåller en form av synekdoke, närmare bestämt vad som brukar kallas *pars pro toto*, dvs. då en del står för en helhet. Framför allt är det *läppen* som är metonymisk, eftersom *läppen* representerar munnen och därmed smakförmågan. Ett annat idiom som också kan betraktas som metonymt är *lägga sista handen vid ngt*. Uttrycket kan kategoriseras som metonymt med tanke på att det – till skillnad från hur fallet är vid metaforerna ovan – inte lika tydligt handlar om en underliggande likhet mellan idiomets bokstavliga och idiomatiska betydelse. Istället kan sambandet sägas vara baserat på tid och rum; man lägger sista handen vid något när man till slut blir färdig med arbetet ifråga. Många av de uttryck som kan anses vara metonyma uppvisar emellertid också metaforik. Bland dessa idiom återfinns *få blodad tand*. Uttrycket kan sägas innehålla en form av synekdoke; kroppsdelen *tand* får stå för en hel individ. Man kan också säga att det rör sig om att en del står för helheten på så sätt att när man får blod på tanden är det första tecknet på att man får ökad lust för något. Samtidigt råder det en likhetsrelation mellan ett djur som äter rått kött och vill ha mer och en person som prövar en ny aktivitet e.d. och blir inspirerad att fortsätta med denna. Uttrycket *få blodad tand* är således metaforiskt även om det metaforiska innehållet inte är lika framträdande som hos några av de uppenbart metaforiska uttrycken som nämns ovan.

I vilken mån bekräftas då hypotesen om ett samband mellan uttrycksmässig variation av idiomen och den typ av figurativt innehåll som det aktuella uttrycket har? En granskning av materialet visar för det första att många av de uttryck som varierar mest som helhet är metaforiska. Några av de idiom som varierar i hög grad och som dessutom är påtagligt metaforiska är *lägga korten på bordet*, *få vatten på sin kvarn*, *dra sitt strå till stacken* och *ha ett finger med i spelet*. För

det andra visar en genomgång av hela materialet att flera av de idiom som varierar minst kan betraktas som metonyma – eller om man så vill – likhetsrelationen mellan den bokstavliga och den idiomatiska betydelsen är inte lika uppenbar hos dessa idiom. Bland de mest fixerade uttrycken återfinns sålunda *se dagens ljus*, *falla ngn på läppen*, *få stryka på foten*, *få blodad tand*, *gå upp i rök* m.fl. Med andra ord visar de uppenbart metaforiska idiomerna en tendens till att varierar uttrycksmässigt i högre grad än de metonyma (eller mindre påtagligt metaforiska) uttrycken. Det finns dock idiom som delvis avviker från detta mönster. Bland de starkt fixerade uttrycken återfinns nämligen också några som helhet metaforiska uttryck. Som exempel kan jag nämna *rinna ut i sanden*, *bära frukt* och *stå högt i kurs*. Möjligen kan man säga att uttrycksmässig variation hos ett visst idiom främjas av att uttrycket som helhet är metaforiskt. Det är dock inte säkert att användaren för den sakens skull verkligen varierar idiomerna.

I avhandlingen diskuteras också hur egenskapen kompositionalitet förhåller sig till metaforik och metonymi. En genomgång av idiomerna visar att de uttryck som visar tecken på kompositionalitet normalt har ett metaforiskt innehåll. Uttryck som *dra sitt strå till stacken*, *sätta käppar i hjulet för ngn* och *stå högt i kurs* är å ena sidan kompositionella och å andra sidan metaforiska. På så sätt kan det åtminstone konstateras en tendens till korrelation mellan de två egenskaperna. De uttryck som kan betraktas som metonyma eller mindre uppenbart metaforiska uppvisar däremot inga tydliga drag av kompositionalitet. Det metonyma uttrycket *se dagens ljus* uppvisar över huvud taget ingen uttrycksmässig variation som kan peka på kompositionalitet hos idiomerna. Vidare är det inte lätt att på intuitiv grund peka på ett samband mellan idiomets konstituenterna och dess betydelse 'börja existera'. Att analysera metonyma idiom i termer av kompositionalitet är alltså inte särskilt fruktbart. Man kan därför tänka sig att det i grund och botten är uttryckets grad av metaforik som är utslagsgivande för idiomens variation. Detta skulle i så fall utgöra ett alternativt synsätt till det som är kännetecknande för Nunberg et al. (1994) m.fl., som enbart kopplar den uttrycksmässiga variationen till uttryckens grad av kompositionalitet.

8.4. Innehållsmässig och uttrycksmässig variation

En återstående fråga gäller förhållandet mellan innehållsmässig och uttrycksmässig variation. En del av de uttryck som uppvisar en starkt begränsad semantisk variation är också starkt fixerade. Som exempel

kan jag nämna *bära frukt, falla ngn på läppen, få blodad tand, lysa med sin frånvaro* och *rinna ut i sanden*. Men det finns också semantiskt mycket enhetliga idiom som är föga fixerade. Till dessa hör exempelvis *få kalla fötter, få vatten på sin kvarn, lägga korten på bordet* och *ta ngt med en nypa salt*. Också bland de idiom som uppvisar påtagligare semantisk variation finns det såväl starkt fixerade som föga fixerade idiom. Bland de starkt fixerade återfinns *blåsa liv i ngt, få stryka på foten* och *se dagens ljus*. Bland de föga fixerade uttrycken finner man bl.a. *dra växlar på ngt, få fria händer* och *kasta ljus över ngt*. Det tycks alltså inte förekomma någon direkt samvariation mellan innehållsmässig och uttrycksmässig växling hos de undersökta uttrycken.

Det finns dock ett samband mellan innehållsmässig och uttrycksmässig variation på åtminstone en punkt. Som exempel kan jag nämna idiomet *blåsa liv i ngt* med definitionen '(avsiktligen) (på nytt) sätta fart på ngt'. Som framgår av definitionen är den semantiska faktorn 'på nytt' optionell. När idiomet har den expanderade formen *blåsa nytt liv i ngt* betonas givetvis närvaron av den aktuella semantiska faktorn.

8.5. Idiomerna, lexikonet och grammatiken

I avhandlingens andra kaptitel diskuteras idiomens plats i språkssystemet. Frågan är om idiomerna ingår som helheter i det mentala lexikonet, dvs. kan betraktas som lexikaliska enheter, eller om de tolkas i enlighet med språkets grammatik. Enligt bl.a. Booij (2002) ingår idiomerna enligt standardsynen i lexikonet. Huruvida man ställer sig bakom denna uppfattning beror emellertid på hur man föreställer sig lexikonets roll och struktur, och detta finner man knappast konsensus om bland forskarna. Dessutom råder det skilda uppfattningar om lexikonets och grammatikens förhållande till varandra. Bl.a. har den skarpa gränsen mellan lexikon och syntax kommit att ifrågasättas allt mer. Inom exempelvis kognitiv semantik betonar man att lexikon och grammatik snarast bildar ett kontinuum.

Så till kärnfrågan: hur är det med de idiom som undersöks närmare i avhandlingen? Å ena sidan skulle de i enlighet med SAG (1999) kunna betraktas som *lexikonord* eller *lexikaliska enheter*, som är den term jag använder om abstrakta enheter i lexikonet. Enligt SAG (1/1999:195) utgör dessa enheter grammatikens grundläggande byggelement och kännetecknas av att de har en viss inre struktur, ett visst uttal, en viss stavning, en viss betydelse och vissa grammatiska egenskaper. Ett uttryck som *lägga korten på bordet* kan också sägas vara kännetecknat av dessa drag. Idiomerna har en inre struktur bestående av

ett verb, en nominalfras och en prepositionsfras. Vidare har det ett visst uttal. Notera dock att den sammanfattningsaccent som enligt Anward & Linell (1976:77–79) är utmärkande för lexikaliserade fraser inte är särskilt framträdande hos just detta idiom. Uttrycket har också en viss etablerad stavning och det har vissa grammatiska egenskaper. Även om det uppvisar restriktioner vad gäller uttrycksmässig variation varierar det förhållandevis mycket i det aktuella materialet. Slutligen visar den semantiska analysen i avsnitt 5.1 att idiom som *lägga korten på bordet* har en egen betydelse och att denna skiljer sig från betydelsen hos en fri konstruktion som innehåller samma konstituenten. Med tanke på att *lägga korten på bordet* har alla de ovannämnda egenskaperna torde detta uttryck liksom de enheter man brukar kalla lexem kunna uppfattas som en konventionaliserad enhet i det mentala lexikonet.

Å andra sidan kan de aktuella uttrycken i enlighet med SAG (1999) sägas tillhöra gränsområdet mellan lexikonet och grammatiken. I (SAG 1/1999:32) står det nämligen:

Ett gränsområde mellan lexikonet och grammatiken är [...] de mer eller mindre lexikaliserade flerordiga uttrycken vilka inlärs som helheter precis som ord men som ändå har en tydlig inre struktur som överensstämmer med en grammatiskt bildad konstruktion [...].

Som framgår av textutdraget är de flerordiga uttryck som återfinns i detta gränsområde mer eller mindre *lexikaliserade*. I litteraturen används termerna *lexikalisering* och *lexikaliserad* med olika innebörd. SAG:s formulering ”de mer eller mindre lexikaliserade flerordiga uttrycken” torde emellertid innebära att uttrycken ifråga i högre eller lägre grad har en enhetlig betydelse som inte utan vidare kan förutsägas utifrån betydelsen hos de enskilda ord som ingår i förbindelsen (jfr SAG 2/1999:4). De uttryck som undersöks närmare i avhandlingen har per definition en betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelse. De har också en inre struktur som kan sägas överensstämma med en grammatiskt bildad konstruktion. Av dessa skäl skulle de sålunda också kunna anses vara en del av detta gränsområde.

De undersökta uttrycken skulle alltså kunna tillhöra lexikonet eller gränsområdet mellan lexikonet och grammatiken. En viktig fråga är dock vad som gäller för idiom som inte på samma sätt har en tydlig inre struktur som överensstämmer med en grammatiskt bildad konstruktion. Hör exempelvis *bygga på lösan sand*, som innehåller en ålderdomlig form, till detta gränsområde? Samma fråga kan ställas beträffande *vara topp tunnor rasande*, som innehåller en syntaktisk underlighet i förhållande till det moderna språkets grammatiska regler

(jfr avsnitt 2.3.1). Detta framgår inte av diskussionen i *SAG* (1999). Jag har också svårt att uttala mig om sådana typer av idiom, eftersom uttryck av detta slag inte undersöks i avhandlingen. Notera dock att de inte uteslutits på grund av att de är ointressanta. Tvärtom vore det mycket spännande att se hur dessa typer av uttryck används i autentiska texter. Det fanns dock inte ett enda sådant idiom som uppfyllde de kriterier som ligger till grund för materialurvalet.

Frågan om de aktuella uttrycken utgör en del av lexikonet eller grammatiken kan också diskuteras ur ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv. Att jag nämner just konstruktionsgrammatik motiveras naturligtvis av att konstruktioner spelar en så central roll inom den teorin. Goldberg (1995:4) konstaterar nämligen att konstruktioner "are taken to be the basic units of language" inom denna grammatiska modell. I enlighet med detta synsätt utgör samtliga idiom som undersöks i avhandlingen olika konstruktioner, och i en språkbeskrivning måste man – precis som med andra konstruktioner – förhålla sig till dessa idiom på något sätt. Av idiomanalyserna som presenteras i avhandlingen framgår de villkor som gäller för att idiomkonstruktionerna skall användas på ett korrekt sätt (jfr Goldberg 1995:6).

En konstruktionsgrammatisk studie som är särskilt relevant för avhandlingen har presenterats av Fillmore, Kay & O'Connor (1988). I artikeln diskuteras bl.a. skillnaden mellan *lexikalt fyllda idiom* och *lexikalt öppna idiom* (eng. *lexically filled idioms* respektive *lexically open idioms*). Hos lexikalt fyllda idiom är det lexikala innehållet mer eller mindre specificerat. Lexikalt öppna idiom är däremot "syntactic patterns dedicated to semantic and pragmatic purposes not knowable from their form alone" (Fillmore et al. 1988:505). Till den senare typen av uttryck räknas bl.a. konstruktionen *the X-er the Y-er*, med den svenska motsvarigheten *ju – desto*. I den här avhandlingen är det framför allt den första typen av idiom, dvs. lexikalt fyllda idiom som studeras. Enligt Fillmore et al. (1988:505–506) är det dock de lexikalt öppna idiomerna som teoretiskt sett är de mest intressanta. Jag hoppas emellertid att jag här har visat att också de lexikalt fyllda idiomerna utgör såväl intressanta som relevanta forskningsobjekt.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att huruvida idiomerna ingår i lexikonet eller grammatiken i hög grad beror på hur man ser på begrepp som lexikon och grammatik och deras förhållande till varandra. Något som också är relevant är vilket idiom som diskuteras. Som redan konstaterats uppvisar några av de uttryck som undersöks i avhandlingen uppenbara skillnader vad gäller förekomst av uttrycksmässig variation i autentiskt språkbruk. Bland de uttryck som varierar i ringa omfattning återfinns exempelvis *se dagens ljus*, *falla ngn på läppen* och

få blodad tand. Trots att de teoretiskt sett kan varieras och i viss mån också modifieras i texterna varieras de alltså i begränsad omfattning. Andra idiom som *lägga korten på bordet*, *dra sitt strå till stacken* och *få vatten på sin kvarn* varieras i betydligt större omfattning. Av materialet att döma verkar alltså de sistnämnda uttrycken vara mer påverkbara av grammatiska regler. Detta skulle kunna innebära att de idiom som varieras i mycket begränsad omfattning i materialet är mer prototypiska lexikaliska enheter än de idiom som varieras i högre grad.

Ett annat alternativ är att man, såsom inom kognitiv lingvistik, menar att det råder ett kontinuum mellan lexikon och grammatik. Samtliga idiom som undersöks i avhandlingen torde då befinna sig närmare lexikonet än grammatiken. Men de starkt fixerade idiomerna torde befinna sig längre i riktning mot lexikonet än vad de föga fixerade idiomerna gör. En naturlig följdfråga blir därmed: varför verkar vissa idiom vara mer införlivade i lexikonet än andra? Kanske spelar just idiomens skiftande grad av kompositionalitet och den typ av figurativt innehåll som varje idiom representerar en avgörande roll. Möjligen är det så att de idiom som är uppenbart metaforiska lockar till uttrycksmässig variation och att detta i sin tur inverkar på de tydligt metaforiska uttryckens status som prototypiska lexikaliska enheter.

8.6. Några utvecklingslinjer

Ovan har några forskningsuppgifter antytts som det vore intressant att fördjupa sig i. Det finns också andra frågeställningar som man skulle kunna arbeta vidare med. Som framgår av avsnitt 3.2.1 har idiomerna exempelvis en mycket varierande struktur. I avhandlingen studeras endast sådana idiom som utgörs av verb jämte komplement. Det vore intressant att även undersöka idiom som har en annan struktur, t.ex. nominalfraser såsom *pudelns kärna*, som har betydelsen 'det väsentliga i ngt'. Frågan är om dessa varieras innehållsmässigt och uttrycksmässigt på liknande sätt som de uttryck som undersöks här.

På ett annat ställe har jag påvisat att det ibland råder påtagliga skillnader mellan den form som idiom har i moderna svenska ordböcker och den mest frekventa form som uttrycken har i autentiska texter (Sköldberg 2001). Ett exempel är uttrycket *få kalla handen* alternativt *ge ngn kalla handen*, som i åtminstone tre svenska ordböcker anges ha formen *vinka med kalla handen*. Formen *vinka med kalla handen* används bara en gång i ett material bestående av närmare 25 miljoner ord. I avhandlingen har jag här och var diskuterat de idiomdefinitioner

som finns i bl.a. *NEO* (1995–96), men jag skulle gärna vilja på ett mer systematiskt sätt studera hur de idiom som är aktuella i den här avhandlingen definieras i svenska ordböcker. En viktig fråga är exempelvis i vilken utsträckning semantisk variation hos idiomerna kan utläsas av uppgifterna i de lexikografiska arbetena.

I avhandlingen undersöks idiombudet i ett pressmaterial. Ett relevant spörsmål är hur de aktuella idiomerna används i andra texttyper, t.ex. romaner. På annan plats har jag bl.a. visat att det finns skillnader mellan bruket av idiom i tidningar och romaner på några specifika punkter (Sköldberg 2002). Där konstaterar jag exempelvis att de flesta av de idiom som undersöks är avsevärt mer frekventa i tidningstexterna än i romanerna. Dessutom förekommer användningar där skribenten anspelar på såväl idiomets bokstavliga som dess idiomatiska betydelse endast i pressmaterialet. Det vore därför spännande att undersöka skillnaderna mellan idiom i press och skönlitteratur. Är det t.ex. samma uppsättning av idiom som används i de olika texttyperna? Modifieras uttrycken mer i romanerna eller mindre? Det är några av de frågor som jag skulle vilja finna svar på.

I avhandlingen undersöks uteslutande hur idiomerna används i skrivna texter. En naturlig frågeställning är också hur de aktuella uttrycken används i talspråk. Arnstad (2001) konstaterar att idiom tenderar att uttrycksmässigt variera mindre i hennes talspråksmaterial än vad de idiom gör som används i det skriftspråksmaterial som undersöks av Clausén (1996). Arnstad (2001) framhåller också att idiombudet är mer konservativt i talspråk än i skrift. Detta ämne vore intressant att arbeta vidare med.

Ännu ett lockande ämne är *normativ fraseologi*: är det någon variant av idiomerna som är att föredra ur ett språkriktighetsperspektiv? Som utgångspunkt för en diskussion kring denna fråga kan man ta idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt*. En genomgång av materialet visar att uttrycket uppvisar förhållandevis hög grad av uttrycksmässig variation. Viss variation gäller uttryckets verb; *sätta* kan ersättas av bl.a. *bli*, *sticka*, *hamna* och *köra in*. Konstituenterna *käpp* och *hjul* har också olika grammatisk form. I beläggen har tre skilda kombinationer använts. Dessa är uttrycken *käppar i hjulen*, *en käpp i hjulet* samt *käppar i hjulet*. I materialet är kombinationen *käppar i hjulet* klart vanligast, men formen *käppar i hjulen* är likaså relativt frekvent. Det finns också ett antal belägg på *en käpp i hjulet*. Däremot förekommer inte ett enda exempel på kombinationen *en käpp i hjulen* i hela materialet (se avsnitt 7.1.1). Om man utgår från frekvenser i svenska dagtidningar förefaller således varianten *sätta käppar i hjulet för ngt* vara den form som

de flesta svenskar använder. Åtminstone gäller detta för svenska tidningsskribenter.

En annan fråga är om denna form är att betrakta som den mest korrekta ur ett språkriktighetsperspektiv. Ska jag välja formen *sätta käppar i hjulet för ngt* om jag vill att min text ska vara så enkel som möjligt att läsa? Är det den varianten jag ska använda om jag vill att läsaren ska ägna sig åt textens innehåll och inte störas av oväntade egendomligheter? (Jfr diskussionen i *Svenska skrivregler* 2000:11 om varför man ska följa standardiserade skrivkonventioner.) Frågorna är relevanta för infödda svenskar men kanske i ännu högre grad för inlärare av svenska, eftersom en icke medveten avvikelser från idiomets standardform många gånger kan väcka munterhet eller löje. (Jfr Bjärvall 2001 för ett tankeväckande resonemang kring Reefat el-Sayeds bruk av uttryck som *en gravad hund* och *vi simmar alla i samma båt*.)

Hur får man då svar på vilken variant av idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt* som svenska språkvårdare rekommenderar? I *Svenska skrivregler* (2000) nämns det inget om idiom. Man skulle kunna tänka sig att det finns anvisningar om den korrekta formen hos idiom i den nyligen utgivna *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003). I förordet till detta verk konstateras dock att ordboken är rent deskriptiv. I boken finner jag alltså inte de rekommendationer som jag för tillfället söker. En tredje källa som det är naturligt att gå till är *Svenska Akademiens ordlista* (1998, 12 uppl.; hädanefter *SAOL*₁₂). I inledningen av *SAOL*₁₂ konstateras visserligen att ordlistan till sin natur är en samling rekommendationer som först och främst gäller stavning, uttal och böjning av ett stort urval ord (*SAOL*₁₂ 1998:iv). En översiktlig granskning visar dock att ett antal uppslagsord åtföljs av konstruktionsangivelser (i kursiv). Bland dessa konstruktioner återfinns en version av idiomet *sätta käppar i hjulet för ngt*. I ordlistan står det följande under uppslagsordet *käpp*:

käpp s. -en -ar; rak som en k.; sätta el. sticka (en) käpp i hjulet hindra, bromsa (*SAOL*₁₂: s.v. käpp)

Som synes anges såväl en liknelse, dvs. *rak som en käpp*, som det aktuella idiomet. I ordlistan uppges bl.a. att uttrycket har alternativa former och också ett optionellt element, närmare bestämt den obestämda artikeln *en*. Av angivelsen att döma torde fyra uttrycksätt vara möjliga och korrekta. Dessa är *sätta en käpp i hjulet*, *sätta käpp i hjulet*, *sticka en käpp i hjulet* och *sticka käpp i hjulet*. En jämförelse med mina undersökningsresultat visar dock att kombinationen *en käpp i hjulet* är förhållandevis ovanlig i det pressmaterial som undersöks i avhand-

lingen. Men angivelsen *sticka (en) käpp i hjulet* måste betraktas som ännu mer anmärkningsvärd med tanke på att det i pressmaterialet (som trots allt innehåller närmare 33,7 miljoner löpord) inte finns ett enda belägg på denna form.

I vilken utsträckning är behandlingen av uttrycket *sätta käppar i hjulet för ngt* representativ för idiomhanteringen i SAOL₁₂? En genomgång av SAOL₁₂ visar att endast 10 av de 36 aktuella idiomerna över huvud taget upptas i verket ifråga. Bland de uttryck som nämns återfinns bl.a. *få blodad tand* och *ta ngt med en nypa salt*. Två idiom, närmare bestämt *stryka på foten* och *stick i stäv*, nämns för övrigt under två olika uppslagsord. Några av de uttryck som däremot inte tas upp är *få kalla handen*, *kasta in handduken* och *sticka ut hakan*. Det faktum att endast 10 av de 36 idiomerna återfinns i SAOL₁₂ skulle kunna tyda på att idiom rent generellt beaktas endast i begränsad omfattning i ordlistan. Genomgången av ordlistan visar dock att ett antal andra idiom är upptagna i verket. Som exempel kan *vind för våg*, *bli varm i kläderna* och *hålla sig på mattan* anföras.

En intressant fråga är vad som kännetecknar de idiom som faktiskt förekommer i SAOL₁₂. Varför nämns just dessa? Man skulle kunna tänka sig att det har med frekvens att göra. Detta samband är dock inte särskilt tydligt. Några av de idiom som anges i ordlistan har förhållandevis låg frekvens i det pressmaterial som undersöks i avhandlingen. Man kan exempelvis notera att uttrycket *ta munnen full* med betydelsen 'vara storordig', 'skryta' som nämns i samband med ordet *mun*, inte används en enda gång i pressmaterialet. Omvänt tas inte de mest frekventa idiomerna som undersöks i avhandlingen, närmare bestämt *lysa med sin frånvaro*, *få fria händer*, *inte sticka under stol med ngt* och *stå på egna ben*, med i ordlistan. Man bör dock komma ihåg att vissa av uttrycken kan ha en annan frekvens i exempelvis talat språk än de har i tidningar. Med tanke på att SAOL ska spegla språket i olika sammanhang bör man nog inte dra för långtgående slutsatser av dessa förhållanden.

Ett drag som kännetecknar flera av de angivna idiomerna är att de innehåller s.k. *unika konstituent*er (jfr *unique constituents* hos Weinreich [1969] 1980:228). Som exempel kan jag nämna *reta gallfeber på ngn*. Ordet *gallfeber* används troligen inte i något annat sammanhang än som en del av detta idiom. Samma princip torde i stor utsträckning gälla enheter som *blodad* i *få blodad tand* och *morgonluft* i *vädra morgonluft*. Möjligen kan man tänka sig att om ett uttryck innehåller en unik konstituent ökar chansen att det är upptaget i ordlistan.

Genomgången av hur idiom behandlas i SAOL₁₂ väcker sålunda många frågor. Man kan exempelvis fråga sig om resultaten av min be-

gränsade kontroll av *SAOL* hade fått ett annat utfall om jag inte hade inskränkt mig till min egen idiomuppsättning. Vidare kan man fråga sig om det över huvud taget finns en form hos idiom som är mer korrekt än andra. Med andra ord, kan man tala om en normativ fraseologi? Bör inte också idiom och andra fasta fraser inkluderas i språkvården? Om svaret på dessa frågor är ja, följer andra frågeställningar. En av dessa är var man skall kunna finna den korrekta formen hos idiom.

Inom ramen för svensk språkvård diskuteras också hur ord med engelsk härkomst på bästa sätt skall användas i svenska texter (Reuter 1999). Såsom konstateras av t.ex. Moberg (1996) är det dock inte bara ord som lånas in från engelskan utan också idiomatiska uttryck. Moberg (1996:216) skriver: "Liksom ordförrådet i övrigt har förrådet av fasta fraser i svenskan fått en rejäl påfyllning från engelskan under efterkrigstiden". Som exempel nämner Moberg bl.a. det autentiska belägget "Vi har inte fattat något beslut ... men *det ligger runt hörnet* [...]" (Moberg 1996:217; kursiv i originalet). Uttryckssättet *det ligger runt hörnet* kan ses som en översättning av det engelska idiomet [*just*] *round the corner*. Det kan alltså – precis som vid engelska ord – vara relevant med rekommendationer för hur engelska idiom och andra fasta fraser på bästa sätt skall införlivas med det svenska språket.

Möjligen kan man invända att omfånget på *SAOL* skulle bli för stort om också idiom skulle upptas i just det verket. Det kan alltså finnas praktiska skäl till att inte inkludera fler idiom i ordlistan. Jag ser dock inga teoretiskt försvarbara skäl till att idiom och andra typer av fasta fraser inte uppmärksammas inom språkvården och språkriktighetsdebatten. Med tanke på att nya upplagor av *SAOL* planeras utkomma med jämna mellanrum är således *normativ fraseologi* inte bara ett intressant ämne i största allmänhet utan också i högsta grad aktuellt.

Slutligen skulle idiomdefinitionen behöva utvecklas vidare. I avhandlingen antas ett prototypiskt idiom vara en institutionaliserad sammanställning av lexikaliska enheter. Denna bildar som helhet en syntaktisk konstruktion, som utan att ha en huvudsakligen grammatisk eller textbindande funktion fungerar som en del av en mening eller sats. Vidare har idiomet en relativt fixerad form samt en figurativ betydelse som inte är härledbar ur de ingående ordens betydelser. I avsnitt 2.3.2 konstateras å ena sidan att ordpar som *ris och ros* skulle kunna klassificeras som prototypiska idiom enligt denna definition. Det är inte idealiskt. Definitionen kan sägas vara för vid i vissa avseenden. Å andra sidan utesluter definitionen vissa uttryck som i många avseenden liknar idiom. Ett exempel på sådana är *få sista ordet*. Uttrycket handlar i stor utsträckning om att just säga det sista yttrandet, men

detta uttalande är som regel inte av allmän karaktär utan det avser snarast en slutgiltig seger i en viss diskussion. (Man anses som regel inte få sista ordet i en diskussion om man säger *hej då!* eller något liknande.) Ett snarlikt uttryck är *inte ha sagt sitt sista ord*. Dessa borde fångas upp av en helt fungerande idiomdefinition.

Slutligen skulle frågan om idiomets plats i en frastypologi behöva belysas ytterligare. För detta skulle det bl.a. krävas en mer genomarbetad frastypologi. Det finns således många fler strån att dra till den fraseologiska stacken.

Efterord

Jag har fått oerhört mycket hjälp under min tid som doktorand och detta efterord skulle bli långt om jag berättade om allas förtjänster. Men klockan är slagen, det är i elfte timmen, sanningens minut närmar sig. Man må kalla det vad man vill, men tryckeriet väntar och det är inte läge att lägga ut texten.

Först och främst vill jag tacka Bokförlaget Natur och Kultur som finansierat min doktorand tjänst under fyra år. Tack för att ni gav mig det förmånliga förtroendet!

Jag vill också tacka min huvudhandledare professor Bo Ralph, som framför allt under forskarutbildningens slutskede har visat ett fantastiskt engagemang och stort tålamod. Jag har lärt mig väldigt mycket under det senaste året! Min biträdande handledare docent Kerstin Norén har givit mig många goda råd och visat ett smittande intresse. Du har varit ett verkligt stöd under dessa år. En person som också fungerat som handledare är FD Jerker Järborg. Tack för alla relevanta synpunkter och givande idiomdiskussioner!

Vidare vill jag nämna FD Jan Svanlund som var opponert vid mitt slutseminarium. Du gav mig många värdefulla råd och inspiration i avhandlingsarbetets slutskede. Det är jag glad för idag. Ett stort tack går också till FD Karolina Wirde näs som givit mig relevanta synpunkter under årens lopp och som hjälpt mig med korrekturläsning. Ett tack går även till docent Hans Landqvist som också hjälpt till med korrekturläsning. Jag vill också tacka Rosemary Nordström, som snabbt och säkert översatte bokens abstract och summary till engelska.

Ett kollektivt tack går till de personer som brukar delta i det högre seminariet. Ni har givit mig möjligheten att fortlöpande diskutera mina idiomanalyser. Framför allt vill jag tacka docent Elisabet Engdahl och FD Benjamin Lyngfelt för värdefulla synpunkter, exempelvis i samband med mitt slutseminarium.

Jag vill också tacka Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning för att min avhandling fått ingå i serien Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. En varm tanke går till lektor Kristinn

Jóhannesson för hjälp med redigering av avhandlingens slutversion. Tack för att du hjälpte mig att hålla modet uppe när det var bråttom!

Livet är trots allt mer än idiom och idiomanalyser. Hittills har jag framför allt tackat för hjälp jag fått i samband med själva avhandlingsarbetet. Men boken hade nog aldrig blivit färdig om jag inte haft förmånen att arbeta vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Karolina – som i flera år varit min rumskompis – du är en sann vän och jag kommer att sakna dig! Över huvud taget kommer jag att sakna plan 7 – med allt vad det innebär! Några meddoktorander som jag (kanske ännu en gång) vill nämna är Anna, Benjamin, Cecilia, Hans, Jenny, Kalle, Maia, Lena och Susanna. Tack för era burdusa skämt och oarvoderade terapiuppslag.

Det är dags att sätta punkt. Men innan jag gör det vill jag tacka mina föräldrar Inga och Bengt Sköldberg för engagemang, stöd och barntillsyn. Och så förstås min familj: Javier, Ingrid och Karin – livet vore förbaskat tråkigt utan er!

Ett varmt tack till er alla!

Göteborg den 29 juni 2004

Emma Sköldberg

Summary

Phraseological constructions of various types constitute a significant part of produced language (Allén et al. 1975). One such type is *idiom*, the main type of expression dealt with in this dissertation. In the book, I recount how thirty-six Swedish idioms made up of a verb and complement are used in contemporary newspaper materials, specifically *Press 95 – Press 98* from the Bank of Swedish – Linguistic Reference Database of Göteborg University. All told, the corpus contains almost 33.7 million running words. All expressions occur at least once per million running words in the newspaper material.

Studies of Swedish idioms – or Swedish phraseological units in general – are severely limited in number. The term *idiom* is also used with varying content in the literature. In this work, 'prototypical idiom' refers to the following:

A prototypical idiom is an institutionalized combination of lexical units that as a whole forms a syntactic construction which, without having a mainly grammatical or conjunctive function as a part of a sentence or clause, has a relatively fixed form and a figurative meaning that cannot be deduced from its constituents.

The phrase *få kalla fötter* (literally: get cold feet) may be cited as an example of such expressions. It means to '(suddenly) feel strong apprehensions'/concerning a person; due to a particular event or the like; with reference to his or her participation in a particular context/. Beyond idiom, there are various types of phrases, of which the most common are *free constructions* (Weinreich 1969:226). Types of more or less fixed phrases are *collocations*, *lexicalized phrases*, and *proverbs*. The categories one establishes and how one sets the boundaries between them depend mainly on how one defines the classes and arranges the criteria.

A fundamental objective of the dissertation is to clarify whether the idioms studied demonstrate variation in the material in terms of content. As far as I know, there have been no previous systematic studies of any size of the semantic variation of idiom. In my semantic analyses of the expressions, I was influenced by the lexical research

that has been conducted for some decades at the Göteborg University Department of Swedish Language, Sections of Lexicology and Natural Language Processing. Works within this tradition include those of Ralph et al. (1977), Järborg (1989, 1996), and Toporowska Gronostaj (1996). In part, the analysis entailed an attempt to survey key semantic factors in the idioms, that is, the building blocks that together form the inner semantic structures of the expressions. I also studied the semantic valency of the expressions, referring to the head of the expression as well as its inherent and external arguments (see Järborg's usage, 2003). I have also examined the semantic roles of the arguments. In this dissertation, I have relied heavily on the set and usage of roles presented by scholars including Toporowska Gronostaj (1996) and Järborg (2001). In turn, their work was based on theories of deep case structures as influenced by Fillmore (e.g., Fillmore 1968, Brodda 1973). I used a severely restricted set of roles that includes only the eleven roles most relevant to my analysis.

The semantic analyses show that many of the idioms demonstrate considerable complexity. This result is entirely consistent with general claims on the semantics of idiom found in Strässler (1982:134) and G. Wotjak (1985:217), et al. The analyses also show that slightly more than half of the idioms studied demonstrate extremely limited semantic variation in the material. Those expressions include *lägga sista handen vid något* (literally: put the last hand on something) 'finally be finished with something' /concerning a person; with respect to a creative work/. In the material, the one who "puts the last hand on something" is always a person or a person equivalent. Thus, the idiom has to do with finishing some form of creative work, of a written nature in most cases in the material. Other expressions that semantically give a very similar impression include *bära frukt* (literally: bear fruit), *lysa med sin frånvaro* (literally: shine with one's absence; the Swedish equivalent to 'be conspicuous by one's absence') and *rinna ut i sanden* (literally: run out in the sand; the equivalent to 'come to nothing').

The remaining expressions demonstrate more palpable variation in semantic content. These include *stå högt i kurs* (literally: stand high in price; the equivalent to 'be at a premium' or 'be all the rage') 'to be (economically) highly valued by someone.' In the usage of the idiom, one can see a shift in meaning from that of something that is highly valued economically to the more everyday meaning, that something is highly valued in general. The absence of 'economically' thus leads to a generalization of the meaning of the expression. Another example is *sätta käppar i hjulet för något* (literally: to put canes in the wheel of

something; the equivalent to 'throw a wrench in the works'), defined as '(intentionally) cause an (insurmountable) obstacle for someone or something.' The semantic factor 'insurmountable' is optional here, because the expression sometimes refers to a lesser, not entirely obstructive hindrance.

Certain variation can also be connected to the idiom's external argument (which functions as the subject of the expression). The argument may sometimes be regarded as having the Agent role and in other instances the Cause role. When the idiom refers to someone causing trouble intentionally and deliberately, the external argument is regarded as the Agent. There is in that case a purpose behind the action. In other cases, the role bearer of the external argument is not in the same way a person who initiates the obstacle that is created. The external argument may then be considered as having the Cause role. One can say that the variation is embedded in the expression and that one can determine how much volition lies behind the act, etc., only when the expression is put in a concrete context. Other expressions that demonstrate more pronounced variation in content in the material include *dra växlar på något* (literally: draw bills on something, meaning 'to take advantage of something' or 'to draw conclusions from something'), *få stryka på foten* (literally: have to scrape the foot, meaning 'have to give in'), *kasta ljus över något* (literally: throw light over (shed light on) something) and *ta bladet från munnen* (literally: take the leaf from the mouth, meaning 'speak your mind'). There is, however, no clear boundary between the idioms that vary less and those that vary more; they are rather aligned along a continuum.

The definitions of idioms presented in the dissertation are generally more detailed than those provided in standard Swedish dictionaries. At the same time, I have chosen to use definitions that have a larger semantic region, and which can be said to include some semantic variation in the idiom. The fact that none of the idioms are regarded as polysemous, that is, having two or more meanings over and above the literal meaning, may be a consequence of this approach. But it may also be that polysemy is not as common among fixed phrases as it is among lexemes (Dobrovolsky 1992:288, Burger 1998:72).

My study shows that idioms demonstrate obvious similarities with ordinary lexemes. Many idioms – just like lexemes – are characterized by blurred boundaries and a certain vagueness and lack of acuity of meaning (Aitchison 2003:49–51). The full meaning of most of the idioms does not emerge until they are put in context; the same applies to many lexemes (see Waldron 1967:61, Lyons 1968:410). In purely

semantic terms, many idioms thus do not differ from lexemes as much as many seem to have believed.

Another important question in the dissertation has to do with expressive variation in the idioms studied. Many researchers, like Burger (1973) and Anward & Linell (1976), have exhaustively discussed the restrictions that apply to expressive variation of idioms and other types of fixed phrases. It is usually said that the constituents of an idiom cannot be varied with respect to, for instance, number and definiteness. Lexical constituents in fixed phrases cannot usually be freely replaced with other lexical constituents, and many expressions cannot for instance be made passive. A departure from the canonical form of the idiom easily leads to literal rather than idiomatic interpretation of the expression.

In order to discuss the expressive variation of idioms, I have established that which can be called their *canonical form*, determined according to which form of an idiom is most frequent in the text corpus. The study shows that the idioms are largely fixed in number. A typical example is *sticka ut hakan* (literally: stick out the chin, the equivalent to 'stick one's neck out') which is always worded as given, *sticka ut hakan*, regardless of whether referring to one person or several who are 'deliberately exposing themselves to criticism.' In the exceptional cases when number variation does occur, it sometimes seems arbitrary. Most of the expressions demonstrate no variation with respect to definiteness. One example where variation of definiteness does occur is in an instance of the idiom *få kalla handen* (literally: get the cold hand, the equivalent to 'get the cold shoulder'). In this instance, the variant *få en kall hand* (get a cold hand) is used. When the idiom *få kalla handen* is used, the cold hand serves as a symbol for a negative attitude, antipathy, and the like. The expressive variation of the idiom emphasizes even more that the situation involves a chilly reception. In other cases where variation in definiteness nevertheless occurs, there are as a rule grammatical/structural reasons for it. It is almost always a consequence of another expressive variation demonstrated by the idioms.

The bulk of expressions demonstrate lexical variation. The verb of the expression is sometimes varied. The alternation of the verbs *få* (be given) and *ge* (give) in variants like *få fria händer* (literally: be given free hands, the equivalent to 'be given a free hand') and *ge någon fria händer* (literally: give someone free hands) leads to a shift in perspective; the relationship between the two clauses becomes comparable with the relationship between a passive clause and its active

equivalent. A verb switch can also intensify a component of meaning. We see such an effect when *lysa* (shine) is replaced with *blända* (dazzle) in the idiomatic expression *lysa med sin frånvaro* (literally: shine with one's absence, the equivalent to 'be conspicuous by one's absence'). If *lysa med sin frånvaro* in brief terms means to 'attract attention by not being there,' '*blända med sin frånvaro*' means to 'attract a great deal of attention by not being there.' The change of nominal phrase, which is of course a constituent of the syntactic form of the idiom, may entail more precise definition of part of the meaning of the idiom. The idiom *ha ett finger med i spelet* (literally: have a finger in the game, the Swedish equivalent to 'have a finger in the pie') 'to some extent and in a discreet fashion be actively involved in a certain course of events or context' may be cited as an example. In one instance, the expression *ha ett kontokort med i spelet* ('have a credit card in the game') is used, that is, the word *finger* (finger) has been replaced with *kontokort* (credit card). The lexical variation emphasizes that the situation is one where the involvement is of a financial nature.

The study also shows that words or expressions may be inserted into the idioms. The insertion may function as an adjunct to one or more specific idiom constituents. Compare for instance the canonical form *dra sitt strå till stacken* (literally: drag one's straw to the stack, the equivalent to 'do one's share') with variants such as *dra ett ganska kraftigt strå till stacken* (drag a rather big straw to the stack) or *dra sitt strå till den ekonomiska stacken* (drag one's straw to the financial stack). The idiomatic expression *dra sitt strå till stacken* refers to making a contribution to a whole. When the nominal phrase *sitt strå* (one's straw) is replaced with *ett ganska kraftigt strå* (a rather big straw), the size of the contribution is underlined. The expanded nominal phrase *den ekonomiska stacken* (the financial stack) emphasizes through the attributive adjunct the context of the contribution, that is, the nature of the whole is defined. In certain cases, interposed adjuncts recur so frequently that they can be regarded as an optional component of the orthodox form of the expression. This applies, for instance, to the idiom *blåsa (nytt) liv i något* (literally: blow (new) life into something, the equivalent to 'breathe (new) life into something'), in which the attribute *nytt* (new) occurs in one third of all instances of the idiom.

There are instances in the material where idiom constituents are omitted, in particular the verb. Elliptical forms are usually included in headlines, as in the example "Tolv telesatelliter *upp i rök*" ('Twelve telecom satellites *up in smoke*') where the constituent *går* (go) has been

omitted. Commonly, the elliptical form of the headline is followed by the complete idiomatic expression in the subsequent text.

All expressions demonstrate variation of tense conjugation of the verb. Likewise, word order can always be varied. Finally, it proves that about one third of the idioms could be made passive. As a rule, however, the passive variants appear to be less prototypical constructions than the active variants. An exception to this rule is, however, *sopa något under mattan* (literally: sweep something under the rug) and *ta något med en nypa salt* (literally: take something with a pinch of salt), which essentially occur equally often in the passive and active forms.

Comparison of the studied expressions shows that they vary to differing degrees in the material. At one end of the scale are expressions that vary only negligibly. These include *se dagens ljus* (literally: see the light of day), *få blodad tand* (literally: get blood on the tooth, the equivalent to 'have one's appetite whetted'), *falla någon på läppen* (literally: fall someone on the lip, meaning to be to someone's taste) and *reta gallfeber på någon* (literally: provoke gall fever in someone, the equivalent to 'drive someone crazy'). The expressions that vary the most include *lägga korten på bordet* (literally: put the cards on the table), *ta något med en nypa salt* (literally: take something with a pinch of salt) and *dra sitt strå till stacken* (literally: drag one's straw to the stack, meaning 'do one's share').

A number of researchers have attempted to explain why idioms demonstrate varying degrees of fixation. In my study, the fixation of the idioms is related first to the compositionality of the expressions. The term *compositionality* is used in somewhat varying ways in the literature (see, e.g., the use of the term by Nunberg et al. 1994 and Dahllöf 1999:32–34). In this dissertation, I use the concept of compositionality mainly in accordance with Nunberg et al. (1994). My point of departure for the study is the expressive variation demonstrated by the relevant idioms, based upon which I attempt to discern the compositionality of some of the expressions. The fact that an expressive modification of certain constituents of the idiom influences a specific part of the idiomatic meaning may imply that there is a correlation between those particular constituents and the relevant component of meaning. In such case, the idiom could be regarded as compositional, at least to some extent.

Dra sitt strå till stacken (literally: drag one's straw to the stack), meaning '(intentionally) and to a limited extent contribute to a

particular common purpose, activity, or the like,' is one expression that may thus be understood as compositional. Both the constituent *sitt strå* and the constituent *till stacken* are further qualified in the material. The adjuncts to the constituent *sitt strå* influence, as I pointed out earlier, a specific component of the idiomatic meaning of the expression, that being the nature of the contribution. The instances of the idiom also illustrate a direct correlation between the constituent *till stacken* and the totality towards which the contribution is aimed. Qualification of the constituent *till stacken* may provide more exact definition of this totality (see above). A few other idioms that may, using the same method, be regarded as compositional are *ha ett finger med i spelet* (literally: have a finger in the game, the equivalent to 'have a finger in the pie'), *ta något med en nypa salt* (literally: take something with a pinch of salt) and *sätta käppar i hjulet för något* (literally: put canes in the wheel for something, the equivalent to 'throw a wrench in the works').

There seems thus to be some substance to the observation made by Nunberg et al. (1994) and others that certain idioms are compositional. The conclusion is only valid provided that one can discern some form of compositionality in the expressions using the method applied in this dissertation. One should remember, however, that idioms may be more or less compositional. All expressive variation does not reveal a correlation between individual idiom constituents and adjacent parts of the idiomatic meaning. Some expressions may thus vary without necessarily being especially compositional. In other words, compositionality should not be an absolute requirement for an idiom to be variable in terms of expression.

Secondly, I relate the fixation of the expressions to the type of figurative content. In the dissertation, I have attempted to classify the idioms according to the relevant type of figurative content. It is difficult to categorize certain idioms in this respect because the nature of the figurative meaning of constituents of the same expression may differ. Certain constituents may be metaphorical while others are metonymic, although a very large number of the studied idioms are highly and as a whole metaphorical. These include *få vatten på sin kvarn* (literally: get water on one's mill, the equivalent to 'get grist for one's mill'), *få vind i seglen* (literally: get wind in one's sails), *lägga korten på bordet* (literally: put the cards on the table) and *sopa något under mattan* (literally: sweep something under the rug). Some of the metaphorical expressions are also made up of a living metaphor, which is indicated by how they generate, in authentic texts, new successive

metaphors that are coherent with the original metaphor (Svanlund 2001:25–26).

There are also some idioms in the material that may be regarded as metonymic. The metonymic expressions include *falla någon på läppen* (literally: fall someone on the lip, meaning 'to be to someone's taste'). The idiom contains a form of synecdoche (see Cassirer 2003:225). First and foremost, *läppen* (the lip) is metonymic, because *läppen* represents the whole mouth and is thus associated with some kind of taste sensation. Another idiom that may also be understood as metonymic is *lägga sista handen vid något* (literally: put the last hand on something). Many of the expressions that may be regarded as metonymic also display metaphor, including *få blodad tand* (literally: get blood on the tooth). The metaphorical content of the expression is, however, not as prominent as in some of the palpably metaphorical expressions mentioned above.

The analysis shows that the obviously metaphorical idioms tend to vary more in terms of expression than the metonymic (or less palpably metaphorical) expressions. Expressive variation seems thus to be facilitated when the expression is metaphorical as a whole, although that does not necessarily mean the user will vary the idiom.

Another important question has to do with the relationship of the idioms to the lexicon and grammar of the language. Certain scholars including Booij (2002) assert that idioms are, according to the standard view, part of the mental lexicon. The idioms I studied demonstrate on the one hand many of the characteristics usually ascribed to lexical units: they have a particular inner structure, a particular pronunciation, a particular spelling, a particular meaning, and particular grammatical characteristics (see *SAG 1/1999:195*). On the other hand, they can be said to belong to a border zone between the lexicon and the grammar, because they are lexicalized multiword expressions that are learned as wholes (see *SAG 1/1999:32*). As shown, however, the expressions demonstrate obvious differences among themselves with respect to the instance of expressive variation in authentic usage. Judging by the material, the expressions that users vary the most seem to be more readily influenced by the grammatical rules of the language. This may imply that the idioms that vary only to a limited extent in the material are more prototypical lexical units than the idioms that vary to a greater extent. Another alternative is the assertion, as within cognitive linguistics, that the lexicon and the grammar exist along a continuum. If that is so, all the idioms studied in the dissertation would be found closer to the lexicon than to the

grammar, but the firmly fixed idioms would be further towards the lexicon than the loosely fixed idioms.

The dissertation actualizes a number of questions deserving of further study. It would, for instance, be interesting to see how idioms with a different syntactic structure appear in authentic texts. Other questions have to do with how the idioms studied are represented in dictionaries of various kinds, how the idioms are regarded from the perspective of language cultivation, and how the expressions are used in other types of texts, such as novels, as well as in spoken language. The matter of the place of idioms in a phrase typology is also in need of further illumination.

Litteraturförteckning

- Abeillé, Anne 1995. The Flexibility of French Idioms: A Representation with Lexicalized Tree Adjoining Grammar. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 15–42.
- Aitchison, Jean 2003 [1987]. *Words in the mind. An introduction to the Mental Lexicon*. 3 ed. Oxford.
- Alexander, Richard J. 1992. Fixed expressions, idioms and phraseology in recent English learner's dictionaries. I: Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja & Jürgen Schopp (eds.), *Euralex '92. Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*, Part I. (Studia translologica, ser. A, vol. 2.) Tampere. S. 35–42.
- Allén, Sture 1999 [1984]. Inte bara idiom. I: *Modersmålet i fäderneslandet. Ett urval uppsatser under fyrtio år*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 25.) Göteborg. S. 207–213.
- Allén, Sture et al. 1975. *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext*. 3. *Ordförbindelser*. Stockholm.
- Altenberg, Bengt & Marie Tapper 1998. The use of adverbial connectors in advanced Swedish learners' written English. I: Granger, Sylviane (ed.), *Learner English on computer*. (Studies in language and linguistics.) London/New York.
- Altenberg, Bengt & Mats Eeg-Olofsson 1990. Phraseology in Spoken English: Presentation of a Project. I: Aarts, Jan & Willem Meijs (eds.), *Theory and practice in corpus linguistics*. (Language and computers: Studies in practical linguistics 4.) Amsterdam/Atlanta. S. 1–26. S. 80–93.
- Anward, Jan & Per Linell 1976. Om lexikaliserade fraser i svenskan. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 55/56. 1975–1976. Lund. S. 77–119.

- Arnstad, Maria 2001. Idiombruk i talspråk. I: Gellerstam, Martin, Jóhannesson, Kristinn, Ralph, Bo & Lena Rogström (red.), *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 26–29 maj 1999*. (Nordiska studier i lexikografi 5.) (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg. S. 18–30.
- Awwad, Mohammad 1990. Equivalence and translatability of English and Arabic idioms. I: *Papers and studies in contrastive linguistics* 26. Poznań. S. 57–67.
- Bakken, Kristin 1998. *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringssprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommate-riale fra 1300-tallet*. Oslo.
- Bally, Ch. 1905. *Précis de stylistique. Esquisse d'une methode fondée sur l'étude du français moderne*. Genève.
- Bally, Ch. 1909. *Traité de stilistique française I–II*. Heidelberg.
- Barkema, Henk 1993. Idiomaticity in English NPs. I: Aarts, Jan, de Haan, Pieter & Nelleke Oostdijk (eds.), *English language corpora: design, analysis and exploitation. Papers from the thirteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora, Nijmegen 1992*. (Language and computers: Studies in practical linguistics 10.) Amsterdam/Atlanta. S. 257–278.
- Barkema, Henk 1996a. Idiomaticity and terminology: A multi-dimensional descriptive model. I: *Studia Linguistica* 50 (2), 1996. Oxford/Cambridge. S. 125–160.
- Barkema, Henk 1996b. The effect of inherent and contextual factors on the grammatical flexibility of idioms. I: Percy, Carol E., Meyer, Charles F. & Ian Lancashire (eds.), *Synchronic corpus linguistics. Papers from the sixteenth International Conference on English Language Research and Computerized Corpora (ICAME 16)*. (Language and computers: Studies in practical linguistics 16.) Amsterdam/Atlanta. S. 69–83.
- Barkema, Henk 1997. The grammatical freedom of lexicalised noun phrases. I: Ljung, Magnus (ed.), *Corpus-based Studies in English. Papers from the seventeenth International Conference on English Language Research and Computerized Corpora (ICAME 17)*. (Language and computers: Studies in practical linguistics 20.) Amsterdam/Atlanta. S. 49–68.
- Bendz, Gerhard 1965. *Ordpar*. (Svenska Humanistiska Förbundet 74.) Stockholm.
- Benson, Morton 1985. Collocations and idioms. I: Ilson, Robert (ed.), *Dictionaries, lexicography and language learning*. Oxford. S. 61–68.
- Björvall, Katarina 2001. *En gravad hund. Det svenska språket i en mångkulturell vardag*. Stockholm.

- Bobrow, Samuel A. & Susan M. Bell 1973. On catching on to idiomatic expressions. I: *Memory and Cognition* 1, 1973. S. 343–346.
- Booij, Geert 2002. Separable complex verbs in Dutch: A case of periphrastic word formation. I: Dehé, Nicole, Jackendoff, Ray, McIntyre, Andrew & Silke Urban (eds.), *Verb-Particle Explorations*. (Interface Explorations 1.) Berlin/New York. S. 21–41.
- Botha, Willem 1992. The Lemmatization of Expressions in descriptive dictionaries. I: Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja & Jürgen Schopp (eds.), *Euralex '92. Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*, Part II. (Studia translologica, ser. A, vol. 2.) Tampere. S. 465–472.
- Brodda, Benny 1973. *(K)overta kasus i svenskan*. (Papers from the Institute of Linguistics, University of Stockholm 18.) Stockholm.
- Broström, Sofia 1994. *The Role of Metaphor in Cognitive Semantics*. (Lund University Cognitive Studies 31.) Lund.
- Brylla, Thomas 1986. Inledning. I: *Lexikon för livet. En allmogekvinnas ordspråk, ordstäv och talesätt*. Stockholm.
- Burger, Harald 1973. *Idiomatik des Deutschen* (unter Mitarbeit von Harald Jaksche). (Germanistische Arbeitshefte.) Tübingen.
- Burger, Harald 1987. Normative Aspekte der Phraseologie. I: Korhonen, Jarmo (ed.), *Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung. Internationales Symposium in Oulu 13.–15. Juni 1986*. (Veröffentlichungen des germanistischen Instituts 7.) Oulu. S. 65–89.
- Burger, Harald 1998. *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. (Grundlagen der Germanistik 36.) Berlin.
- Burger, Harald 1999. Phraseologie in der Presse. I: Fernandez Bravo, Nicole, Behr, Irmtraud & Claire Rozier (Hrsg.), *Phraseme und typisierte Rede*. (Europäische Studien zur deutschen Sprache 14.) Tübingen. S. 77–89.
- Burger, Harald, Buhofer, Annelies & Ambros Sialm 1982. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin/New York.
- Cabassut, Erika 1997. Phraseme in der Kinderwelt. I: Gréciano, Gertrud & Anneli Rothkegel (Hrsg.), *Phraseme in Kontext und Kontrast*. (Studien zur Phraseologie und Parömiologie 13.) Bochum. S. 9–15.
- Cacciari, Cristina 1993. The Place of Idioms in a Literal and Metaphorical World. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 27–55.

- Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi 1993. Preface. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. XI–XVI.
- Cann, Ronnie 1993. *Formal semantics. An introduction*. Cambridge.
- Casares, Julio 1992 [1969]. *Introducción a la lexicografía moderna*. 3 ed. Madrid.
- Cassirer, Peter 2003. *Stil, stilistik & stilanalys*. 3 uppl. Stockholm.
- Čermák, František 1988. On the substance of idioms. I: *Folia linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, 12/3–4, 1988. Berlin. S. 415–438.
- Chafe, Wallace L. 1968. Idiomaticity as an anomaly in the Chomskyan paradigm. I: *Foundations of language. International Journal of Language and Philosophy* 4, 1968. Dordrecht. S. 109–127.
- Chafe, Wallace L. 1970. *Meaning and the structure of language*. Chicago/London.
- Clausén, Ulla 1993. Idiom och variation. I: Garde, Anna & Pia Jarvad (red.), *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 2.) Oslo. S. 47–52.
- Clausén, Ulla 1996. Idiom i bruk. I: *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 80.) Stockholm. S. 36–42.
- Clausén, Ulla 1999. Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok. I: Slotte, Peter, Westerberg, Pia & Eva Orava (red.), *Nordiska studier i lexicografi 4. Rapport från Konferensen om lexicografi i Norden, Esbo 21–24 maj 1997*. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexicografi, skrift nr 5.) Helsingfors. S. 27–35.
- Clausén, Ulla 2001. Funktion och attityd i Svensk konstruktionsordbok. I: Gellerstam, Martin, Jóhannesson, Kristinn, Ralph, Bo & Lena Rogström (red.), *Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Göteborg 26–29 maj 1999*. (Nordiska studier i lexicografi 5.) (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg. S. 80–93.
- Clausén, Ulla & Erika Lyly 1994. Criteria for Identifying and Representing Idioms in a Phraseological Dictionary. I: Martin, Willy, Meijs, Willem, Moerland, Margreet, ten Pas, Elsemiek, van Sterkenburg, Piet & Peik Vossen (eds.), *Euralex 1994 Proceedings. Papers submitted to the 6th EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands*. Amsterdam. S. 258–262.

- Clausén, Ulla & Erika Lyly, 1995. Idiom och lexikografi. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 1995:1. Stockholm. S. 23–30.
- Corpas Pastor, Gloria 1996. *Manual de fraseología española*. Madrid.
- Corpas Pastor, Gloria 1998. El uso de paremias en un corpus del español peninsular actual. I: Wotjak, Gerd (ed.), *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. (Lingüística Iberoamericana 6.) Frankfurt am Main. S. 365–390.
- Corpas Pastor, Gloria 2000. Acerca de la (in)traducibilidad de la fraseología. I: Corpas Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Albolote, Granada. S. 483–522.
- Coulmas, Florian 1981. Idiomaticity as a problem of pragmatics. I: Parret, Herman, Sbisà, Marina & Jef Verschueren (eds.), *Possibilities and limitations of pragmatics. Proceedings of the Conference of Pragmatics, Urbino, July 8–14, 1979*. (Studies in language companion series (SLCS) 7.) Amsterdam. S. 139–151.
- Cowie, Anthony P. 1981. The Treatment of Collocations and Idioms in Learners' Dictionaries. I: *Applied Linguistics* II/3, 1981. Oxford. S. 223–235.
- Cowie, Anthony P. 1992. Multiword Lexical Units and Communicative Language Teaching. I: Arnaud, Pierre J.L. & Henri Béjoint (eds.), *Vocabulary and Applied Linguistics*. London. S. 1–12.
- Cowie, Anthony P. 1998. Introduction. I: Cowie, Anthony P. (ed.), *Phraseology. Theory, analysis, and applications*. Oxford. S. 1–20.
- Cowie, Anthony P. & Ronald Mackin 1993. General introduction. I: *Oxford Dictionary of phrasal verbs*. Oxford. S. x–iv.
- Croft, William 1999. Some contributions of typology to cognitive linguistics, and vice versa. I: Janssen, Theo & Gisela Redeker (eds.), *Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology*. (Cognitive Linguistics Research 15.) S. 61–93.
- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford.
- Croft, William & Cruse, D. Alan. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge.
- Cruse, D. Alan 1986. *Lexical semantics*. Cambridge.
- Cruse, D. Alan 2000. *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford.
- Cutler, Anne 1982. Idioms: the colder the older. I: *Linguistic Inquiry* 13, 1982. Cambridge, Massachusetts. S. 317–320.
- Dahllöf, Mats 1999. *Språklig betydelse – en introduktion till semantik och pragmatik*. Lund.

- Danell, Karl Johan 1992. Nothing but Phrases. About the Distribution of Idioms and Stock Phrases. I: Edlund, Lars-Erik & Gunnar Persson (eds.), *Language – The Time Machine. Papers in Honour of Bengt Odenstedt on the Occasion of his Sixtieth Birthday, July 21, 1992.* (Umeå Studies in the Humanities 107.) Umeå. S. 17–29.
- Danielsson, Pernilla 2001. *The Automatic Identification of Meaningful Units in Language.* Göteborg.
- Danlos, Laurence 1988. Présentation. I: *Langages. Les expressions figées* 90, 1988. Paris. S. 5–6.
- Dietz, Hans-Ulrich 1999. *Rhetorik in der Phraseologie. Zur Bedeutung rhetorischer Stilelemente im idiomatischen Wortschatz des Deutschen.* (Reihe Germanistische Linguistik 205.) Tübingen.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1988. *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik.* Leipzig.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1992. Phraseological universals: theoretical and applied aspects. I: Kefer, Michel & Johan van der Auwera (eds.), *Meaning and Grammar. Cross-Linguistic Perspectives.* (Empirical Approaches to Language Typology 10.) Berlin/New York. S. 279–301.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1994. Idioms in a Semantic Network: Towards a New Dictionary-Type. I: Martin, Willy, Meijs, Willem, Moerland, Margreet, ten Pas, Elsemiek, van Sterkenburg, Piet & Peik Vossen (eds.), *Euralex 1994 Proceedings. Papers submitted to the 6th EURALEX International Congress on Lexicography in Amsterdam, The Netherlands.* Amsterdam. S. 263–270.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1995. *Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik. Studien zum Thesaurus deutscher Idiome.* (Europäische Studien zur deutschen Sprache 8.) Tübingen.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1997. Idiome in kognitiver Perspektive: zur Begriffsbestimmung. I: Skog-Södersved, Mariann (Hrsg.), *Ethische Konzepte und mentale Kulturen 1. Auf der Suche nach ethischen Konzepten in Wortschatz und Phraseologie.* (Umeå Studies in the Humanities 139.) Umeå. S. 17–57.
- Dobrovolskij, Dmitrij 1999. Haben transformationelle Defekte der Idiomstruktur semantische Ursachen? I: Fernandez Bravo, Nicole, Behr, Irma & Claire Rozier (eds.), *Phraseme und typisierte Rede.* (Eurogermanistik. Europäische Studien zur deutschen Sprache 14.) Tübingen. S. 25–37.
- Dobrovolskij, Dmitrij 2000. Idioms in contrast: a functional view. I: Corpas Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción.* Albolote, Granada. S. 367–388.

- Drew, Paul & Elizabeth Holt 1995. Idiomatic Expressions and Their Role in the Organization of Topic Transition in Conversation. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 117–132.
- Ekberg, Lena 1989. *Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfraser*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 43.) Lund.
- Ekberg, Lena 1993. Verbet *ta* i metaforisk och grammatikaliserad användning. I: *Språk och Stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 3–1993 (ny följd). Uppsala. S. 105–139.
- Elsaß, Stephan 2002. "Alles unter den Tisch gekehrt" – Phraseologische Gebrauchsauffälligkeiten im Urteil von Sprachbenutzern. I: Hartmann, Dietrich & Jan Wirrer (Hrsg.), *Wer A sagt, muss auch B sagen. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. (Phraseologie und Parömiologie 9.) Essen. S. 127–160.
- Enström, Ingegerd 1996. *Klara verba. Andraspråksinlärares verbanvändning i svenskan*. (Acta Universitatis Gothoburgensis: Nordistica Gothoburgensia 18.) Göteborg.
- Erman, Britt & Beatrice Warren 2000. The idiom principle and the open choice principle. I: *Text. An interdisciplinary journal for the study of discourse* 20–1, 2000. Berlin/New York. S. 29–62.
- Ernst, Thomas 1981. Grist for the linguistic mill. Idioms and "extra" adjectives. I: *Journal of Linguistic Research* 1, 1981. Bloomington, Indiana. S. 51–68.
- Farø, Ken 2002. Somatismen als Problem der dänischen und deutschen Lexikographie. I: *Symposium on Lexicography X. Proceedings of the Tenth International Symposium on Lexicography May 4–6, 2000 at the University of Copenhagen*. (Lexicographica 109.) Tübingen. S. 107–124.
- Fass, Dan 1997. *Processing metonymy and metaphor*. (Contemporary Studies in Cognitive Science and Technology 1.) London.
- Fauconnier, Gilles 1997. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge.
- Fellbaum, Christiane 1993. The Determiner in English Idioms. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 271–295.
- Fernando, Chitra 1996. *Idioms and idiomaticity*. (Describing English language.) Oxford.
- Fernando, Chitra & Roger Flavell 1981. *On idiom: critical views and perspectives*. (Exeter Linguistic Studies 5.) Exeter.

- Fillmore, Charles J. 1968. The case for case. I: Bach, Emmon & Robert T. Harms (eds.), *Universals in linguistic theory*. New York. S. 1–88.
- Fillmore, Charles J., Kay, Paul & Mary Catherine O'Connor 1988. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of *let alone*. I: *Language. Journal of the linguistic society of America* 64:3, 1988. S. 501–538.
- Fivelsdal, Gro 1993. *Phraseologismen und ihre Übersetzung. Unter besonderer Berücksichtigung norwegisch-deutscher übersetzungsfälle*. (Schriften des Germanistischen Instituts 19.) Bergen.
- Fleischer, Wolfgang 1997. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* (2. durchgesehene und ergänzte Auflage.) Tübingen.
- Flores d'Arcais, Giovanni B. 1993. The Comprehension and Semantic Interpretation of Idioms. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 79–98.
- Forsgren, Tuuli 1994. Hur finner man kollokationerna? I: Wilske, Detlef (utg.), *Fackspråk och översättningsteori. VAKKI-symposium XIV. Vörå 12–13.2 1994*. (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet 19.) Vasa. S. 44–55.
- Forsgren, Tuuli 1997. What is a collocation? I: Skog-Södersved, Mariann (Hrsg.), *Ethische Konzepte und mentale Kulturen 1. Auf der Suche nach ethischen Konzepten in Wortschatz und Phraseologie*. (Umeå Studies in the Humanities 139.) Umeå. S. 59–64.
- Fraser, Bruce 1970. Idioms within a transformational grammar. I: *Foundations of Language. International Journal of Language and Philosophy* 6, 1970. Dordrecht. S. 22–42.
- Friedländer, Herbert 1966. *Varför säger man så?* Stockholm.
- Földes, Csaba 1996. *Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge*. (Deutsch im Kontrast 15.) Heidelberg.
- Gazdar, Gerald, Klein, Ewan, Pullum, Geoffrey & Ivan Sag 1985. *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford.
- Gellerstam, Martin 1996. Rätt och fel i korpusen. I: *LexicoNordica* 3, 1996. Oslo. S. 35–47.
- Gibbs JR., Raymond W. 1985. On the Process of Understanding Idioms. I: *Journal of Psycholinguistic Research* 14, 1985. New York. S. 465–472.
- Gibbs JR., Raymond W. 1987. Linguistic factors in children's understanding of idioms. I: *Journal of Child Language* 14–3, 1987. New York. S. 569–586.

- Gibbs JR., Raymond W. 1990. Psycholinguistic studies on the conceptual basis of idiomaticity. I: *Cognitive Linguistics* 1, 1990. Berlin/New York. S. 417–451.
- Gibbs JR., Raymond W. 1992. What Do Idioms Really Mean? I: *Journal of Memory and Language* 31, 1992. San Diego. S. 485–506.
- Gibbs JR., Raymond W. 1993. Why idioms are not dead metaphors. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 57–77.
- Gibbs JR., Raymond W. 1994. *The poetics of mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge.
- Gibbs JR., Raymond W. 1995. Idiomaticity and Human Cognition. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 97–116.
- Gibbs JR., Raymond W. & Gayle P. Gonzales 1985. Syntactic frozenness in processing and remembering idioms. I: *Cognition. International Journal of Cognitive Science* 20, 1985. Amsterdam. S. 243–259.
- Gibbs JR., Raymond W., Nayak, Nandini P., Bolton, John L. & Melissa E. Keppel 1989. Speakers' assumptions about the lexical flexibility of idioms. I: *Memory & Cognition* 17(1), 1989. Austin, Texas. S. 58–68.
- Gibbs JR., Raymond W., Nayak, Nandini P. & Cooper Cutting 1989. How to Kick the Bucket and Not Decompose: Analyzability and Idiom Processing. I: *Journal of Memory and Language* 28, 1989. San Diego. S. 576–593.
- Gibbs JR., Raymond W. & Jennifer E. O'Brien 1990. Idioms and mental imagery: The metaphorical motivation for idiomatic meaning. I: *Cognition. International Journal of Cognitive Science* 36, 1990. Amsterdam. S. 35–68.
- Glucksberg, Sam 1993. Idiom Meanings and Allusional Content. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 3–26.
- Gläser, Rosemarie 1986. *Phraseologie der englischen Sprache*. Leipzig.
- Gläser, Rosemarie 1988. The grading of idiomaticity as a presupposition for a taxonomy of idioms. I: Hüllen, Werner & Rainer Schulze (eds.), *Understanding the lexicon. Meaning, sense and world knowledge in lexical semantics*. Tübingen. S. 264–279.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago/London.

- Goldberg, Adele E. 1996. Making one's way through the data. I: Alsina, Alex, Bresnan, Joan & Peter Sells (eds.), *Complex predicates*. Stanford, California. S. 151–173.
- González Rey, Isabel 2002. *La fraseología del francés*. Toulouse.
- Gréciano, Gertrud 1982. Zur Semantik der deutschen Idiomatik. I: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 10:3, 1982. S. 295–316.
- Gréciano, Gertrud 1997. Deutsch–Französische Konvergenzen. I: Gréciano, Gertrud & Anneli Rothkegel (eds.), *Phraseme in Kontext und Kontrast*. (Studien zur Phraseologie und Parömiologie 13.) Bochum. S. 99–115.
- Gross, Maurice 1988. Les limites de la phrase figée. I: *Langages. Les expressions figées* 90, 1988. Paris. S. 7–22.
- Gullberg, Helge & Gunnar Niklasson 1968. *Fraseologisk ordlista*. Stockholm.
- Hallström, Anna & Urban Östberg 1999. *Fasta fraser*. Lund.
- Hellsing, Birgitta, Hellquist, Magdalena & Anders Hallengren 2000. *Bevingat från Adam & Eva till Öväntat besök*. Stockholm.
- Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics*. New York.
- Holm, Pelle 1972. *Bevingade ord och andra talesätt*. 14 omarb. uppl. Stockholm.
- Holm, Pelle 1984. "Ett ord i rätten tid". *3530 ordspråk och talesätt*. Stockholm.
- Holmberg, Per 2002. *Emotiv betydelse och evaluering i text*. (Acta Universitatis Gothoburgensis: Nordistica Gothoburgensia 24.) Göteborg.
- Howarth, Peter 2000. Describing diachronic change in English phraseology. I: Corpas Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Albolote, Granada. S. 213–230.
- Hudson, Jean 1998. *Perspectives on fixedness: applied and theoretical*. (Lund studies in English 94.) Lund.
- Hundewadt Farø, Ken 2000. Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 25, 2000. Århus. S. 171–202.
- Hyvärinen, Irma 1996. Zur Semantik von deutschen und finnischen Verbidiomen. I: Korhonen, Jarmo (Hrsg.), *Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen II*. Bochum. S. 345–439.
- Häusermann, Jürg 1977. *Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. (Linguistische Arbeiten 47.) Tübingen.

- Jackendoff, Ray 1995. The Boundaries of the Lexicon. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 133–165.
- Jespersen, Otto 1924. *The philosophy of grammar*. London.
- Johnson-Laird, P. N. 1993. Foreword. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. VII–X.
- Järborg, Jerker 1989. *Betydelseanalys och betydelsebeskrivning i Lexikalisk databas*. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet (stencil). Göteborg.
- Järborg, Jerker 1996. *Formaliserad lexikologi. Rapport från ett långtidsprojekt*. (Research Reports from the Department of Swedish, Göteborg University.) Göteborg.
- Järborg, Jerker 2001. *Roller i Semantisk databas*. (Research Reports from the Department of Swedish, Göteborg University.) Göteborg.
- Järborg, Jerker 2002. *Ett försök till formell semantisk beskrivning av idiom*. Opublicerad uppsats. Göteborg.
- Järborg, Jerker 2003. *Formaliserade semantiska samband mellan enheter i GLDB*. (Research Reports from the Department of Swedish, Göteborg University.) Göteborg.
- Katz, Albert N. 1998. Figurative language and figurative thought. A review. I: Katz, Albert N., Cacciari, Cristina, Gibbs JR, Raymond W., & Mark Turner (eds.), *Figurative language and thought*. New York/Oxford. S. 3–43.
- Katz, Jerrold J. 1973. Compositionality, idiomaticity and lexical substitution. I: Anderson, Stephen R. & Paul Kiparsky (eds.), *A festschrift for Morris Halle*. New York. S. 357–376.
- Keysar, Boaz & Bridget Bly 1995. Intuitions of the transparency of idioms: Can one keep a secret by spilling the beans? I: *Journal of Memory and Language* 34, 1995. San Diego. S. 89–109.
- Keysar, Boaz & Bridget Martin Bly 1999. Swimming against the current: Do idioms reflect conceptual structure? I: *Journal of Pragmatics* 31, 1999. S. 1559–1578.
- Kjellmer, Göran 1991. A mint of phrases. I: Aijmer, Karin & Bengt Altenberg (eds.), *English Corpus Linguistics. Studies in Honour of Jan Svartvik*. London/New York. S. 111–127.
- Kjellmer, Göran 1996. Idiomen, kollokationerna och lexikonet. I: *LexicoNordica* 3, 1996. Oslo. S. 79–90.
- Koller, Werner 1977. *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel*. (Reihe germanistische Linguistik 5.) Tübingen.

- Korhonen, Jarmo 1989. Zur syntaktischen Negationskomponente in deutschen und finnischen Verbidiomen. I: Gréciano, Gertrud (ed.), *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International, Klingenthal – Strasbourg, 12–16 mai 1988*. Strasbourg. S. 253–264.
- Krohn, Karin 1994. *Hand und Fuß. Eine kontrastive Analyse von Phraseologismen im Deutschen und Schwedischen*. (Göteborger germanistische Forschungen 36.) Göteborg.
- Kubarth, Hugo 1998. Elaboración de un diccionario fraseológico del español hablado moderno. I: Wotjak, Gerd (ed.), *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. (Lingüística Iberoamericana 6.) Frankfurt am Main. S. 323–341.
- Källgren, Gunnel 1979. *Innehåll i text. En genomgång av faktorer av betydelse för texters innehåll, uppbyggnad och sammanhang*. (Ord och stil 11.) Lund.
- Kövecses, Zoltán 2002. *Metaphor. A practical introduction*. New York.
- Kövecses, Zoltán & Péter Szabó 1996. Idioms: A view from cognitive semantics. I: *Applied Linguistics* 17–3, 1996. Oxford. S. 326–355.
- Labov, William 1973. The boundaries of words and their meanings. I: Baily, Charles-James N., & Roger W. Shuy (eds.) *New ways of analyzing variation in English*. Washington D.C. S. 340–373.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago.
- Lakoff, George & Mark Johnson, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago/London.
- Langacker, Ronald W. 1973 [1967]. *Language and its structure. Some fundamental linguistic concepts*. (2 ed.). New York/Chicago/San Francisco/Atlanta.
- Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. (Cognitive Linguistics Research 14.) Berlin/New York.
- Laporte, Eric 1988. La reconnaissance des expressions figées lors de l'analyse automatique. I: *Langages. Les expressions figées* 90, 1988. Paris. S. 117–126.
- Liljestrand, Birger 1993. *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund.
- Lindfors Viklund, Maja 1991. *Svenska idiom. Ur ett internationellt perspektiv*. (Rapporter från institutionen för nordiska språk/svenska vid Göteborgs universitet (Nordrapp) 7.) Göteborg.
- Lindfors Viklund, Maja 2001. *Exotismer, romanticismer och vanliga överdrifter. Mönster och metaforer i svensk drogslang*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 28.) Göteborg.

- Ljunggren, Karl Gustav 1936. Till de försäkrande adverbens betydelseutveckling i svenskan. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning* 16, 1936. Uppsala. S. 88–122.
- Loman, Bengt 1971 [1965]. Betydelseanalys. I: Ekbo, Sven & Bengt Loman *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. 2 uppl. Stockholm. S. 36–61.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Lyons, John 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge.
- Lyons, John 1977. *Semantics 1–2*. Cambridge
- Makkai, Adam 1972. *Idiom structure in English*. The Hague/Paris.
- Malmgren, Sven-Göran 1988. On Regular Polysemy in Swedish. I: *Studies in Computer-Aided Lexicology*. (Data Linguistica 18.) Stockholm. S. 179–200.
- Malmgren, Sven-Göran 1994. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund.
- Malmgren, Sven-Göran 2001. Faktiskt, förstås och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. (Ordat. Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 10.) Göteborg.
- Martínez Marín, Juan 1996. *Estudios de fraseología española* (Cuadernos de lingüística.) Málaga.
- Matešić, Josip 1983. Zum Terminus und zur Definition der 'phraseologischen Einheit'. I: Matešić, Josip (Hrsg.), *Phraseologie und ihre Aufgaben. Beiträge zum 1. Internationalen Phraseologie-Symposium vom 12. bis 14. Oktober 1981 in Mannheim*. (Mannheimer Beiträge zur slavischen Philologie 3.) Heidelberg. S. 110–116.
- McEnery, Tony & Andrew Wilson, 1996. *Corpus linguistics*. (Edinburgh textbooks in empirical linguistics.) Edinburgh.
- McGlone, Matthews, Glucksberg, Sam & Cristina Cacciari 1994. Semantic Productivity and Idiom Comprehension. I: *Discourse Processes* 17, 1994. Norwood, New Jersey. S. 167–190.
- Mel'čuk, Igor 1995. Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 167–232.
- Mellado Blanco, Carmen 2000. Formas estereotipadas de realización no verbal en alemán y español: los cinegramas desde un enfoque contrastivo-histórico. I: Corpas Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Albolote, Granada. S. 389–410.

- Moberg, Lena 1996. Om engelskans stundom välgörande inflytande på svenskan. I: *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*. (Skrifter utgivna av svenska språknämnden 80.) Stockholm. S. 216–221.
- Moon, Rosamund 1988. "Time" and idioms. I: Snell-Hornby, Mary (ed.), *ZüriLEX '86 Proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9–14 September 1986*. Tübingen. S. 107–115.
- Moon, Rosamund 1992. 'There is reason in the roasting of eggs': a consideration of fixed expressions in native-speaker dictionaries. I: Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja & Jürgen Schopp (eds.), *Euralex '92. Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland, Part II*. (Studia translologica, ser. A, vol. 2.) Tampere. S. 493–502.
- Moon, Rosamund 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. New York.
- Målande uttryck. En liten bok med svenska idiom* 1989. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm.
- Mäntylä, Katja 1997. Accessing the meaning of an idiom. I: Mauranen, Anna & Tiina Puurtinen (eds.), *Translation – Acquisition – Use. AFinLA Yearbook 1997*. (Publications de l'Association Finlandaise de Linguistique Appliquée 55.) Jyväskylä. S. 175–190.
- Naciscione, Anita 2001. *Phraseological units in discourse: towards applied stylistics*. Riga.
- Nationalencyklopedins ordbok*, 1995–96. Del 1–3. Stockholm.
- Newmeyer, Frederick J. 1974. The regularity of idiom behavior. I: *Lingua* 34, 1974. Amsterdam. S. 327–342.
- Nicolas, Tim 1995. Semantics of Idiom Modification. I: Everaert, Martin, van der Linden, Erik-Jan, Schenk, André & Rob Schreuder (eds.), *Idioms: structural and psychological perspectives*. Hillsdale, New Jersey. S. 233–252.
- Niemi, Sinikka 2002. Verbfrasidiomen i svenskan: en lexikalisk analys. I: *Puhe ja kieli/Tal och språk* 22:1, 2002. S. 21–35.
- Niemi, Sinikka 2004. Svenskans kroppsdelsideom ur ett språktypologiskt perspektiv. I: Melander, Björn, Melander Marttala, Ulla, Nyström, Catharina, Thelander, Mats & Carin Östman (red.), *Förhandlingar vid Tjugosjätte sammankomsten för svenskans beskrivning, Uppsala den 25–26 oktober 2002*. Uppsala. S. 246–254.

- van Noppen, Jean-Pierre, de Knop, S. & R. Jongen 1985. *Metaphor. A bibliography of post-1970 publications*. (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science, series V, 17.) Amsterdam/Philadelphia.
- van Noppen, Jean-Pierre & Edith Hols 1990. *Metaphor II. A Classified Bibliography of Publications 1985–1990*. (Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science, series V, 20.) Amsterdam/Philadelphia.
- Nordberg, Bengt 1982. Vad händer med adjektivets ändelsekomparation? I: *Förhandlingar vid trettonde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, Hanaholmen 1981*. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, serie B, nr 6.) Helsingfors. S. 228–248.
- Norén, Kerstin 1996. *Svenska partikelverbs semantik*. (Acta Universitatis Gothoburgensis: Nordistica Gothoburgensia 17.) Göteborg.
- Norstedts stora engelsk-svenska ordbok* 2000. 3 uppl. Stockholm.
- Norstedts tyska ordbok* 1998. 2 uppl. Stockholm.
- Nuccorini, Stefania 1988. The treatment of metaphorical and idiomatic expressions in learners' dictionaries. I: Snell-Hornby, Mary (ed.), *ZüriLEX '86 Proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9–14 September 1986*. Tübingen. S. 149–160.
- Nuccorini, Stefania 2002. Introduction. I: Nuccorini, Stefania (ed.), *Phrases and Phraseology – Data and Descriptions*. (Linguistic Insights. Studies in Language and Communication 5.) Bern. S. 9–16.
- Nunberg, Geoffrey, Sag, Ivan, A. & Thomas Wasow 1994. Idioms. I: *Language. Journal of the Linguistic Society of America* 70, 3, 1994. S. 491–538.
- O'Grady, William 1998. The syntax of idioms. I: *Natural Language & Linguistic Theory* 16:2, 1998. Dordrecht. S. 279–312.
- Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien (SAOB) 1898–*. Lund.
- Palm Meister, Christine 1999. De bevingade orden. Pelle Holm och den moderna fraseologin. I: Gren-Eklund, Gunilla (red.), *Kultur och samhälle i språkets spegel. En essäsamling från Språkvetenskapliga fakulteten*. Uppsala. S. 121–131.
- Partee, Barbara H. 1984. Compositionality. I: Landman, Fred & Frank Veltman (eds.), *Varieties of Formal Semantics. Proceedings of the fourth Amsterdam Colloquium, September 1982*. Dordrecht. S. 281–311.
- Penadés Martínez, Inmaculada 1999. *La enseñanza de las unidades fraseológicas*. (Cuadernos de Didáctica del español/LE.) Madrid.

- Penttilä, Esa, Nenonen, Marja & Jussi Niemi 1998. Cultural and biological bases of idioms: a crosslinguistic study. I: Niemi, Jussi, Odlin, Terence & Janne Heikkinen (eds.), *Language Contact, Variation, and Change*. (Studies in Languages 32.) Joensuu. S. 234–245.
- Piirainen, Elisabeth 2000. *Phraseologie der westmünsterländischen Mundart. Semantische, kulturelle und pragmatische Aspekte dialektaler Phraseologismen*. Teil 1. (Phraseologie und Parömiologie 2.) Essen.
- Pitt, David & Jerrold J. Katz 2000. Compositional idioms. I: *Language. Journal of the linguistic society of America* 76:2, 2000. Washington. S. 409–432.
- Pulman, Stephen G. 1993. The recognition and interpretation of idioms. I: Cacciari, Cristina & Patrizia Tabossi (eds.), *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale, New Jersey. S. 249–270.
- Ralph, Bo, Järborg, Jerker & Sture Allén 1977. Lexikalisk databas och Svensk ordbok. Förstudierapport. Språkdata, Göteborgs universitet.
- Regales, Antonio 1988. Sobre el valor de algunos de los verbos más frecuentes en los giros idiomáticos del alemán y del español. I: Wotjak, Gerd (Hrsg.), *Studien zur Sprachkonfrontation. Materialien der 1. Internationalen Arbeitstagung zum Romanisch-Deutschen Sprachvergleich*. (Linguistische Studien 176). Berlin. S. 72–87.
- Reuter, Mikael 1999. [Recension av] SAOL 12. I: *LexicoNordica* 6. Oslo. S. 211–226.
- Richards M.A., I. A. 1936. *The philosophy of rhetoric*. New York.
- Roos, Eckhard 1985. Kontrastive Überlegungen zur deutschen, englischen und französischen Idiomatik. I: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 56, 1985. Paderhorn. S. 74–80.
- Rosch, Eleanor 1975. Cognitive Representations of Semantic Categories. I: *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, 1975. S. 192–233.
- Ross, John R. 1970. Two types of idioms. I: *Linguistic Inquiry*, vol. 1:1, 1970. S. 144.
- Ruiz Gurillo, Leonor 1997. *Aspectos de fraseología teórica española*. (Cuadernos de filología, anejo XXIV.) Valencia.
- Ruiz Gurillo, Leonor 1998. *La fraseología del español coloquial*. Barcelona.
- Rydstedt, Rudolf 1999. Semantiska roller som lexem. I: Andersson, Lars-Gunnar, Lundqvist, Aina, Norén, Kerstin & Lena Rogström (red.), *Förhandlingar vid Tjugotredje sammankomsten för svenskans beskrivning, Göteborg 15–16 maj 1998*. Lund. S. 374–383.
- Saeed, John I. 2003 [1997]. *Semantics*. 2 ed. Oxford.

- Samaniego Fernández, Eva 1996. *La traducción de la metáfora*. (Lingüística y Filología 24.) Valladolid.
- de Saussure, Ferdinand 1972 [1916]. (Bally, Charles & Albert Sechehaye eds.), *Cours de linguistique générale*. Paris.
- Schemann, Hans 1989. Das phraseologische Wörterbuch. I: Hausmann, Franz Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst & Ladislav Zgusta (eds.), *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Band 1. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1.) Berlin/New York. S. 1019–1032.
- Schenk, André 1994. *Idioms and collocations in compositional grammar*. (OTS dissertation series.) Utrecht.
- Schottman, Hans & Rikke Petersson 1989. *Wörterbuch der schwedischen Phraseologie in Sachgruppen*. Münster.
- Shibles, Warren A. 1971. *Metaphor: An annotated bibliography and history*. Whitewater, Wisconsin.
- Sinclair, John 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford.
- Sinclair, John McH 2000. The search for units of meaning. I: Corpus Pastor, Gloria (ed.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Albolote, Granada. S. 7–37.
- Skog-Södersved, Mariann 1992. Zum Vorkommen von Phraseolexemen in Leitartikeln deutscher und schwedischer Tageszeitungen. I: Korhonen, Jarmo (Hrsg.), *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachspezifisch – kontrastiv – vergleichend. Internationale Tagung in Turku 6.–7.9.1991*. (Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache 40.) Frankfurt am Main. S. 175–188.
- Skog-Södersved, Mariann 1993. *Wortschatz und Syntax des außenpolitischen Leitartikels. Quantitative Analysen der Tageszeitungen "Neues Deutschland", "Neue Zürcher Zeitung", "Die Presse" und "Süddeutsche Zeitung"*. (Nordeuropäische Beiträge aus den Human- und Gesellschaftswissenschaften 3.) Frankfurt am Main.
- Skyum-Nielsen, Peder 1992. *Fyndord. Studier i kortformernes retorik*. Bind 1. København.
- Sköldberg, Emma 1997. Beskrivningsmodell för översättning av idiom från spanska till svenska. I: Ingo, Rune et al. (red.), *Fackspråk och översättningsteori. Vakki-symposium XVII. Våren 22–23.2. 1997*. (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet 22.) Vasa. S. 300–309.

- Sköldberg, Emma 1999a. Charles Dickens i svensk kostym. Om översättning till svenska av ordstaven i *The Pickwick Papers*. I: Ingo, Rune et al. (red.) *Fackspråk och översättningsteori. Vakkisymposium XVIII. Vasa 14–15.2 1998*. (Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori och fackspråk vid Vasa universitet 24.) Vasa. S. 282–291.
- Sköldberg, Emma 1999b. *Det är mycket nu* – om bevingade ord igår och idag. I: Berg, Sture, Cederholm, Yvonne, Johansson, Karl G. & Sven-Göran Malmgren (red.), *Från dataskärm och forskarpärm. Festskrift till Birgitta Ernby*. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 25.) Göteborg. S. 217–224.
- Sköldberg, Emma 1999c. Ordspråk – mossbelupna moralkakor eller energibesparande visdomsord? I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 2, 1999. S. 14–19.
- Sköldberg, Emma 1999d. Varianter av idiom. I: Andersson, Lars-Gunnar, Lundqvist, Aina, Norén, Kerstin & Lena Rogström (red.), *Förhandlingar vid Tjugotredje sammankomsten för svenskans beskrivning, Göteborg 15–16 maj 1998*. Lund. S. 384–392.
- Sköldberg, Emma 2000. Hur kan en currykorv se dagens ljus? Om idiomatiska uttrycks valens. I: Gunnarsdotter Grönberg, Anna, Lundqvist, Aina, Norén, Kerstin, Wallgren-Hemlin, Barbro & Karolina Wirdenäs (red.), *Sett och hört – en vänskrift tillägnad Kerstin Nordenstam på 65-årsdagen*. Göteborg. S. 296–304.
- Sköldberg, Emma 2001. Lever idiomerna i svenska ordböcker sitt eget liv? I: Gellerstam, Martin, Jóhannesson, Kristinn, Ralph, Bo & Lena Rogström (red.), *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 26–29 maj 1999* (Nordiska studier i lexikografi 5.) (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg. S. 344–356.
- Sköldberg, Emma 2002. Idiom, tvetydighet och kreativa skribenter. I: *Språk och Stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 12, 2002 (ny följd). Uppsala. S. 47–58.
- Sornig, Karl 1988. Idioms in language teaching. I: Hüllen, Werner & Rainer Schulze (eds.), *Understanding the lexicon. Meaning, sense and world knowledge in lexical semantics*. Tübingen. S. 280–290.
- Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 4, 1995. Stockholm.
- Stern, Gustaf 1931. *Meaning and change of meaning. With special reference to the English language*. Bloomington.
- Strässler, Jürg 1982. *Idioms in English. A pragmatic Analysis*. (Tübinger Beiträge zur Linguistik 183.) Tübingen.
- Ström, Fredrik 1929. *Svenska ordspråk*. Stockholm.

- Ström, Fredrik 1967 [1929]. *Svenska ordstäv*. Ny utgåva. Stockholm
- Strömquist, Siv 1989. *Skrivboken. Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. Malmö.
- Stålhammar, Mall 1997. *Metaforernas mönster i fackspråk och i allmänspråk*. Stockholm.
- Svanlund, Jan 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, New Series 23.) Stockholm.
- Svanlund Jan 2002. Lexikalisering. I: *Språk och Stil. Tidskrift för svensk språkforskning* 12, 2002 (ny följd). Uppsala. S. 7–45.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i lexikografi*. Stockholm.
- Svensk Ordbok* 1986. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Solna.
- Svenska Akademiens grammatik (SAG)* 1–4, 1999. Stockholm.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1998. 12 uppl. (SAOL₁₂). Stockholm.
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden*. 2000. 2 uppl. Stockholm.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*, 2003. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm.
- Swinney, David A. & Anne Cutler 1979. The Access and Processing of Idiomatic Expressions. I: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18, 1979. S. 523–534.
- Teleman, Ulf 1974. *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap C 6.) Lund.
- Telija, Veronika N. & Anna V. Doroshenko 1992. The motivational basis in the semantics of idioms and ways of its presentation in the computer data base. I: Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja & Jürgen Schopp (eds.), *Euralex '92. Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*, Part I. (Studia translologica, ser. A, vol. 2.) Tampere. S. 433–439.
- Thun, Harald 1978. *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholten Rede mit Biespielen aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen und Rumänischen*. Tübingen.
- Toporowska Gronostaj, Maria 1996. *Integrerad valensbeskrivning. Mot ett formaliserat verbvalenslexikon*. Göteborgs universitet: Institutionen för svenska språket. Göteborg.
- Ullmann, Stephen 1962. *Semantics. An introduction to the science of meaning*. Oxford.

- Verstraten, Linda 1992. Fixed Phrases in Monolingual Learners' Dictionaries. I: Arnaud, Pierre J.L. & Henri Béjoint (eds.), *Vocabulary and Applied Linguistics*. London. S. 28–40.
- Waldron, R.A. 1967. *Sense and Sense Development*. London.
- Warren, Beatrice 1992. *Sense developments. A contrastive study of the development of slang senses and novel standard senses in English*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in English LXXX.) Stockholm.
- Warren, Beatrice 2001. Accounting for compositionality. I: Aijmer, Karin (ed.), *A Wealth of English. Studies in Honour of Göran Kjellmer*. (Acta Universitatis Gothoburgensis, Gothenburg Studies in English 81.) Göteborg. S. 103–114.
- Weinreich, Uriel 1980 [1969]. *On semantics*. Labov, William & Beatrice S. Weinreich (eds.). Pennsylvania.
- Wellander, Erik 1939. *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm.
- Wood, Mary McGee 1986. *A definition of idiom*. Bloomington, Indiana.
- Wotjak, Barbara 1992a. Probleme einer konfrontativen Phraseologieforschung am Beispiel verbaler Phraseolexeme (PL). I: Korhonen, Jarmo (Hrsg.), *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachspezifisch – kontrastiv – vergleichend. Internationale Tagung in Turku 6.–7.9.1991*. (Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache 40.) Frankfurt am Main. S. 39–60.
- Wotjak, Barbara 1992b. *Verbale Phraseolexeme in System und Text*. (Reihe Germanistische Linguistik 125.) Tübingen.
- Wotjak, Gerd 1985. Algunas observaciones acerca del significado de expresiones idiomáticas verbales en el español actual. I: *Anuario de lingüística hispánica* 1, 1985. Valladolid. S. 213–225.
- Wotjak, Gerd 1998. ¿Cómo tratar las unidades fraseológicas (UF) en el diccionario? I: Wotjak, Gerd (ed.), *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. (Lingüística Iberoamericana 6.) Frankfurt am Main. S. 307–321.
- Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of lexicography*. The Hague/Paris.
- Zuluaga, Alberto 1975a. Estudios generativo-transformativistas de las expresiones idiomáticas. I: *Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo* XXX, 1975. Bogotá. S. 1–48.
- Zuluaga, Alberto 1975b. La fijación fraseológica. I: *Thesaurus. Boletín del Instituto Caro y Cuervo* XXX, 1975. Bogotá. S. 225–248.
- Zuluaga, Alberto 1980. *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Frankfurt am Main/Bern/Cirencester.

- Åberg, Gösta 1997. *Ordspråk, ordstäv och talesätt*. Stockholm.
- Åkermalm, Åke 1965. *Rubriksvenska och andra studier*. (Skrifter utgivna av Modersmålslärares Förening 100.) Lund.
- Östberg, Urban 2002. Fasta fraser i svenskan. I: *Språkbruk* 1, 2002. S. 15–17.

Använda web-adresser

<<http://spraakbanken.gu.se>>

<<http://spraakbanken.gu.se/lb/konk/>>

<<http://spraakbanken.gu.se/lb/parole/>>

<<http://www.handelskammaren.com/0respor.html>> (hämtat 2002-01-04).

<<http://www.jam.se/wireless.html>> (hämtat 2002-01-04).

<<http://www.spanienkusten.com/Golf/GolfService.html>> (hämtat 2002-01-04).

Appendix 1

Följande söksträngar har använts vid excerperingen av möjliga idiom-användningar i Press 95–Press 98:

1. blåsa liv i ngt

*blåsa, *blåsas, *blåser, *blåses, *blåste, *blåstes, *blåst, *blåsts,
*blåsen, *blåset, *blåsna
*liv, *livs, *livet, *livets, *liven, *livens, liv*

2. bära frukt

*bära, *bäras, *bär, *bärs, *bar, *bars, *burit, *burits, *buren,
*buret, *burna,
*frukt, *frukts, *frukten, *fruktens, *frukter, *frukters, *frukterna,
frukternas, frukt

3. dra sitt strå till stacken

*strå, *strås, *strået, *stråets, *strån, *stråns, *stråna, *strånas, strå*,
*stack, *stacks, *stacken, *stackens, *stackar, *stackars, *stackarna,
stackarnas, stack

4. dra växlar på ngt

*dra, *draga, *dras, *dragas, *drar, *drager, *drog, *drogs, *dragit,
*dragits, *dragen, *draget, *dragna,
*växel, *växels, *växeln, *växelns, *växlar, *växlars, *växlarna,
växlarnas, växel, växl*

5. falla ngn på läppen

*falla, *faller, *föll, *fallit, *fallen, *fallet, *fallna,
*läpp, *läpps, *läppen, *läppens, *läppar, *läppars, *läpparna,
läpparnas, läpp

6. få blodad tand

*blodad, *blodat, *blodats, *blodade, *blodades,
*tand, *tands, *tanden, *tandens, *tänder, *tänders, *tänderna,
tändernas, tand

7. få fria händer

*fri, *fritt, *fria, *friare, *friast, *friaste, fri*
 *hand, *hands, *handen, *handens, *händer, *händers, *händerna,
 händernas, hand

8. få kalla fötter

*kall, *kallt, *kalla, *kallare, *kallast, *kallaste, kall*,
 *fot, *fots, *foten, *fotens, *fötter, *fötters, *fötterna, *fötternas, fot*

9. få kalla handen

*kall, *kallt, *kalla, *kallare, *kallast, *kallaste, kall*,
 *hand, *hands, *handen, *handens, *händer, *händers, *händerna,
 händernas, hand

10. få stryka på foten

*stryka, *strykas, *stryker, *stryks, *strök, *ströks, *strukit,
 *strukits, *struken, *struket, *strukna,
 *fot, *fots, *foten, *fotens, *fötter, *fötters, *fötterna, *fötternas, fot*

11. få vatten på sin kvarn

*vatten, *vattens, *vattnet, *vattnets, vatten*,
 *kvarn, *kvarns, *kvarnen, *kvarnens, *kvarnar, *kvarnars,
 *kvarnarna, *kvarnarnas, kvarn*

12. få vind i seglen

*vind, *vinds, *vinden, *vindens, *vindar, *vindars, *vindarna,
 vindarnas, vind,
 *segel, *segels, *seglet, *seglets, *seglen, *segLens, seg*

13. gå stick i stäv med ngt

stick, stick
 *stäv, *stävs, *stäven, *stävens, *stävar, *stävars, *stävarna,
 stävarnas, stäv

14. gå upp i rök

”gå upp”, ”går upp”, ”gick upp”, ”gått upp”, uppgången, uppgånget,
 uppgångna,
 *rök, *röks, *röken, *rökens, rök*

15. ha ett finger med i spelet

*finger, *fingers, *fingret, *fingrets, *fingrar, *fingrars, *fingrarna,
 fingrarnas, fing,
 *spel, *spels, *spelet, *spelets, *spelen, *spelens, spel*

16. inte sticka under stol med ngt

*sticka, *stickas, *sticker, *sticks, *stack, *stacks, *stuckit, *stuckits, *stucken, *stucket, *stuckna,
*stol, *stols, *stolen, *stolens, *stolar, *stolars, *stolarna, *stolarnas, stol*

17. kasta in handduken

”kasta in”, ”kastas in”, ”kastar in”, ”kastade in”, ”kastades in”, ”kastat in”, ”kastats in”, inkastad, inkastat, inkastade,
*handduk, *handduks, *handduken, *handdukens, *handdukar,
*handdukars, *handdukarna, *handdukarnas, handduk*

18. kasta ljus över ngt

*kasta, *kastas, *kastar, *kastade, *kastades, *kastat, *kastats, *kastad, *ljus, *ljuset, *ljusets, *ljusen, *ljusens, ljus*

19. ligga ngn varmt om hjärtat

*varm, *varmt, *varma, *varmare, *varmast, *varmaste, varm*, *hjärta, *hjärtas, *hjärtat, *hjärtats, *hjärtan, *hjärtans, *hjärtana, *hjärtanas, hjärt*

20. lysa med sin frånvaro

*lysa, *lysas, *lyser, *lyses, *lyste, *lystes, *lös, *lyst, *lysts,
*frånvaro, *frånvaros, *frånvaron, *frånvarons, frånvaro*

21. lägga korten på bordet

*kort, *korts, *kortet, *kortets, *korten, *kortens, kort*,
*bord, *bords, *bordet, *bordets, *borden, *bordens, bord*

22. lägga sista handen vid ngt

*sista, *siste,
*hand, *hands, *handen, *handens, *händer, *händers, *händerna, *händernas, hand*

23. reta gallfeber på ngn

*reta, *retas, *retar, *retade, *retades, *retat, *retats, *retad
*gallfeber, *gallfebers, *gallfebern, *gallfeberns, *gallfebrar,
*gallfebrars, *gallfebrarna, gallfebrarnas, gallfeb*

24. rinna ut i sanden

*rinna, *rinnas, *rinner, *rinns, *rann, *ranns, *runnit, *runnits,
*runnen, *runnet, *runna,
*sand, *sands, *sanden, *sandens, sand*

25. **se dagens ljus**

*dag, *dags, *dagen, *dagens, *dagar, *dagars, *dagarna, *dagarnas, dag*,

*ljus, *ljuset, *ljusets, *ljusen, *ljusens, ljus*

26. **slå mynt av ngt**

*slå, *slås, *slår, *slog, *slogs, *slagit, *slagits, *slagen, *slaget, *slagna,

*mynt, *mynts, *myntet, *myntets, *mynten, *myntens, mynt*

27. **sopa ngt under mattan**

*sopa, *sopas, *sopar, *sopade, *sopades, *sopat, *sopats, *sopad, *matta, *mattas, *mattan, *mattans, *mattor, *mattors, *mattorna, *mattornas, matt*

28. **sticka ut hakan**

*sticka, *stickas, *sticker, *sticks, *stack, *stacks, *stuckit, *stuckits, *stucken, *stucket, *stuckna, *stick,

*haka, *hakas, *hakan, *hakans, *hakor, *hakors, *hakorna,

hakornas, hak

29. **stirra sig blind på ngt**

*stirra, *stirras, *stirrar, *stirrade, *stirrades, *stirrat, *stirrats, *stirrad,

*blind, *blint, *blinda, *blindare, *blindast, *blindaste, blind*

30. **stå högt i kurs**

*stå, *står, *stod, *stått,

*kurs, *kursen, *kursens, *kurser, *kursers, *kurserna, *kursernas, kurs*

31. **stå på egna ben**

*stå, *står, *stod, *stått,

*ben, *bens, *benet, *benets, *benen, *benens, ben*

32. **sätta käppar i hjulet för ngt**

*käpp, *kääps, *kääppen, *kääppens, *kääppar, *kääppars, *kääpparna, *kääpparnas, käpp*,

*hjul, *hjuls, *hjulet, *hjulets, *hjulen, *hjulens, hjul*

33. **ta bladet från munnen**

*blad, *blads, *bladet, *bladets, *bladen, *bladens, blad*,

*mun, *muns, *munnen, *munnens, *munnar, *munnars, *munnarna, *munnarnas, mun*

34. ta ngt med en nypa salt

*nypa, *nypas, *nypan, *nypans, *nypor, *nypors, *nyporna,
 nypornas, nypa,
 *salt, *salts, *saltet, *saltets, *salter, *salters, *salterna, *salternas,
 salt*

35. ta saken i egna händer

*sak, *saks, *saken, *sakens, *saker, *sakers, *sakerna, *sakernas,
 sak*,
 *hand, *hands, *handen, *handens, *händer, *händers, *händerna,
 händernas, hand

36. vädra morgonluft

*vädra, *vädras, *vädrar, *vädrade, *vädrades, *vädrat, *vädrats,
 *vädrad,
 *morgonluft, *morgonlufts, *morgonluften, *morgonluftens,
 morgonluft*

Appendix 2

De 36 idiomerna, med definitioner och definitionstillägg:

1. **blåsa liv i ngt** '(avsiktligen) (på nytt) sätta fart på ngt'
/främst om person; med avs. på fråga, process, verksamhet e.d./
2. **bära frukt** 'ge önskat resultat'
/om ngt (vanl. ett arbete el. en satsning)/
3. **dra sitt strå till stacken** '(avsiktligen) i begränsad omfattning bidra till visst gemensamt ändamål, verksamhet e.d.'
/främst om person; oftast äv. med angivande av sätt/
4. **dra växlar på ngt** 'dra slutsatser (som indikerar fortsatt positiv utveckling) av ngt'
/främst om person; av (ofta positiv) situation, utveckling el. händelse/
5. **falla ngn på läppen** 'tilltala ngn'
/om ngt (oftast abstrakt) el. ngn; med avs. på person/
6. **få blodad tand** 'bli inspirerad att fortsätta med el. utvidga viss verksamhet'
/om person; p.g.a. framgång el. positiv händelse/
7. **få fria händer** 'få frihet att i visst sammanhang och utan restriktioner handla som man vill'
/om person; av person el. omständighet e.d./
8. **få kalla fötter** '(plötsligt) känna starka betänkligheter'
/gärna om person; p.g.a. viss händelse e.d.; ofta ifråga om sitt deltagande i visst sammanhang/
9. **få kalla handen** 'helt bli avvisad'
/om person, förslag e.d.; av (ofta offentlig) person, myndighet e.d./

10. **få stryka på foten** 'tvingas stå tillbaka (i förhållande till ngt/ngn)'
/om ngt el. ngn; med avs. på ngt el. ngn/
11. **få vatten på sin kvarn** 'få stöd för sin redan negativa uppfattning'
/om person; ofta genom en händelse el. ny information; ofta i en viss fråga/
12. **få vind i seglen** 'få medgång'
/främst om person; av viss händelse e.d./
13. **gå stick i stäv med ngt** 'gå tvärt emot ngt'
/främst om uppfattning, förslag, beslut, e.d.; främst med avs. på en viss tanke, synsätt el. beslut/
14. **gå upp i rök** 'upphöra att existera (på aktuell plats)'
/om konkret, abstrakt föremål e.d. el. om person/
15. **ha ett finger med i spelet** 'i någon grad och på diskret sätt vara aktivt inblandad i visst förlopp eller sammanhang'
/främst om person/
16. **inte sticka under stol med ngt** 'inte försöka dölja ngt'
/om person; med avs. på (ofta problematiskt, provocerande, diskutabelt e.d.) förhållande, faktum eller uppfattning/
17. **kasta in handduken** '(motvilligt) bestämma sig för att (efter ngn form av kamp) sluta med el. ge upp ngt'
/om person; med avs. på aktivitet, verksamhet, plan e.d./
18. **kasta ljus över ngt** '(genom att uppmärksamma, ytterligare belysa e.d.) bidra med ytterligare information om ngt'
/främst om person, (skriftligt) arbete el. dyl.; främst med avs. på ngt oklart eller komplext/
19. **ligga ngn varmt om hjärtat** 'vara viktigt för ngn'
/främst om visst ämne, fråga el. verksamhet; med avs. på person/
20. **lysa med sin frånvaro** 'väcka uppseende genom att saknas vid en plats, en situation e.d. där personen e.d. ifråga förväntas vara närvarande'
/om person, föremål, företeelse e.d./

21. **lägga korten på bordet** 'meddela viss hemlighållen information till större krets el. till allmänheten'
/om person el. organisation; ofta med avs. på omdiskuterat el. känsligt ämne/
22. **lägga sista handen vid ngt** 'till slut bli färdig med ngt'
/om person; med avs. på ett kreativt arbete/
23. **reta gallfeber på ngn** 'väcka stark ilska hos ngn'
/om person, handling, uttalande e.d.; med avs. på person/
24. **rinna ut i sanden** 'inte leda till något'
/om ngt, ofta en idé eller satsning/
25. **se dagens ljus** 'börja existera'
/om levande varelse, föremål, organisation e.d./
26. **slå mynt av ngt** 'dra (ekonomisk) fördel av ngt'
/om person; med avs. på situation, handling, aktivitet e.d./
27. **sopa ngt under mattan** 'dölja el. på ngt sätt försöka undvika el. negligera ngt'
/om person; ofta med avs. på ngt problematiskt, obehagligt e.d./
28. **sticka ut hakan** 'medvetet riskera att utsätta sig för kritik genom att hävda ngt'
/om person/
29. **stirra sig blind på ngt** 'koncentrera sig alltför mycket på ngt (på bekostnad av ngt annat)'
/om person; ofta med avs. på en siffra eller annan form av exakt uppgift; med avs. på annat faktum, tillstånd etc./
30. **stå högt i kurs** 'vara (ekonomiskt) högt värderad'
/om person, aktivitet, föremål, ämne e.d.; hos person/
31. **stå på egna ben** 'klara sig själv'
/om person, organisation e.d./
32. **sätta käppar i hjulet för ngt** '(avsiktligt) vålla (oöverstigligt) hinder för ngn el. ngt'
/om ngn el. ngt; ofta med avs. på verksamhet, utveckling etc./

33. **ta bladet från munnen** '(efter att ha hållit tyst) säga rent ut vad man tycker eller vet'

/om person; ofta med avs. på ngt som andra håller tyst om/

34. **ta ngt med en nypa salt** 'välja att bedöma ngt med (viss) reservation'

/om person; med avs. på ngt, gärna ngn form av uppgift eller annan persons bedömning/

35. **ta saken i egna händer** 'lösa problematisk uppgift enbart genom egna insatser'

/om person/

36. **vädra morgonluft** '(efter att ha verkat under ogynnsamma förhållanden och t.ex. i konkurrens med andra) ana nya möjligheter'

/om person/

Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning (MASO) utges av styrelsen för Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning vid Göteborgs Universitet. Styrelsen består av Filo-sofiska fakulteternas gemensamma donations-nämnds ordförande, professor Christer Sund-qvist, ordförande, professorn i nordiska språk Bo Ralph (självskrivna ledamöter), samt profes-sorn i modern svenska Lars-Gunnar Anders-son, utsedd av humanistiska fakulteten.

Arkivet utges i tvångsfria delar om minst fem ark.

Prenumeration kan verkställas i bokhandel eller direkt hos Institutet, adress Institutionen för svenska språket, Box 200, 405 30 Göteborg.

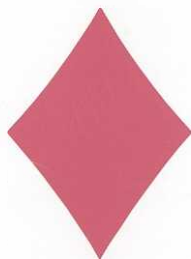
Bidrag till Arkivet torde sändas till samma adress.

A

och O. Början och slutet. Innebörden är obegriplig om man inte vet att A och O var det grekiska alfabetets första respektive sista bokstav. Språket är mångtydigt. *Lurar* betyder 'narrar': *Mig lurar du inte*. *Lurar* kan också avse trattformiga föremål som förstärker ljud, utgående (*mislurar*) eller ingående (*hörlurar*). Men en lur kan också vara en kort slummer (*tupplur*). Många välkända skämt leker med språkets skiftande betydelser: *Två bagare och en smet*. I svenskan finns en stor mängd med uttryck som egentligen betyder något annat än vad de ingående orden tyder på:

ha vind i seglen, kasta yxan i sjön, lägga korten på bordet. Det är inte lätt att räkna ut att *kasta yxan i sjön* egentligen betyder 'ge upp'. Sådana uttryck med en något överraskande betydelse brukar kallas idiom. Emma Sköldbbergs doktorsavhandling behandlar en grupp sådana svenska idiom och deras egenskaper. Bokförlaget Natur och Kultur har bekostat hennes forskning.

och O. Början och slutet. Innebörden är obegriplig om man inte vet att A och O var det grekiska alfabetets första respektive sista bokstav. Språket är mångtydigt. *Lurar* betyder 'narrar': *Mig lurar du inte*. *Lurar* kan också avse trattformiga föremål som förstärker ljud, utgående (*mislurar*) eller ingående (*hörlurar*). Men en lur kan också vara en kort slummer (*tupplur*). Många välkända skämt leker med språkets skiftande betydelser: *Två bagare och en smet*. I svenskan finns en stor mängd med uttryck som egentligen betyder något annat än vad de ingående orden tyder på: *ha vind i seglen, kasta yxan i sjön, lägga korten på bordet*. Det är inte lätt att räkna ut att *kasta yxan i sjön* egentligen betyder 'ge upp'. Sådana uttryck med en något överraskande betydelse brukar kallas idiom. Emma Sköldbbergs doktorsavhandling behandlar en grupp sådana svenska idiom och deras egenskaper. Bokförlaget Natur och Kultur har bekostat hennes forskning.

